

Suttantapiṭake catunnaṃ āgamānaṃ

Sādhāraṇaṭṭhakathābhūto

Bhadantamahābuddhaghosatttherena kato

VISUDDHIMAGGO

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 51

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṇa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၎ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၎ = ā ၎ = i ၎ = ī ၎-၂ = u ၎-၂ = ū - = e -၁ ၎ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကိ kī	ကု ku	ကု kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခိ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဍha	ဈ သ္ဃya	ဠ ပla	အ လla
ကွ kka	ဠ cca	ဏှ န္ဍa	ဠှ သ္ဃya	ဠှ ပba	လျ လya
ကျ kya	ဠှ ccha	ဏှ န္ဍa	ဠှာ န္ဍa	ဠှာ ဗbha	လှ လha
ကြ kri	ဠှာ jja	ဏှာ န္ဍa	ဠှာ န္ဍa	ဠှာ ဗya	ဂှာ vha
ကလ kla	ဠှာ jjha	တ္တ tta	ဠှာ န္ဍa	ဠှာ ဗra	တ္တာ sta
ကွာ kva	ညာ ṅṅa	တ္တာ ttha	ဠှာ န္ဍa	ဠှာ မpa	တ္တာာ stha
ချာ khya	ဠှာ ṅṅha	တွာ tva	ဠှာ န္ဍra	ဠှာ မpha	ဠှာာ sna
ခွာ khva	ဠှာ ṅṅca	တွာ tya	ဠှာ န္ဍha	ဠှာ မba	ဠှာာ sya
ဂွာ gga	ဠှာ ṅṅcha	တြာ tra	ဠှာ န္ဍna	ဠှာ မbha	ဠှာာ ssa
ဠှာ ggha	ဠှာ ṅṅja	ဠှာ သ္ဍa	ဠှာ န္ဍya	ဠှာ မma	ဠှာာ sma
ချာ gya	ဠှာ ṅṅjha	ဠှာ သ္ဍha	ဠှာ န္ဍha	ဠှာ မya	ဠှာာ sva
ဂြာ gra	ဠှာ ṅṅṅa	ဠှာ သ္ဍya	ဠှာ ပpa	ဠှာ မha	တွာာ hma
ကံာ ṅka	ဠှာ ṅṅṅha	ဠှာ သ္ဍra	ဠှာ ပpha	ဠှာ ယya	တွာာ hva
ခံာ ṅkha	ဠှာ ṅṅṅca	ဠှာ သ္ဍva	ဠှာ ပpya	ဠှာ ယya	ဠှာာ ḷha
ဂံာ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Visuddhimagga

Paṭhamabhāga

Mātikā		Piṭṭhaṅka
1. Nidānādikathā	...	1
1. Sīlaniddesa		
1. Sīlasarūpādikathā	...	7
2. Sīlānisamsakathā	...	9
3. Sīlappabhedakathā	...	11
4. Pātimokkhasamvarasīla	...	16
5. Indriyasamvarasīla	...	20
6. Ājīvapārisuddhisīla	...	22
7. Paccayasannissitasīla	...	29
8. Catupārisuddhisampādanavidhi	...	34
9. Paṭhamasīlapañcaka	...	43
10. Dutiyasīlapañcaka	...	47
11. Sīlasamkilesa, vodāna	...	48
2. Dhutaṅganiddesa		
1. Paṃsukūlikaṅgakathā	...	59
2. Tecīvarikaṅgakathā	...	62
3. Piṇḍapātikaṅgakathā	...	63
4. Sapadānacārikaṅgakathā	...	65
5. Ekāsanikaṅgakathā	...	66
6. Pattapiṇḍikaṅgakathā	...	67
7. Khalupacchābhattikaṅgakathā	...	68
8. Āraññikaṅgakathā	...	69
9. Rukkhamūlikaṅgakathā	...	71

Mātikā	Piṭṭhaṅka
10. Abbhokāsikaṅgakathā	72
11. Sosānikaṅgakathā	74
12. Yathāsanthatikaṅgakathā	75
13. Nesajjikaṅgakathā	76
14. Dhutaṅgapaṅṅakathā	77

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesa

1. Samādhi-ekakadukavaṇṇanā	82
2. Samādhitikavaṇṇanā	82
3. Samādhicatukkavaṇṇanā	83
4. Dasapalibodhavaṇṇanā	86
5. Kammatṭhānadāyakaṇṇanā	94
6. Cariyāvaṇṇanā	98
7. Cattālīsakammatṭhānavaṇṇanā	106

4. Pathavīkaṣiṇaniddesa

1. Ananurūpavihāra	115
2. Anurūpavihāra	119
3. Khuddakapalibodha	119
4. Bhāvanāvidhāna	119
5. Sattasappāya	123
6. Dasavidha-appanākosalla	125
7. Nimittābhimukhapaṭipādana	132
8. Paṭhamajjhānakathā	134
9. Pañcaṅgavippahīnādi	141
10. Tividhakalyāṇa	143
11. Ciraṭṭhitisampādana	145
12. Nimittavaḍḍhananaya	147
13. Pañcavasīkathā	149

Mātikā			Piṭṭhaṅka
14. Dutiyajjhānakathā	150
15. Tatiyajjhānakathā	153
16. Catutthajjhānakathā	159
17. Pañcakajjhānakathā	163

5. Sesakasiṇaniddesa

1. Āpokasiṇakathā	165
2. Tejokasiṇakathā	166
3. Vāyokasiṇakathā	167
4. Nīlakasiṇakathā	167
5. Pītakasiṇakathā	168
6. Lohitakasiṇakathā	168
7. Odātakasiṇakathā	168
8. Ālokakasiṇakathā	169
9. Paricchinnākāsakasiṇakathā	169
10. Pakiṇṇakakathā	170

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesa

1. Uddhumātakādīpadatthavaṇṇanā	173
2. Uddhumātakakammaṭṭhāna	174
3. Vinīlakādīkammaṭṭhāna	184
4. Pakiṇṇakakathā	187

7. Cha-anussatiniddesa

1. Buddhānussatikathā	191
2. Dhammānussatikathā	206
3. Saṃghānussatikathā	211
4. Sīlānussatikathā	215

Mātikā			Piṭṭhaṅka
5. Cāgānussatikathā	216
6. Devatānussatikathā	218
7. Pakiṇṇakakathā	219
8. Anussatikammaṭṭhānaniddesa			
1. Maraṇassatikathā	222
2. Kāyagatāsatikathā	232
3. Koṭṭhāsavavattthāpanakathā	241
4. Ānāpānassatikathā	258
5. Upasamānussatikathā	284
9. Brahmavihāraniddesa			
1. Mettābhāvanākathā	287
2. Karuṇābhāvanāvaṇṇanā	307
3. Muditābhāvanāvaṇṇanā	309
4. Upekkhābhāvanāvaṇṇanā	310
5. Pakiṇṇakakathā	311
10. Āruppaniddesa			
1. Paṭhamāruppavaṇṇanā	320
2. Viññāṇaṅcāyatanakathā	325
3. Ākiñcaññāyatanakathā	326
4. Nevasaññānāsaññāyatanakathā	328
5. Pakiṇṇakakathā	332
11. Samādhiniddesa			
1. Āhārepaṭikkūlabhāvanā	336
2. Catudhātuvavattthānabhāvanā	342
3. Samādhī-ānisaṃsakathā	368

Visuddhimagge paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Visuddhimaggo

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nidānādikathā

1. Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti¹.

Iti hidaṃ vuttaṃ, kasmā panetaṃ vuttaṃ, Bhagavantaṃ kira
Sāvatthiyaṃ viharantaṃ rattibhāge aññataro devaputto upasaṅkamitvā attano
saṃsayasamugghāṭatthaṃ—

Antojaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā.

Taṃ taṃ Gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭaye jaṭanti¹—

Imaṃ pañhaṃ pucchi. Tassāyaṃ saṅkhepattho—**jaṭā**ti taṇhāya jāliniyā
etaṃ adhivacanaṃ. Sā hi rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena
punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhena veḷugumbādīnaṃ
sākhajālasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, sā panesā sakaparikkhāraparaparikkhāresu
saka-attabhāvapara-attabhāvesu ajjhattikāyatanabāhirāyatanesu ca
uppajjanato **antojaṭā bahijaṭā**ti vuccati. Tāya evaṃ uppajjamānāya **jaṭāya
jaṭitā pajā**. Yathā nāma veḷugumbajaṭādīhi veḷu-ādayo, evaṃ tāya
taṇhājaṭāya sabbāpi ayaṃ sattanikāyasaṅkhātā² pajā jaṭitā vinaddhā,
saṃsibbitāti attho. Yasmā ca evaṃ jaṭitā. **Taṃ taṃ Gotama pucchāmī**
tasmā taṃ pucchāmi. **Gotamā**ti Bhagavantaṃ gottena ālapati. **Ko imaṃ
vijaṭaye jaṭanti** imaṃ evaṃ tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitāṃ jaṭāṃ ko vijaṭeyya,
vijaṭetuṃ ko samatthoti pucchati³.

1. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

2. Sattakāyasaṅkhātā (Sī)

3. Pucchīti (Ka)

Evam puṭṭho panassa sabbadhammesu appaṭihataññācāro devadevo
sakkānam atisakko brahmānam atibrahmā catuvesārajjavīsārado
dasabaladharo anāvarenañño samantacakkhu Bhagavā tamatthaṃ
vissajjento—

Sīle paṭiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṅca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti—

Imaṃ gāthamāha.

2. Imissā dāni gāthāya, kathitāya Mahesinā.

Vaṇṇayanto yathābhūtaṃ, atthaṃ sīlādibhedanaṃ.

Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ Jinasāsane.

Sīlādisaṅghaṃ khemaṃ, ujum maggaṃ visuddhiyā.

Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha.

Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.

Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato.

Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavoti.

3. Tattha **visuddhī**ti sabbamalavirahitaṃ accantaparisuddhaṃ nibbānaṃ
veditabbaṃ. Tassā visuddhiyā maggoti Visuddhimaggo. **Maggoti**
adhigamūpāyo vuccati. Taṃ Visuddhimaggaṃ bhāsissāmīti attho.

So paṇāyaṃ **Visuddhimaggo** katthaci **vipassanā**mattavaseneva desito.
Yathāha—

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati.

Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti¹.

Katthaci **jhānapaññāvasena**. Yathāha—

“Yamhi jhānaṅca paññā ca, sa ve nibbānasantike”ti².

Katthaci **kammādivasena**. Yathāha—

1. Khu 1. 53 piṭṭhe.

2. Khu 1. 66 piṭṭhe.

“Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ.
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā”¹.

Katthaci **sīlādivasena**. Yathāha—

“Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito.
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ”².

Katthaci **satipaṭṭhānādivasena**. Yathāha—

“Ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa
sacchikiriyāya, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”³.

Sammappadhānādīsupi eseva nayo. Imasmim̐ pana pañhābyākaraṇe⁴
sīlādivasena desito.

4. Tatrāyaṃ saṅkhepavaṇṇanā—**sīle patiṭṭhāyāti** sīle ṭhatvā, sīlaṃ
paripūrayamānoyeva cettha sīle ṭhitoti⁵ vuccati. Tasmā sīla paripūraṇena
sīle patiṭṭhahitvāti ayamettha attho. **Naroti** satto. **Sapaññoti** kammaja⁶
tihetukapaṭṭisandhipaññāya paññavā. **Cittaṃ paññaṅca bhāvayanti**
samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno, cittaśīsena hettha samādhi
niddiṭṭho. Paññānāmena ca vipassanāti. **Ātāpīti** vīriyavā. Vīriyañhi
kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena ātāpoti vuccati. Tadassa atthīti ātāpī.
Nipakoti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti attho. Iminā padena
pārihārikapaññaṃ⁷ dasseti. Imasmiñhi pañhābyākaraṇe tikkhattum̐ paññā
āgatā. Tattha paṭhamā jātipaññā, dutiyā vipassanāpaññā, tatiyā
sabbakiccariṇāyikā pārihārikapaññā. Samsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu**. **So**
imam̐ vijaṭṭhaye jaṭanti so iminā ca sīlena iminā ca cittaśīsena
niddiṭṭhasamādhinā imāya ca tividhāya paññāya iminā ca ātāpenāti chahi
dhammehi samannāgato bhikkhu. Seyyathāpi nāma puriso pathaviyaṃ
patiṭṭhāya sunisitaṃ satthaṃ ukkhipitvā mahantaṃ veḷugumbaṃ vijaṭṭheyya,
evameva sīlapathaviyaṃ

1. Ma 3. 306 piṭṭhe; Saṃ 1. 31 piṭṭhe.

3. Dī 2. 231 piṭṭhe.

5. Patiṭṭhitoti (Sī)

6. Kammajāya (Sī)

2. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

4. Pañhābyākaraṇe (Sī)

7. Pārihāriyapaññaṃ (Sī, I)

patiṭṭhāya samādhisilāyaṃ sunisitāṃ vipassanāpaññāsatthaṃ
vīriyabalapaggahitena pārihārikapaññāhatthena ukkhipitvā sabbampi taṃ
attano santāne patitaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭeyya sañchindeyya sampadāleyya.
Maggakkhaṇe panesa taṃ jaṭaṃ vijaṭeti nāma. Phalakkhaṇe vijaṭitajaṭo
sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Tenāha Bhagavā—

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayam.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭan”ti.

5. Tatrāyaṃ yāya paññāya **sapaññoti** vutto, tatrāssa karaṇīyaṃ natthi.
Purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā. **Ātāpī nipakoti** ettha
vuttavīriyavasena pana tena sātaccakārinā paññāvasena ca sampajānakārinā
hutvā sīle patiṭṭhāya cittapaññāvasena vuttā samathavipassanā bhāvetabbāti
imamatra Bhagavā sīlasamādhipaññāmukhena Visuddhimaggaṃ dasseti.

Ettāvatā hi tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ
upanissayo, antadvayavajjanamajjhimaṭṭhapaṭṭisevanāni,
apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ
paṭṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādībhāvassa ca kāraṇaṃ
pakāsitaṃ hoti.

Kathaṃ. Ettha hi sīlena adhisīlasikkhā pakāsitaṃ hoti, samādhinā
adhicittasikkhā, paññāya adhipaññāsikkhā.

Sīlena ca sāsanaṃ ādikalyāṇatā pakāsitaṃ hoti. “Ko cādi kusalānaṃ
dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhan”ti¹ hi vacanato, “sabbapāpassa
akaraṇaṃ”ti² ādivacanato ca sīlaṃ sāsanaṃ ādi, tañca kalyāṇaṃ,
avippaṭisārādiguṇāvahattā. Samādhinā majjhekalyāṇatā pakāsitaṃ hoti.
“Kusalassa upasampadā”ti² ādivacanato hi samādhi sāsanaṃ majjhe, so ca
kalyāṇo, iddhividhādiguṇāvahattā. Paññāya sāsanaṃ pariyoṣānakalyāṇatā
pakāsitaṃ hoti. “Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ Buddhāna sāsanaṃ”ti² hi
vacanato,

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

paññuttarato ca paññā sāsanaṃ pariyoṣānaṃ, sā ca kalyāṇaṃ, iṭṭhāniṭṭhesu tāḍibhāvāvahanato.

“Selo yathā ekaghano, vātena na samīrati.

Evam nindāpasamsāsu, na samiñjanti paṇḍitā”¹—

hi vuttam.

Tathā sīlena tevijjatāya upanissayo pakāsito hoti. Sīlasampattiñhi nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Samādhinā chaḷabhiññatāya upanissayo pakāsito hoti. Samādhisampadañhi nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Paññāya paṭisambhidāpabhedassa upanissayo pakāsito hoti. Paññāsampattiñhi nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti, na añña kāraṇena.

Sīlena ca kāmasukhallikānuyogasaṅkhātassa antassa vajjanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā attakilamathānuyogasaṅkhātassa. Paññāya majjhimāya paṭipattiyā sevanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Tathā sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hoti, samādhinā kāmādhātusamatikkamanupāyo, paññāya sabbabhavasamatikkamanupāyo.

Sīlena ca tadanāgappahānavasena kilesappahānaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā vikkhambhanappahānavasena, paññāya samucchadappahānavasena.

Tathā sīlena kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkho pakāsito hoti, samādhinā pariyaṭṭhānapaṭipakkho, paññāya anusayapaṭipakkho.

Sīlena ca duccaritasamkilesavisodhanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā taṇhāsamkilesavisodhanaṃ, paññāya diṭṭhisamkilesavisodhanaṃ.

Tathā sīlena sotāpannasakadāgāmibhāvassa kāraṇaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā anāgāmibhāvassa, paññāya arahattassa. Sotāpanno hi “sīlesu paripūrakārī”² vutto, tathā sakadāgāmī.

1. Khu 1. 25 piṭṭhe.

2. Am 1. 233 piṭṭhe.

Anāgāmī pana “samādhismiṃ paripūrakārī”ti. Arahā pana “paññāya paripūrakārī”ti¹.

Evam ettāvatā tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ upanissayo, antadvayavajjanamajjhimaṭṭipattisevanāni, apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ ṭṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādibhāvassa ca kāraṇanti ime nava, aññe ca evarūpā guṇattikā pakāsītā hontīti.

1. Am 1. 233 piṭṭhe.

1. Sīlaniddesa

Sīlasarūpādikathā

6. Evaṃ anekaguṇasaṅgāhakena sīlasamādhipaṇṇāmukhena desitopi panesa **Visuddhimaggo** atisaṅkhepadesitoyeva hoti. Tasmā nālaṃ sabbesaṃ upakārāyāti vitthāramassa dassetuṃ sīlaṃ tāva ārabha idaṃ pañhākammaṃ¹ hoti.

Kim sīlaṃ, kenaṭṭhena sīlaṃ, kānassa lakkaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, kimānisaṃsaṃ sīlaṃ, katividhaṃ cetaṃ sīlaṃ, ko cassa saṅkilesa, kim vodānanti.

Tatridaṃ vissajjanaṃ. **Kim sīlanti** paṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetaṇādayo dhammā. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kim sīlanti cetaṇā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avitikkamo sīlaṃ”². Tattha **cetaṇā sīlaṃ** nāma paṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetaṇā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma paṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetaṇā sīlaṃ nāma paṇātipātādīhi pajahantassa satta kammaṭṭhacetaṇā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhiṅghaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati”³ ādinā nayena vuttā anabhiṅghāyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīlanti** ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tattha iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupetoti⁴ ayaṃ **pātimokkhasaṃvaro**. Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaram āpajjatīti⁵ ayaṃ **satisaṃvaro**.

Yāni sotāni lokasmiṃ, (Ajitāti Bhagavā.)

Sati tesāṃ nivāraṇaṃ.

Sotānaṃ saṃvaram brūmi, paññāyete pidhiyyare⁶ ti⁷.

1. Pañhakammaṃ (Sī)

2. Khu 9. 43 piṭṭhe.

3. Dī 1. 67 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

5. Dī 1. 66 piṭṭhe.

6. Pithiyyare (Syā), pithiyyare (Sī), pidhiyyare (I, Khu 8. 30 piṭṭhe.)

7. Khu 1. 434 piṭṭhe.

Ayam **ñāṇasaṃvaro**. Paccayaapaṭisevanampi ettheva samodhānaṃ gacchati. Yo panāyam khamo hoti sītassa uṇhassāti-ādinā¹ nayena āgato, ayam **khantisamvaro** nāma. Yo cāyam uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti-ādinā² nayena āgato, ayam **vīriyasamvaro** nāma. Ājīvapārisuddhipi ettheva samodhānaṃ gacchati. Iti ayam pañcavidhopi samvaro, yā ca pāpabhīrukānaṃ kulaputtānaṃ sampattavatthuto vīrati, sabbampetaṃ samvarasīlanti veditabbaṃ. **Avītikkamo sīlanti** samādinnaṣīlassa kāyikavācasiko anatikkamo³. Idam tāva kim sīlanti pañhassa vissajjanaṃ.

7. Avasesesu **kenatthena sīlanti** sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma. Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana sirattho⁴ sīlattho, sīlalattho⁵ sīlatthoti evamādināpi nāyenttha atthaṃ vaṇṇayanti.

8. Idāni **kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti** ettha—

Sīlanaṃ **lakkhaṇaṃ** tassa, bhinnassāpi anekadhā.

Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapitādibhedena anekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ, nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassana bhāvānatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena kusalānañca dhammānaṃ patiṭṭhānavasena vuttaṃ sīlanaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ, cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhānabhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa panassa—

Dussīlyavidhamsanatā, anavajjaguṇo tathā.

Kiccasampatti-atthena, **raso** nāma pavuccati.

1. Ma 1. 13; Am 2. 341 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 14; Am 2. 342 piṭṭhesu.

3. Avītikkamo (Sī)

4. Sirattho (Sī)

5. Sīlalattho (Sī)

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena¹ rasena
dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, sampatti-atthena rasena anavajjarasanti
veditabbam. Lakkhaṇādīsū hi kiccameva sampatti vā rasoti vuccati.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññuhi.

Ottappañca hirī ceva, **padaṭṭhānanti** vaṇṇitaṃ.

Tayidaṃ² sīlaṃ kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyanti³ evaṃ
vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena⁴ paccupaṭṭhāti
gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca panassa viññūhi padaṭṭhānanti
vaṇṇitaṃ, āsannaḥāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva
tiṭṭhati ca. Asati neva uppajjati, na tiṭṭhatīti. Evaṃ sīlassa
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni veditabbāni.

Sīlanisaṃsakathā

9. **Kimānisaṃsaṃ sīlanti** avippaṭisārādi-anekaguṇapaṭilābhānisaṃsaṃ.
Vuttañhetam “avippaṭisārathāni kho Ānanda kusalāni sīlāni
avippaṭisārānisaṃsāni”ti⁵.

Aparampi vuttam “pañcime gahapatayo ānisaṃsā sīlavato
sīlasampadāya. Katame pañca. Idha gahapatayo sīlavā sīlasampanno
appamādādhikaraṇam mahantaṃ bhogakkhandham adhigacchati, ayaṃ
paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparam gahapatayo
sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhugacchati, ayaṃ dutiyo
ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparam gahapatayo sīlavā
sīlasampanno yaññadeva parisam upasaṅkamati yadi khattiyaparisaṃ yadi
brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ, visārado
upasaṅkamati amaṅkubhūto, ayaṃ tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.
Puna caparam gahapatayo sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālam karoti,
ayaṃ catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparam gahapatayo
sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedaṃ param

1. Kiccaṭṭhena (Sī)

2. Tam hidam (Sī, Syā, I)

3. Am 1. 275 piṭṭhe.

4. Sucibhāvena (Sī, I)

5. Am 3. 515 piṭṭhe.

maraṇā sugatiṃ saggam lokam upapajjati, ayam pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāyā”ti¹.

Aparepi “ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnam piyo ca assam manāpo ca garu ca² bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti³ ādinā nayena piyamanāpatādayo āsavakkhayapariyosānā anekā sīlānisaṃsā vuttā. Evam avipphaṭṭisārādi-anekaguṇānisaṃsam sīlam. Apica—

Sāsane kulaputtānam, patiṭṭhā natthi yam vinā.

Ānisaṃsaparicchedam, tassa sīlassa ko vade.

Na Gaṅgā Yamunā cāpi, sarabhū vā sarasvatī.

Niggagā vā’ciravatī, mahī vāpi mahānadī.

Sakkuṇanti visodhetum, tam malam idha pāṇinam.

Visodhayati sattānam, yam ve sīlajalam malam.

Na tam sajaladā vātā, na cāpi haricandanam.

Neva hārā na maṇayo, na candakiraṇaṅkurā.

Samayantīdha sattānam, pariḷāham surakkhitam.

Yam sameti idam ariyam, sīlam accantasītalam.

Sīlagandhasamo gandho, kuto nāma bhavissati.

Yo samam anuvāte ca, paṭivāte ca vāyati.

Saggārohaṇasopānam, aññam sīlasamam kuto.

Dvāram vā pana nibbāna, nagarassa pavesane.

Sobhantevam na rājāno, muttāmaṇivibhūsitā.

Yathā sobhanti yatino, sīlabhūsanabhūsitā.

Attānuvādādibhayam, viddhamsayati sabbaso.

Janeti kittihāsaṅca, sīlam sīlavatam sadā.

1. Dī 2. 73; Aṃ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.

2. Manāpo garu (Sī), manāpo garu ca (I, Ka)

3. Ma 1. 39 piṭṭhe.

Guṇānaṃ mūlabhūtaṃ, dosānaṃ balaghātino.
Iti sīlassa viññeyyaṃ, ānisaṃsakathā mukhanti.

Sīlappabhedakathā

10. Idāni yaṃ vuttaṃ **katividhaṃ cetaraṃ sīlanti**, tatrīdaṃ vissajjanaṃ. Sabbameva tāva idaṃ sīlaṃ attano sīlanalakkhaṇena **ekavidhaṃ**.

Cārittavārittavasena **duvidhaṃ**. Tathā ābhisamācārika, ādibrahmacariyakavasena, virati, avirativasena, nissitā, nissitavasena, kālapariyanta, āpāṇa koṭika vasena, sapariyantā, pariyantavasena, lokiya, lokuttaravasena ca.

Tividhaṃ hīna, majjhima, paṇītavasena. Tathā attādhipateyya, lokādhipateyya, dhammādhipateyyavasena, parāmaṭṭhā, parāmaṭṭha, paṭippassaddhivasena, visuddhā, visuddha, vematikavasena, sekkhā, sekkha, nevasekkhanāsekkhavasena ca.

Catubbidhaṃ hānabhāgiya, ṭhitibhāgiya, visesabhāgiya, nibbedhabhāgiyavasena. Tathā bhikkhu, bhikkhunī, anupasampanna, gahaṭṭhasīlavasena, pakati, ācāra, dhammatā, pubbahetukasīlavasena, pātimokkhasaṃvara, indriyasaṃvara, ājīvapārisuddhi, paccayasannissitasīlavasena ca.

Pañcavidhaṃ pariyantapārisuddhisīlādivasena. Vuttampi cetaraṃ paṭisambhidāyaṃ “pañca sīlāni pariyantapārisuddhisīlaṃ, apariyantapārisuddhisīlaṃ, paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ, aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ, paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ”¹. Tathā pahānaveramaṇīcetanāsaṃvarāvītikkamavasena.

11. Tattha ekavidhakoṭṭhāse attho vuttanayeneva vedītabbo. Duvidhakoṭṭhāse yaṃ Bhagavatā “idaṃ kattabbaṃ”^{ti} paññattasikkhāpadapūraṇaṃ, taṃ **cārittaṃ**. Yaṃ “idaṃ na kattabbaṃ”^{ti} paṭikkhittassa akaraṇaṃ, taṃ **vārittaṃ**. Tatrāyaṃ vacanatto. Caranti tasmim sīlesu paripūrakāritāya pavattantīti cārittaṃ. Vāritaṃ tāyanti rakkhanti tenāti vārittaṃ. Tattha saddhāvīriyasādhanāṃ cārittaṃ, saddhāsādhanāṃ vārittaṃ. Evaṃ cārittavārittavasena duvidhaṃ.

1. Khu 9. 41 Paṭisambhidāyaṃ.

Dutiya-duke **abhisamācāro**ti uttamasamācāro. Abhisamācāro eva **ābhisamācārikam**. Abhisamācāram vā ārabha paññattam ābhisamācārikam, ājīvaṭṭhamakato avasesasīlassetaṃ adhivacanam. Maggabrahmacariyassa ādibhāvabhūtaṃ **ādibrahmacariyakam**, ājīvaṭṭhamakasīlassetaṃ adhivacanam. Tañhi maggassa ādibhāvabhūtam, pubbabhāgeyeva parisodhetabbato. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī”¹. Yāni vā sikkhāpadāni khuddānukhuddakānīti vuttāni, idaṃ ābhisamācārikasīlam. Sesam ādibrahmacariyakam. Ubhatovibhaṅgapariyāpannam vā ādibrahmacariyakam. Khandhakavattapariyāpannam ābhisamācārikam. Tassa sampattiyā ādibrahmacariyakam sampajjati. Tenevāha “so vata bhikkhave bhikkhu ābhisamācārikam dhammam aparipūretvā ādibrahmacariyakam dhammam paripūressatīti netaṃ ṭhānam vijjati”². Evaṃ ābhisamācārika-ādibrahmacariyakavasena duvidham.

Tatiya-duke paṇātipātādīhi veramaṇimattam **viratisīlam**. Sesam cetanādi **aviratisīlanti** evam virati-avirativasena duvidham.

Catutthaduke nissayoti dve nissayā taṇhānissayo ca diṭṭhinissayo ca. Tattha yaṃ “imināham sīlena devo vā bhavissāmi devaṇṇataro vā”³ evam bhavasampattim ākaṅkhamānena pavattitam, idaṃ **taṇhānissitam**. Yaṃ “sīlena suddhī”³ti evam suddhidiṭṭhiyā pavattitam, idaṃ **diṭṭhinissitam**. Yaṃ pana lokuttaram lokiyañca tasseva sambhārabhūtam, idaṃ **anissitanti** evam nissitānissitavasena duvidham.

Pañcamaduke kālaparicchedam katvā samādinnaṃ sīlam **kālapariyantam**. Yāvajjivam samādiyivā tatheva pavattitam **āpāṇakoṭikanti** evam kālapariyanta-āpāṇakoṭikavasena duvidham.

Chaṭṭhaduke lābhayasañāti-aṅgaṇṇitavasena diṭṭhapariyantam **sapariyantam** nāma. Viparītam **apariyantam**. Vuttampi cetaṃ paṭisambhidāyam “katamam tam sīlam sapariyantam. Atthi sīlam lābhapariyantam, atthi sīlam yasapariyantam,

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

2. Am 2. 12 piṭṭhe.

3. Dī 3. 199; Ma 1. 146; Am 2. 218; 439 piṭṭhesu.

atthi sīlaṃ nātipariyantam, atthi sīlaṃ aṅgapariyantam, atthi sīlaṃ jīvitapariyantam. Katamaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantam. Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati, idaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantam”¹. Eteneva upāyena itarānipi vitthāretabbāni. Apariyantavissajjanepi vuttam “katamaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantam. Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati, idaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantam”². Etenevupāyena itarānipi vitthāretabbāni. Evaṃ sapariyantāpariyantavasena duvidham.

Sattamaduke sabbampi sāsavaṃ sīlaṃ **lokiyaṃ**. Anāsavaṃ **lokuttaraṃ**. Tattha lokiyaṃ bhavavisesāvahaṃ hoti bhavanissaraṇassa ca sambhāro. Yathāha “vinayo samvaratthāya, samvaro avippaṭṭisarattthāya, avippaṭṭisāro pāmojjatthāya, pāmojjaṃ pītattthāya, pīti passaddhatthāya, passaddhi sukhatthāya, sukhaṃ samādhattthāya, samādhi yathābhūtañāṇadassanattthāya, yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidattthāya, nibbidā virāgatthāya, virāgo vimuttattthāya, vimutti vimuttiñāṇadassanattthāya, vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāya, etadatthā kathā, etadatthā mantanā, etadatthā upanīsā, etadattham sotāvadhānaṃ, yadidaṃ anupādācittassa vimokkho”³. Lokuttaraṃ bhavanissaraṇāvahaṃ hoti paccavekkhaṇañāṇassa ca bhūmīti evaṃ lokiya lokuttaravasena duvidham.

12. Tikesu paṭhamattike hīnena chandena cittaena vīriyena vīmaṃsāya vā pavattitaṃ **hīnaṃ**. Majjhimehi chandādīhi pavattitaṃ **majjhimaṃ**. Paṇītehi **paṇītaṃ**. Yasakāmatāya vā samādinnaṃ hīnaṃ. Puññaphalakāmatāya majjhimaṃ. Kattabbamevidanti ariyabhāvaṃ nissāya samādinnaṃ paṇītaṃ. “Ahamasmi sīlasampanno⁴, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā”⁵ti evaṃ attukkaṃsanaparavambhanādīhi upakkiliṭṭham vā hīnaṃ. Anupakkiliṭṭham lokiyaṃ sīlaṃ majjhimaṃ. Lokuttaraṃ paṇītaṃ. Taṇhāvasena vā bhavabhogattthāya pavattitaṃ hīnaṃ. Attano vimokkhatthāya pavattitaṃ majjhimaṃ. Sabbasattānaṃ⁵ vimokkhatthāya pavattitaṃ pāramitāsīlaṃ paṇītanti evaṃ hīnamajjhimapañītavasena tividham.

1. Khu 9. 42 Paṭisambhidāyaṃ.

2. Khu 9. 42 piṭṭhe.

3. Vi 5. 288 piṭṭhe.

4. Sīlavā kalyāṇadhammo (Ma 1. 261)

5. Sabbasatta- (Sī, Syā, I)

Dutiyaṭṭike attano ananurūpaṃ pajahitukāmena attagarunā attanigāravena pavattitaṃ **attādhipateyyaṃ**. Lokāpavādaṃ pariharitukāmena lokagarunā loke gāravena pavattitaṃ **lokādhipateyyaṃ**. Dhammamahattamā pūjetukāmena dhammagarunā dhammagāravena pavattitaṃ **dhammādhipateyyanti** evaṃ attādhipateyyādivasena tividhaṃ.

Tatiyaṭṭike yaṃ dukesu nissitanti vuttaṃ, taṃ taṇhādiṭṭhīhi parāmaṭṭhattā **parāmaṭṭhaṃ**. Puthujjanakalyāṇakassa maggasambhārabhūtaṃ sekkhānaṅca maggasampayuttaṃ **aparāmaṭṭhaṃ**. Sekkhāsekkhānaṃ phalasampayuttaṃ **paṭippassaddhanti** evaṃ parāmaṭṭhādivasena tividhaṃ.

Catutthattike yaṃ āpattiṃ anāpajjantena pūritaṃ, āpajjitvā vā puna¹ katapaṭikammaṃ, taṃ **visuddhaṃ**. Āpattiṃ āpannassa akatapaṭikammaṃ **avisuddhaṃ**. Vatthumhi vā āpattiyā vā ajjhācāre vā vematikassa sīlaṃ **vematikasīlaṃ** nāma. Tattha yoginā avisuddhasīlaṃ visodhetabbaṃ, vematike vatthujjhācāraṃ akatvā vimati paṭivinetabbā “iccassa phāsu bhavissatī”ti evaṃ visuddhādivasena tividhaṃ.

Pañcamattike catūhi ariyamaggehi tīhi ca sāmaññaphalehi sampayuttaṃ sīlaṃ **sekkhaṃ**. Arahattaphalasampayuttaṃ **asekkhaṃ**. Sesam **nevasekkhanāsekkhanti** evaṃ sekkhādivasena tividhaṃ.

Paṭisambhidāyaṃ pana yasmā loke tesam tesam sattānaṃ pakatipi sīlanti vuccati, yaṃ sandhāya “ayaṃ sukhasīlo, ayaṃ dukkhasīlo, ayaṃ kalahasīlo, ayaṃ maṇḍanasīlo”ti bhaṇanti, tasmā tena pariyaṇena “tīṇi sīlāni, kusalasīlaṃ akusalasīlaṃ abyākatasīlanti². Evaṃ kusalādivasenapi tividhanti vuttaṃ. Tattha akusalaṃ imasmiṃ atthe adhippetassa sīlassa lakkhaṇādīsu ekenapi na sametīti idha na upanītaṃ, tasmā vuttanayenevassa tividhatā veditabbā.

13. Catukkena paṭhamacatukke—

Yodha sevati dussīle, sīlavante na sevati.

Vatthuvītikkame dosaṃ, na passati aviddasu.

1. Pana (Sī)

2. Khu 9. 43 piṭṭhe, Paṭisambhidāyaṃ. Kusalaṃ sīlaṃ akusalaṃ sīlaṃ abyākatam sīlanti (I)

Micchāsaṅkappabahulo, indriyāni na rakkhati.

Evarūpassa ve sīlaṃ, jāyate **hānabhāgiyaṃ**.

Yo panattamano hoti, sīlasampattiyā idha.

Kammaṭṭhānānuyogamhi, na uppādeti mānasam.

Tuṭṭhassa sīlamattena, aghaṭantassa uttari.

Tassa taṃ **ṭhitibhāgiyaṃ**, sīlaṃ bhavati bhikkhuno.

Sampannasīlo ghaṭati, samādhatthāya yo pana.

Visesabhāgiyaṃ sīlaṃ, hoti etassa bhikkhuno.

Atuṭṭho sīlamattena, nibbidaṃ yonuyuñjati.

Hoti **nibbedhabhāgiyaṃ**, sīlametassa bhikkhunoti.

Evam hānabhāgiyādivasena catubbidham.

Dutiyacatukke bhikkhū ārabha paññattasikkhāpadāni, yāni nesam bhikkhunīnam paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhusīlaṃ**. Bhikkhuniyo ārabha paññattasikkhāpadāni, yāni ca tāsam bhikkhūnam paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhunīsīlaṃ**. Sāmaṇerasāmaṇerīnam dasasīlāni¹ **anupasampannasīlaṃ**. Upāsaka-upāsikānam nīccasīlavasena pañcasikkhāpadāni, sati vā ussāhe dasa, uposathaṅgasena idaṃ **gahaṭṭhasīlanti** evam bhikkhusīlādivasena catubbidham.

Tatīyacatukke Uttarakurukānam manussānam avītikamo **pakatisīlaṃ**. Kuladesapāsaṇḍānam attano attano mariyādācārittam **ācārasīlaṃ**. “Dhammatā esā Ānanda yadā² bodhisatto mātukucchim okkanto hoti na bodhisattamātu purisesu mānasam uppajji kāmaguṇūpasamhitan”ti evam vuttaṃ bodhisattamātusīlaṃ **dhammatāsīlaṃ**. Mahākassapādīnam pana suddhasattānam, bodhisattassa ca tāsū tāsū jātīsū sīlaṃ **pubbahetukasīlanti** evam pakatisīlādivasena catubbidham.

Catutthacatukke yaṃ Bhagavatā “idha bhikkhu pātimokkhasamvarasamvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī

1. Dassasīlāni, Idam (Sī)

2. Dhammatā esā bhikkhave yadā (Dī 2. 11 piṭṭhe), yadā Ānanda (Ma 3. 162 piṭṭhe)

samādāya sikkhati sikkhāpadesū”¹ti evaṃ vuttaṃ sīlaṃ, idaṃ **pātimokkhasaṃvarasīlaṃ** nāma. Yaṃ pana “so cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenam cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā -pa-. Ghānena gandhaṃ ghāyivā -pa-. Jivhāya rasaṃ sāyivā -pa-. Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusivā -pa-. Manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī -pa- manindriye saṃvaraṃ āpajjati”²ti vuttaṃ, idaṃ **indriyasamvarasīlaṃ**. Yā pana ājīvahetupaññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa, “kuhanā lapanā nemittakatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā”³ti evamādīnañca pāpadhammānaṃ vasena pavattā micchājīvā virati, idaṃ **ājīvapārisuddhisīlaṃ**. “Paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati, yāvadeva sītassa paṭighātāyā”⁴ti³ ādinā nayena vutto paṭisaṅkhānaparisuddho catupaccayaparibhogo **paccayasannissitasīlaṃ** nāma.

Pātimokkhasaṃvarasīla

14. Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya anupubbapadavaṇṇanāya saddhiṃ vinicchayakathā. **Idhā**ti imasmim̃ sāsane. **Bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇatāya vā bhinnapaṭadharādītāya⁴ vā evaṃ laddhavohāro saddhāpabbajito kulaputto. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** ettha pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā **pātimokkhanti** vuccati. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyikavācasikassa avītikkamassetam̃ nāmaṃ. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Tena pātimokkhasaṃvarena saṃvuto pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upagato samannāgatoti attho. **Viharatī**ti iriyati. **Ācāragocarasaṃpannoti**-ādīnamattho Pāḷiyaṃ āgatanamayeneva veditabbo. Vuttañhetam—

“Ācāragocarasaṃpannoti atthi ācāro, atthi anācāro.

1. Abhi 2. 253; Dī 1. 59 piṭṭhādīsu. 2. Ma 1. 12, 336; Dī 1. 66; Am̃ 1. 530 piṭṭhādīsu.
3. Ma 1. 12; Am̃ 2. 341 piṭṭhesu. 4. Chinnabhinnamaṭadharādītāya (Ka)

Tattha katamo **anācāro**, kāyiko vītikkamo vācasiko vītikkamo kāyikavācasiko vītikkamo, ayaṃ vuccati anācāro. Sabbampi dussīlyaṃ anācāro. Idhekacco veḷudānena vā pattadānena vā puppha, phala, sināna, dantakaṭṭhadānena vā cāṭukamyatāya vā muggasūpyatāya vā pāribhaṭṭyatāya vā jaṅghapesanikena vā aññataraññatarena vā Buddhapaṭikuṭṭhena micchā-ājīvena jīvikam¹ kappeti, ayaṃ vuccati anācāro.

Tattha katamo **ācāro**, kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati ācāro. Sabbopi silasaṃvaro ācāro. Idhekacco na veḷudānena vā na patta, na puppha, na phala, na sināna, na dantakaṭṭhadānena vā na cāṭukamyatāya vā na muggasūpyatāya vā na pāribhaṭṭyatāya vā na jaṅghapesanikena vā na aññataraññatarena vā Buddhapaṭikuṭṭhena micchā-ājīvena jīvikam kappeti, ayaṃ vuccati ācāro.

Gocaroti atthi gocaro atthi agocarō.

Tattha katamo **agocarō**, idhekacco vesiyāgocarō vā hoti vidhavā, thullakumārikā, paṇḍaka, bhikkhunī, pānāgāragocarō vā hoti, saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena², yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anattakāmāni ahitakāmāni aphāsukakāmāni ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati agocarō.

Tattha katamo **gocarō**, idhekacco na vesiyāgocarō vā hoti -pa- na pānāgāragocarō vā hoti, asaṃsaṭṭho viharati rājūhi -pa- titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni saddhāni pasannāni opānabhūtāni kāsāvapajjotāni isivātapavātāni³ atthakāmāni -pa- yogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ -pa- upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati gocarō. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena

1. Jīvitam (Syā, I, Ka)

2. Gihisaṃsaggena (Syā, I, Ka)

3. Isivātaparivātāni (Sī)

upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno sampanno samannāgato, tena vuccati “ācāragocarasampanno”¹.

Api cettha imināpi nayena ācāragocarā veditabbā. Duvidho hi anācāro kāyiko vācasiko ca. Tattha katamo **kāyiko anācāro**, idhekacco saṅghagatopi acittikāarakato there bhikkhū ghaṭṭayantopi tiṭṭhati, ghaṭṭayantopi nisīdati, puratopi tiṭṭhati, puratopi nisīdati, uccepi āsane nisīdati, sasīsampi pārupitvā nisīdati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, therānaṃ bhikkhūnaṃ anupāhanānaṃ caṅkamantānaṃ sa-upāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamantānaṃ ucce caṅkame caṅkamati, chamāya caṅkamantānaṃ caṅkame caṅkamati, there bhikkhū anupakhajjāpi tiṭṭhati, anupakhajjāpi nisīdati, navepi bhikkhū āsanena paṭibāhati, jantāgharepi there bhikkhū anāpucchā kaṭṭhaṃ pakkhipati, dvāraṃ pidahati, udakatitthepe there bhikkhū ghaṭṭayantopi otarati, puratopi otarati, ghaṭṭayantopi nhāyati, puratopi nhāyati, ghaṭṭayantopi uttarati, puratopi uttarati, antaragharaṃ pavisantopi there bhikkhū ghaṭṭayantopi gacchati, puratopi gacchati, vokkamma ca therānaṃ bhikkhūnaṃ purato purato gacchati, yānipi tāni honti kulānaṃ ovarakāni gūḷhāni ca paṭicchannāni ca yattha kulitthiyo kulakumāriyo nisīdanti, tatthapi sahasā pavisati, kumārakassapi sīsāṃ parāmasati, ayaṃ vuccati kāyiko anācāro.

Tattha katamo **vācasiko anācāro**, idhekacco saṅghagatopi acittikāarakato there bhikkhū anāpucchā dhammaṃ bhaṇati. Pañhaṃ vissajjeti, pātimokkhaṃ uddisati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, antaragharaṃ pavitṭhopi itthiṃ vā kumāriṃ vā evamāha “itthannāme itthaṃgotte kiṃ atthi, yāgu atthi, bhattaṃ atthi, khādanīyaṃ atthi, kiṃ pivissāma, kiṃ khādissāma, kiṃ bhuñjissāma. Kiṃ vā me dassathā”²ti vippalapati, ayaṃ vuccati vācasiko anācāro². Paṭipakkhavasena panassa ācāro veditabbo.

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

2. Khu 7. 175 Mahāniddese tannissayapāli.

Apica bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena¹ pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajañña samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro**, dasakathāvatt huguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti. Yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

Katamo **ārakkhagocaro**, idha bhikkhu antaragharaṃ pavitṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hattim olokeno, na assaṃ, na rathaṃ, na pattim, na itthim, na purisaṃ olokeno, na uddhaṃ ullokeno, na adho olokeno, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**, cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetam Bhagavatā “ko ca bhikkhave bhikkhuno gocarā sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”²ti, ayaṃ vuccati upanibandhagocaro. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto -pa-samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇupamāṇesu asaṅicca āpannasekhiya-akusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”^{ti}

1. Sammiñjitena (Sī, Syā)

2. Sam 3. 128 piṭṭhe.

ettāvatā ca¹ puggalādhiṭṭhānāya desanāya pātimokkhasamvarasīlam dassitam. “Ācāragocarasampanno”ti-ādi pana sabbam yathāpaṭipannassa tam sīlam sampajjati, tam paṭipattim dassetum vuttanti veditabban.

Indriyasamvarasīla

15. Yam panetaṃ tadanantaram “so cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādinā nayena dassitam indriyasamvarasīlam, tattha soti pātimokkhasamvarasīle ṭhito bhikkhu. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu “cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā, cittaṃ na passati, acakkhukattā, dvārārammaṇasamghaṭṭe pana cakkhupasādavatthukena cittaṃ na passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhatī’ti-ādisu viya sasambhārakathā nāma hoti, tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho”ti. **Na nimittaggāhīti** itthipurisanimittam vā subhanimittādikam vā kilesavatthubhūtam nimittam na gaṇhāti, diṭṭhamattheyeva saṇṭhāti. **Nānubyañjanaggāhīti** kilesānam anu-anubyañjanato² pākāṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāram hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam ākāram na gaṇhāti, yam tattha bhūtam, tadeva gaṇhāti, Cetiya-pabbatavāsī **Mahātissatthero viya.**

Theram³ kira Cetiya-pabbatā Anurādhapuram piṇḍacārathhāya āgacchantam aññatarā kulasuṇhā sāmikena saddhim bhaṇḍitvā sumaṇḍitapasādhitā devakaññā viya kālasseva Anurādhapurato nikkhamitvā ñātigharam gacchantī antarāmagge disvā vipallatthacittā mahāhasitam hasi. Thero kimetanti olokento tassā dantaṭṭhike asubhasaññam paṭilabhitvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam—

“Tassā dantaṭṭhikam disvā, pubbasaññam anussari.

Tattheva so ṭhito thero, arahattam apāpuṇi”ti.

1. Ettāvatā (I), ettāvatāva (?)

2. Anubyañjanato (Sī, Syā)

3. Tam (Syā)

Sāmikopi kho panassā anumaggaṃ gacchanto therāṃ disvā “kiñci¹
bhante itthiṃ passathā”ti pucchi. Taṃ thero āha—

“Nābhijānāmi itthī vā, puriso vā ito gato².

Apica aṭṭhisāṅghāto, gacchate’sa mahāpathe”ti.

Yatvādhikaraṇamenanti-ādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā anvāssaveyyuṃ anubandheyyuṃ³. **Tassa saṃvarāya paṭipajjati** tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṃ paṭipajjantoyeva ca rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatītipi vuccati. Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpāramaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ. Tato vipākamanodhātu sampaṭicchana-kiccaṃ. Tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ. Tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmīṃ sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Yathā kiṃ. Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ⁴ kareyyuṃ, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmīṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni.

1. Kacci (Sī, Syā), kañci (?)

2. Itthiṃ vā, purisaṃ vā ito gataṃ (Syā)

3. Anuppabandheyyuṃ (Sī), anubandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ (I)

4. Yadicchitaṃ (Ka)

Tasmim̄ pana silādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthicittāni. Yathā kim. Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evameva javane silādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnīpi vīthicittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto.

Sotena saddaṃ sutvāti-ādīsipi e seva nayo. Evamidaṃ saṅkhepato rūpādīsū kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇaṃ indriyasamvarasīlanti veditabbaṃ.

Ājīvapārisuddhisīla

16. Idāni indriyasamvarasīlānantaraṃ vutte ājīvapārisuddhisīle ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānanti yāni tāni “ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṅghādisesassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā ‘yo te vihāre vasati so bhikkhu arahā’ ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni agilāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassā”¹ ti evaṃ paññattāni cha sikkhāpadāni, imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ.

Kuhanāti-ādīsū ayaṃ Pāḷi, “tatha katamā **kuhanā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paccayapaṭisevana² saṅkhātena vā sāmanta-jappitena vā iriyāpathassa vā aṭṭhapanā ṭhapanā saṅṭhapanā bhākuṭikā³ bhākuṭiyāṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, ayaṃ vuccati kuhanā.

1. Vi 5. 178 piṭṭhe.

2. Paccayapaṭisedhana (Sī), evamuparipi.

3. Bhākuṭitā (Sī)

Tattha katamā **lapanā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ ālapanā lapanā sallapanā ullapanā samullapanā unnahanā samunnahanā ukkācanā samukkācanā anuppiyabhāṇitā cāṭukamyatā muggasūpyatā pāribhaṭyatā, ayaṃ vuccati lapanā.

Tattha katamā **nemittikatā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yaṃ paresaṃ nimittaṃ nimittakammaṃ obhāso obhāsakammaṃ sāmantaḥjappā parikathā, ayaṃ vuccati nemittikatā.

Tattha katamā **nippesikatā**, lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ akkosanā vambhanā garahanā ukkhepanā samukkhepanā khipanā saṃkhipanā pāpanā sampāpanā avaṇṇahārikā¹ parapiṭṭhimaṃsikatā, ayaṃ vuccati nippesikatā.

Tattha katamā **lābhena lābhaṃ nijjīsanatā**², lābhasakkārasilokasannissito pāpiccho icchāpakato ito laddhaṃ āmisaṃ amutra harati, amutra vā laddhaṃ āmisaṃ idha āharati. Yā evarūpā āmisena āmisassa eṭṭhi gaveṭṭhi pariyetṭhi esanā gavesanā pariyesanā, ayaṃ vuccati lābhena lātaṃ nijjīsanatā”ti³.

17. Imissā pana Pāḷiyā evamattho veditabbo. Kuhananiddese tāva **lābhasakkārasilokasannissitassāti** lābhañca sakkārañca kittisaddaṇca sannissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassāti** asantaḡuṇadīpanakāmassa. **Ichchāpakatassāti** icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayaḷisevanasāmantaḥjappana-iriyāpathasannissitavasena Mahāniddese tividhaṃ kuhanavattu āgataṃ. Tasmā tividhampetaṃ dassetuṃ paccayaḷisevanasaṅkhātena vāti evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikas seva sato pāpicchatam nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddheṇātvā puna tesam “aho ayyo appiccho na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni

1. Avaṇṇahāritā (Sī)

2. Nijjīmaṃsanatā (Sī, Syā)

3. Abhi 2. 366 piṭṭhe.

cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmatāmyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti apī sakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Vuttañhetāṃ Mahānidde—

“Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavatthu. Idha gahapatikā bhikkhuṃ nimantenti cīvara piṇḍapāta senāsana gilāna paccaya bhesajjaparikkhārehi. So pāpiccho icchāpakato atthiko cīvara -pa- parikkhārānaṃ bhīyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ pacchakkhāti. Piṇḍapātaṃ -pa- senāsanaṃ. Gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paccakkhāti. So evamāha ‘kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghātiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikaṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsana, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilāna paccaya bhesajjaparikkhārena, etaṃ sārappaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttana vā hariṭakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyya’ti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajja parikkhāraṃ paṭisevati, tamenāṃ gahapatikā evaṃ jānanti ‘ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āradhaviṇṇiyo dhutavādo’ti. Bhīyyo bhīyyo nimantenti cīvara -pa- parikkhārehi. So evamāha ‘tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Deyyadhammassa -pa- dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako, sacehaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññaṃ paribāhirā bhavissanti, na mayhaṃ iminā attho. Apica. Tumhākaṃyeva anukampāya paṭiggaṇhāmī’ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti. Bahumpi piṇḍapātaṃ -pa- bhesajjaparikkhāraṃ

paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyāṃ kuhanākuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātāṃ Kuhanavattthū”ti¹.

Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpana-vācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantaḥjappanasaṅkhātāṃ Kuhanavattthūti veditabbaṃ. Yathāha—

“Katamaṃ sāmantaḥjappanasaṅkhātāṃ Kuhanavattthu. Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo ‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati ‘yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. ‘Yo evarūpaṃ pattaṃ lohathālakaṃ. Dhammakaraṇaṃ² parissāvanaṃ kuṅcikaṃ, kāyabandhanaṃ upāhanaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. Yassa evarūpo upajjhāyo ācariyo³ samānupajjhāyako, samānācariyako mitto sandiṭṭho sambhatto sahāyo³. Yo evarūpe vihāre vasati aḍḍhayoge pāsāde hammiye guhāyaṃ leṇe kuṭiyā kūṭāgāre aṭṭe māle uddaṇḍe⁴ upaṭṭhānasālāyaṃ maṇḍape rukkhamūle vasati, so samaṇo mahesakkho’ti bhaṇāti. Atha vā ‘korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāviko, ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhī’ti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ kathesi. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyāṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ sāmantaḥjappanasaṅkhātāṃ Kuhanavattthū”ti⁵.

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ Kuhanavattthūti veditabbaṃ. Yathāha “katamaṃ iriyāpathasaṅkhātāṃ Kuhanavattthu. Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo ‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī”ti gamanaṃ saṅghapeti,

1. Khu 7. 172 piṭṭhe.

2. Dhammakaraṇaṃ (Sī)

3-3. Evarūpā samānupajjhāyakā -pa- sambhattā. Sahāyā (Khu 7. 174)

4. Uṭṭaṇḍe (Syā, I, Ka)

5. Khu 7. 173 piṭṭhe.

ṭhānaṃ saṅṭhapeti, nisajjaṃ saṅṭhapeti, sayanaṃ saṅṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyī ca hoti, yā evarūpā iriyāpathassa aṭṭhapanā ṭhapanā saṅṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātaṃ Kuhanavatthū”ti¹.

Tattha **paccayapaṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena vā saṅkhātena. **Sāmantajappitenā**ti samīpabhaṇitena. **Iriyāpathassa vā**ti catu-iriyāpathassa. **Aṭṭhapanā**ti-ādi ṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṅṭhapanā**ti abhisāṅkharāṇā, pāsādikabhāvakarāṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhita²bhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasāṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko. Bhākuṭikassa bhāvo bhākuṭiyaṃ. **Kuhanā**ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā kuhāyanā. Kuhitassa bhāvo kuhitattanti.

Lapanānidese **ālapanā**ti vihāraṃ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhūnimantituṃ, yadi evaṃ³ gacchatha re, ahaṃ pacchato pattāṃ gahetvā³ āgacchāmi”ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā “ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno”ti evaṃ attupanāyikā lapanā ālapanā. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanā⁴. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṅṭhane bhītaṃ okāsaṃ datvā datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatīti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā.

Unnahanāti “upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā”ti evaṃ yāva “dassāma bhante okāsaṃ na labhāmā”ti-ādīni vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā

1. Khu 7. 173 piṭṭhe. 2. Padhānaparimathita (Sī, I), padhānaparamaṭṭhita (Syā)
3-3. Gacchatha ahaṃ pacchato gahetvā (Sī, I), gacchatha ahaṃ pacchato bhikkhū
gahetvā (Syā)
4. Lapanā (Sī)

ucchuhattham disvā “kuto ābhatam upāsakā”ti pucchati. Uccukhettato bhanteti. Kim tattha ucchu madhuranti. Khāditvā bhante jānitabbanti. “Na upāsaka bhikkhussa ucchum dethā”ti vattum vaṭṭatīti. Yā evarūpā nibbeḥentassāpi veḥhanakathā, sā unnahanā. Sabbatobhāgena punappunam unnahanā¹ **samunnahanā**.

Ukkācanāti “etaṃ kulam maṃyeva jānāti. Sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva deti”ti evam ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttam hoti. Telakandarikavatthu cetha vattabam². Sabbatobhāgena pana punappunam ukkācanā **samukkācanā**.

Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunam piyabhaṇanameva. **Cātukamyatā**ti nīcavuttitā attānam heṭṭhato heṭṭhato ṭhapetvā vattanam. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti, evam yassa puggalassa vacane kiñcideva saccam hoti, sesam alikam, ayam puggalo muggasūpyoti vuccati. Tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭyatā**ti paribhaṭyabhāvo. Yo hi kuladārake dhāti viya añkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho. Tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyam. Pāribhaṭyassa bhāvo paribhaṭyatāti.

Nemittikatāniddese **nimittanti** yamkiñci paresam paccayadānasaññājanakam kāyavacīkammaṃ. **Nimittakammanti** khādanīyam gahetvā gacchante disvā “kim khādanīyam labhitthā”ti-ādinā nayena nimittakaraṇam. **Obhāsoti** paccayapaṭisamyuttakathā. **Obhāsakammanti** vacchapālake disvā “kim ime vacchā khīragovacchā udāhu takkagovacchā”ti pucchitvā “khīragovacchā bhante”ti vutte “na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyum, bhikkhūpi khīram labheyyun”ti evamādinā nayena tesam dārakānam mātāpitūnam³ nivedetvā khīradāpanādīkam obhāsakaraṇam. **Sāmantajappāti** samīpaṃ katvā jappanam. Kulūpakabhikkhu vatthu cetha vattabam.

1. Punappunahanā (Ka-Sī)

2. Kathetabam (Sī) veditabam (Ka)

3. Mātāpitunnam (Sī)

Kulūpako kira bhikkhu bhuñjitukāmo gehaṃ pavisitvā nisīdi. Taṃ disvā adātukāmā gharaṇī “taṇḍulā natthī”ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhupi antogabbhaṃ pavisitvā olokeno kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphāle, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghaṭaṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī “taṇḍule nālatthan”ti āgatā. Bhikkhu “upāsike ‘ajja bhikkhā na sampajjissatī”ti paṭikacceva nimittaṃ addasaṃ”ti āha. Kiṃ bhanteti. Kavāṭakoṇe nikkhittaṃ ucchuṃ viya sappāṃ addasaṃ, ‘taṃ paharissāmi”ti olokeno bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ, leḍḍukena¹ pahaṭena sappena kataṃ piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisāṃ phaṇaṃ, tassa taṃ leḍḍuṃ ḍaṃsitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, athassa kupitassa ghaṭe pakkhittaghatasadisāṃ mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷanti. Sā “na sakkā muṇḍakaṃ vañcetun”ti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ sabbaṃ adāsīti. Evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmanta-jappatī veditabbaṃ². **Parikathā**ti yathā taṃ labhati tassa parivattetvā kathananti.

Nippesikatāniddese **akkosana**ti dasahi akkosavattūhi akkosanaṃ. **Vambhana**ti paribhavitvā kathanāṃ. **Garahaṇa**ti assaddho appasannoti-ādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepana**ti mā etaṃ ettha kathethāti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savattukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhepanā**. Atha vā adentaṃ disvā “aho³ dānapatī”ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhepanā**. Mahādānapatīti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhepanā**. **Khipana**ti kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojinoti evaṃ uppaṇḍanā. **Samkhipana**ti kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha, yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detīti suṭṭhutaṃ uppaṇḍanā. **Pāpana**ti adāyakattassa avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**. **Avaṇṇahārikā**ti evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatīti gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapitṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsītā. Esā hi abhimukhaṃ

1. Ṭhapitaguḷapiṇḍake viya pāsāṇaledḍuke (Sī) ṭhapitaguḷapiṇḍakena viya pāsāṇaledḍukena tena (Syā)

2. Veditabbā (Syā, Ka-Sī)

3. Adentaṃ aho (Sī)

oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsaṃ khādanamiva hoti, tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatāti** ayaṃ yasmā veḷupesikāya viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā¹ gandhamaggaṇā viya paraguṇe nipisitvā¹ vicuṇṇetvā esā lābhamaggaṇā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

Lābhena lābhaṃ nijigīsanatāniddese **nijigīsanatāti** maggaṇā. **Ito laddhanti** imamaḥ gehā laddhaṃ. **Amutrāti** amukamhi gehe. **Eṭṭhīti** icchanā. **Gavetṭhīti** maggaṇā. **Pariyettṭhīti** punappunaṃ maggaṇā. Ādito paṭṭhāya laddhaṃ laddhaṃ bhikkhaṃ tatra tatra kuladāraḥānaṃ datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbaṃ. Esanāti-ādīni² eṭṭhi-ādīnameva vevacanāni, tasmā eṭṭhīti esanā. Gavetṭhīti gavesanā, pariyeṭṭhīti pariyesanā. Icevameṭṭha yojanā veditabbā. Ayaṃ kuhanādīnaṃ attho.

Idāni **evamādīnaṃ pāpadhammānanti** ettha ādisaddena “yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhujjītvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvikāṃ kappenti. Seyyathidaṃ, aṅgaṃ, nimittaṃ, uppātaṃ supinaṃ, lakkhaṇaṃ, mūsikacchinnāṃ, agghihomaṃ, dabbihomaṃ”³ ādinā nayena brahmajāle vuttānaṃ anekesaṃ pāpadhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Iti yvāyaṃ imesaṃ ājīvaḥetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamavasena, imesaṃ “kuhanā lapanā nemittikatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā”³ti evamādīnaṃ pāpadhammānaṃ vasena pavatto micchājīvo, yā tasmā sabbappakārāpi micchājīvā virati, idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho. Etaṃ āgamma jīvantīti ājīvo. Ko so, paccayapariyesanāvāyāmo. Pārisuddhīti parisuddhatā. Ājīvassa pārisuddhi ājīvapārisuddhi.

Paccayasannissitasīla

18. Yaṃ panetaṃ tadanantaraṃ paccayasannissitasīlaṃ vuttaṃ, tattha **paṭisaṅkhā yonisoti** upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā, paccavekkhitvāti

1. Nipimsitvā (Sī), nippimsitvā (Syā)

2. Esanādīni (Sī)

3. Dī 1. 8 piṭṭhe.

attho. Ettha ca sītassa paṭighātāyāti-ādinā nayena vuttapaccavekkhaṇameva “yoniso paṭisaṅkhā”ti veditabbaṃ¹. Tattha **cīvaranti** antaravāsakādīsu yaṃkiñci. **Paṭisevatīti** paribhuñjati, nivāseti vā pārupati vā. **Yāvadevāti** payojanāvadhīparicchedaniyamavacanaṃ, ettakameva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanaṃ yadidaṃ sītassa paṭighātāyāti-ādi, na ito bhīyyo. **Sītassāti** ajjhatahātukkabhavasena vā bahiddhā-utupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa. **Paṭighātāyāti** paṭihananaṃ. Yathā sarīre ābādhaṃ na uppādeti, evaṃ tassa vinodanaṃ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto yoniso padahituṃ na sakkoti, tasmā sītassa paṭighātāya cīvaraṃ paṭisevitabbanti Bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uṇhassāti** aggisantāpassa. Tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo. **Ḍaṃsamakasavātātapasarīsapa-**samphassānanti ettha pana **ḍaṃsāti** ḍaṃsanamakkhikā, andhamakkhikātipi vuccanti. **Makasā** makasā-eva. **Vātāti** saraja-arajādibhedā. **Ātapoti** sūriyātapo. **Sarīsapāti**² ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesāṃ datṭhasamphasso ca phuṭṭhasamphasso cāti duvidho samphasso, sopi cīvaraṃ pārūpitvā nisinnaṃ na bādhati, tasmā tādisesu ṭhānesu tesāṃ paṭighātattāya paṭisevati. **Yāvadevāti** puna etassa vacanaṃ niyatapayojanāvadhīparicchedadassanaṃ, hirīkopīnapaṭicchādanañhi niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci honti. Tattha **hirīkopīnanti** taṃ taṃ sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiṃ yasmiñhi aṅge vivariyamāne hirī kuppāti vinassati, taṃ taṃ hirī kopanato hirīkopīnanti vuccati. Tassa ca hirīkopīnassa paṭicchādanaṃ hirīkopīnapaṭicchādanaṃ. Hirīkopīnaṃ paṭicchādanaṃtipi pāṭho.

Piṇḍapātanti yaṃkiñci āhāraṃ. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā piṇḍapātoti vuccati. Piṇḍānaṃ vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṃ bhikkhānaṃ sannipāto samūhoti vuttaṃ hoti. **Neva davāyāti** na gāmadārakādayo viya davatthaṃ, kīlānimittanti vuttaṃ hoti. **Na madāyāti** na muṭṭhikamallādayo viya madatthaṃ, balamadanimittānaṃ porisamadanimittāncāti vuttaṃ hoti. **Na maṇḍanāyāti** na

1. Veditabbā (Ka)

2. Sirīmsapāti (Sī, Syā)

antepurikavesiyādayo viya maṇḍanattham, aṅgapaccaṅgānam
 piṇabhāvanimittanti vuttam hoti. **Na vibhūsanāyāti** na naṭanaccakādayo viya
 vibhūsanattham, pasannacchavivaṇṇatānimittanti vuttam hoti¹. Ettha ca neva
 davāyāti etaṃ mohūpanissayappahānattham vuttam. Na madāyāti etaṃ
 dosūpanissayappahānattham. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ
 rāgūpanissayappahānattham. Neva davāya na madāyāti cetaṃ attano
 saññojanuppattiṭṭhānattham. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ
 parassapi saññojanuppattiṭṭhānattham. Catūhipi cetehi ayoniso
 paṭipattiyā kāmasukhallikānuyogassa ca pahānam vuttanti veditabham.

Yāvadevāti vuttatthameva. **Imassa kāyassāti** etassa catumahā bhūtikassa
 rūpakāyassa. **Ṭhitiyāti** pabandhatṭhitattham. **Yāpanāyāti** pavattiyā
 avicchedattham, cirakālaṭṭhitattham vā. Gharūpatthambhamiva hi
 jīṇṇagharasāmiko, akkhabbhañjanamiva ca sākaṭiko kāyassa ṭhitattham
 yāpanatthañcesa piṇḍapātāṃ paṭisevati, na dava mada maṇḍana
 vibhūsanattham. Apica ṭhitīti jīvitindriyassetam adhivacanam, tasmā imassa
 kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ettāvata etassa kāyassa
 jīvitindriyapavattāpanatthantipi vuttam hotīti veditabham. **Vihimsūparatiyāti**
 vihiṃsā nāma jighacchā ābādhatṭhena. Tassa uparamatthampesa piṇḍapātāṃ
 paṭisevati, vaṇālepanamiva uṇhasītādīsu tappaṭikāram viya ca.
Brahmacariyānuggahāyāti sakalasāsanabrahmacariyassa ca
 maggabrahmacariyassa ca anuggahattham. Ayañhi
 piṇḍapātapaṭisevanapaccayā kāyabalam nissāya sikkhattayānuyogavasena
 bhavakantāranittharaṇattham paṭipajjanto brahmacariyānuggahāya
 paṭisevati, kantāranittharaṇatthikā puttamaṃsam² viya, nadīnittharaṇatthikā
 kullam³ viya, samuddanittharaṇatthikā nāvamiva ca.

**Iti purāṇaṅca vedanam paṭihaṅkhāmi navaṅca vedanam na
 uppādessāmīti** etaṃ iminā piṇḍapātapaṭisevanena purāṇaṅca
 jighacchāvedanam paṭihaṅkhāmi, navaṅca vedanam
 aparimitabhojanapaccayam āharahatthaka alaṃsāṭaka
 tatravaṭṭakakākamāsaka bhuttavamitakabrāhmaṇānam aññataro viya na
 uppādessāmītipi paṭisevati, bhesajjamiva gilāno. Atha vā yā adhunā
 asappāyāparimitabhojanam nissāya purāṇakammapaccayavasena uppajjanato

1. Aṭṭhasālīniyam 430 piṭṭhe aññathavaṇṇanā.

2. Saṃ 1. 322 piṭṭhe.

3. Ma 1. 188 piṭṭhe.

purāṇavedanāti vuccati. Sappāyaparimitabhojanena tassā paccayaṃ vināsento taṃ purāṇaṅca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi. Yā cāyaṃ adhunā kataṃ ayuttaparibhogakammūpacayaṃ nissāya āyatiṃ uppajjanato navavedanāti vuccati. Yuttaparibhogavasena tassā mūlaṃ anibbattento taṃ navaṅca vedanaṃ na uppādessāmīti evampettha attho daṭṭhabbo. Ettāvatā yuttaparibhogasaṅgaho attakilamathānuyogappahānaṃ dhammikasukhāpariccāgo ca dīpito hotīti veditabbo.

Yātrā ca me bhavissatīti parimitaparibhogena¹ jīvitindriyupacchedakassa iriyāpathabhaṅjakassa vā parissayassa abhāvato cirakālagamanasaṅkhātā yātrā ca me bhavissati imassa paccayāyattavuttino kāyassātipi paṭisevati, yāpyarogī viya tappaccayaṃ. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cāti** ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitaparibhogapaccayā aratitandīvijambhitā². Viññūgarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhāvena phāsuvihāro. Yāvadattha-udarāvadehakabhojanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhānaṃ pahānato anavajjatā, catupañcāloпамatta-ūnabhojanena catu-iriyāpathayogyabhāvapaṭipādanato phāsuvihāro ca me bhavissatīti paṭisevati. Vuttampi hetam—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti³.

Ettāvatā ca payojanapariggaho majjhimā ca paṭipadā dīpitā hotīti veditabbā.

Senāsananti senaṅca āsanaṅca. Yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā, taṃ senaṃ. Yattha yattha āsati nisīdati, taṃ āsanaṃ. Taṃ ekato katvā senāsananti vuccati.

Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthanti parisahanaṭṭhena utuyeva utuparissayo.

1. Hitaparimitaparibhogena (Sī)

2. ...vijambhikā (Sī, Syā, I)

3. Khu 2. 343 Theragāthāyaṃ.

Utuparissayassa vinodanattañca paṭisallānārāmatthañca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanattaṃ ekībhāvasukhatthañcāti vuttaṃ hoti. Kāmañca sītaṭiḡhātādināva utuparissayavinodanaṃ vuttameva. Yathā pana cīvaraṭisevane hirikopīnaṭicchādanaṃ niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci bhavantīti vuttaṃ, evamidhāpi niyataṃ utuparissayavinodanaṃ sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā ayaṃ vuttappakāro utu utuyeva. Parissayo pana duvidho pākāṭaparissayo ca, ṭaṭicchannaparissayo ca¹. Tattha pākāṭaparissayo sīhabyagghādayo. ṭaṭicchannaparissayo rāgadosādayo. Ye yattha apariguttīyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādhaṃ na karonti, taṃ senāsanam evaṃ jānitvā paccavekkhitvā ṭaṭisevanto bhikkhu ṭaṭisaṅkhā yoniso senāsanam utuparissayavinodanattaṃ ṭaṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti ettha rogassa ṭaṭi-ayanaṭṭhena paccayo, paccanīkagamaṭṭhenāti attho. Yassa kassaci sappāyassetam adhivacanaṃ. Bhisakkassa kammaṃ tena anuññātattāti bhesajjam. Gilānapaccayova bhesajjam gilānapaccayabhesajjam, yaṃkiñci gilānassa sappāyam bhisakkakammaṃ telamadhuphāṇitādīti vuttaṃ hoti. Parikkhāroti pana “sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ² hoti”³ ti³ ādīsu parivāro vuccati. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”⁴ ti⁴ ādīsu alaṅkāro. “Ye ca kho ime⁵ pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”⁶ ti⁶ ādīsu sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañhi gilānapaccayabhesajjam jīvitassa parivāropi hoti, jīvitanāsakābādhuppattiyā antaraṃ adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathā ciraṃ pavattati, evamassa kāraṇabhāvato, tasmā parikkhāroti vuccati. Evaṃ gilānapaccayabhesajjañca taṃ parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro. Taṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Gilānassa yaṃkiñci sappāyam bhisakkānuññātaṃ telamadhuphāṇitādi jīvitaparikkhāranti vuttaṃ hoti.

1. Khu 7. 10 piṭṭhe tannissayaṭṭhā. 2. Suparikkhitaṃ (sabbattha) Pāṭi pana passitabbā.
 3. Am 2. 478 piṭṭhe. 4. Saṃ 3. 5 piṭṭhe.
 5. Yecime (Sī) yekeci (Syā, I, Ka) 6. Ma 1. 150 piṭṭhe.

Uppannānanti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikānanti** ettha byābādhoti dhātukkhobho, taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīlakādayo. Byābādhato uppannattā veyyābādhikā. **Vedanānanti** dukkhavedanā akusalavipākavedanā. Tāsaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ. **Abyābajjha**¹ **paramatāyāti** niddukkhaparamatāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti tāvāti attho.

Evamidaṃ saṅkhepato paṭisaṅkhā yoniso paccayaparibhogalakkhaṇaṃ paccayasannissitasīlaṃ veditabbaṃ. Vacanattho panettha—cīvarādayo hi yasmā te paṭicca nissāya paribhuñjamānā pāṇino ayanti pavattanti, tasmā paccayāti vuccanti. Te paccaye sannissitanti paccayasannissitaṃ.

Catupārisuddhisampādanavidhi

19. Evametasmaṃ catubbidhe sīle saddhāya **pātimokkhasaṃvaro** sampādetabbo. **Saddhāsādhano** hi so, sāvakaṃvisayātītattā sikkhāpadapaññattiyā. Sikkhāpadapaññattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassanaṃ. Tasmā yathā paññattaṃ sikkhāpadaṃ anavasesaṃ saddhāya samādiyivā jīvitepi apekkhaṃ akarontena sādhukaṃ sampādetabbaṃ. Vuttampi hetam—

“Kikīva aṇḍaṃ camarīva vāladhiṃ,
Piyaṃva puttaṃ nayanamva ekakaṃ.
Tatheva sīlaṃ anurakkhamānakā,
Supesalā hotha sadā sagāravā”ti.

Aparampi vuttaṃ—“()² evameva kho pahārāda³ yaṃ mayā sāvakaṃnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakaṃ jīvitahetupi nātikkamati”ti⁴. Imasmiṃ ca panatthe aṭaviyaṃ corehi baddhatherānaṃ vatthūni veditabbāni.

Mahāvattani-aṭaviyaṃ kira therānaṃ corā kāḷavallīhi bandhitvā nipajjāpesuṃ. Thero yathānipannova sattadivasāni vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiphalaṃ pāpuṇitvā tattheva kālaṃ katvā brahmaloke nibbatti.

1. Abyāpajjha (Sī, Syā) abyāpajja (Ka)

2. (Seyyathāpi mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati) (Syā)

3. Mahārāja (Sī, Ka)

4. Am 3. 41 piṭṭhe.

Aparampi theram Tambapaṇṇidīpe pūtilatāya bandhitvā nipajjāpesum.
So vanadāhe āgacchante vallim acchinditvāva vipassanam paṭṭhapetvā
samasīsī hutvā parinibbāyi. Dīghabhāṇaka-abhayatthero pañcahi
bhikkhusatehi saddhim āgacchanto¹ disvā therassa sarīram jhāpetvā cetiyam
kārapesi. Tasmā aññopi saddho kulaputto—

Pātimokkham visodhento, appeva jīvitam jahe.

Paññattam Lokanāthena, na bhinde sīlasamvaram.

Yathā ca pātimokkhasamvaro saddhāya, evam satiyā **indriyasamvaro**
sampādetabbo. **Satisādhano** hi so, satiyā adhiṭṭhitānam indriyānam
abhijjhādīhi ananvāssavanīyato. Tasmā “varam bhikkhave tattāya
ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyam
sampilamaṭṭham, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso
nimittaggāho”²ti² ādinā nayena ādittapariyāyam samanussaritvā rūpādīsu
visayesu cakkhudvārādīpavattassa viññāṇassa abhijjhādīhi anvāssavanīyam
nimittādiggāham asammuṭṭhāya satiyā nisedhentena esa sādhuṇam
sampādetabbo. Evam asampādite hi etasmim pātimokkhasamvarasīlampi
anaddhaniyam hoti aciraṭṭhitikam, samvīhitasākhāparivāramiva sassam.
Haññate cāyam kilesacorehi, vivaṭadvāro viya gāmo parassa hārīhi.
Cittañcassa rāgo samativijjhati, ducchannamagāram vuṭṭhi viya. Vuttampi
hetam—

“Rūpesu saddesu atho rasesu,

Gandhesu phassesu ca rakkha indriyam.

Ete hi dvārā vivaṭā arakkhitā,

Hananti gāmaṃva parassa hārino”.

“Yathā agāram ducchannam, vuṭṭhī samativijjhati.

Evam abhāvitam cittaṃ, rāgo samativijjhatī”³ti³.

Sampādite pana tasmim pātimokkhasamvarasīlampi addhaniyam hoti
ciraṭṭhitikam, samvīhitasākhāparivāramiva sassam. Na haññate cāyam
kilesa-

1. Gacchanto (Sī, Syā)

2. Sam 2. 377 piṭṭhe.

3. Khu 1. 14, 15 Dhammapade.

corehi, susaṁvutadvāro viya gāmo parassa hārīti. Na cassa cittaṁ rāgo samativijjhati, succhannamagāraṁ vuṭṭhi viya. Vuttampi cetam—

“Rūpesu saddesu atho rasesu,
Gandhesu phassesu ca rakkha indriyaṁ.
Ete hi dvārā pihitā susaṁvutā,
Na hanti gāmaṁva parassa hārino”.

“Yathā agāraṁ succhannaṁ, vuṭṭhī na samativijjhati.
Evaṁ subhāvitaṁ cittaṁ, rāgo na samativijjhatī”¹.

Ayaṁ pana ati-ukkaṭṭhadesanā.

Cittaṁ nāmetaṁ lahuparivattaṁ, tasmā uppannaṁ rāgaṁ
asubhamanasikārena vinodetvā indriyaṁvarō sampādetabbo,
adhunāpabbajitena Vaṅgīsattherena viya.

Therassa kira adhunāpabbajitassa piṇḍāya carato ekaṁ itthim disvā
rāgo uppajjati. Tato Ānandattheraṁ āha—

“Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṁ me pariḍayhati.
Sādhu nibbāpanaṁ brūhi, anukampāya Gotamā”².

Thero āha—

“Saññāya vipariyesā, cittaṁ te pariḍayhati.
Nimittaṁ parivajjehi, subhaṁ rāgūpasañhitaṁ.
Asubhāya cittaṁ bhāvehi, ekaggaṁ susamāhitaṁ.
Saṅkhāre parato passa, dukkhato no ca attato.
Nibbāpehi mahārāgaṁ, mā ḍayhittho punappunan”².

Thero rāgaṁ vinodetvā piṇḍāya cari. Apica indriyaṁvarapūrakena
bhikkhunā Kuraṇḍakamahāleṇavāsinaṁ Cittaguttattherena viya
Corakamahāvihāravāsinaṁ Mahāmittattherena viya ca bhavitabbaṁ.
Kuraṇḍakamahāleṇe kira sattannaṁ Buddhānaṁ
abhinikkhamaṇacittakammaṁ manoramaṁ ahosi, sambahulā bhikkhū
senāsanacārikaṁ āhiṇḍantā cittaṁkammaṁ disvā “manoramaṁ

1. Khu 1. 14, 15 Dhammapade.

2. Saṁ 1. 189; Khu 2. 369 piṭṭhesu.

bhante cittakamman”ti āhaṃsu. Thero āha “atirekasatṭhi me āvuso vassāni leṇe vasantassa cittakammaṃ atthītipi¹ na jānāmi, ajja dāni cakkhumante nissāya ñātan”ti. Therena kira ettakaṃ addhānaṃ vasantena cakkhuṃ ummīletvā leṇaṃ na ullokitapubbaṃ. Leṇadvāre cassa mahānāgarukkhopi ahosi. Sopi therena uddhaṃ na ullokitapubbo. Anusaṃvaccharaṃ bhūmiyaṃ kesaranipātaṃ disvāvassa pupphitabhāvaṃ jānāti.

Rājā therassa guṇasampattiṃ sutvā vanditukāmo tikkhattuṃ pesetvā anāgacchante there tasmīṃ gāme taruṇaputtānaṃ itthīnaṃ thane bandhāpetvā lañjāpesi “tāva dāraḱā thaññaṃ mā labhiṃsu, yāva thero na āgacchatī”ti. Thero dāraḱānaṃ anukampāya Mahāgāmaṃ agamāsi. Rājā sutvā “gacchatha bhaṇe therāṃ pavesetha sīlāni gaṇhissāmī”ti antepuraṃ abhiharāpetvā vanditvā bhojetvā “ajja bhante okāso natthi, sve sīlāni gaṇhissāmīti therassa pattaṃ gahetvā thokaṃ anugantvā deviyā saddhim vanditvā nivatti. Thero rājā vā vandatu devī vā, “sukhī hotu mahārāja”ti vadati. Evaṃ sattadivasā gatā. Bhikkhū āhaṃsu “kiṃ bhante tumhe raññepi vandamāne deviyāpi vandamānāya “sukhī hotu mahārāja”icceva vadathāti. Thero “nāhaṃ āvuso rājāti vā devīti vā vavatthānaṃ karomī”ti vatvā sattāhātikkamena “therassa idha vāso dukkho”ti raññaṃ vissajjito Kuraṇḍakamahāleṇaṃ gantvā rattibhāge caṅkamaṃ ārūhi. Nāgarukkhe adhivatthā devatā daṇḍadīpikaṃ gahetvā aṭṭhāsi. Athassa kammaṭṭhānaṃ atiparisuddhaṃ pākaṭaṃ ahosi. Thero “kiṃ nu me ajja kammaṭṭhānaṃ ativiya pakāsaṭī”ti attamano majjhimayāmasamanantaraṃ sakalaṃ pabbataṃ unnādayanto arahattaṃ pāpuṇi. Tasmā aññopi attatthakāmo² kulaputto—

Makkaṭova araññaṃhi, vane bhantamigo³ viya.

Bālo viya ca utrasto, na bhava lolalocano.

Adho khipeyya cakkhūni, yugamattadaso siyā.

Vanamakkaṭalolassa, na cittassa vasaṃ vaje.

1. Atthi natthītipi (Syā, Ka-Sī, Ka)

2. Atthakāmo (Ka-Sī, Syā), attakāmo (?)

3. Bhanto migo (Syā, Ka)

Mahāmittattherassāpi mātu visagaṇḍakarogo¹ uppajji, dhītāpissā bhikkhunīsu pabbajitā hoti. Sā taṃ āha “gaccha ayye bhātu santikaṃ gantvā mama aphāsukabhāvaṃ ārocetvā bhesajjamāharā”ti. Sā gantvā ārocesi. Thero āha “nāhaṃ mūlabhesajjādīni saṃharitvā bhesajjaṃ pacitum jānāmi, apica te bhesajjaṃ ācikkhissaṃ—“ahaṃ yato pabbajito, tato paṭṭhāya na mayā lobhasahagatena cittena indriyāni bhinditvā visabhāgarūpaṃ olokitapubbaṃ, iminā saccavacanena mātuyā me phāsu hotu, gaccha idaṃ vatvā upāsikāya sarīraṃ parimajjā”ti. Sā gantvā imamatthaṃ ārocetvā tathā akāsi. Upāsikāya taṃkhaṇāmyeva gaṇḍo pheṇapiṇḍo viya vilīyitvā antaradhāyi, sā utṭhahitvā “sace Sammāsambuddho dhareyya, kasmā mama puttasadisassa bhikkhuno jālavicitrena hatthena sīsaṃ na parāmaseyyā”ti attamanavācaṃ nicchāresi. Tasmā—

Kulaputtamāni aññopi, pabbajitvāna sāsane.

Mittattherova tiṭṭheyya, vare indriyasamvare.

Yathā pana indriyasamvaro satiyā, tathā vīriyena **ājīvapārisuddhi** sampādetabbā. **Vīriyasādhana** hi sā, sammāraddhavīriyassa micchājīvappahānasambhavato. Tasmā anesanaṃ appatirūpaṃ pahāya vīriyena piṇḍapātacariyādīhi sammā esanāhi esā sampādetabbā parisuddhuppādeyyeva paccaye paṭisevamānena aparisuddhuppāde āsivise viya parivajjayatā. Tattha apariggahitadhutaṅgassa saṃghato, gaṇato, dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannānaṃ gihīnaṃ santikā uppannā paccayā parisuddhuppādā nāma. Piṇḍapātacariyādīhi pana atiparisuddhuppādāyeva. Pariggahitadhutaṅgassa piṇḍapātacariyādīhi dhutaguṇe² cassa pasannānaṃ santikā dhutaṅganiyamānulomena uppannā parisuddhuppādā nāma. Ekabyādhivūpasamatthañcassa pūtihariṭakīcatumadhuresu uppannesu “catumadhuraṃ aññepi sabrahmacārino paribhuñjissanti”ti cintetvā hariṭakīkhaṇḍameva paribhuñjamānassa dhutaṅgasamādānaṃ patirūpaṃ hoti. Esa hi “uttama-ariyavaṃsiko bhikkhū”ti vuccati. Ye panete cīvarādayo paccayā, tesu yassa kassaci bhikkhuno ājīvaṃ

1. Visagaṇḍarogo (Sī, Syā)

2. Dhutaṅgaguṇe (Sī, Syā)

parisodhentassa cīvare ca piṇḍapāte ca nimittobhāsaparikathāviññattiyo na vaṭṭanti. Senāsane pana apariggahitadhutaṅgassa nimittobhāsaparikathā vaṭṭanti. Tattha **nimittam** nāma senāsanattham bhūmiparikammādīni karontassa “kiṃ bhante kariyati, ko kārāpeti”ti gihīhi vutte “na kocī”ti paṭivacanaṃ, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma “upāsakā tumhe kuhiṃ vasathā”ti. Pāsāde bhanteti. “Bhikkhūnaṃ pana upāsakā pāsādo na vaṭṭatī”ti vacanaṃ, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ obhāsakammaṃ. **Parikathā** nāma “bhikkhusaṃghassa senāsanam sambādhan”ti vacanaṃ, yā vā panaññāpi evarūpā pariyāyakathā. Bhesajje sabbampi vaṭṭati. Tathā uppannaṃ pana bhesajjam roge vūpasante paribhuñjitum vaṭṭati, na vaṭṭatīti.

Tattha vinayadharā “Bhagavatā dvāraṃ dinnam, tasmā vaṭṭatī”ti vadanti. Suttantikā pana “kiñcāpi āpatti na hoti, ājīvaṃ pana kopeti, tasmā na vaṭṭatī”cceva vadanti.

Yo pana Bhagavatā anuññātāpi nimittobhāsaparikathāviññattiyo akaronto appicchatādiguṇeyeva nissāya jīvitakkhayepi paccupaṭṭhite aññatreva obhāsādīhi uppannapaccaye paṭisevati, esa “paramasallekhavuttī”ti vuccati, seyyathāpi therō **Sāriputto**.

So kirāyasmā ekasmiṃ samaye pavivekaṃ brūhayamāno Mahāmoggallānattherena¹ saddhiṃ aññatarasmiṃ araññe viharati, athassa ekasmiṃ divase udaravātābādho uppajjitvā atidukkham janesi. Mahāmoggallānatthero sāyanhasamaye tassāyasmato upaṭṭhānaṃ gato theram nipannaṃ disvā taṃ pavattiṃ pucchitvā “pubbe te āvuso kena phāsu hotī”ti pucchi. Thero āha “gihikāle me āvuso mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsam² adāsi, tena me phāsu ahoṣī”ti. Sopi āyasmā “hotu āvuso, sace mayham vā tuyham vā puññaṃ atthi, appeva nāma sve labhissāmā”ti āha.

Imaṃ pana nesam kathāsallāpaṃ caṅkamanakoṭiyam rukkhe adhivatthā devatā sutvā “svā ayyassa pāyāsam uppādessāmī”ti tāvadeva therassa

1. Mahāmoggallānattherena (Ka)

2. ...pāyasaṃ (?)

upaṭṭhākakulam̄ gantvā jeṭṭhaputtassa sarīram̄ āvisitvā pīlam̄ janesi. Athassa tikicchānimittam̄ sannipatite nītake āha “sace sve therassa evarūpam̄ nāma pāyāsam̄ paṭiyādetha, tam̄ muñcissāmī”ti. Te “tayā avuttepi mayam̄ therānam̄ nibaddham̄ bhikkham̄ demā”ti vatvā dutiyadivase tathārūpam̄ pāyāsam̄ paṭiyādiyimsu.

Mahāmoggallānatthero pātova āgantvā “āvuso yāva aham̄ piṇḍāya caritvā āgacchāmi, tāva idheva hohī”ti vatvā gāmam̄ pāvisi. Te manussā paccuggantvā therassa pattam̄ gahetvā vuttappakārassa pāyāsassa pūretvā adamsu. Thero gamanākāram̄ dassesi. Te “bhuñjatha bhante tumhe, aparampi dassāmā”ti theram̄ bhojetvā puna pattapūram̄ adamsu. Thero gantvā “handāvuso Sāriputta paribhuñjā”ti upanāmesi. Theropi tam̄ disvā “atimanāpo pāyāso, katham̄ nu kho uppanno”ti cinto tassa uppattimūlam̄ disvā āha “āvuso¹ Moggallāna aparibhogāraho² piṇḍapāto”ti. Sopāyasmā “mādisena nāma ābhatam̄ piṇḍapātām̄ na paribhuñjati”ti cittampi anuppādetvā ekavacaneneva pattam̄ mukhavatṭiyam̄ gahetvā ekamante nikujsesi. Pāyāsassa saha bhūmiyam̄ patiṭṭhānā therassa ābādho antaradhāyi, tato paṭṭhāya pañcacattālīsa vassāni³ na puna uppajji. Tato Mahāmoggallānam̄ āha “āvuso vacīviññattim̄ nissāya uppanno pāyāso antesu nikkhamitvā bhūmiyam̄ carantesupi paribhuñjitum̄ ayuttarūpo”ti. Imañca udānam̄ udānesi—

“Vacīviññattivipphārā, uppannam̄ madhupāyasam̄⁴.

Sace bhutto bhaveyyāham̄, sājīvo garahito mama.

Yadipi me antaguṇam̄, nikkhamitvā bahi care.

Neva bhindeyyam̄ ājīvam̄, cajamānopi jīvitam̄.

Ārādhemi sakam̄ cittam̄, vivajjemi anesanam̄.

Nāham̄ Buddhapaṭikuṭṭham̄, kāhāmi ca anesanan”ti.

Ciragumba⁵vāsika-ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabbam̄. Evam̄ sabbathāpi.

1. Harāvuso (Syā, Ka-Sī)

3. Cattālīsavassāni (Ka-Sī)

5. Cīvaragumba (Sī, Syā), cīragumba (I)

2. Aparibhogārahoyam̄ (Ka-Sī)

4. Madhupāyāsam̄ (I, Ka)

“Anesanāya cittampi, ajanetvā vicakkhaṇo.
Ājīvaṃ parisodheyya, saddhāpabbajito yaṭī”ti.

Yathā ca vīriyena ājīvapārisuddhi, tathā **paccayasannissitasīlam** paññāya sampādetabbaṃ. **Paññāsādhanaṃ** hi taṃ, paññavato paccayesu ādīnavānisamsadassanasamatthabhāvato. Tasmā pahāya paccayagedhaṃ dhammena samena uppanne paccaye yathāvuttena vidhinā paññāya paccavekkhitvā paribhuñjantena sampādetabbaṃ.

Tattha duvidhaṃ paccavekkhaṇaṃ paccayānaṃ paṭilābhakāle, paribhogakāle ca. Paṭilābhakālepi hi dhātuvasena vā paṭikūlavasena vā paccavekkhitvā ṭhapitāni cīvarādīni tato uttari¹ paribhuñjantassa anavajjova paribhogo, paribhogakālepi. Tatrāyaṃ sanniṭṭhānakaro vinicchayo—

Cattāro hi paribhogā theyyaparibhogo, iṇaparibhogo, dāyajjaparibhogo, sāmiparibhogoti. Tatra saṃghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Sīlavato apaccavekkhitvā² paribhogo **iṇaparibhogo** nāma. Tasmā cīvaram paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ, piṇḍapāto ālope ālope, tathā asakkontena purebhattapacchābhattapurimayāmamajjhimayāmapacchimayāmesu. Sacassa apaccavekkhatova aruṇaṃ uggacchati, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati. Senāsanampi paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ. Bhesajjassa paṭiggahaṇehi paribhogepi satipaccayatāva vaṭṭati. Evaṃ santepi paṭiggahaṇe satim katvā paribhoge akarontasseva āpatti, paṭiggahaṇe pana satim akatvā paribhoge karontassa anāpatti.

Catubbidhā hi suddhi desanāsuddhi, saṃvarasuddhi, pariyeṭṭhisuddhi, paccavekkhaṇasuddhīti. Tattha **desanāsuddhi** nāma pātīmokkhasaṃvarasīlam. Tañhi desanāya sujjanato desanāsuddhīti vuccati. **Saṃvarasuddhi** nāma indriyasaṃvarasīlam. Tañhi “na puna evaṃ karissāmi”ti cittādhiṭṭhānasamvareneva sujjanato saṃvarasuddhīti vuccati. **Pariyeṭṭhisuddhi** nāma ājīvapārisuddhisīlam. Tañhi anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye uppādentassa pariyesanāya suddhattā

1. Uttariṃ (Sī, Syā)

2. Apaccavekkhita (Sī, Syā)

pariyetthiṣuddhīti vuccati. **Paccavekkhaṇasuddhi** nāma paccayasannissitasīlam¹. Tañhi vuttappakārena paccavekkhaṇena sujjanato paccavekkhaṇasuddhīti vuccati. Tena vuttaṃ “paṭiggahaṇe pana satim akatvā paribhoge karontassa anāpattī”ti.

Sattannaṃ sekkhānaṃ paccayaparibhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Te hi Bhagavato puttā, tasmā pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kimpanete Bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnaṃ paccaye paribhuñjantīti. Gihīhi dinnāpi Bhagavatā anuññātattā Bhagavato santakā honti, tasmā Bhagavato paccaye paribhuñjantīti veditabbā. Dhammadāyādasuttañcetha sādhaṃ.

Khīṇāsavānaṃ paribhogo **sāniparibhogo** nāma. Te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjanti.

Imesu paribhogesu sāniparibhogo ca dāyajjaparibhogo ca sabbesaṃ vaṭṭati. Ināparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so ināparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo vā hoti, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅghaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā sekkhotveva saṅkhyāṃ gacchati. Imesu pana paribhogesu yasmā sāniparibhogo aggo, tasmā taṃ patthayamānena bhikkhunā vuttappakārāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjantena paccayasannissitasīlam sampādetabbaṃ. Evaṃ karonto hi kiccaṅkāri hoti. Vuttampi cetāṃ—

“Piṇḍaṃ vihāraṃ sayanāsanañca,
 Āpañca saṅghāṭirajūpavāhanaṃ².
 Sutvāna dhammaṃ sugatena desitaṃ,
 Saṅkhāya seve varapaññasāvako.

1. Paccayaparibhogasannissitasīlam (Syā, Ka)

2. Rajappavāhanaṃ (I) rajuppavāhanaṃ (Ka)

Tasmā hi piṇḍe sayanāsane ca,
 Āpe ca saṅghāṭirajūpavāhane.
 Etesu dhammesu anūpalitto,
 Bhikkhu yathā pokkhare vāribindu¹.

Kālena laddhā parato anuggahā,
 Khajjesu bhojjesu ca sāyanesu ca.
 Mattaṃ sa² jaññā satataṃ upaṭṭhito,
 Vaṇassa ālepanarūhane yathā.

Kantāre puttamaṃsaṃva, akkhassabbhañjanaṃ yathā.
 Evaṃ āhāre³ āhāraṃ, yāpanatthamamucchito”ti.

Imassa ca paccayasannissitasīlassa paripūrakāritāya
 Bhāgineyyasaṅgharakkhitasāmaṇerassa vatthu kathetabbaṃ. So hi sammā
 paccavekkhitvā paribhuñji. Yathāha—

“Upajjhāyo maṃ bhuñjamānaṃ, sālikūraṃ sunibbutaṃ.
 Mā heva tvaṃ sāmaṇera, jīvhaṃ jhāpesi asaññato.
 Upajjhāyassa vaco sutvā, saṃvegamaḷabhiṃ tadā.
 Ekāsane nisīditvā, arahattaṃ apāpuṇiṃ.

Sohaṃ paripuṇṇasaṅkappo, cando pannaraso yathā.
 Sabbāsavaparikkhīṇo, natthi dāni punabbhavo”ti.

“Tasmā aññopi dukkhassa, patthayanto parikkhayaṃ.
 Yoniso paccavekkhitvā, paṭisevetha paccaye”ti.

Evaṃ pātimokkhasaṃvarasīlādivasena catubbidhaṃ.

Paṭhamasīlapañcaka

20. Pañcavidhakoṭṭhāsassa paṭhamapañcake anupasampannasīlādivasena
 attho veditabbo. Vuttañhettaṃ paṭisambhidāyaṃ—

1. Khu 1. 337 piṭṭhe.

2. Mattaṃso (Syā, I) mattaso (Ka)

3. Āhāre (I, Ka) āhari (Sī, Syā)

Katamaṃ pariyaṅtapārisuddhisīlaṃ. Anupasampannānaṃ pariyaṅtasikkhāpadānaṃ, idaṃ pariyaṅtapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ aperiyaṅtapārisuddhisīlaṃ. Upasampannānaṃ aperiyaṅtasikkhāpadānaṃ, idaṃ aperiyaṅtapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ pariṇipūṇapārisuddhisīlaṃ. Puthujjanakalyāṇakānaṃ kusaladhamme yuttānaṃ sekkhapariyaṅte pariṇipūrakārīnaṃ kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ pariccattajīvitānaṃ, idaṃ pariṇipūṇapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ. Sattanaṃ sekkhānaṃ, idaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ. Tathāgatasāvakaṇaṃ khīṇāsavānaṃ Paccekabuddhānaṃ Tathāgatānaṃ arahantānaṃ Sammāsambuddhānaṃ, idaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ”ti¹.

Tattha anupasampannānaṃ sīlaṃ gaṇanavasena sapariyaṅtantattā **pariyaṅtapārisuddhisīlanti** veditabbaṃ. Upasampannānaṃ—

“Nava koṭṭisahassāni, asīti²satakoṭṭiyo.

Paññāsa³satasahassāni, chattimsā ca punāpare.

Ete saṃvaravinayā, Sambuddhena pakāsitā.

Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasamvare”ti—

Evamaṃ gaṇanavasena sapariyaṅtantampi anavasesavasena samādānabhāvaṅca lābhayasaṅgati-āṅgajīvitavasena adhiṭṭhapariyaṅtabhāvaṅca sandhāya **aperiyaṅtapārisuddhisīlanti** vuttaṃ⁴, Ciraḡumbavāsika-ambakhādakamahātissattherassa sīlamiva. Tathā hi so āyasmā—

“Dhanaṃ caje ⁵āṅgavarassa hetu⁵,

Āṅgaṃ caje jīvitaṃ rakkhamāno.

Āṅgaṃ dhanaṃ jīvitaṅcāpi sabbaṃ,

Caje nara dhammanussaranta”ti—

Imaṃ sappurisānussatiṃ avijahanto jīvitasamśayepi sikkhāpadaṃ avītikkamma tadeva aperiyaṅtapārisuddhisīlaṃ nissāya upāsakassa piṭṭhigatova arahattaṃ pāpuṇi. Yathāha—

“Na pitā napi te mātā, na ñāti⁶ napi bandhavo⁷.

Karote’tādisaṃ kiccaṃ, silavantassa kāraṇā.

1. Khu 9. 41 paṭisambhidāyaṃ.

2. Asītiṃ (Sī)

3. Paññāsaṃ (Sī)

4. Veditabbaṃ (Sī, Syā, I)

5-5. Yo pana āṅgahetu (Sī)

6. Na ñāti (Sī, Ka)

7. Napi bandhavā (Syā, Ka)

Samvegaṃ janayitvāna, sammāsivāna yoniso.
Tassa piṭṭhigato santo, arahattaṃ apāpuṇī”ti¹.

Puthujjanakalyāṇakānaṃ sīlaṃ upasampadato paṭṭhāya sudhotajātimaṇi viya suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya ca atiparisuddhattā cittuppādamattakenapi malena virahitaṃ arahattasseva padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā **paripuṇṇapārisuddhī** vuccati, Mahāsaṃgharakkhitabhāgineyya-saṃgharakkhitattherānaṃ viya.

Mahāsaṃgharakkhitattheraṃ kira atikkantasaṭṭhivassaṃ maraṇamañce nipannaṃ bhikkhusaṃgho lokuttarādhigamaṃ pucchi. Thero “natthi me lokuttaradhammo”ti āha. Athassa upaṭṭhāko daharabhikkhu āha “bhante tumhe parinibbutāti samantā dvādasayojanā manussā sannipatitā, tumhākaṃ puthujjanakālakiriyāya mahājanassa vippaṭṭisāro bhavissatī”ti. Āvuso ahaṃ “Metteyyaṃ Bhagavantaṃ passissāmi”ti na vipassanaṃ paṭṭhapesiṃ. Tena hi maṃ nisīdāpetvā okāsaṃ karohīti. So therāṃ nisīdāpetvā bahi nikkhanto. Thero tassa saha nikkhamanāva² arahattaṃ patvā accharikāya saññaṃ adāsī. Saṃgho sannipatitvā āha “bhante evarūpe maraṇakāle lokuttaradhammaṃ nibbattentā dukkaraṃ karitthā”ti. Nāvuso etaṃ dukkaraṃ, apica vo dukkaraṃ ācikkhissāmi—“ahaṃ āvuso pabbajitakālate paṭṭhāya asatiyā aññānapakataṃ kammaṃ nāma na passāmi”ti³. Bhāgineyyopissa paññāsavassakāle evameva arahattaṃ pāpuṇīti.

“Appassutopi ce hoti, sīlesu asamāhito.

Ubhayena naṃ garahanti, sīlato ca sutena ca.

Appassutopi ce hoti, sīlesu susamāhito.

Sīlato naṃ pasamsanti, tassa⁴ sampajjate sutāṃ.

Bahussutopi ce hoti, sīlesu asamāhito.

Sīlato naṃ garahanti, nāssa⁵ sampajjate sutāṃ.

Bahussutopi ce hoti, sīlesu susamāhito.

Ubhayena naṃ pasamsanti, sīlato ca sutena ca.

1. Apāpuṇīnti (I)

2. Saha bahi nikkhamanāva (Sī)

3. Na sarāmīti (Sī, Syā)

4. Nāssa (Sī, Syā, Ka) Ṭikā ca, Am-Ṭṭha ca passitabbā.

5. Tassa (Sī, Syā, Ka) Ṭikā ca, Am-Ṭṭha ca passitabbā.

Bahussutaṃ dhammadharaṃ, sappaññaṃ Buddhasāvakaṃ.
Nekkhaṃ jambonadasseva, ko taṃ ninditumarahati.
Devāpi naṃ pasamsanti, brahmunāpi pasamsito”ti¹.

Sekkhānaṃ pana sīlaṃ diṭṭhivasena aparāmaṭṭhattā, puthujjanānaṃ vā
pana rāgavasena² aparāmaṭṭhasīlaṃ **aparāmaṭṭhapārisuddhī**ti veditabbaṃ,
Kuṭumbiyaputtatissattherassa sīlaṃ viya. So hi āyasmā tathārūpaṃ sīlaṃ
nissāya arahatte patiṭṭhātukāmo verike āha—

“Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi³ vo ahaṃ.
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamarāṇaṃ ahan”ti⁴.
“Evāhaṃ cintayitvāna, sammāsītvaṃ yoniso.
Sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇin”ti⁵.

Aññataropi mahāthero bāḷhagilāno sahatthā āhāraṃ pi paribhuñjitum
asakkonto sake muttakarīse palipanno samparivattati, taṃ disvā aññataro
daharo “aho dukkhā jīvitasaṅkhārā”ti āha. Tameṇaṃ mahāthero āha “ahaṃ
āvuso idāni miyyamāno saggasampattiṃ labhissāmi, natthi me ettha
saṃsayo, imaṃ pana sīlaṃ bhinditvā laddhasampatti nāma sikkhaṃ
paccakkhāya paṭiladdhagihibhāvasadisi”ti⁶ vatvā “sīleneva saddhiṃ
marissāmi”ti tattheva nipanno tameva rogaṃ sammasanto arahattaṃ patvā
bhikkhusaṅghassa imāhi gāthāhi byākāsi—

“Phuṭṭhassa me aññatarena byādhinā,
Rogena bāḷhaṃ dukhitassa ruppato.
Parisussati khippamidaṃ kaḷevaram.
Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ.
Ajaññaṃ jaññaṃ saṅkhātāṃ, asuciṃ sucisammataṃ.
Nānākuṇapaparipūraṃ, jaññarūpaṃ apassato.

1. Am 1. 313 piṭṭhe.

2. Bhavavasena (Sī, Syā)

3. Saṃyamessāmi (Sī), saññamissāmi (Syā) paññapessāmi (Ka)

4. Ahaṃ (Syā)

5. Dī-Ṭṭha 2. 399 piṭṭhe; Ma-Ṭṭha 10 sutte ca.

6. Sadiṣanti (Ka)

Dhiratthu maṃ āturaṃ pūtikāyaṃ,
Duggandhiyaṃ asuci byādhidhammaṃ.
Yatthappamattā adhimucchitā pajā,
Hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyā”ti.

Arahantādīnaṃ pana sīlaṃ sabbadarathappaṭippassaddhiyā
parisuddhattā ()¹ **paṭippassaddhipārisuddhī**ti veditabbaṃ. Evaṃ
pariyantapārisuddhi-ādivasena pañcavidhaṃ.

Dutiyasīlapañcaka

Dutiyapañcake pañātipātādīnaṃ pahānādivasena attho veditabbo.
Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ—

“Pañca sīlāni pañātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī sīlaṃ, cetanā
sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. Adinnādānassa.
Kāmesumicchācārassa. Musāvādassa. Pisuṇāya vācāya. Pharusāya vācāya.
Samphappalāpassa. Abhijjhāya. Byāpādassa. Micchādīṭṭhiyā. Nekkhammena
kāmacchandassa. Abyāpādena byāpādassa. Ālokasaññāya thinamiddhassa.
Avikkhepena uddhaccassa. Dhammavavatthānena vicikicchāya. Ñāṇena
avijjāya. Pāmojjena aratiyā. Paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ. Dutiyena
jhānena vitakkavicārānaṃ. Tatiyena jhānena pītiyā. Catutthena jhānena
sukhadukkhānaṃ. Ākāsaññāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya
paṭighasaññāya nānattasaññāya. Viññāṇaṇcāyatanasamāpattiyā
ākāsaññāyatanasaññāya. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyā
viññāṇaṇcāyatanasaññāya. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā
ākiñcaññāyatanasaññāya. Aniccānupassanāya niccasaññāya.
Dukkhānupassanāya sukhasaññāya. Anattānupassanāya attasaññāya.
Nibbidānupassanāya nandiyā. Virāgānupassanāya rāgassa.
Nirodhānupassanāya samudayassa. Paṭinissaggānupassanāya ādānassa.
Khayānupassanāya ghanasaññāya. Vayānupassanāya āyūhanassa.
Vipariṇāmanānupassanāya dhuvasaññāya. Animittānupassanāya nimittassa.
Appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā. Suññatānupassanāya abhinivesassa.
Adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesassa.
Yathābhūtañāḍadassanena sammohābhinivesassa. Ādīnavānupassanāya
ālayābhinivesassa. Paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya.
Vivaṭṭānānupassanāya saññogābhinivesassa. Sotāpattimaggena

diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ. Sakadāgāmiṃmaggena oḷārikānaṃ kilesānaṃ. Anāgāmiṃmaggena aṇusahagatānaṃ¹ kilesānaṃ. Arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī, cetanā, saṃvaro, avītikkamo sīlaṃ. Evarūpāni sīlāni cittassa avipphaṇṇāyā saṃvattanti, pāmojjāya saṃvattanti, pītiyā saṃvattanti, passaddhiyā saṃvattanti, somanassāya saṃvattanti, āsevanāya saṃvattanti, bhāvanāya saṃvattanti, bahulīkammāya saṃvattanti, alaṅkāyā saṃvattanti, parikkhāyā saṃvattanti, parivāyā saṃvattanti, pāripūriyā saṃvattanti, ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti”²ti.

Ettha ca pahānanti koci dhammo nāma natthi aññatra vuttappakārānaṃ pāṇātipātādīnaṃ anuppādamattato. Yasmā pana taṃ taṃ pahānaṃ tassa tassa kusaladhammassa patiṭṭhānaṭṭhena upadhāraṇaṃ hoti, vikampābhāvakaṇṇena ca samādānaṃ. Tasmā pubbe vutteneva upadhāraṇasamādhānaṃ sandhāyā vuttā. Itare cattāro dhammā tato tato veramaṇivasena, tassa tassa saṃvaravasena, tadubhayasampayuttacetanāvasena, taṃ taṃ avītikkamantassa avītikkamanavasena ca cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāyā vuttā. Sīlaṭṭho pana tesāṃ pubbe pakāsitoyevāti. Evaṃ pahānasīlādivasena pañcavidhaṃ.

Ettāvata ca kiṃ sīlaṃ, kenaṭṭhena sīlaṃ, kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, kimānisamsāṃ sīlaṃ, katividhaṃ cetāṃ sīlanti imesaṃ pañhānaṃ vissajjanaṃ niṭṭhitaṃ.

Sīlasaṃkilesa, vodāna

21. Yaṃ pana vuttāṃ “ko cassa saṃkilesa, kiṃ vodāna”ti. Tatra vadāma—khaṇḍādibhāvo sīlassa saṃkilesa, akhaṇḍādibhāvo vodānaṃ. So pana khaṇḍādibhāvo lābhayasādihetukena bhedenā ca sattavidhamethunasamyogena ca saṅgahito.

Tathā hi yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyaṅte chinnaṃsaṅgahito viya **khaṇḍaṃ**

1. Anusahagatānaṃ (Sī, Ka)

2. Khu 9. 44 Paṭisambhidāyaṃ.

nāma hoti. Yassa pana vemajjhe bhinnam, tassa majjhe chidda¹ sātako viya **chiddam**² nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyā vā kucchiyā vā utṭhitena visabhāgavaṇṇena kālarattādīnam aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya **sabalam** nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgavaṇṇabindu vicitrā gāvī viya **kammāsam** nāma hoti. Evaṃ tāva lābhādi hetukena bhedenā khaṇḍādibhāvo hoti.

Evaṃ sattavidhamethunasāmyogavasena. Vuttañhi Bhagavatā—

“Idha brāhmaṇa ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhim dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanam parimaddanam nhāpanam sambāhanam sādīyati, so tadassādeti, tam nikāmeti, tena ca vittim āpajjati, idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati brāhmaṇa aparisuddham brahmacariyam carati sāmyutto methunena sāmyogena, na parimuccati jāṭiyā. Jarāya maraṇena -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhim dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanam -pa- sādīyati. Apica kho mātugāmena saddhim sañjagghati saṅkīḷati saṅkelāyati, so tadassādeti -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena saddhim dvayaṃ dvayasamāpattim samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanam -pa- sādīyati. Napi mātugāmena saddhim sañjagghati saṅkīḷati saṅkelāyati. Apica kho mātugāmassa cakkhunā cakkhum upanijjhāyati pekkhati, so tadassādeti -pa- na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

1. Chinna (Ka)

2. Chinnam (Ka)

Puna caparam̃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena. Napi mātugāmassa. Napi mātugāmena. Napi mātugāmassa -pa- pekkhati. Apica kho mātugāmassa saddam̃ suṇāti tirokuṭṭā¹ vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam̃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena. Napi mātugāmassa. Napi mātugāmena. Napi mātugāmassa -pa- rodantiyā vā. Apica kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhim̃ hasitalapitakīṭitāni, tāni anussarati, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam̃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena -pa-. Napi mātugāmassa -pa-. Napi yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhim̃ hasitalapitakīṭitāni, tāni anussarati. Apica kho passati gahapatim̃ vā gahapatiputtam̃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitam̃ samaṅgībhūtam̃ paricārayamānam̃, so tadassādeti -pa- dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparam̃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā -pa- na heva kho mātugāmena -pa-. Napi passati gahapatim̃ vā gahapatiputtam̃ vā -pa- paricārayamānam̃. Apica kho aññataram̃ devanikāyam̃ paṇidhāya brahmacariyam̃ carati ‘imināham̃ silena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. So tadassādeti, tam̃ nikāmeti, tena ca vittim̃ āpajjati. Idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampī²ti.

Evam̃ lābhādihetukena bhedena ca sattavidhamethunasamyogena ca khaṇḍādibhāvo saṅgahitoti veditabbo.

Akhaṇḍādibhāvo pana sabbaso sikkhāpadānam̃ abhedena, bhinnānañca sappatikammānam̃ paṭikammakaraṇena, sattavidhamethunasamyogābhāvena ca,

1. Tirokuḍḍā (Sī, Syā, I), tirokuṭṭam̃ (Am̃ 2. 439)

2. Am̃ 2. 438 piṭṭhe.

aparāya ca “kodho upanāho makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sātheyyaṃ thambho sārambho māno atimāno mado pamādo”ti-ādīnaṃ pāpadhammānaṃ anuppattiyā, appicchatāsantuṭṭhitāsallekhatādīnaṃ ca guṇānaṃ uppattiyā saṅgahito.

Yāni hi sīlāni lābhādīnampi atthāya abhinnāni, pamādadoseṇa vā bhinnānipi paṭikammakatāni, methunasamyogehi vā kodhupanāhādīhi vā pāpadhammehi anupahatāni, tāni sabbaso **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsānīti** vuccanti. Tāniyeva bhujissabhāvakarāṇato ca **bhujissāni**, viññūhi pasatthattā **viññupasatthāni**, taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā **aparāmaṭṭhāni**, upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā samvattayantīti **samādhisaṃvattanikāni** ca honti. Tasmā nesaṃ esa ‘akhaṇḍādibhāvo vodānaṃ’ti veditabbo.

Taṃ panetaṃ vodānaṃ dvīhākārehi sampajjati sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tattha “pañcime bhikkhave ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā”ti¹ evamādisuttanayena sīlavipattiyā ādīnavo daṭṭhabbo.

Apica dussīlo puggalo dussīyahetu amanāpo hoti devamanussānaṃ, ananusāsānīyo sabrahmacārīnaṃ, dukkhito dussīyagarahāsu, vippaṭisārī sīlavataṃ pasaṃsāsu, tāya ca pana dussīyatāya sāṇasāṭako viya dubbaṇṇo hoti. Ye kho panassa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesāṃ dīgharattaṃ apāyadukkhāvahanato dukkhasamphasso. Yesāṃ deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti, tesāṃ namahapphalakaraṇato appaggho. Anekavassagaṇikagūthakūpo viya dubbisodhano². Chavālātamiva ubhato paribāhiro. Bhikkhubhāvaṃ paṭijānantopi abhikkhuyeva gogaṇaṃ anubandhagadrabho viya. Satatubbiggo sabbaverikapuriso viya. Asaṃvāsāraho matakaḷevaram³ viya. Sutādiguṇayuttopi sabrahmacārīnaṃ apūjāraho susānaggi viya brāhmaṇānaṃ. Abhabbo visesādhigame andho viya rūpadassane. Nirāso saddhamme caṇḍālakumārako viya rajje. Sukhitosmīti maññamānopi dukkhitova aggikkhandhapiyāye vuttadukkhabhāgitāya.

1. Dī 2. 73; Aṃ 2. 221 piṭṭhādīsu. 2. Dubbisodho (Syā) 3. Matakaḷebaram (Sī)

Dussīlānañhi pañcakāmaguṇaparibhogavandanamānanādisukhassāda-gadhita¹cittānaṃ tappaccayaṃ anussaraṇamattenāpi hadayasantāpaṃ janayitvā uṇhalohituggārappavattanasamatthaṃ atikaṭukam dukkhaṃ dassento sabbākārena paccakkhakammavipāko Bhagavā āha—

‘Passatha no tumhe bhikkhave amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ’ti. Evaṃ bhanteti. Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā² upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vāti. Etadeva bhante varaṃ yaṃ khattiyakaññaṃ vā -pa- upanipajjeyya vā. Dukkhaṃ hetuṃ bhante yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ -pa- upanipajjeyya vāti. Ārocayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa pāpadhammassa asucisaṅkassarasamācārassa paṭicchannakammantassa assamaṇassa samaṇapaṭiññaṃ abrahmacāriṇaṃ brahmacāriṇaṃ antopūtikaṃ³ avassutassa kasambujātassa yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ -pa- upanipajjeyya vā. Taṃ kissa hetu, tatonidānaṃ hi so bhikkhave maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyāti⁴.

Evaṃ aggikkhandhupamāya itthipaṭibaddhapañcakāmaguṇaparibhogapaccayaṃ dukkhaṃ dassetvā eteneva upāyena—

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso dalhāya vālarajjuyā ubho jaṅghā veṭhetvā ghaṃseyya, sā chaviṃ chindeyya, chaviṃ chetvā cammaṃ chindeyya, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindeyya, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindeyya, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindeyya, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya, yaṃ vā

1. Gathita (Sī) 2. Āliṅgetvā (Sī, Syā) 3. Antopūtissa (Sī, Syā) 4. Am 2. 495 piṭṭhe.

khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā
gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tiṅhāya sattiyā teladhotāya paccorasmiṃ pahareyya, yaṃ
vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā
gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena
kāyaṃ sampaliveṭṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā
brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ
cīvaraṃ paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso tattena ayosaṅkunā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena
mukhaṃ vivarivā tattaṃ lohaguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ
sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya, taṃ tassa oṭṭhampi ḍaheyya,
mukhampi. Jivhampi. Kaṅṭhampi. Udarampi ḍaheyya, antampi
antaguṇampi ādāya adhobhāgaṃ¹ nikkhameyya, yaṃ vā khattiya.
Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ
paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā
ayopīṭhaṃ vā ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ abhinisīdāpeyya vā
abhinipajjāpeyya vā, yaṃ vā khattiya. Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ
vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuñjeyyā”ti ca.

“Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ
balavā puriso uddhampādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya ayokumbhiyā
pakkhipeyya ādittāya sampajjalitāya

1. Adhobhāgā (Sī, I)

sajotibhūtāya, so tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gaccheyya, sakimpi adho gaccheyya, sakimpi tiriyaṃ gaccheyya, yaṃ vā khattiya. Brāhmaṇa. Gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjeyyā”ti cāti¹.

Imāhi vāḷarajju tiṇhasatti ayopaṭṭa ayoguḷa ayomañca-ayopiṭṭha ayokumbhī-upamāhi abhivādana añjalikamma cīvara piṇḍapāta mañcapīṭha vihāraparibhogapaccayaṃ dukkhaṃ dasseti. Tasmā—

Aggikkhandhāliṅgana-dukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṃ.
Avijahato kāmasukhaṃ, sukhaṃ kuto bhinnasīlassa.

Abhivādanasādiyane², kiṃ nāma sukhaṃ vipannasīlassa.
Daḷhavāḷarajjughaṃsana-dukkhādhikadukkhabhāgissa.

Saddhānamañjalikamma-sādiyane³ kiṃsukhaṃ asīlassa.
Sattippahāradukkhā-dhimattadukkhassa yaṃhetu.

Cīvaraparibhogasukhaṃ, kiṃ nāma asaṃyatassa.
Yena cirāṃ anubhavitaḅbo, niraye jalita-ayopaṭṭasamphasso.

Madhuropi piṇḍapāto, halāhalavisūpamo asīlassa.
Ādittā gilitabbā, ayoguḷā yena cirarattaṃ.

Sukhasammatopi dukkho, asīlino mañcapīṭhaparibhogo.
Yaṃ bādhissanti cirāṃ, jalita-ayomañcapīṭhāni.

Dussīlassa vihāre, saddhādeyyaṃhi kā nivāsa rati.
Jalītesu nivasitabbāṃ, yena ayokumbhimañjesu.

Saṅkassarasaṃcāro, kasambujāto avassuto pāpo.
Antopūtīti ca yaṃ, nindanto āha lokagaru.

Dhī jīvitāṃ⁴ asaṅṅatassa, tassa samaṇajanavesadhārissa.
Assamaṇassa upahataṃ, khatamattānaṃ vahantassa.

1. Am 2. 496 piṭṭhe.

3. Saddhānaṃ añjalikammāsādane (Syā, I, Ka)

2. Sādane (Ka)

4. Dhijīvitāṃ (Sī)

Gūtham viya kuṇapaṃ viya, maṇḍanakāmā vivajjayantīdha.
Yaṃ nāma sīlavanto, santo kiṃ jīvitam tassa.

Sabbabhayehi amutto, mutto sabbehi adhigamasukhehi.
Supihitasaggadvāro, apāyamaggaṃ samārūḷho.

Karuṇāya vatthubhūto, kāruṇikajanassa nāma ko añño.
Dussīlasamo dussī, latāya iti bahuvīdhā¹ dosāti.

Evamādinā paccavekkhaṇena sīlavipattiyā ādīnavadassanaṃ
vuttappakāraviparītato sīlasampattiyā ānisaṃsadassanañca veditabbaṃ.
Apica—

Tassa pāsādikaṃ hoti, pattacīvaradhāraṇaṃ.
Pabbajjā saphalā tassa, yassa sīlam sunimmalaṃ.

Attānuvādādibhayaṃ, suddhasīlassa bhikkhuno.
Andhakāraṃ viya raviṃ, hadayaṃ nāvagāhati.

Sīlasampattiyā bhikkhu, sobhamāno tapovane.
Pabhāsampattiyā cando, gagane viya sobhati.

Kāyagandhopi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno.
Karoti api devānaṃ, sīlagandhe kathāva kā.

Sabbesaṃ gandhajātānaṃ, sampattiṃ abhibhuyyati.
Avighātī disā sabbā², sīlagandho pavāyati.

Appakāpi katā kāra, sīlavante mahapphalā.
Hontīti sīlavā hoti, pūjāsakkārahājanaṃ.

Sīlavantaṃ na bādanti, āsavā diṭṭhadhammikā.
Samparāyikadukkhānaṃ, mūlaṃ khanati sīlavā.

Yā manussesu sampatti, yā ca devesu sampadā.
Na sā sampannasīlassa, icchato hoti dullabhā.

Accantasantā pana yā, ayaṃ nibbānasampadā.
Mano sampannasīlassa³, tameva anudhāvati.

1. Bahuvīdhāpi (Sī, Ka) 2. Dasadisā (Sī, Syā) 3. Sampannasīlassa mano (Sī, Syā)

Sabbasampattimūlamhi, sīlamhi iti paṇḍito.
Anekākāravokāraṃ, ānisaṃsaṃ vibhāvayeti.

Evañhi vibhāvayato sīlavipattito ubbijjivā sīlasampattininnaṃ mānasaṃ hoti. Tasmā yathāvuttaṃ imaṃ sīlavipattiyā ādīnavaṃ imañca sīlasampattiyā ānisaṃsaṃ disvā sabbādarena sīlaṃ vodāpetabbanti.

Ettāvatā ca “sīle patīṭṭhāya naro sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite Visuddhimagge **sīlaṃ** tāva paridīpitaṃ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge
Sīlaniddeso nāma paṭhamo paricchedo.

Sīlaniddeso niṭṭhito.

2. Dhutaṅganiddesa

22. Idāni yehi appicchatāsantuṭṭhitādīhi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodānaṃ hoti, te guṇe sampādetuṃ yasmā samādinnaṣīlena yoginā dhutaṅgasamādānaṃ kātabbāṃ. Evañhissa appicchatāsantuṭṭhitāsallekha pavivekāpacaya vīriyā rambha subharatādi guṇasālila vikkhālitamalaṃ sīlañceva suparisuddhaṃ bhavissati, vatāni ca sampajjissanti. Iti anavajjasīlabbataguṇaparisuddhasabbasamācāro porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhāya catutthassa bhāvanārāmatāsaṅkhātassa ariyavaṃsassa adhigamāraho bhavissati. Tasmā dhutaṅgakathaṃ ārabhissāma.

Bhagavatā hi pariccattalokāmisānaṃ kāye ca jīvīte ca anapekkhānaṃ anulomapaṭipadaṃyeva ārādhētukāmānaṃ kulaputtānaṃ terasadhutaṅgāni anuññātāni. Seyyathidaṃ. Paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, piṇḍapātikaṅgaṃ, sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅgaṃ, khalupacchābhattikaṅgaṃ, āraññikaṅgaṃ, rukkhamūlikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅgaṃ, sosānikaṅgaṃ, yathāsanthatikaṅgaṃ, nesajjikaṅganti. Tattha—

Atthato lakkhaṇādīhi, samādānavidhānato.

Pabhedato bhedato ca, tassa tassānisāmsato.

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato.

Samāsabyāsato cāpi, viññātabbo vinicchayo.

23. Tattha **atthatoti** tāva rathika susāna saṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu tesu paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ, atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ laddhanibbacanassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**. Paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Aṅganti kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādānena so paṃsukūliko hoti, tassetam adhivacananti veditabbāṃ.

Eteneva nayena saṅghāṭi-uttarāsaṅga-antaravāsakasaṅkhātāṃ ticīvaraṃ sīlamassāti **tecīvariko**. Tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ**.

Bhikkhāsaṅkhātānaṃ pana āmisapiṇḍānaṃ pātoti piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttam hoti. Tam piṇḍapātaṃ uñchati tam tam kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**. Piṇḍāya vā patitum vatametassāti piṇḍapātī, patitunti caritum, piṇḍapātī eva piṇḍapātiko. Piṇḍapātikassa aṅgaṃ **piṇḍapātikaṅgaṃ**.

Dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānatoti apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttam hoti. Sapadānaṃ caritum¹ idamassa sīlanti sapadānacārī, sapadānacārī eva **sapadānacāriko**. Tassa aṅgaṃ **sapadānacārikaṅgaṃ**.

Ekāsane bhojanaṃ ekāsaṇaṃ, tam sīlamassāti **ekāsaniko**. Tassa aṅgaṃ **ekāsanikaṅgaṃ**.

Dutiyabhājanassa paṭikkhittatā kevalaṃ ekasmimyeva patte piṇḍo pattapiṇḍo. Idāni pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā pattapiṇḍo sīlamassāti **pattapiṇḍiko**. Tassa aṅgaṃ **pattapiṇḍikaṅgaṃ**.

Khalūti paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmim pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko. Na pacchābhattiko **khalupacchābhattiko**. Samādānavasena paṭikkhittātirittabhojanassetam nāmaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttam khalūti eko sakuṇo. So mukhena phalaṃ gahetvā tasmim patite puna aññaṃ na khādati. Tādiso ayanti khalupacchābhattiko. Tassa aṅgaṃ **khalupacchābhattikaṅgaṃ**.

Araññe nivāso sīlamassāti **āraññiko**. Tassa aṅgaṃ **āraññikaṅgaṃ**.

Rukkhamūle nivāso rukkhamūlaṃ, tam sīlamassāti **rukkhamūliko**. Rukkhamūlikassa aṅgaṃ **rukkhamūlikaṅgaṃ**. **Abbhokāsikasosānikaṅgesupi** eseva nayo.

1. Carati (Sī)

Yadeva santhataṃ yathāsanthataṃ, idaṃ tuyhaṃ pāpuṇātīti evaṃ paṭhamam uddiṭṭhasenāsanassetam adhivacanam. Tasmim yathāsanthate viharitum sīlamassāti **yathāsanthatiko**. Tassa aṅgam **yathāsanthatikaṅgam**.

Sayanam paṭikkhipivā nisajjāya viharitum sīlamassāti **nesajjiko**. Tassa aṅgam **nesajjikaṅgam**.

Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāram nāṇam aṅgam etesanti **dhutaṅgāni**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi **dhutaṅgāni**. Evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

Sabbāneva¹ panetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetam “yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetasikā ete dhammā. Yā samādānacetanā, taṃ dhutaṅgam. Yaṃ paṭikkhipati, taṃ vatthū”ti. Sabbāneva ca loluppaiddhamāsanarasāni, nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni appicchahādi ariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha **lakkhaṇādīhi** vedītabbo vinicchayo.

Samādānavidhānatoti-ādīsu pana pañcasu sabbāneva dhutaṅgāni dharamāne Bhagavati Bhagavatova santike samādātabbāni. Parinibbute mahāsāvakaṃ santike. Tasmim asati khīṇāsavassa. Anāgāmissa. Sakadāgāmissa. Sotāpannaṃ. Tipiṭakassa. Dvīpiṭakassa. Ekapiṭakassa. Ekasaṅgītikassa ()². Aṭṭhakathācariyassa. Tasmim asati dhutaṅgadharassa. Tasmimpi asati cetiyaṅgaṇam sammajjitvā ukkuṭikam nisīditvā Sammāsambuddhassa santike vadantena viya samādātabbāni, apica sayampi samādātuṃ vaṭṭati eva. Ettha ca Cetiyaṅgabate dve bhātikattherānam jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchātāya vatthu³ kathetabbaṃ. Ayaṃ tāva sādharmaṇakathā.

1. Paṃsukūlikaṅgakathā

24. Idāni ekekassa samādānavidhānappabhedabhedānisaṃse vaṇṇayissāma. **Paṃsukūlikaṅgam** tāva “gahapatidānacīvaraṃ paṭikkhipāmi, paṃsukūlikaṅgam

1. Lakkhaṇādīhīti sabbāneva (Sī)

2. (Ekāgamaṃ) (Sī, Ka)

3. Ma-Ṭṭha 2 Rathavinītasuttavaṇṇanāyam.

samādiyāmi”ti imesu dvīsu vacanesu aññatarena samādinnaṃ hoti. Idaṃ tāvettha **samādānaṃ**.

Evam samādinnaḍḍhutaṅgena pana tena sosānikam, pāpaṇikam, rathiyacoḷam, saṅkāracoḷam, sotthiyam, nhānacoḷam¹, titthacoḷam, gatapaccāgataṃ, aggiḍaḍḍham, gokhāyitam, upacikākhāyitam, undūrakhāyitam, antacchinnam, dasācchinnam, dhajāhaṭam, thūpacīvaram, samaṇacīvaram, ābhisekikam, iddhimayam, panthikam, vātāhaṭam, devadattiyam, sāmuddiyanti-etesu aññataram cīvaram gahetvā phāletvā dubbalaṭṭhānam pahāya thiraṭṭhānāni dhovivā cīvaram katvā porāṇam gahapaticīvaram apanetvā paribhuñjitabbaṃ.

Tattha **sosānikanti** susāne patitakam. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitakam. **Rathiyacoḷanti** puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakam. **Saṅkāracoḷanti** saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakam. **Sotthiyanti** gabbhamalaṃ puñchitvā chaḍḍitavattham. Tissāmaccamātā kira satagghanakena vatthena gabbhamalaṃ puñchāpetvā paṃsukūlikā gaṇhissantīti Tālaveḷimagge chaḍḍāpesi. Bhikkhū jīṇṇakaṭṭhānatthameva gaṇhanti. **Nhāna coḷanti** yaṃ bhūtavejjehi sasīsam nhāpitā² kālakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti.

Titthacoḷanti nhānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Gatapaccāgatanti** yaṃ manussā susānam gantvā paccāgatā nhatvā³ chaḍḍenti. **Aggiḍaḍḍhanti** agginā ḍaḍḍhappadesam. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādīni** pākāṇeva. Tādisānīpi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajāhaṭanti** nāvaṃ ārohanā dhajam bandhitvā ārūhanti. Tam tesam dassanātikame gahetuṃ vaṭṭati. Yampi yuddhabhūmiyam dhajam bandhitvā ṭhapitam, tam dvinnampi senānam gatakāle gahetuṃ vaṭṭati.

Thūpacīvaranti vammikam parikkhipitvā balikammaṃ katam. **Samaṇacīvaranti** bhikkhusantakam. **Ābhisekikanti** rañño abhisekaṭṭhāne chaḍḍitacīvaram. **Iddhimayanti** ehibhikkhucīvaram. **Panthikanti** antarāmagge patitakam. Yaṃ pana sāmikānam satisammosena patitam, tam thokam rakkhitvā gahetabbaṃ. **Vātāhaṭanti** vātena paharivā dūre pātitam, tam pana sāmike

1. Nahānacoḷam (Sī)

2. Nhāpitvā (Ka)

3. Nahātvā (Sī)

apassantena gahetuṃ vaṭṭati. **Devadattiyanti** Anuruddhattherassa viya devatāhi dinnakam. **Sāmuddiyanti** samuddavācīhi thale ussāritam.

Yaṃ pana saṃghassa demāti dinnam, coḷakabhikkhāya vā caramānehi laddham, na taṃ paṃsukūlam. Bhikkhudattiyepi yaṃ vassaggena gāhetvā vā dīyati, senāsanacīvaram vā hoti, na taṃ paṃsukūlam. No gāhāpetvā dinnameva paṃsukūlam. Tatrapi yaṃ dāyakehi bhikkhussa pādamūle nikkhittam, tena pana bhikkhunā paṃsukūlikassa hatthe ṭhapetvā dinnam, taṃ ekatosuddhikam nāma. Yaṃ bhikkhuno hatthe ṭhapetvā dinnam, tena pana pādamūle ṭhapitam, tampi ekatosuddhikam. Yaṃ bhikkhunopi pādamūle ṭhapitam, tenāpi tatheva dinnam, taṃ ubhatosuddhikam. Yaṃ hatthe ṭhapetvā laddham, hattheyeva ṭhapitam, taṃ anukkaṭṭhacīvaram nāma. Iti imam paṃsukūlabhedam ṇatvā paṃsukūlikena cīvaram paribhuñjitabbanti idamettha **vidhānam**.

Ayaṃ pana **pabhedo**, tayo paṃsukūlikā ukkaṭṭho majjhimo mudūti. Tattha sosānikamyeva gaṇhanto **ukkaṭṭho** hoti. Pabbajitā gaṇhissantīti¹ ṭhapitakam gaṇhanto **majjhimo**. Pādamūle ṭhapetvā dinnakam gaṇhanto **mudūti**.

Tesu yassa kassaci attano ruciyā gihidinnakam sādītakkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayam panānisamsō, “paṃsukūlacīvaram nissāya pabbajjā”ti² vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, paṭhame ariyavamse patiṭṭhānam, ārakkhadukkhābhāvo, aparāyattavuttitā, corabhayena abhayatā, paribhogataṇhāya abhāvo, samaṇasārūppaparikkhāratā, “appāni³ ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjāni”ti⁴ Bhagavatā samvaṇṇitapaccayatā, pāsādikatā, appicchatādīnam phalanipphatti, sammāpaṭipattiyā anubrūhanam, pacchimāya janatāya diṭṭhānugati-āpādananti.

Mārasenavighātāya, paṃsukūladharo yati.

Sannaddhakavaco yuddhe, khattiyō viya sobhati.

1. Pabbajito gaṇhissatīti (Syā, I), pabbajitova gaṇhissatīti (Ka)

2. Vi 3. 133 piṭṭhe.

3. Appagghāni (Ka)

4. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu.

Pahāya kāsikādīni, varavatthāni dhāritam.
Yam lokagarunā ko tam, paṃsukūlam na dhāraye.

Tasmā hi attano bhikkhu, paṭiññaṃ samanussaram.
Yogācārānukūlamhi, paṃsukūle rato siyāti.

Ayam tāva paṃsukūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsa-
vaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgakathā

25. Tadanantaram pana **tecīvarikaṅgam** “catutthakacīvaram
paṭikkhipāmi, tecīvarikaṅgam samādiyāmi”¹ti imesaṃ aññataravacanena
samādinnaṃ hoti.

Tena pana tecīvarikena cīvaradussaṃ labhitvā yāva aphāsukabhāvena
kātuṃ vā na sakkoti, vicāraṅgam vā na labhati, sūci-ādīsu vāssa kiñci¹ na
sampajjati, tāva nikkhipitabbaṃ. Nikkhittapaccayā doso natthi. Rajitakālato
pana paṭṭhāya nikkhipitum na vaṭṭati, dhutaṅgacoro nāma hoti. Idamassa
vidhānaṃ.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** rajanakāle
paṭhamam antaravāsakaṃ vā uttarāsaṅgam vā rajitvā tam nivāsetvā itaram
rajitabbaṃ. Tam pārupitvā saṅghāṭi rajitabbā. Saṅghāṭim pana nivāsetum na
vaṭṭati. Idamassa gāmantasenāsane vattam. Āraññake pana dve ekato
dhovivā rajitum vaṭṭati. Yathā pana kañci disvā sakkoti kāsāvaṃ ākaḍḍhitvā
uparikātuṃ, evam āsanne ṭhāne nisīditabbaṃ. **Majjhimassa**² rajanasālāyam
rajanakāsāvaṃ nāma hoti, tam nivāsetvā vā pārupitvā vā rajanakammaṃ
kātuṃ vaṭṭati. **Mudukassa** sabhāgabhiikkhūnaṃ cīvarāni nivāsetvā vā
pārupitvā vā rajanakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tatraṭṭhakapaccattharaṇampi
tassa vaṭṭati. Pariharitum pana na vaṭṭati. Sabhāgabhiikkhūnaṃ cīvarampi
antarantarā paribhuñjitum vaṭṭati. Dhutaṅgatecīvarikassa pana catuttham
vattamānaṃ amsakāsāvameva vaṭṭati. Tañca kho vitthārato vidatthi, dīghato
vihattameva vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi catutthakacīvaram sāditaḅkhaṇeyeva dhutaṅgam
bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

1. Vā yaṃ kiñci (Syā, I, Ka)

2. Majjhimassa pana (Syā, I, Ka)

Ayaṃ panānisaṃso, tecīvariko bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena. Tenassa pakkhino viya samādāyeva gamanam, appasamārambhata, vatthasannidhiparivajjanam, sallahukavuttitā, atirekacīvaraloluppappahānam, kappiye mattakāritāya sallekhavuttitā, appicchatādīnam phalanipphattīti evamādayo guṇā sampajjantīti.

Atirekavatthataṅham, pahāya sannidhivivajjito dhīro.
Santosasukharasaññū, ticīvaradharo bhavati yogī.

Tasmā sapattacaraṇo, pakkhīva sacīvarova yogivaro.
Sukhamanuvicaritukāmo, cīvaraniyame ratim kayirāti.

Ayaṃ tecīvarikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsavaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathā

26. **Piṇḍapātikaṅgampi** “atirekalābham paṭikkhipāmi, piṇḍapātikaṅgam samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana piṇḍapātikena “saṅghabhattam, uddesabhattam, nimantanabhattam, salākabhattam, pakkhitam, uposathikam, pāṭipadikam, āgantukabhattam, gamikabhattam, gilānabhattam, gilānupaṭṭhākabhattam, vihārabhattam, dhurabhattam, vārakabhattam”ti etāni cuddasa bhattāni na sādītābāni. Sace pana “saṅghabhattam gaṇhathā”ti-ādinā nayena avatvā “amhākam gehe saṅgho bhikkham gaṇhātu, tumhepi bhikkham gaṇhathā”ti vatvā dinnāni honti, tāni sādītum vaṭṭanti. Saṅghato nirāmisasalākāpi vihāre pakkabhattampi vaṭṭatiyevāti idamassa **vidhānam**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** puratopi pacchatopi āhatabhikkham¹ gaṇhati, pattadvāre² ṭhatvā pattam gaṇhantānampi deti, paṭikkamanam³ āharitvā dinnabhikkhampi gaṇhati, tam divasaṃ pana nisīditvā bhikkham na gaṇhati. **Majjhimo** tam divasaṃ nisīditvāpi gaṇhati, svātanāya pana nādhivāseti. **Muduko** svātanāyapi punadivasāyapi bhikkham adhivāseti. Te ubhopi serivihārasukham na labhanti, ukkaṭṭhova⁴ labhati. Ekasmim

1. Bhikkhampi (Syā, I, Ka)

2. Padvāre (Ka-Sī), paradvāre (Syā), bahidvāre (I, Ka)

3. Paṭikkamane (Syā), paṭikkamanam (I)

4. Ukkaṭṭho pana (Sī, I), ukkaṭṭho (Ka)

kira gāme ariyavaṃso hoti, ukkaṭṭho itare āha “āyāmāvuso dhammasavanāyā”ti. Tesu eko ekenamhi bhante manussena nisīdāpitoti āha. Aparo mayā bhante svātanāya ekassa bhikkhā adhvāsītāti. Evaṃ te ubho parihīnā. Itaro pātova piṇḍāya caritvā gantvā dhammarasaṃ paṭisaṃvedesi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi saṃghabhattādi-atirekalābhaṃ sādītakkhaṇeva dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, “piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjā”ti¹ vacanato nissayānurūpaṭipattisabbhāvo, dutiye ariyavaṃse paṭiṭṭhānaṃ, aparāyattavuttitā, “appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjāni”ti² Bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, kosajjanimmaddanātā³, parisuddhājīvātā, sekhiyapaṭipattipūraṇaṃ, aparapositā, parānuggahakiriyā, mānappahānaṃ, rasataṇhānivāraṇaṃ, gaṇabhojanaparamparabhojana cārīta sikkhāpadehi anāpattitā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitā, sammāpaṭipattibrūhanaṃ, pacchimajanaṭānukampananti.

Piṇḍiyālopasantuṭṭho, aparāyattajīviko.

Pahīnāhāraloluppo, hoti cātuddiso yati.

Vinodayati kosajjaṃ, ājīva’ssa visujjhati.

Tasmā hi nātimaññeyya, bhikkhācariyāya sumedhaso.

Evarūpassa hi—

“Piṇḍapātīkassa bhikkhuno,

Attabharassa anaññaposino.

Devāpi pihayanti tādino,

No ce lābhasilokanissito”ti⁴.

Ayaṃ piṇḍapātīkaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

1. Vi 3. 133 piṭṭhe.

2. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu.

3. Kosajjanimmathanātā (Syā)

4. Saddasilokanissitoti (Khu 1. 113 Udāne)

4. Sapadānacārikaṅgakathā

27. **Sapadānacārikaṅgampi** “loluppacāraṃ paṭikkhipāmi, sapadānacārikaṅgaṃ samādiyāmi”¹ti imesaṃ aññataravacanena samādinnāṃ hoti.

Tena pana sapadānacārikaṅkena gāmadvāre ṭhatvā parissayābhāvo sallakkhetabbo. Yassā racchāya vā gāme vā parissayo hoti, taṃ pahāya aññattha carituṃ vaṭṭati. Yasmiṃ gharadvāre vā racchāya vā gāme vā kiñci na labhati, agāmasaññaṃ katvā gantabbaṃ. Yattha kiñci labhati, taṃ pahāya gantuṃ na vaṭṭati. Iminā ca bhikkhunā kālataraṃ pavisitabbaṃ, evaṃhi aphāsukaṭṭhānaṃ pahāya aññattha gantuṃ sakkhissati. Sace panassa vihāre dānaṃ dentā antarāmagge vā āgacchantā manussā pattam gahetvā piṇḍapātaṃ denti vaṭṭati. Iminā ca maggaṃ gacchantenāpi bhikkhācāraṇāyaṃ sampattagāmaṃ anatikkamitvā caritabbameva. Tattha alabhitvā vā thokaṃ labhitvā vā gāmapaṭipāṭiyā caritabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** purato āhaṭabhikkhampi pacchato āhaṭabhikkhampi paṭikkamaṇaṃ āharitvā diyyamānampi na gaṇhati, pattadvāre¹ pana pattam vissajjeti. Imasmiṃhi dhutaṅge Mahākassapattherena sadiso nāma natthi. Tassapi pattavissaṭṭhaṭṭhānameva paññāyati². **Majjhimo** purato vā pacchato vā āhaṭampi paṭikkamaṇaṃ āhaṭampi gaṇhati, pattadvārepi pattam vissajjeti, na pana bhikkhaṃ āgamayamāno nisīdati. Evaṃ so ukkaṭṭhapīṇḍapātikassa anulometi. **Muduko** taṃ divasaṃ nisīditvā āgameti.

Imesaṃ pana tiṇṇampi loluppacāre uppannamatte dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, kulesu niccanavakatā, candūpamatā, kulamaccherappahānaṃ, samānukampitā³, kulūpakādīnavābhāvo, avhānānabhinandanā, abhihārena anattthikatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

1. Paradvāre (Syā), sadvāre (I, Ka)

2. Khu 1. 110 Udāne passitabbaṃ.

3. Samānānukampitā (Ka)

Candūpamo niccanavo kulesu,
 Amaccharī sabbasamānukampo.
 Kulūpakādīnavavippamutto,
 Hotīdha bhikkhu sapaḍānacārī.

Loluppacāraṅca pahāya¹ tasmā,
 Okkhittacakkhu yugamattadassī.
 Ākaṅkhamāno bhuvī sericāraṁ,
 Careyya dhīro sapaḍānacāranti.

Ayaṁ sapaḍānacārikaṅge samāḍānavidhānappabhedabhedānisaṁsa-
 vaṇṇanā.

5. Ekāsanikaṅgakathā

28. **Ekāsanikaṅgampi** “nānāsanabhojanaṁ paṭikkhipāmi,
 ekāsanikaṅgaṁ samādiyāmi”ti imesaṁ aññataravacanena samādinnaṁ hoti.

Tena pana ekāsanikena āsanasālāyaṁ nisīdantena therāsane anisīditvā
 “idaṁ mayhaṁ pāpuṇissati”ti patirūpaṁ āsanaṁ sallakkhetvā nisīditabbaṁ.
 Saca’ssa vippakate bhojane ācariyo vā upajjhāyo vā āgacchati, uṭṭhāya
 vattaṁ kātuṁ vaṭṭati. Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero paṇāha “āsanāṁ vā
 rakkheyya bhojanaṁ vā, ayaṅca vippakatabhojano, tasmā vattaṁ karotu,
 bhojanaṁ pana mā bhuñjatū”ti. Idamassa **vidhānaṁ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** appaṁ vā hotu
 bahu vā, yamhi bhojane hatthaṁ otāreti, tato aññaṁ gaṇhituṁ na labhati.
 Sacepi manussā “therena na kiñci bhuttaṁ”ti sappi-ādīni āharanti,
 bhesajjatthameva vaṭṭanti, na āhāratthaṁ. **Majjhimo** yāva patte bhattaṁ na
 khīyati, tāva aññaṁ gaṇhituṁ labhati. Ayañhi bhojanapariyantiko nāma hoti.
Muduko yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjitūṁ labhati. So hi
 udakapariyantiko vā hoti yāva pattadhovanaṁ na gaṇhāti tāva bhuñjanato,
 āsanapariyantiko vā yāva na vuṭṭhāti tāva bhuñjanato.

1. Loluppacāraṁ pajahāya (Syā) loluppacāraṁ supahāya (Ka)

Imesaṃ pana tiṅṅampi nānāsanabhojanaṃ bhuttakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, appābādhatā, appātaṅkatā, lahuṭṭhānaṃ, balaṃ, phāsuvihāro, anārittapaccayā anāpatti, rasataṅghāvinodanaṃ appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Ekāsanabhojane rataṃ,
Na yatim bhojanapaccayā rujā.
Visahanti rase alolupo,
Parihāpeti na kammamattano.
Iti phāsuvihārakāreṇe,
Sucisallekharatūpasevite.
Janayetha visuddhamānaso,
Ratimekāsanabhojane yatīti¹.

Ayaṃ ekāsanikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṅṅanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgathā

29. **Pattapiṇḍikaṅgampi** “dutiyaabhājanam paṭikkhipāmi, pattapiṇḍikaṅgam samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana pattapiṇḍikena yāgupānakāle bhājane ṭhapetvā byañjane laddhe byañjanaṃ vā paṭhamam khāditabbaṃ, yāgu vā pātabbā. Sace pana yāguyam pakkhipati, pūtimacchakādīmhi byañjane pakkhitte yāgu paṭikūlā hoti, appaṭikūlameva ca katvā bhuñjitum² vaṭṭati. Tasmā tathārūpaṃ byañjanaṃ sandhāya idam vuttaṃ. Yam pana madhusakkarādikaṃ appaṭikūlam hoti, tam pakkhipitabbaṃ. Gaṇhantena ca pamāṇayuttameva gaṇhitabbaṃ. Āmakasākaṃ hatthena gahetvā khāditum vaṭṭati. Tathā pana akatvā patteyeva pakkhipitabbaṃ. Dutiyaabhājanassa pana paṭikkhittatā aññam rukkhaṇṇampi na vaṭṭatīti idamassa **vidhānam**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** aññatra ucchukhādanakālā kacavarampi chaḍḍetum na vaṭṭati. Odanapiṇḍamacchamaṃsapūvepi

1. Sadāti (Ka-Sī)

2. Paribhuñjitum (I, Ka)

bhinditvā khāditum na vaṭṭati. **Majjhimassa** ekena hatthena bhinditvā khāditum vaṭṭati, hatthayogī nāmesa. **Muduko** pana pattayogī nāma hoti, tassa yaṃ sakkā hoti patte pakkhipitum, taṃ sabbam hatthena vā dantehi vā bhinditvā khāditum vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi dutiyakabhājanam sādittakkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayam panānisamsō, nānārasataṅghāvinodanam. Atricchatāya pahānam, āhāre payojanamattadassitā, thālakādipariharaṇa¹khedābhāvo, avikkhattabhojitā, appicchatādīnam anulomavuttitāti.

Nānābhājanavikkhepaṃ, hitvā okkhittalocano.
Khaṇanto viya mūlāni, rasataṅghāya subbato.

Sarūpaṃ viya santuṭṭhiṃ, dhārayanto sumānaso.
Paribhuñjeyya āhāram, ko añño pattapiṇḍikoti.

Ayam pattapiṇḍikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsa-vaṇṇanā.

7. Khalupacchābhattikaṅgakathā

30. **Khalupacchābhattikaṅgampi** “atirittabhojanam paṭikkhipāmi, khalupacchābhattikaṅgam samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana khalupacchābhattikena pavāretvā puna bhojanam kappiyam kāretvā na bhuñjitabbaṃ. Idamassa **vidhānam**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yasmā paṭhamapiṇḍe pavāraṇā nāma natthi, tasmim pana ajjhohariyamāne aññaṃ paṭikkhipato hoti, tasmā evaṃ pavārito paṭhamapiṇḍam ajjhoharivā dutiyapiṇḍam na bhuñjati. **Majjhimo** yasmim bhojane pavārito, tadeva bhuñjati. **Muduko** pana yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi pavāritānam kappiyam kārapetvā bhuttakkhaṇe dhutaṅgam bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

1. Thālakādiharaṇa (I, Ka)

Ayaṃ panānisaṃso, anarittabhojanāpattiyā dūrabhāvo,
odarikattābhāvo, nirāmisasannidhitā, punapariyesanāya abhāvo,
appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Pariyesanāya khedaṃ, na yāti na karoti sannidhiṃ dhīro.
Odarikattaṃ pajahati, khalupacchābhattiko yogī.

Tasmā sugatapasatthaṃ, santosaguṇādivuḍḍhisañjananaṃ.
Dose vidhunitukāmo, bhajeyya yogī dhutaṅgamidanti.

Ayaṃ khalupacchābhattikaṅge samādānavidhānappabheda-
bhedānisaṃsavaṇṇanā.

8. Āraññikaṅgathā

31. **Āraññikaṅgampi** “gāmantasenāsaṇaṃ paṭikkhipāmi, āraññikaṅgaṃ
samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnāṃ hoti.

Tena pana āraññikena gāmantasenāsaṇaṃ pahāya araññe aruṇaṃ
uṭṭhāpetabbaṃ. Tattha saddhiṃ upacārena gāmoyeva **gāmantasenāsaṇaṃ**.

Gāmo nāma yo koci ekakuṭiko vā anekakuṭiko vā parikkhitto vā
aparikkhitto vā samanusso vā amanusso vā antamaso
atirekacātumāsaniviṭṭho yo koci satthopi.

Gāmūpacāro nāma parikkhittassa gāmassa sace Anurādhapurasseva dve
indakhilā honti, abhantarime indakhile ṭhitassa thāmamajjhimassa
purissassa leḍḍupāto. Tassa lakkhaṇaṃ yathā taruṇamanussā attano balaṃ
dassentā bāhaṃ pasāretvā leḍḍaṃ khipanti, evaṃ khittassa leḍḍussa
patanaṭṭhānabbhantaranti vinayadharā. Suttantikā pana
kākanivāraṇaniyamena khittassāti vadanti. Aparikkhittagāme yaṃ
sabbapaccantimassa gharassa dvāre ṭhito mātugāmo bhājanena udakaṃ
chaḍḍeti, tassa patanaṭṭhānaṃ gharūpacāro. Tato vuttanayena eko leḍḍupāto
gāmo, dutiyo gāmūpacāro.

Araññaṃ pana vinayapariyāye¹ tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca
sabbametaṃ araññaṃ”ti² vuttaṃ. Abhidhammapariyāye³ nikkhamitvā bahi
indakhilā,

1. Vinayapariyāyena (Sī) 2. Vi 1. 57 piṭṭhe. 3. Abhidhammapariyāyena (Sī, Syā)

sabbametaṃ araṇṇaṃ”ti¹ vuttaṃ. Imasmim̃ pana suttantikapariyāye² “āraṇṇakaṃ nāma senāsanāṃ pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ”ti idaṃ lakkhaṇaṃ. Taṃ āropitena ācariyadhanunā parikkhittassa gāmassa indakhīlato aparikkhittassa paṭhamaleḍḍupātato paṭṭhāya yāva vihāraparikkhepo minivā vavatthapetabbaṃ.

Sace pana vihāro aparikkhito hoti, yaṃ sabbapaṭhamāṃ senāsanāṃ vā bhattasālā vā dhuvasannipātaṭṭhānaṃ vā bodhi vā cetiyaṃ vā dūre cepi senāsanato hoti, taṃ paricchedaṃ katvā minitabbanti **Vinayaṭṭhakathāsu** vuttaṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana vihārassapi gāmasseva upacāraṃ nīharitvā ubhinnaṃ leḍḍupātānaṃ antarā minitabbanti vuttaṃ. Idamettha pamāṇaṃ.

Sacepi āsanne gāmo hoti, vihāre ṭhitehi mānusakānaṃ saddo suyayati, pabbatanadī-ādīhi pana antaritattā na sakkā ujum̃ gantum̃. Yo tassa pakatimaggo hoti, sacepi nāvāya sañcaritabbo, tena maggena pañcadhanusatikaṃ gahetabbaṃ. Yo pana āsannagāmassa aṅgasampādanatthaṃ tato tato maggaṃ pidahati, yaṃ dhutaṅgacoro hoti.

Sace pana āraṇṇikassa bhikkhuno upajjhāyo vā ācariyo vā gilāno hoti, tena araṇṇe sappāyaṃ alabhantena gāmantasenāsanāṃ netvā upaṭṭhātabbo. Kālasseva pana nikkhamitvā aṅgayuttaṭṭhāne aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Sace aruṇuṭṭhānavelāyaṃ tesāṃ ābādho vaḍḍhāti, tesāmyeva kiccaṃ katabbaṃ. Na dhutaṅgasuddhikena bhavitabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** sabbakālaṃ araṇṇe aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. **Majjhimo** cattāro vassike māse gāmante vasitum̃ labhati. **Muduko** hemantikepi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi yathā paricchinne kāle araṇṇato āgantvā gāmantasenāsane dhammassavanaṃ³ suṇantānaṃ aruṇe uṭṭhitepi dhutaṅgaṃ na bhijjati. Sutvā gacchantānaṃ antarāmagge uṭṭhitepi na bhijjati. Sace pana uṭṭhitepi dhammakathike muhuttaṃ nipajjitvā gamissāmāti niddāyantānaṃ aruṇaṃ uṭṭhahati, attano vā ruciyā gāmantasenāsane aruṇaṃ uṭṭhapenti, dhutaṅgaṃ bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

2. Imasmim̃ pana suttantikapariyāyena (Sī, Syā)

3. Dhammaṃ (Sī, Syā)

Ayaṃ panānisaṃso, ārañṅiko bhikkhu arañṅasañṅaṃ manasikaronto bhabbo aladdhaṃ vā samādhiṃ paṭiladdhaṃ laddhaṃ vā rakkhitaṃ, satthāpissa attamaṇo hoti. Yathāha, “tenāhaṃ Nāgita tassa bhikkhuno attamaṇo homi arañṅavihārenā”¹. Pantasenāsanavāsino cassa asappāyarūpādayo cittaṃ na vikkhipanti, vigatasantāso hoti, jīvitānikantiṃ jahati, pavivekasukharasaṃ assādeti, paṃsukūlikādibhāvopi cassa patirūpo hotīti.

Pavivitto asaṃsaṭṭho, pantasenāsane rato.

Ārādhayanto nāthassa, vanavāsena mānasaṃ.

Eko arañṅe nivasāṃ, yaṃ sukhaṃ labhate yaṃ.

Rasaṃ tassa na vindanti, api devā sa-indakā.

Paṃsukūlañca esova, kavacaṃ viya dhārayaṃ.

Arañṅasaṅgāmagato, avasesadhutāyudho.

Samattho nacirasseva, jetuṃ māraṃ savāhinaṃ².

Tasmā arañṅavāsamhi, ratiṃ kayirātha paṇḍitoti.

Ayaṃ ārañṅikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgathā

32. **Rukkhamūlikaṅgampi** “channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṃ samādiyāmi”³ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana rukkhamūlikena sīmantarīkarukkhaṃ, citiyarukkhaṃ, niyyāsarukkhaṃ, phalarukkhaṃ, vaggulirukkhaṃ, susirarukkhaṃ, vihāramajjhe ṭhitarukkhaṃ ime rukkhe vivajjetvā vihārapaccante ṭhitarukkho gahettabboti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yathārucitaṃ rukkhaṃ gahetvā paṭijaggāpetuṃ na labhati. Pādena paṇṇasaṭaṃ³ apanetvā vasitabbaṃ. **Majjhimo** taṃ ṭhānaṃ sampattehiyeva paṭijaggāpetuṃ labhati. **Mudukena** ārāmikasamaṇuddese pakkosivā sodhāpetvā samaṃ kārāpetvā vālukaṃ⁴okirāpetvā pākāraparikkhepaṃ kārāpetvā

1. Aṃ 2. 301; Aṃ 3. 157 piṭṭhesu.

3. Paṇṇakasaṭaṃ (Ka)

2. Savāhinaṃ (Sī) savāhanaṃ (Syā, I, Ka)

4. Vālikaṃ (Sī, I)

dvāraṃ yojāpetvā vasitabbaṃ. Mahadivase pana rukkhāmūlikena tattha anisīditvā aññattha paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṃ.

Imesaṃ pana tiṇṇampi channe vāsaṃ kappitakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā channe aruṇaṃ uṭṭhāpitamatteti **Aṅguttarabhāṇakā**. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, rukkhāmūlasenāsaṇaṃ nissāya pabbajjāti¹ vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjānīti² Bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, abhiṇhaṃ tarupaṇṇavikāradassanena aniccasaññāsamuṭṭhāpanatā, senāsanamaccherakammārāmatānaṃ abhāvo, devatāhi saḥavāsītā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Vaṇṇito Buddhasetṭhena, nissayoti ca bhāsito.

Nivāso pavivittassa, rukkhāmūlasamo kuto.

Āvāsamaccherahare, devatā paripālite.

Pavivitte vasanto hi, rukkhāmūlamhi subbato.

Abhirattāni nīlāni, paṇḍūni patitāni ca.

Passanto tarupaṇṇāni, niccasaññaṃ panūdati.

Tasmā hi Buddhadāyajjaṃ, bhāvanābhiratālayaṃ.

Vivittaṃ nātimaññeyya, rukkhāmūlaṃ vicakkhaṇoti.

Ayaṃ rukkhāmūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-vaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgakathā

33. **Abbhokāsikaṅgampi** “channañca rukkhāmūlañca paṭikkhipāmi, abbhokāsikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tassa pana abbhokāsikassa dhammassavanāya³ vā uposathatthāya vā uposathāgāraṃ pavisitum vaṭṭati. Sace pavittṭhassa devo vassati, deve vassamāne anikkhamitvā vassūparame nikkhamitabbaṃ. Bhojanasālaṃ vā aggisālaṃ vā pavisitvā vattaṃ kātuṃ, bhojanasālāya there bhikkhū bhattena āpucchitum, uddisantena vā uddisāpentena vā channaṃ pavisitum, bahi dunnikkhittāni mañcapīṭhādīni antopavesetuñca vaṭṭati. Sace maggaṃ gacchantena

1. Vi 3. 133 piṭṭhe. 2. Am 1. 335; Khu 1. 264 piṭṭhesu. 3. Dhammasavaṇṇāya (Sī)

vuḍḍhatarānaṃ parikkhāro gahito hoti, deve vassante maggamaññe t̥hitam̐ sālāṃ pavisitum̐ vaṭṭati. Sace na kiñci gahitam̐ hoti, sālāya t̥hassāmīti¹ vegena gantum̐ na vaṭṭati. Pakatigatiyā gantvā pavit̥ṭhena pana yāva vassūparamā t̥hatvā gantabbanti idamassa **vidhānaṃ**. **Rukkhamūlikassāpi** eseva nayo.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkat̥ṭhassa** rukkhāṃ vā pabbatāṃ vā gehāṃ vā upanissāya vasitum̐ na vaṭṭati. Abbhokāseyeva cīvarakuṭim̐ katvā vasitabbarāṃ. **Majjhimassa** rukkhapabbatagehāni upanissāya anto appavisitvā vasitum̐ vaṭṭati. **Mudukassa** acchannamariyādaṃ pabbhāraṃpi sākhamāṇḍapopi pīṭhapaṭopi khettarakkhakādīhi chaḍḍitā tatraṭṭhakakuṭikāpi vaṭṭatīti.

Imesaṃ pana tiṇṇampi vāsattāya channaṃ vā rukkhāmūlaṃ vā² pavit̥ṭhakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā tattha aruṇaṃ ut̥ṭhāpitamatteti Aṅuttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, āvāsapalibodhupacchedo, thinamiddhapanūdanaṃ, “migā viya asaṅgacārino, aniketā viharanti bhikkhavo”³ pasamsāya anurūpatā, nissaṅgatā, cātuddisatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitīti.

Anagāriyabhāvassa, anurūpe adullabhe.

Tārāmaṇivitānaṃhi, candadīpappabhāsīte.

Abbhokāse vasaṃ bhikkhu, migabhūtena cetasā.

Thinamiddhaṃ vinodetvā, bhāvanārāmataṃ sito.

Pavivekarasassādaṃ, nacirasseva vindati.

Yasmā tasmā hi sappañño, abbhokāsarato siyāti.

Ayaṃ abbhokāsikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-vaṇṇanā.

1. Vasāmīti (Syā, Ka)

2. Channañca rukkhāmūlañca (Syā, I, Ka)

3. Saṃ 1. 201 piṭṭhe.

11. Sosānikaṅgakathā

34. **Sosānikaṅgampi** “na susānaṃ paṭikkhipāmi, sosānikaṅgaṃ samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana sosānikena yaṃ manussā gāmaṃ nivesantā¹ “idaṃ susānaṃ”ti vavatthapenti, na tattha vasitabbaṃ. Na hi matasarīre ajjhāpīte taṃ susānaṃ nāma hoti, jhāpitakā lato pana paṭṭhāya sacepi dvādasavassāni chaḍḍitaṃ, taṃ susānameva.

Tasmim̐ pana vasantena caṅkamamaṇḍapādīni kāretvā mañcapīṭhaṃ paññapetvā pānīyaparibhojanīyaṃ upaṭṭhāpetvā dhammaṃ vācentena na vasitabbaṃ. Garukaṃ hi idaṃ dhutaṅgaṃ, tasmā uppannaparissaya-vighātathāya saṃghattheraṃ vā rājayuttakaṃ vā jānāpetvā appamattena vasitabbaṃ. Caṅkamantena addhakkhikena ālāhanaṃ olokentena caṅkamitabbaṃ.

Susānaṃ gacchantenāpi mahāpathā ukkamma uppathamaggena gantabbaṃ. Divāyeva ārammaṇaṃ vavatthapetabbaṃ. Evañhissa taṃ rattim̐ bhayānakaṃ na bhavissati, amanussā rattim̐ viravitvā viravitvā āhiṇḍantāpi na kenaci paharitabbā. Ekadivasampi susānaṃ agantuṃ na vaṭṭati. Majjhimayāmaṃ susāne khepetvā pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭatīti Aṅguttarabhāṇakā. Amanussānaṃ piyaṃ tilapiṭṭhamāsabhattamacchamaṃsakhīratelaguḷādikhajjabhojjaṃ na sevītabbaṃ. Kulagehaṃ na pavisitabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** yattha dhuvaḍḍāha dhuvakuṇapa dhuvarodanāni atthi, tattheva vasitabbaṃ. **Majjhimassa** tīsu ekasmimpi sati vaṭṭati. **Mudukassa** vuttanayena susānalakkhaṇaṃ pattamatte vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi na susānaṃhi vāsaṃ kappanena dhutaṅgaṃ bhijjati. Susānaṃ agatadivaseti Aṅguttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso maraṇassatipaṭilābho, appamādavihāritā, asubhanimittādhigamo, kāmarāgavinodanaṃ, abhiṇṇaṃ kāyasabhāvadassanaṃ,

saṁvegabahulatā ārogyamadādippahānaṁ, bhayabheravasahanatā,
amanussānaṁ garubhāvaṇiyatā, appicchatādīnaṁ anulomavuttitāti.

Sosānikañhi maraṇānusatippabhāvā,
Niddāgatampi na phusanti pamādadosā.
Sampassato ca kuṇapāni bahūni tassa,
Kāmānubhāva¹ vasagampi na hoti cittaṁ.

Samvegameti vipulaṁ na madam upeti,
Sammā atho ghaṭati nibbutimesamāno.
Sosānikaṅgamitinekaguṇāvahattā,
Nibbānaninnahadayena nisevitabbanti.

Ayaṁ sosānikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsavaṇṇanā.

12. Yathāsanthatikaṅgakathā

35. **Yathāsanthatikaṅgampi** “senāsanaloluppaṁ paṭikkhipāmi,
yathāsanthatikaṅgaṁ samādiyāmi”ti imesaṁ aññataravacanena samādinnaṁ
hoti.

Tena pana yathāsanthatikena yadassa senāsaṇaṁ “idaṁ tuyhaṁ
pāpuṇāti”ti gāhitaṁ hoti, teneva tuṭṭhabbaṁ, na añño uṭṭhāpetabbo.
Idamassa **vidhānaṁ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** attano
pattasenaṇaṁ dūreti vā accāsaṇneti vā amanussadīghajātikādīhi
upaddutanti vā uṇhanti vā sītalanti vā pucchituṁ na labhati. **Majjhimo**
pucchituṁ labhati. Gantvā pana oloketuṁ na labhati. **Muduko** gantvā
oloketvā sacassa taṁ na ruccati, aññaṁ gahetuṁ labhati.

Imesaṁ pana tiṇṇampi senāsanaloluppe uppannamatte dhutaṅgaṁ
bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

Ayaṁ panānisamsaṁso, “yaṁ laddhaṁ tena tuṭṭhabban”ti²
vuttovādakaraṇaṁ, sabrahmacārīnaṁ hitesitā, hīnapaṇītavikappapariccāgo,
anurodhavirodhappahānaṁ, atricchatāya dvārapidahanaṁ, appicchatādīnaṁ
anulomavuttitāti.

1. Kāmānurāga (Sī, Syā, I)

2. Khu 5. 32 Jātake; Vi 2. 340 piṭṭhepi.

Yaṃ laddhaṃ tena santuṭṭho, yathāsanthatiko yati.

Nibbikappo sukhaṃ seti, tiṇasantharakesupi.

Na so rajjati seṭṭhamhi, hīnaṃ laddhā na kuppatti.

Sabrahmacārinavake, hitena anukampati.

Tasmā ariyasatāciṇṇaṃ, munipuṅgavavaṇṇitaṃ.

Anuyuñjetha medhāvī, yathāsanthatarāmatanti.

Ayaṃ yathāsanthatikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsa-
vaṇṇanā.

13. Nesajjikaṅgakathā

36. **Nesajjikaṅgampi** “seyyaṃ paṭikkhipāmi, nesajjikaṅgaṃ
samādiyāmi”ti imesaṃ aññataravacanena samādinnāṃ hoti.

Tena pana nesajjikena rattiyā tīsu yāmesu ekaṃ yāmaṃ uṭṭhāya
caṅkamatibbaṃ. Iriyāpathesu hi nipajjitumeva na vaṭṭati. Idamassa
vidhānaṃ.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** neva
apassenāṃ, na dussapallatthikā, na āyogapaṭṭo vaṭṭati. **Majjhimassa** imesu
tīsu yaṃkiñci vaṭṭati. **Mudukassa** apassenampi dussapallatthikāpi
āyogapaṭṭopi bibbohanampi pañcaṅgopī sattaṅgopī vaṭṭati. Pañcaṅgo pana
piṭṭhi-apassayena saddhiṃ kato. Sattaṅgo nāma piṭṭhi-apassayena ca
ubhatopassetu apassayehi ca saddhiṃ kato. Taṃ kira Miḷābhayattherassa
akaṃsu. Thero anāgāmī hutvā parinibbāyi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi seyyaṃ kappitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati.
Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, “seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ
anuyutto viharatī”ti¹ vuttassa cetaso vinibandhassa upacchedanaṃ,
sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā, pāsādika-iriyāpathatā,
vīriyārambhānukūlatā, sammāpaṭipattiyā anubrūhananti.

Ābhujitvāna pallaṅkaṃ, paṇidhāya ujum tanum.

Nisīdanto vikampeti, mārassa hadayaṃ yati.

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

Seyyasukhaṃ middhasukhaṃ, hitvā āraddhavīriyo.

Nisajjābhirato bhikkhu, sobhayanto tapovanaṃ.

Nirāmisaraṃ pītisukhaṃ, yasmā samadhigacchati.

Tasmā samanuyuñjeyya, dhīro nesajjikaṃ vatanti.

Ayaṃ nesajjikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisamsavaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇaka kathā

37. Idāni—

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato.

Samāsabyāsato cāpi, viññātabbo vinicchayoti—

Imissā gāthāya vasena vaṇṇanā hoti.

Tattha **kusalattikatoti** sabbāneva hi dhutaṅgāni

sekkhaputhujanakhīṇāsavānaṃ vasena siyā kusalāni, siyā abyākatāni, natthi dhutaṅgaṃ akusalanti.

Yo pana vadeyya “pāpiccho icchāpakato āraññiko hotīti-ādivacanato¹ akusalampi dhutaṅgaṃ”ti. So vattabbo—na mayaṃ ‘akusalacittena araññe na vasatī’ti vadāma. Yassa hi araññe nivāso, so āraññiko. So ca pāpiccho vā bhaveyya appiccho vā. Imāni pana tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ṇāṇaṃ aṅgametesanti dhutaṅgāni. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi dhutaṅgānīti vuttam. Na ca akusalena koci dhuto nāma hoti, yassetāni aṅgāni bhaveyyuṃ, na ca akusalaṃ kiñci dhunāti, yesaṃ taṃ aṅgantikatvā dhutaṅgānīti vucceyyuṃ. Nāpi akusalaṃ cīvaraloluppādīni ceva niddhunāti paṭipattiyā ca aṅgaṃ hoti. Tasmā suvuttamidaṃ “natthi akusalaṃ dhutaṅgaṃ”ti.

1. Am 2. 193; Vi 5. 233 piṭṭhesu.

“Yesampi kusalattikavinimuttam̃ dhutaᅅgam̃, tesam̃ atthato dhutaᅅgameva natthi. Asantam̃ kassa dhunanato dhutaᅅgam̃nāma bhavissati. Dhutaᅅgaᅇ samādāya vattatīti vacanavirodhopi ca nesam̃ āpajjati, tasmā tam̃ na gahetabban”ti ayam̃ tāva kusalattikato vaᅇᅇanā.

Dhutādīnam̃ vibhāgatoti dhuto veditabbo. Dhutavādo veditabbo. Dhutadhammā veditabbā. Dhutaᅅgāni veditabbāni. Kassa dhutaᅅgasevanā sappāyāti veditabbañ.

Tattha **dhutoti** dhutakilesa vā puggalo kilesadhunano vā dhammo.

Dhutavādoti ettha pana atthi dhuto na dhutavādo, atthi na dhuto dhutavādo, atthi neva dhuto na dhutavādo, atthi dhuto ceva dhutavādo ca.

Tattha yo dhutaᅅgena attano kilese dhuni, param̃ pana dhutaᅅgena na ovadati, nānusāsati Bākkulatthero viya, ayam̃ dhuto na dhutavādo. Yathāha, “tayidam̃ āyasmā Bākkulo dhuto na dhutavādo”ti. Yo pana na dhutaᅅgena attano kilese dhuni, kevalam̃ añᅇe dhutaᅅgena ovadati anusāsati Upanandatthero viya, ayam̃ na dhuto dhutavādo. Yathāha, “tayidam̃ āyasmā Upanando Sakyaputto na dhuto dhutavādo”ti. Yo ubhayavipanno Lāᅇudāyī¹ viya, ayam̃ neva dhuto na dhutavādo. Yathāha, “tayidam̃ āyasmā Lāᅇudāyī neva dhuto na dhutavādo”ti. Yo pana ubhayasampanno Dhammasenāpati viya, ayam̃ dhuto ceva dhutavādo ca. Yathāha, “tayidam̃ āyasmā Sāriputto dhuto ceva dhutavādo cāti.

Dhutadhammā veditabbāti appicchatā, santuᅇᅇhitā, sallekhatā, pavivekatā, idamatthitāti ime dhutaᅅgacetanāya parivārakā paᅇca dhammā “appicchataᅇyeva nissāyā”ti-ādivacanato² dhutadhammā nāma, tattha appicchatā ca santuᅇᅇhitā ca alobho³. Sallekhatā ca pavivekatā ca dvīsu dhammesu anupatanti alobhe ca amohe ca. Idamatthitā ᅇᅇᅇameva.

1. Loᅇudāyī (Syā), Lāᅇudāyī (Ka)

2. Am̃ 2. 193; Vi 5. 233 piᅇᅇhesu.

3. Alobhe (Syā), alobhe anupatanti (Sī)

Tattha ca alobhena paṭikkhepavatthūsu lobhaṃ, amohena tesveva ādīnavapaṭicchādakaṃ mohaṃ dhunāti. Alobhena ca anuññātānaṃ paṭisevanamukhena pavattaṃ kāmasukhānuyogaṃ, amohena dhutaṅgesu atisallekhamukhena pavattaṃ attakilamathānuyogaṃ dhunāti. Tasmā ime dhammā dhutadhammāti veditabbā.

Dhutaṅgāniveditabbānī terasa dhutaṅgāni veditabbāni paṃsukūlikaṅgaṃ -pa- nesajjikaṅganti. Tāni atthato lakkhaṇādīhi ca vuttāneva.

Kassa dhutaṅgasevanā sappāyāti rāgacaritassa ceva mohacaritassa ca. Kasmā? Dhutaṅgasevanā hi dukkhapaṭipadā ceva sallekhavihāro ca. Dukkhaṇapaṭipadaṅca nissāya rāgo vūpasammati. Sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyati. Āraññikaṅgarukkhamūlikaṅgapaṭisevanā vā ettha dosacaritassāpi sappāyā. Tattha hissa asaṃghaṭṭiyamānassa viharato dosopi vūpasammatīti ayaṃ dhutādīnaṃ vibhāgato vaṇṇanā.

Samāsabyāsatoti imāni pana dhutaṅgāni **samāsato** tīṇi sīsaṅgāni, pañca asambhinnaṅgānīti aṭṭheva honti. Tattha sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅganti imāni tīṇi sīsaṅgāni. Sapadānacārikaṅgaṃhi rakkhanto piṇḍapātikaṅgampi rakkhissati. Ekāsanikaṅgaṅca rakkhato pattapiṇḍikaṅgakhalupacchābhattikaṅgānīpi surakkhaṇīyāni bhavissanti. Abbhokāsikaṅgaṃ rakkhantassa kiṃ atthi rukkhamūlikaṅgayathāsanthatikaṅgesu rakkhitabbaṃ nāma. Iti imāni tīṇi sīsaṅgāni, āraññikaṅgaṃ, paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, nesajjikaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni pañca asambhinnaṅgāni cāti aṭṭheva honti.

Puna dve cīvarapaṭisaṃyuttāni, pañca piṇḍapātaṭisaṃyuttāni, pañca senāsanapaṭisaṃyuttāni, ekaṃ vīriyapaṭisaṃyuttanti evaṃ cattārova honti. Tattha nesajjikaṅgaṃ vīriyapaṭisaṃyuttaṃ. Itarāni pākaṭāneva.

Puna sabbāneva nissayavasena dve honti paccayanissitāni dvādasa, vīriyanissitaṃ ekanti. Sevitabbāsevitabbavasenapi dveveva honti. Yassa hi dhutaṅgaṃ sevantassa kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati, tena sevitabbāni. Yassa sevato hāyati, tena na sevitabbāni. Yassa pana sevatoṇi asevatopi vaḍḍhateva, na hāyati, tenāpi pacchimaṃ janataṃ anukampantena sevitabbāni.

Yassāpi sevatoṇi asevatopi na vaḍḍhati, tenāpi sevittabbāniyeva āyatim vāsanatthāyāti.

Evam sevittabbāsevitabbavasena duvidhānīpi sabbāneva cetanāvasena ekavidhāni honti. Ekameva hi dhutaṅgam¹ samādānacetanāti. Aṭṭhakathāyampi vuttaṃ “yā cetanā, taṃ dhutaṅganti vadanti”ti.

Byāsato pana bhikkhūnaṃ terasa, bhikkhunīnaṃ aṭṭha, sāmaṇeṇānaṃ dvādasa, sikkhamānasāmaṇeṇīnaṃ satta, upāsaka-upāsikānaṃ dveti dvācattālīsa honti. Sace pana abbhokāse āraññikaṅgasampannaṃ susānaṃ hoti, ekopi bhikkhu ekappahāreṇa sabbadhutaṅgāni paribhuñjitum sakkoti. Bhikkhunīnaṃ pana āraññikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgaṃ dvepi sikkhāpadeneva paṭikkhittāni, abbhokāsikaṅgaṃ, rukkhamaṇīkaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni tīni dupparihārāni. Bhikkhuniyā hi dutiyikaṃ vinā vasitum na vaṭṭati. Evarūpe ca ṭhāne samānacchandaṃ dutiyikā dullabhā². Sacepi labheyya saṃsaṭṭhavihārato na mucceyya. Evam sati yassatthāya dhutaṅgam seveyya, svevassā attho na sampajjeyya. Evam paribhuñjitum³ asakkuṇeyyatāya pañca hāpetvā bhikkhunīnaṃ aṭṭheva hontīti veditabbāni. Yathāvuttasu pana ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ sesāni dvādasa sāmaṇeṇānaṃ, satta sikkhamānasāmaṇeṇīnaṃ veditabbāni. Upāsaka-upāsikānaṃ pana ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅganti imāni dve patirūpāni ceva sakkā ca paribhuñjitunti dve dhutaṅgānīti evam byāsato dvecattālīsa hontīti ayam samāsabyāsato vaṇṇanā.

Ettāvatā ca “sīle patitṭhāya naro sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhīpaññāmukhena desite Visuddhimagge yehi appicchatāsantuṭṭhitādīhi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodānaṃ hoti, tesam sampādanattham samādātābhadhutaṅgakathā bhāsītā⁴ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Dhutaṅganiddeso nāma dutiyo paricchedo.

1. Ekāyeva hi dhutaṅga- (Syā)

2. Dullabhāva (Ka)

3. Pariharitum (Ka-Sī)

4. Kathitā (Sī, Syā)

3. Kammatṭhānaggahaṇaniddesa

38. Idāni yasmā evaṃ dhutaṅgapariharaṇasampāditehi appicchatādīhi guṇehi pariyodāte imasmim̐ sīle patiṭṭhitena “sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṅca bhāvayan”ti vacanato cittaśīsena niddiṭṭho samādhi bhāvetabbo. So ca atisaṅkhepadesitattā viññātumpi tāva na sukaro, pageva bhāvetum̐, tasmā tassa vitthāraṅca bhāvanānayaṅca dassetum̐ idaṃ pañhākammaṃ hoti.

Ko samādhi. Kenatṭhena samādhi. Kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni. Katividho samādhi. Ko cassa saṅkilesa. Kim̐ vodānaṃ. Kathaṃ bhāvetabbo. Samādhibhāvanāya ko ānisaṃsoti.

Tatridaṃ vissajjanaṃ. **Ko samādhīti** samādhi bahuvidho nānappakārako. Taṃ sabbaṃ vibhāvayitum̐ ārabhamānaṃ vissajjanaṃ adhippetañceva atthaṃ na sādheyya, uttari ca vikkhepāya saṃvatteyya, tasmā idhādhippetameva sandhāya vadāma, kusalacittekaggatā samādhi.

Kenatṭhena samādhīti samādhānatṭhena samādhi. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma. Ekārammaṇe cittacetasiṅkānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Tasmā yassa dhammassānubhāvena ekārammaṇe cittacetasiṅkā samaṃ sammā ca avikkhipamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditaḅbaṃ.

Kānassa lakkhaṇa rasa paccupaṭṭhāna padaṭṭhānāniti ettha pana avikkhepalakkhaṇo samādhi, vikkhepavidhāṃsanaraso, avikampanapaccupaṭṭhāno. “Sukhino cittaṃ samādhiyati”ti¹ vacanato pana sukhamaṣṣa padaṭṭhānaṃ.

39. **Katividho samādhīti** avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho. Upacāra-appanāvasena duvidho, tathā lokiyalokuttaravasena sappīṭikanippīṭikavasena sukhasahagata-upekkhāsahagatavasena ca. Tividho

1. Dī 1. 69 piṭṭhādīsu.

hīnamajjhimaṇṇāvasena, tathā savitakkasavicārādivasena
pītisahagatādivasena parittamahaggaṭṭappamāṇavasena ca. Catubbidho
dukkhāpaṭipadādandhā bhīṇṇādivasena, tathā parittaparittārammaṇādivasena
catujhānaṅgavasena hānabhāgiyādivasena kāmāvacarādivasena
adhipativasena ca. Pañcavidho pañcakanaye pañcājhānaṅgavasenāti.

Samādhi-ekakadukavaṇṇanā

Tattha **ekavidhakoṭṭhāso** uttānatthoyeva. **Duvidhakoṭṭhāse** channaṃ
anussatiṭṭhānānaṃ maraṇassatiyā upasamānussatiyā āhāre paṭikūlasaññāya
catudhātuvavatthānassāti imesaṃ vasena laddhacittekaggatā, yā ca
appanāsamādhīnaṃ pubbabhāge ekaggatā, ayaṃ **upacārasamādhi**.
“Paṭhamassa jhānassa parikammaṃ paṭhamassa jhānassa anantarapaccayena
paccayo”ti-ādivacanato¹ pana yā parikammānantarā ekaggatā, ayaṃ
appanāsamādhīti evaṃ upacārappanāvasena duvidho.

Dutiyaduke tīsu bhūmīsū kusalacittekaggatā lokiyo samādhi.
Ariyamaggasampayuttā ekaggatā lokuttaro samādhīti evaṃ
lokiyalokuttaravasena duvidho.

Tatiyaduke catukkanaye dvīsū pañcakanaye tīsū jhānesu ekaggatā
sappīṭiko samādhi. Avasesesu dvīsū jhānesu ekaggatā nippīṭiko samādhi.
Upacārasamādhi pana siyā sappīṭiko, siyā nippīṭikoti evaṃ
sappīṭikanippīṭikavasena duvidho.

Catutthaduke catukkanaye tīsū pañcakanaye catūsū jhānesu ekaggatā
sukhasahagato samādhi. Avasesasmim upekkhāsahagato samādhi.
Upacārasamādhi pana siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagatoti evaṃ
sukhasahagata-upekkhāsahagatavasena duvidho.

Samādhitikavaṇṇanā

Tikesu paṭhamattike paṭiladdhamatto hīno, nātiśubhāvito majjhimo,
śubhāvito vasippatto paṇṇātoti evaṃ hīnamajjhimaṇṇāvasena tividho.

1. Paṭṭhāne dutiyapotthake parittatike pañhāvāre 326 piṭṭhe.

Dutiyattike paṭhamajjhānasamādhi saddhiṃ upacārasamādhinā savitakkasavicāro. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto. Yo hi vitakkamatteyeva ādīnavam disvā vicāre adisvā kevalam vitakkappahānamattam ākaṅkhamāno paṭhamajjhānam atikkamati, so avitakkavicāramattam samādhim paṭilabhati. Tam sandhāyetaṃ vuttam. Catukkanaye pana dutiyādīsu pañcakanaye tatiyādīsu tīsu jhānesu ekaggatā avitakkāvicāro samādhīti evam savitakkasavicārādivasena tividho.

Tatiyattike catukkanaye ādito dvīsu pañcakanaye ca tīsu jhānesu ekaggatā pītisahagato samādhī. Tesveva tatiye ca catutthe ca jhāne ekaggatā sukhasahagato samādhī. Avasāne upekkhāsahagato. Upacārasamādhi pana pītisukhasahagato vā hoti upekkhāsahagato vāti evam pītisahagatādivasena tividho.

Catutthattike upacārabhūmiyam ekaggatā paritto samādhī. Rūpāvacarārūpāvacarakusale ekaggatā mahaggato samādhī. Ariyamaggasampayuttā ekaggatā appamāṇo samādhīti evam parittamahaggatappamāṇavasena tividho.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Catukkesu paṭhamacatukke atthi samādhī dukkhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi dukkhāpaṭipado khippābhiñño, atthi sukhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi sukhāpaṭipado khippābhiññoti.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāram uppajjati, tāva pavattā samādhībhāvanā **paṭipadāti** vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā paññā **abhiññāti** vuccati. Sā panesā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti, nīvaraṇādīpaccaṇīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhāsevanāti attho. Ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti. Ekaccassa khippā amandā sīghappavatti.

Tattha yāni parato sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedādīni pubbakiccāni ca appanākosallāni ca vaṇṇayissāma, tesu yo

asappāyasevī hoti, tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti. Sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti, pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī, tassa vomissakatā veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvanamanuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti. Vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti. Sampādentassa khippā.

Apica taṇhā-avijjāvasena samathavipassanādhikāravasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhībhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti. Anabhībhūtassa sukhā. Avijjābhībhūtassa ca dandhā abhiññā hoti. Anabhībhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Katādhikārasa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti, tassa dandhā abhiññā hoti, katādhikārasa khippā. Kilesindriyavasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā. Tikkhindriyassa pana khippā abhiññāti.

Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya paṭipadāya dandhāya ca abhiññāya samādhiṃ pāpuṇāti, tassa so samādhi dukkhāpaṭipado dandhābhīññoti vuccati. Esa nayo sesattayepīti evaṃ dukkhāpaṭipadā dandhābhīññādivasena catubbidho.

Dutiyacatukke atthi samādhi paritto parittārammaṇo, atthi paritto appamāṇārammaṇo, atthi appamāṇo parittārammaṇo, atthi appamāṇo appamāṇārammaṇoti. Tattha yo samādhi appaṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, ayaṃ paritto. Yo pana avaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ parittārammaṇo. Yo paṇo subhāvito, uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, ayaṃ appamāṇo. Yo ca vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇārammaṇo. Vuttalakkhaṇavomissatāya pana vomissakanayo veditabbo. Evaṃ parittaparittārammaṇādivasena catubbidho.

Tatīyacatukke vikkhambhitanīvaraṇānaṃ
 vitakkavicārapītisukhasamādhīnaṃ vasena pañcaṅgikaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ,
 tato vūpasantavitakkavicāraṃ tivaṅgikaṃ dutiyaṃ, tato virattapītikaṃ
 duvaṅgikaṃ tatiyaṃ, tato pahīnasukhaṃ upekkhāvedanāsahitassa samādhino
 vasena duvaṅgikaṃ catutthaṃ. Iti imesaṃ catunnaṃ jhānaṃ aṅgabhūtā
 cattāro samādhī honti. Evaṃ catujhānaṅgavasena catubbidho.

Catutthacatukke atthi samādhī hānabhāgiyo, atthi ṭhitibhāgiyo, atthi
 visesabhāgiyo, atthi nibbedhabhāgiyo. Tattha paccanīkasamudācāravasena
 hānabhāgiyatā, tadanudhammatāya satiyā saṅghānavasena ṭhitibhāgiyatā,
 uparivisesādhigamavasena visesabhāgiyatā,
 nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasena nibbedhabhāgiyatā ca
 veditabbā. Yathāha, “paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā
 saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā. Tadanudhammatā sati
 santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā
 samudācaranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā
 samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā”¹. Tāya pana
 paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hontīti. Evaṃ hānabhāgiyādivasena
 catubbidho.

Pañcamacatukke kāmāvacaro samādhī, rūpāvacaro samādhī,
 arūpāvacaro samādhī, apariyāpanno samādhīti evaṃ cattāro samādhī. Tattha
 sabbāpi upacārekaggatā kāmāvacaro samādhī. Tathā
 rūpāvacarādikusalacittekaggatā itare tayoti evaṃ kāmāvacarādivasena
 catubbidho.

Chaṭṭhacatukke “chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati
 samādhīṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhī -pa-
 vīriyaṃ ce bhikkhu -pa- cittaṃ ce bhikkhu -pa- vīmaṃsaṃ ce bhikkhu
 adhipatiṃ karitvā labhati samādhīṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati
 vīmaṃsā samādhī”² evaṃ adhipativasena catubbidho.

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 225; Saṃ 3. 234 piṭṭhesu.

Pañcake yaṃ catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānaṃ, taṃ vitakkamattātikkamena dutiyaṃ, vitakkavicārātikkamena tatiyanti evaṃ dvidhā bhinditvā pañca jhānāni veditabbāni. Tesāṃ aṅgabhūtā ca pañca samādhīti evaṃ pañcājhānaṅgavasena pañcavidhatā veditabbā.

40. **Ko cassa saṅkilesa kiṃ vodānanti** ettha pana vissajjanam Vibhaṅge vuttameva. Vuttañhi tattha “saṅkilesanti hānabhāgiyo dhammo. Vodānanti visesabhāgiyo dhammo”¹. Tattha “paṭhamassa jhānassa lābhī kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā”² iminā nayena hānabhāgiyadhammo veditabbo. “Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā”² iminā nayena visesabhāgiyadhammo veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Kathaṃ bhāvetabboti** ettha pana yo tāva ayam lokiya lokuttaravasena duvidhoti-ādīsu ariyamaggasampayutto samādhī vutto, tassa bhāvanānayo paññābhāvanānayeveva saṅgahito. Paññāya hi bhāvitāya so bhāvito hoti. Tasmā taṃ sandhāya evaṃ bhāvetabboti na kiñci visuṃ vadāma.

Yo panāyaṃ lokiyo, so vuttanayena sīlāni visodhetvā superisuddhe sīle paṭiṭṭhitena yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā kammaṭṭhānadāyakam kalyāṇamittam upasaṅkamitvā attano cariyānukūlam cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataram kammaṭṭhānam gahetvā samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāram pahāya anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedam katvā sabbam bhāvanāvīdhānam aparihāpentena bhāvetabboti ayamettha saṅkhepo.

Ayam pana vitthāro, yaṃ tāva vuttaṃ “yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā”^{ti}, ettha—

Āvāso ca kulam lābho, gaṇo kammañca pañcamam.
Addhānam ñāti ābādho, gantho iddhīti te dasāti—

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

2-2. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

Ime dasa palibodhā nāma. Tattha āvāsoyeva āvāsapalibodho. Esa nayo kulādīsu.

Tattha āvāsoti ekopi ovarako vuccati ekampi pariveṇaṃ sakalopi saṃghārāmo. Svāyaṃ na sabbasseva palibodho hoti. Yo panettha navakammādīsu ussukkaṃ vā āpajjati, bahubhaṇḍasannicayo vā hoti, yena kenaci vā kāraṇena apekkhavā paṭibaddhacitto¹, tasseva palibodho hoti, na itarassa.

Tatridaṃ vatthu—dve kira kulaputtā Anurādhapurā nikkhamitvā anupubbena Thūpārāme pabbajimsu. Tesu eko dve mātikā paguṇā katvā pañcavassiko hutvā pavāretvā Pācinakhaṇḍarājim nāma gato. Eko tattheva vasati. Pācinakhaṇḍarājigato tattha ciraṃ vasitvā thero hutvā cintesi “paṭisallānasāruppamidaṃ ṭhānaṃ, handa naṃ sahāyakassāpi ārocemī”ti. Tato nikkhamitvā anupubbena Thūpārāmaṃ pāvīsi. Pavisantaṃyeva ca naṃ dīsvā samānavassikatthero paccuggantvā pattacīvaram paṭiggahetvā vattaṃ akāsi. Āgantukatthero senāsanam pavisitvā cintesi “idāni me sahāyo sappim vā phāṇitaṃ vā pānakam vā pesessati. Ayañhi imasmiṃ nagare ciranivāsī”ti². So rattim aladdhā pāto cintesi “idāni upaṭṭhākehi gahitaṃ yāgukhajjakam pesessati”ti. Tampi adīsvā “pahiṇantā natthi, pavitṭhassa maññe dassatī”ti pāto va tena saddhim gāmaṃ pāvīsi. Te dve ekam vīthim caritvā uḷuṅkamattaṃ yāguṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā pivimsu. Tato āgantuko cintesi “nibaddhayāgu maññe natthi, bhattakāle idāni manussā paṇitaṃ bhattaṃ dassatī”ti, tato bhattakālepi piṇḍāya caritvā laddhameva bhujjitvā itaro āha “kim bhante sabbakālaṃ evaṃ yāpethā”ti. Āmāvusoti. Bhante Pācinakhaṇḍarāji phāsukā, tattha gacchāmāti. Thero nagarato dakkhiṇadvārena nikkhamanto Kumbhakāragāmaggaṃ paṭipajji. Itaro āha “kim pana bhante imaṃ maggaṃ paṭipannatthā”ti. Nanu tvamāvuso Pācinakhaṇḍarājiyā vaṇṇam abhāsīti. Kim pana bhante tumhākam ettakam kālam vasitaṭṭhāne na koci atirekaparikkhāro atthīti. Āmāvuso mañcapīṭham saṃghikam, taṃ paṭisāmitameva, aññaṃ kiñci natthīti. Mayham pana

1. Paṭibandhacitto (Ka)

2. Ciraṃ nivāsīti (I, Ka)

bhante kattaradaṇḍo telanāḷi upāhanatthavikā ca tatthevāti. Tayāvuso ekadivasaṃ vasitvā ettakaṃ ṭhapitanti. Āma bhante. So pasannacitto therāṃ vanditvā “tumhādisānaṃ bhante sabbattha araṇṇāvāsoyeva. Thūpārāmo catunnaṃ Buddhānaṃ dhātunidhānaṭṭhānaṃ, lohapāsāde sappāyaṃ dhammassavanaṃ mahācetiyaḍassanaṃ theradassanaṅca labbhati, Buddhakālo viya pavattati¹. Idheva tumhe vasathā’ti dutiyadivase pattacīvaraṃ gahetvā sayameva agamāsīti. Īdisassa āvāso na palibodho hoti.

Kulanti ñātikulaṃ vā upaṭṭhākakulaṃ vā. Ekaccassa hi upaṭṭhākakulampi “sukhitesu sukrito”ti-ādinā² nayena saṃsaṭṭhassa³ viharato palibodho hoti, so kulamānusakehi vinā dhammassavanāya sāmantavihārampi na gacchati. Ekaccassa mātāpitaropi palibodhā na honti, Koraṇḍakavihāravāsittherassa bhāgineyyadaharabhikkhuno viya.

So kira uddesatthaṃ Rohaṇaṃ agamāsi. Therabhaginīpi upāsikā sadā therāṃ tassa pavattim̄ pucchati. Thero ekadivasaṃ daharaṃ ānessāmīti rohaṇābhimukho pāyāsi. Daharopi “ciraṃ me idha⁴ vutthaṃ, upajjhāyaṃ dāni passitvā upāsikāya ca pavattim̄ ñatvā āgamissāmī’ti Rohaṇato nikkhami. Te ubhopi Gaṅgātīre samāgacchimsu. So aññatarasmim̄ rukkhamūle therassa vattaṃ katvā “kuhim̄ yāsī”ti pucchito tamatthaṃ ārocesi. Thero suṭṭhu te kataṃ, upāsikāpi sadā pucchati, ahampi etadatthameva āgato, gaccha tvaṃ, ahaṃ pana idheva imaṃ vassaṃ vasissāmīti taṃ uyyojesi. So vassūpanāyikadivaseyeva taṃ vihāraṃ patto. Senāsanampissa pitarā kārītameva pattaṃ.

Athassa pitā dutiyadivase āgantvā “kassa bhante amhākaṃ senāsanāṃ pattaṃ”ti pucchanto “āgantukassa daharassā”ti sutvā taṃ upasaṅkamtivā vanditvā āha “bhante amhākaṃ senāsane vassaṃ upagatassa vattaṃ atthī”ti. Kim̄ upāsakāti. Temāsaṃ amhākaṃyeva ghare bhikkhaṃ gahetvā pavāretvā gamanakāle āpucchitabbanti. So tuṅhibhāvena adhivāsesi. Upāsakopi gharaṃ gantvā “amhākaṃ āvāse

1. Vattati (Sī, Syā)

3. Saṃsaṭṭha- (I, Ka)

2. Abhi 2. 371; Saṃ 2. 387 piṭṭhesu.

4. Ciraṃidha Me (I, Ka)

eko āgantuko ayyo upagato sakkaccaṃ upaṭṭhātabbo”ti āha. Upāsikā “sādhū”ti sampaṭicchitvā paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādesi. Daharopi bhattakāle nātigharaṃ agamāsi. Na naṃ koci sañjāni.

So temāsampi tattha piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vassaṃvuttho “ahaṃ gacchāmi”ti āpucchi. Athassa nātakā “sve bhante gacchathā”ti¹ dutiyadivase ghareyeva bhojetvā telanālim pūretvā ekaṃ guḷapiṇḍaṃ, navahatthañca sāṭakaṃ datvā “gacchatha bhante”ti āhaṃsu. So anumodanaṃ katvā rohaṇābhimukho pāyāsi.

Upajjhāyopissa pavāretvā paṭipathaṃ āgacchanto pubbe diṭṭhaṭṭhāneyeva taṃ addasa. So aññatarasmim rukkhamūle therassa vattaṃ akāsi. Atha naṃ thero pucchi “kiṃ bhaddamukha diṭṭhā te upāsikā”ti. So “āma bhante”ti sabbaṃ pavattim ārocetvā tena telena therassa pāde makkhetvā guḷena pānakaṃ katvā tampi sāṭakaṃ therasseva datvā theram vanditvā “mayhaṃ bhante Rohaṇāmyeva sappāyan”ti agamāsi. Theropi vihāraṃ āgantvā dutiyadivase Koraṇḍakagāmaṃ pāvisi.

Upāsikāpi “mayhaṃ bhātā mama puttaṃ gahetvā idāni āgacchatī”ti² sadā maggaṃ olokayamānāva tiṭṭhati. Sā taṃ ekakameva āgacchantaṃ disvā “mato me maññe putto, ayaṃ³ thero ekakova āgacchatī”ti therassa pādāmūle nipatitvā paridevamānā rodi⁴. Thero “nūna⁵ daharo appicchatāya attānaṃ ajānāpetvāva gato”ti taṃ samassāsetvā sabbaṃ pavattim ārocetvā pattatthavikato taṃ sāṭakaṃ nīharitvā dasseti.

Upāsikā pasīditvā puttena gatadisābhimukhā urena nipajjitvā namassamānā āha “mayhaṃ puttasadisāṃ vata maññe bhikkhum kāyasakkhim katvā Bhagavā rathavinītaṭṭapaṭipadaṃ,⁶ nālakapaṭipadaṃ,⁷ tuvaṭṭakapaṭipadaṃ,⁸ catupaccaya santosa bhāvanā rāmatā dīpakaṃ mahā ariyavaṃsa paṭipadañca⁹ desesi. Vijātamātuyā nāma gehe temāsāṃ bhuñjamānopi

1. Gacchissathāhi (Sī, Syā)

2. Āgacchissatīti (I)

3. Yaṃ (Sī)

4. Parodi (Sī)

5. Nanu (Syā, I, Ka)

6. Ma 1. 199 piṭṭhe.

7. Khu 1. 388 piṭṭhe.

8. Khu 1. 421 piṭṭhe.

9. Am 1. 336; Dī 3. 188 piṭṭhe.

‘aham putto tvaṃ mātā’ti na vakkhati, aho acchariyamanusso”ti. Evarūpassa mātāpitaropi palibodhā na honti, pageva aññaṃ upaṭṭhākakulan”ti.

Lābhoti cattāro paccayā. Te kathaṃ palibodhā honti. Puññavantassa hi bhikkhuno gatagataṭṭhāne manussā mahāparivāre paccaye denti. So tesam anumodento dhammaṃ desento samaṇadhammaṃ kātuṃ na okāsaṃ labhati. Aruṇuggamanato yāva paṭhamayāmo, tāva manussasaṃsaggo na upacchijjati. Puna balavapaccūseyeva bāhullika¹ piṇḍapātikā āgantvā “bhante asuko upāsako upāsikā amacco amaccadhītā tumhākaṃ dassanakāmā”ti² vadanti, so gaṇhāvuso pattacīvaranti gamanasajjova hotīti niccabyāvaṭo, tasseva te³ paccayā palibodhā honti. Tena gaṇaṃ pahāya yattha naṃ na jānanti, tattha ekakena caritabbaṃ. Evaṃ so palibodho upacchijjati.

Gaṇoti suttantikagaṇo vā ābhidhammikagaṇo vā, yo tassa uddesaṃ vā paripucchāṃ vā dento samaṇadhammassa okāsaṃ na labhati, tasseva gaṇo palibodho hoti, tena so evaṃ upacchinditabbo. Sace tesam bhikkhūnaṃ bahu gahitaṃ hoti, appaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ niṭṭhapetvā araññaṃ pavisitabbaṃ. Sace appaṃ gahitaṃ, bahu avasiṭṭhaṃ, yojanato paraṃ agantvā antoyojanaparicchede aññaṃ gaṇavācakaṃ upasaṅkamtivā “ime āyasmā uddesādīhi saṅgaṇhatū”ti vattabbaṃ. Evaṃ alabhamānena “mayhamāvuso ekaṃ kiccaṃ atthi, tumhe yathāphāsukaṭṭhānāni gacchathā”ti gaṇaṃ pahāya attano kammaṃ kattabbanti.

Kammanti navakammaṃ. Taṃ karontena vaḍḍhakī-ādīhi laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, katākate ussukkaṃ āpajjitabbanti sabbadā⁴ palibodho hoti. Sopi evaṃ upacchinditabbo, sace appaṃ avasiṭṭhaṃ hoti niṭṭhapetabbaṃ. Sace bahu, saṅghikañce navakammaṃ, saṅghassa vā saṅghabhārahārahakabhikkhūnaṃ vā niyyādetabbaṃ⁵. Attano santakañce, attano bhārahārahārahārahakabhikkhūnaṃ niyyādetabbaṃ. Tādise alabhantena saṅghassa pariccajjitvā gantabbanti.

1. Bāhullika (Sī) 2. Daṭṭhukāmāti (Ka) 3. Tassevaṃ Te (Sī, I), tassevante (Syā)
4. Sabbathāpi (Sī, Syā) 5. Niyyādetabbaṃ (?)

Addhānanti maggagamanāṃ. Yassa hi katthaci pabbajjāpekkho vā hoti, paccayajātaṃ vā kiñci laddhabbaṃ hoti. Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetuṃ, araṇṇaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ karontassapi gamikacittaṃ nāma duppaṭṭivinodaniyaṃ¹ hoti, tasmā gantvā taṃ kiccaṃ tīretvāva samaṇadhamme ussukkaṃ kātabbanti.

Ñātīti vihāre ācariyupajjhāyasaddhivihārika-antevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti, tasmā so palibodho upaṭṭhahitvā tesāṃ pākatikakaraṇena upacchinditabbo.

Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahuṃ na vuṭṭhāti, yāvajīvampi paṭijaggitabbo. Tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditapabbājīta-antevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariya-uddesācariyanissayantevāsika-uddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissaya-uddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā. Pahontena tato uddhampi paṭijaggitabbā eva.

Mātāpitūsu upajjhāye viya paṭipajjitabbaṃ. Sacepi hi te rajje ṭhitā honti, puttato ca upaṭṭhānaṃ paccāsīsanti², kātabbameva. Atha tesāṃ bhesajjaṃ natthi, attano santakaṃ dātabbaṃ. Asati bhikkhācariyāya pariyesitvāpi dātabbameva. Bhātubhaginīnaṃ pana tesāṃ santakameva yojetvā dātabbaṃ. Sace natthi attano santakaṃ tāvakālikaṃ datvā pacchā labhantena gaṇhitabbaṃ. Alabhantena na codetabbā. Aññātakassa bhagini³ sāmikassa bhesajjaṃ neva kātuṃ na dātuṃ vaṭṭati. “Tuyhaṃ sāmikassa dehī”ti vatvā pana bhaginiyā dātabbaṃ. Bhātujāyāyapi eseva nayo. Tesāṃ pana puttā imassa ñātakā evāti tesāṃ kātuṃ vaṭṭatīti.

Ābādhoti yokoci rogo. So bādhayamāno palibodho hoti, tasmā bhesajjakaraṇena upacchinditabbo. Sace pana katipāhaṃ bhesajjaṃ karontassapi na vūpasammati, nāhaṃ tuyhaṃ dāso, na bhaṭako,

1. Duppaṭṭivinodayaṃ (Sī)

2. Paccāsīsanti (Sī, Syā), paccāsīsanti (Ka)

3. Bhaginiyā (Sī)

taṃyeva hi posento anamatagge saṃsāraṇaṃ dukkhaṃ pattoti attabhāvaṃ garahitvā samaṇadhammo kātabboti.

Ganthoti pariyattiharaṇaṃ. Taṃ sajjhāyādīhi niccabyāvaṭassa palibodho hoti, na itarassa. Tatrimāni vatthūni—

Majjhimbhāṇakadevatthero¹ kira Malayavāsīdevattherassa² santikaṃ gantvā kammaṭṭhānaṃ yāci. Thero kīdisosi āvuso pariyattiyanti pucchi. Majjhimo me bhante paguṇoti. Āvuso majjhimo nāmeso dupparihāro, mūlapaṇṇāsāṃ sajjhāyantassa majjhimapāṇṇāsako āgacchati, taṃ sajjhāyantassa uparipaṇṇāsako. Kuto tuyhaṃ kammaṭṭhānanti. Bhante tumhākaṃ santike kammaṭṭhānaṃ labhitvā puna na olokessāmīti kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekūnavāsivassāni sajjhāyaṃ akatvā vīsatiṃ vasse arahattaṃ patvā sajjhāyatthāya āgatānaṃ bhikkhūnaṃ “vīsati³ me āvusso vassāni pariyattim anolokentassa, apica kho kataparicayo ahamettha ārabhathā”ti vatvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā ekabyañjanepissa kaṅkhā nāhosi.

Karuḷiyagirivāsī⁴nāgattheropi aṭṭhārasavassāni pariyattim chaḍḍetvā bhikkhūnaṃ dhātukathaṃ uddisi. Tesāṃ Gāmaṃvāsikattherehi saddhim saṃsantentānaṃ ekapañhopi uppaṭipāṭiyā āgato nāhosi.

Mahāvihārepi Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero nāma Aṭṭhakathaṃ anuggahetvā pañcanikāyamaṇḍale tīṇi piṭakāni parivattessāmīti suvaṇṇabherim paharāpesi. Bhikkhusaṃgho katamācariyānaṃ uggaho, attano ācariyuggahaññeva vadatu, itarathā vattum na demāti āha. Upajjhāyopi naṃ attano upaṭṭhānamāgataṃ pucchi “tvamāvuso bherim paharāpesi”ti. Āmabhante. Kim kārāṇāti. Pariyattim bhante parivattessāmīti. Āvuso Abhaya ācariyā idaṃ padaṃ kathaṃ vadantīti. Evaṃ vadanti bhanteti. Thero hunti paṭibāhi. Puna so aññena aññena pariyāyena evaṃ vadanti bhanteti tikkhattum āha. Thero sabbaṃ hunti paṭibāhitvā “āvuso

1. ...revatthero (I, Ka)

2. ...revattherassa (I, Ka)

3. Vīsatiṃ (Sī)

4. Kārāliyagirivāsī (Sī), Karuḷiyagirivāsī- (I), Kurundhiyagirivāsī (Syā)

tayā paṭhamam kathito eva ācariyamaggo, ācariyamukhato pana anuggahitattā ‘evam ācariyā vadantī’ti saṅghātuṃ nāsakkhi. Gaccha attano ācariyānam santike suṇāhī”ti. Kuhiṃ bhante gacchāmīti. Gaṅgāya parato Rohaṇajanapade Tulādhārapabbatavihāre sabbapariyattiko Mahādhammarakkhitatthero nāma vasati, tassa santikaṃ gacchāti. Sādhu bhanteti theram vanditvā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ therassa santikaṃ gantvā vanditvā nisīdi. Thero kasmā āgatosīti pucchi. Dhammam sotuṃ bhanteti. Āvuso Abhaya dīghamajjhimesu mam kālena kālam pucchanti. Avasesam pana me tiṃsamattāni vassāni na olokitapubbam. Apica tvam rattim mama santike parivattehi. Aham te divā kathayissāmīti. So sādhu bhanteti tathā akāsi. Pariveṇadvāre mahāmaṇḍapaṃ kāretvā gāmvāsino divase divase dhammassavanatthāya āgacchanti. Thero rattim parivatti. Tam divā kathayanto anupubbena desanam niṭṭhapetvā Abhayattherassa santike taṭṭikāya nisīditvā “āvuso mayham kammatṭhānam kathehī”ti āha. Bhante kim bhaṇatha, nanu mayā tumhākameva santike sutam. Kimham tumhehi aññātam kathessāmīti. Tato nam thero añño esa āvuso gatakassa maggo nāmāti āha. Abhayathero kira tadā sotāpanno hoti. Athassa so kammatṭhānam datvā āgantvā lohapāsāde dhammam parivattento thero parinibbutoti assosi. Sutvā “āharathāvuso cīvaran”ti cīvaram pārupitvā “anucchaviko āvuso amhākaṃ ācariyassa arahattamaggo. Ācariyo no āvuso uju ājāniyo. So attano dhammantevāsikassa santike taṭṭikāya nisīditvā ‘mayham kammatṭhānam kathehī’ti āha. Anucchaviko āvuso therassa arahattamaggo”ti. Evarūpānam gantho palibodho na hotīti.

Iddhīti pothujjanikā iddhi. Sā hi uttānaseyyakadārako viya taruṇasassam viya ca dupparihārā hoti. Appamattakeneva bhijjati. Sā pana vipassanāya palibodho hoti, na samādhissa, samādhim patvā pattaḅbato. Tasmā¹ vipassanatthikena iddhipalibodho upacchinditabbo, itarena avasesāti ayam tāva palibodhakathāya vitthāro.

1. Tasmā hi (Syā, Ka)

Kammaṭṭhānadāyakaṅgaṇṇā

42. **Kammaṭṭhānadāyakaṅgaṇṇā kalyāṇamittā upasaṅkamitvā** ettha pana duvidhaṅgaṅgaṇṇā sabbatthakakammaṭṭhānaṅgaṇṇā pārihāriyakammaṭṭhānaṅgaṇṇā. Tattha sabbatthakakammaṭṭhānaṅgaṇṇā nāma bhikkhusaṅghādāsu mettā maraṇassati ca. Asubhasaññātipi eke.

Kammaṭṭhānikena hi bhikkhunā paṭhamāṅgaṅgaṇṇā tava paricchindivā sīmaṭṭhakabhikkhusaṅghe sukhitā hontu abyāpajjāti mettā bhāvetabbā. Tato sīmaṭṭhakadevatāsu. Tato gocaragāmaṅgaṇṇā issarajane. Tato tattha manusse upādāya sabbasattesu. So hi bhikkhusaṅghe mettāya sahaṅgaṇṇā muducittāṅgaṇṇā janeti. Athassa te sukhasaṅgaṇṇā honti. Sīmaṭṭhakadevatāsu mettāya mudukatacittāhi devatāhi dhammikāya rakkhāya saṅgaṇṇā rakkho¹ hoti. Gocaragāmaṅgaṇṇā issarajane mettāya mudukatacittasantānehi² issarehi dhammikāya rakkhāya surakkhitaparikkhāro hoti. Tattha manussesu mettāya pasādicittehi tehi aparibhūto hutvā vicarati. Sabbasattesu mettāya sabbattha appaṭṭhatacāro hoti. Maraṇassatiyā pana avassaṅgaṇṇā mayā maritabbanti cintento anesaṅgaṇṇā pahāya uparūpari vaḍḍhamānasasaṅgaṇṇā anolīnavuttiko hoti. Asubhasaññāparicittasāsa panassa dībānipi āraṅgaṇṇāni lobhasena cittaṅgaṇṇā na pariyaḍḍanti.

Evāṅgaṇṇā bahūpakāraṅgaṇṇā sabbattha atthayitabbāṅgaṇṇā icchitabbāṅgaṇṇā ca adhippetassa yoḅgaṅgaṇṇāyogakammaṅgaṇṇā ṭṭhānaṅgaṇṇāti **sabbatthakakammaṭṭhānaṅgaṇṇā** vuccati.

Cattālīsaṅgaṇṇā pana kammaṭṭhānesu yaṅgaṇṇā yassa cariyānukūlaṅgaṇṇā, taṅgaṇṇā tassa niccaṅgaṇṇā parihaṅgaṇṇā uparimassa ca uparimassa bhāvaṅgaṇṇā padaṭṭhānaṅgaṇṇāti **pārihāriyakammaṭṭhānaṅgaṇṇā** vuccati. Iti imaṅgaṇṇā duvidhampi kammaṭṭhānaṅgaṇṇā yo deti, yaṅgaṇṇā **kammaṭṭhānadāyako** nāma. Taṅgaṇṇā kammaṭṭhānadāyakaṅgaṇṇā.

Kalyāṇamittāṅgaṇṇā—

Piyo garu bhāvaṅgaṇṇāyo, vattā ca vacanakkhamo.

Gambhīraṅgaṇṇā kathaṅgaṇṇā kattā, no caṭṭhāne niyojakoti³.

Evāṅgaṇṇādiguṅgaṇṇāsaṅgaṇṇāgatāṅgaṇṇā ekantena hitesim vuddhipakkhe ṭṭhitaṅgaṇṇā kalyāṇamittāṅgaṇṇā.

1. Saṅgaṇṇāviharakkho (Sī, Syā, I) 2. Mudukatasantānehi (I, Ka) 3. Aṅgaṇṇā 2. 422 piṭṭhe.

“Mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti”¹ti¹ ādivacanato pana Sammāsambuddhoyeva sabbākārasampanno kalyāṇamitto. Tasmā tasmim sati tasseva Bhagavato santike gahitakammattṭhānaṃ sugahitaṃ hoti. Parinibbute pana tasmim asītiyā mahāsāvakesu yo dharati, tassa santike gahetum vaṭṭati. Tasmim asati yaṃ kammattṭhānaṃ gahetukāmo hoti, tasseva vasena catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā āsavakkhayappattassa² khīṇāsavassa santike gahetabbaṃ.

Kim pana khīṇāsavo ahaṃ khīṇāsavoti attānaṃ pakāseti? Kim vattabbaṃ, kārakabhāvaṃ hi jānitvā pakāseti. Nanu Assaguttatthero³āraddhakammattṭhānassa bhikkhuno “kammattṭhānakāraṇaṃ ayan”³ti³ jānitvā ākāse cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā tattha pallaṅkena nisinna kammattṭhānaṃ kathesīti.

Tasmā sace khīṇāsavaṃ labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, anāgāmisakadāgāmi sotāpannaṃ jhānalābhīputhujjana tipīṭakadharaḍḍipīṭakadhara-ekapiṭakadharesu purimassa purimassa santike. Ekapiṭakadharepi asati yassa ekasaṅgītipi Aṭṭhakathāya saddhiṃ paguṇā, ayaṅca lajjī hoti, tassa santike gahetabbaṃ. Evarūpo hi tantidharo vaṃsānurakkhako paveṇipālako ācariyo ācariyamatikova hoti, na attanomatiko hoti. Teneva porāṇakattherā “lajjī rakkhissati lajjī rakkhissati”³ti³ tikkhattum āhaṃsu.

Pubbe vuttakhīṇāsavādayo cettha attanā adhigatamaggameva ācikkhanti. Bahussuto pana taṃ taṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā uggahaparipucchānaṃ visodhitattā ito cito ca suttaṅca kāraṇaṅca sallakkhetvā sappāyāsappāyaṃ yojetvā gahanaṭṭhāne gacchanto mahāhatthī viya mahāmaggaṃ dassento kammattṭhānaṃ kathesati. Tasmā evarūpaṃ kammattṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā tassa vattapaṭipattim katvā kammattṭhānaṃ gahetabbaṃ.

1. Saṃ 1. 88; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

2. Āsavakkhayaṃ pattassa (Sī, I)

3-3. “Āraddhaṃ imassa bhikkhuno kammattṭhānaṃ, kāraṇaṃ ayan”³ti (Sī, Syā)

Sace panetaṃ ekavihāreyeva labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, yattha so vasati, tattha gantabbaṃ. Gacchantena ca na dhotamakkhitehi pādehi upāhanā ārūhitvā chattaṃ gahetvā telanālimadhuphāṇitādīni gāhāpetvā antevāsikaparivutena gantabbaṃ. Gamikavattaṃ pana pūretvā attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā antarāmagge yaṃ yaṃ vihāraṃ pavisati sabbattha vattaṇṇapattim kurumānena sallahukaparikkhārena paramasallekhavuttinā hutvā gantabbaṃ.

Taṃ vihāraṃ pavisantena antarāmaggeyeva dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ kārapetvā gahetvā pavisitabbaṃ, na ca “muhuttaṃ vissametaṃ pādadhovanamakkhanādīni katvā ācariyassa santikaṃ gamissāmī”ti aññaṃ pariveṇaṃ pavisitabbaṃ. Kasmā? Sace hissa tatra ācariyassa visabhāgā bhikkhū bhaveyyuṃ, te āgamanakāraṇaṃ pucchitvā ācariyassa avaṇṇaṃ pakāsetvā “naṭṭhosi, sace tassa santikaṃ āgato”ti vippaṭṭisāraṃ uppādeyyuṃ, yena tatova paṭinivatteyya, tasmā ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā ujukaṃ tattheva gantabbaṃ.

Sace ācariyo daharataro hoti, pattacīvarapaṭiggahaṇādīni na sāditaṃ. Sace vuḍḍhataro hoti, gantvā ācariyaṃ vanditvā ṭhātabbaṃ. “Nikkhipāvuso pattacīvaraṃ”ti vuttena nikkhipitabbaṃ. “Pānīyaṃ pivā”ti vuttena sace icchati pātabbaṃ. “Pāde dhovāhi”ti vuttena na tāva pādā dhovitaṃ. Sace hi ācariyena ābhataṃ udakaṃ bhaveyya, na sārappaṃ siyā. “Dhovāhāvuso, na mayā ābhataṃ, aññehi ābhataṃ”ti vuttena pana yattha ācariyo na passati, evarūpe paṭicchanne vā okāse, abbhokāse vihārassāpi¹ vā ekamante nisīditvā pādā dhovitaṃ.

Sace ācariyo telanālim āharati uṭṭahitvā ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetabbaṃ. Sace hi na gaṇheyya, “ayaṃ bhikkhu ito eva paṭṭhāya sambhogaṃ kopetī”ti ācariyassa aññathattaṃ bhaveyya. Gahetvā pana na āditova pādā makkhetabbaṃ. Sace hi taṃ ācariyassa gattabhaṇṇaṇatelaṃ bhaveyya, na sārappaṃ siyā. Tasmā sīsaṃ

1. Abbhokāsavihārassāpi (Sī, I)

makkhetvā khandhādīni makkhetabbāni. “Sabbapārihāriyatelamidam āvuso pādepi makkhehi”ti vuttena pana thokam sīse katvā pāde makkhetvā “imam telanālim ṭhapemi bhante”ti vatvā ācariye gaṇhante dātabbā.

Āgatadivasato paṭṭhāya kammaṭṭhānam me bhante kathetha iccevam na vattabbam. Dutiyadivasato pana paṭṭhāya sace ācariyassa pakati-upaṭṭhāko atthi, tam yācitvā vattam kātabbam. Sace yācitopi na deti, okāse laddheyeva kātabbam. Karontena khuddakamajjhimagantāni tīṇi dantakaṭṭhāni upanāmetabbāni. Sītam uṇhanti duvidham mukhadhovana-udakañca nhānodakañca paṭiyādetabbam. Tato yam ācariyo tīṇi divasāni paribhuñjati, tādīsameva niccam upanāmetabbam. Niyamam akatvā yam vā tam vā paribhuñjantassa yathāladham upanāmetabbam. Kim bahunā vuttena, yam tam Bhagavatā “antevāsikena bhikkhave ācariyamhi sammā vattitabbam. Tatrāyam sammā vattanā, kālasseva uṭṭhāya upāhanā omuñcitvā ekamsam uttarāsaṅgam karitvā dantakaṭṭham dātabbam. Mukhodakam dātabbam. Āsanam paññāpetabbam. Sace yāgu hoti, bhājanam dhovitvā yāgu upanāmetabbā”ti¹ ādikam Khandhake sammā vattam paññattam, tam sabbampi kātabbam.

Evam vattasampattiyā garum ārādhayamānena sāyam vanditvā yāhīti vissajjītena gantabbam, yadā so kissāgatosīti pucchati, tadā āgamanakāraṇam kathetabbam. Sace so neva pucchati, vattam pana sādīyati, dasāhe vā pakkhe vā vītivatte ekadivasam vissajjītenāpi agantvā okāsam kāretvā āgamanakāraṇam ārocetabbam. Akāle vā gantvā kimatthamāgatosīti puṭṭhena ārocetabbam. Sace so pātova āgacchāti vadati, pātova gantabbam.

Sace panassa tāya velāya pittābādhena vā kucchi pariḍayhati, aggimandatāya vā bhattam na jīrati, añño vā koci rogo bādhati, tam yathābhūtam āvikatvā² attano sappāyavelam ārocetvā tāya velāya upasaṅkamitabbam. Asappāyavelāya hi vuccamānampi kammaṭṭhānam na sakkā hoti manasikātunti. Ayam kammaṭṭhānadāyakam kalyāṇamittam upasaṅkamitvāti ettha vitthāro.

1. Vi 3. 77 piṭṭhe.

2. Āvī katvā (Syā, Ka)

Cariyāvaṇṇanā

43. Idāni attano cariyānukūlanti ettha **cariyāti** cha cariyā rāgacariyā, dosacariyā, mohacariyā, saddhācariyā, buddhicariyā, vitakkacariyāti. Keci pana rāgādīnaṃ saṃsaggasannipātavasena aparāpi catasso, tathā saddhādīnanti imāhi aṭṭhahi saddhim cuddasa icchanti. Evaṃ pana bhede vuccamāne rāgādīnaṃ saddhādīhipi saṃsaggaṃ katvā anekā cariyā honti, tasmā saṅkhepena chaḷeva cariyā veditabbā. Cariyā, pakati, ussannatāti atthato ekaṃ. Tāsaṃ vasena chaḷeva puggalā honti rāgacarito, dosacarito, mohacarito, saddhācarito, buddhicarito, vitakkacaritoti.

Tattha yasmā rāgacaritassa kusalappavattisamaye saddhā balavatī hoti, rāgassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe rāgo siniddho nātilūkho, evaṃ kusalapakkhe saddhā. Yathā rāgo vatthukāme pariyesati, evaṃ saddhā sīlādiguṇe. Yathā rāgo ahitaṃ na pariccajati, evaṃ saddhā hi taṃ na pariccajati, tasmā rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo.

Yasmā pana dosacaritassa kusalappavattisamaye paññā balavatī hoti, dosassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe doso nissineho¹ na ārammaṇaṃ allīyati, evaṃ kusalapakkhe paññā. Yathā ca doso abhūtampi² dosameva pariyesati, evaṃ paññā bhūtaṃ dosameva. Yathā doso sattaparivajjanākārena pavattati, evaṃ paññā saṅkhāraparivajjanākārena, tasmā dosacaritassa buddhicarito sabhāgo.

Yasmā pana mohacaritassa anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamamānassa yebhuyyena antarāyakarā vitakkā uppajjanti, mohassa āsannalakkhaṇattā. Yathā hi moho paribyākulatāya anavaṭṭhito, evaṃ vitakko nānappakāravitakkanatāya. Yathā ca moho apariyogāhaṇatāya cañcalo. Tathā vitakko lahuparikappanatāya. Tasmā mohacaritassa vitakkacarito sabhāgoti.

Apare taṇhāmānadiṭṭhivasena aparāpi tisso cariyā vadanti. Tattha taṇhā rāgoyeva, māno ca taṃsampayuttoti tadubhayaṃ rāgacariyaṃ

1. Asiniddho (I), siniddho (Ka)

2. Abhūtaṃ (I, Ka)

nātivattati. Mohanidānattā ca diṭṭhiyā diṭṭhicariyā mohacariyameva anupatati.

44. Tā panetā cariyā kinnidānā. Kathañca jānitabbaṃ¹ “ayaṃ puggalo ragacarito, ayaṃ puggalo dosādīsu aññataracarito”ti. Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti.

Tatra purimā tāva tisso cariyā pubbāciṅṇanidānā, dhātudosanidānā cāti ekaccevadanti. Pubbe kira iṭṭhappayogasubhakammabahulo rāgacarito hoti, saggā vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe chedanavadhabandhanaverakammabahulo dosacarito hoti, nirayanāgayonīhi vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe majjapānabahulo sutaparipucchāvihīno ca mohacarito hoti, tiracchānayaniyā vā cavitvā idhūpapannoti evaṃ pubbāciṅṇanidānāti vadanti. Dvinnāṃ pana dhātūnaṃ ussannattā puggalo mohacarito hoti pathaviḍhātuyā ca āpodhātuyā ca. Itarāsaṃ dvinnāṃ ussannattā dosacarito. Sabbāsaṃ samattā pana rāgacaritoti. Dosesu ca semhādhiko rāgacarito hoti. Vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito. Vātādhiko rāgacaritoti evaṃ dhātudosanidānāti vadanti.

Tattha yasmā pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulāpi² saggā cavitvā idhūpapannāpi³ ca na sabbe rāgacaritāyeva honti, na itare vā dosamohacaritā. Evaṃ dhātūnañca yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthi. Dosaniyame ca rāgamohadvayameva vuttāṃ, tampi ca pubbāparaviruddhameva. Saddhācariyādīsu ca ekissāpi nidānaṃ na vuttameva. Tasmā sabbametaṃ aparicchinnavacanaṃ.

Ayaṃ panettha Aṭṭhakathācariyānaṃ matānusārena vinicchayo, vuttañhetāṃ ussakittane⁴ “ime sattā pubbahetuniyāmena lobhussadā dosussadā mohussadā alobhussadā adosussadā amohussadā ca honti.

1. Jānitabbā (Ka)

2. Bahulopi (Ka)

3. Idhūpapannopi (Ka)

4. Abhi Ṭṭha 1. 308; Ma Ṭṭha 2. 260 piṭṭhesu.

Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā, tassa mando alobho lobham pariyādātum na sakkoti. Adosāmohā pana balavanto dosamohe pariyādātum sakkoti. Tasmā so tena kamma dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamañño. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti alobhādosā mandā, amoho balavā¹ moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca. Paññavā pana hoti vajirūpama ñño Dattābhayatthero viya. (2)

Yassa² kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sīlako³ pana hoti akkodhano (Bākulatthero viya)⁴. (3)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca. (4)

Yassa pana⁵ kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho appakilesa hoti dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño ca. (1)

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti aduṭṭho sīlako ca, dandho pana hoti. (2)

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosāmohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho ca pana hoti kodhano. (3)

1. Amoho balavā (Abhi Ṭṭha 1; Ma Ṭṭha 2)

2. Yassa pana (Ka)

3. Sukhasīlako (Abhi Ṭṭha 1; Ma Ṭṭha 2)

4. (Bāhulatthero viya) (I), Sī-Syāsu pana ayam upamā natthi.

5. Yassa (Ka)

Yassa pana¹ kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādosāmoḥā balavanto honti lobhādayo mandā, so purimanayeneva Mahāsaṃgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hotī”ti. (4)

Ettha ca yo luddhoti vutto, ayaṃ rāgacarito. Duṭṭhadandhā dosamohacaritā. Paññavā buddhicarito. Aluddha-aduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā. Yathā vā amohaparivārena kammunā nibbatto buddhicarito, evaṃ balavasaddhāparivārena kammunā nibbatto saddhācarito. Kāmaṃvitakkādīparivārena kammunā nibbatto vitakkacarito. Lobhādīnā vomissaparivārena kammunā nibbatto vomissacaritoti. Evaṃ lobhādīsu aññataraññataraparivāraṃ paṭisandhijanakaṃ kammaṃ cariyānaṃ nidānanti veditabbaṃ.

45. Yaṃ pana vuttaṃ kathaṅca jānitabbaṃ ayaṃ puggalo rāgacaritoti-ādi. Tatrāyaṃ nayo.

Iriyāpathato kiccā, bhojanā dassanādito.

Dhammappavattito ceva, cariyāyo vibhāvayeti.

Tattha **iriyāpathatoti** rāgacarito hi pakatigamanena gacchanto cāturiyena gacchati, saṅhikaṃ pādaṃ nikkhipati, samaṃ nikkhipati, samaṃ uddharati, ukkuṭhikañcassa padaṃ hoti. Dosacarito pādagehi khaṇanto viya gacchati, sahasā pādaṃ nikkhipati, sahasā uddharati, anukaḍḍhitañcassa padaṃ hoti. Mohacarito paribyākulāya gatiyā gacchati, chambhito viya padaṃ nikkhipati, chambhito viya uddharati, sahasānupīlitañcassa padaṃ hoti. Vuttampi cetāṃ Māgaṇḍiya²suttuppattiyā—

“Rattassa hi ukkuṭhikaṃ padaṃ bhava,

Duṭṭhassa hoti anukaḍḍhitaṃ padaṃ³.

Mūlḥassa hoti⁴ sahasānupīlitaṃ,

Vivattacchadassa idamīdisaṃ⁵ padaṃ”ti⁶.

1. Tathā yassa (Sī, I, Ka)

3. Padaṃ anukaḍḍhitaṃ (Ka)

5. Vivattacchaddassidamīdisaṃ (Sī)

2. Māgaṇḍiya (Sī, I) Māgaṇḍhiya (Ka)

4. Mūlḥassa padaṃ (Ka)

6. Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ.

Ṭhānampi rāgacaritassa pāsādikaṃ hoti madhurākāraṃ. Dosacaritassa thaddhākāraṃ. Mohacaritassa ākulākāraṃ. Nisajjāyapi eseva nayo. Rāgacarito ca ataramāno samaṃ seyyaṃ paññapetvā saṅikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīghaṃ avuṭṭhāya saṅkito viya saṅikaṃ paṭivacanaṃ deti. Dosacarito taramāno yathā vā tathā vā seyyaṃ paññapetvā pakkhittakāyo bhākuṭṭim katvā sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīghaṃ vuṭṭhāya kupito viya paṭivacanaṃ deti. Mohacarito dussaṅghānaṃ seyyaṃ paññapetvā vikkhittakāyo bahulaṃ adhomukho sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca huṅkāraṃ karonto dandhaṃ vuṭṭhāti. Saddhācaritādayo pana yasmā rāgacaritādīnaṃ sabhāgā, tasmā tesampi tādisova iriyāpatho hotīti. Evaṃ tāva iriyāpathato cariyāyo vibhāvaye.

Kiccāti sammajjanādīsu ca kiccesu rāgacarito sādhukaṃ sammajjanaṃ gahetvā ataramāno vālikaṃ avippakiranto sinduvāra¹ kusumasantharamiva santharanto suddhaṃ samaṃ sammajjati. Dosacarito gāḷhaṃ sammajjanaṃ gahetvā taramānarūpo ubhato vālikaṃ ussārento kharena saddena asuddhaṃ visamaṃ sammajjati. Mohacarito sithilaṃ sammajjanaṃ gahetvā samparivattakaṃ ālodayamāno asuddhaṃ visamaṃ sammajjati.

Yathā sammajjane, evaṃ cīvaradhovanarajanādīsipi sabbakiccesu nipuṇamadhurasamasakkaccakārī rāgacarito. Gāḷhathaddhavisamakārī dosacarito. Anipuṇabyākulavisamāparicchinnakārī mohacarito. Cīvaradhāraṇampi ca rāgacaritassa nātigāḷhaṃ nātisithilaṃ hoti pāsādikaṃ parimaṇḍalaṃ. Dosacaritassa atigāḷhaṃ aparimaṇḍalaṃ. Mohacaritassa sithilaṃ paribyākulaṃ. Saddhācaritādayo tesamyevānusārena veditabbā, taṃ sabhāgattāti. Evaṃ kiccato cariyāyo vibhāvaye.

Bhojanāti rāgacarito siniddhamadhurabhojanappiyo² hoti, bhuñjamāno ca nātimahantaṃ parimaṇḍalaṃ ālopaṃ katvā rasapaṭisaṃvedī³ ataramāno bhuñjati, kiñcīdeva ca sādum labhitvā somanassaṃ

1. Sindhuvāra (Syā, Ka) 2. ...bhojanaṃ piyo (Ka) 3. Nānārasapaṭisaṃvedī (I, Ka)

āpajjati. Dosacarito lūkha-ambilabhojanappiyo hoti, bhuñjamāno ca mukhapūrakaṃ ālopaṃ katvā arasapaṭisaṃvedī taramāno bhuñjati, kiñcideva ca asādum labhitvā domanassaṃ āpajjati. Mohacarito aniyataruciko hoti, bhuñjamāno ca aparimaṇḍalam parittaṃ ālopaṃ katvā bhājane chaḍḍento mukhaṃ makkhento vikkhittacitto taṃ taṃ vitakkento bhuñjati. Saddhācaritādayopi tesamīyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ bhojanato cariyāyo vibhāvaye.

Dassanāditoti rāgacarito īsakampi manoramaṃ rūpaṃ disvā vimhayajāto viya ciraṃ oloketi, parittepi guṇe sajjati, bhūtampi dosaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi amuñcitukāmo va hutvā sāpekkho pakkamati. Dosacarito īsakampi amanoramaṃ rūpaṃ disvā kalantarūpo viya na ciraṃ oloketi, parittepi dose paṭihaññati, bhūtampi guṇaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi muñcitukāmo va hutvā anapekkho pakkamati. Mohacarito yaṃkiñci rūpaṃ disvā parapaccayiko hoti, paraṃ nindantaṃ sutvā nindati, pasāmsantaṃ sutvā pasāmsati, sayam pana aññāṇupekkhāya upekkhakova hoti. Esa nayo saddasavanādīsupi. Saddhācaritādayo pana tesamīyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ dassanādito cariyāyo vibhāvaye.

Dhammappavattito cevāti rāgacaritassa ca māyā, sāṭheyyaṃ, māno, pāpicchatā, mahicchatā, asantuṭṭhitā, siṅgaṃ, cāpalyanti evamādayo dhammā bahulaṃ pavattanti. Dosacaritassa kodho, upanāho, makkho, paḷāso, issā, macchariyanti evamādayo. Mohacaritassa thināṃ, middham, uddhaccaṃ, kukkucchaṃ, vicikicchā, ādhānaggāhitā, duppaṭinissaggitāti evamādayo. Saddhācaritassa muttacāgatā, ariyānaṃ dassanakāmatā, saddhammaṃ sotukāmatā, pāmojjabahulatā, asaṭṭhatā, amāyāvītā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādoti evamādayo. Buddhicaritassa sovacassatā, kalyāṇamittatā, bhojanemattaññutā, satisampajaññaṃ, jāgariyānuyogo, saṃvejanīyesu ṭhānesu saṃvego, saṃviggassa ca yoniso padhānanti evamādayo. Vitakkacaritassa bhassabahulatā, gaṇārāmatā, kusalānuyoge arati, anavaṭṭhitakiccatā,¹ rattim

1. Anavaṭṭhitacittatā (Sī)

dhūmāyanā¹, divā pajjalanā, hurāhuram̄ dhāvanāti evamādayo dhammā bahulam̄ pavattantīti. Evam̄ dhammappavattito cariyāyo vibhāvaye.

Yasmā pana idam̄ cariyāvibhāvanavidhānam̄ sabbākārena neva Pāḷiyam̄ na Aṭṭhakathāyam̄ āgamam̄, kevalam̄ ācariyamātānusārena vuttam̄, tasmā na sārato paccetabbam̄. Rāgacaritassa hi vuttāni iriyāpathādīni dosacaritādayopi appamādavihārino kātum̄ sakkonti. Saṃsaṭṭhacaritassa ca puggalassa ekasseva bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayo na upapajjanti². Yam̄ panetaṃ Aṭṭhakathāsu cariyāvibhāvanavidhānam̄ vuttam̄, tadeva sārato paccetabbam̄. Vuttañhetam̄ “cetopariyañāṇassa lābhī ācariyo. Cariyam̄ ñatvā kammaṭṭhānam̄ kathessati, itarena antevāsiko pucchitabbo”ti. Tasmā cetopariyañāṇena vā tam̄ vā puggalam̄ pucchitvā jānitabbam̄. Ayam̄ puggalo rāgacarito, ayam̄ dosādīsu aññataracaritoti.

46. Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti ettha pana senāsanam̄ tāva rāgacaritassa adhotavedikam̄ bhūmaṭṭhakam̄ akatapabbhārakam̄ tiṇakuṭikam̄ paṇṇasālādīnam̄ aññataram̄ rajokiṇṇam̄ jatukābharitam̄ oluggaviluggam̄ atiuccam̄ vā atinīcam̄ vā ujjāṅgalam̄ sāsāṅkam̄ asucivisamamaggam̄, yattha mañcapīṭhampi mañkuṇa³bharitam̄ durūpam̄ dubbaṇṇam̄, yam̄ olokentasseva jigucchā uppajjati, tādīsam̄ sappāyam̄. Nivāsanapārūpanam̄ antacchinnaṃ olambavilambasuttakākiṇṇam̄ jālapūvasadisam̄ sāṇi viya kharasamphassam̄ kiliṭṭham̄ bhārikam̄ kicchapariharaṇam̄ sappāyam̄. Pattopi dubbaṇṇo mattikāpatto vā āṇigaṇṭhikāhato ayopatto vā garuko dussaṇṭhāno sīsakapālamiva jeguccho vaṭṭati. Bhikkhācāramaggopi amanāpo anāsannagāmo visamo vaṭṭati. Bhikkhācāragāmopi yattha manussā apassantā viya caranti, yattha ekakulepi bhikkham̄ alabhivā nikkhamantaṃ “chi bhante”ti āsanasālam̄ pavesetvā yāgubhattam̄ datvā gacchantā gāvī viya vaje pavesetvā anapalokentā gacchanti, tādīso vaṭṭati. Parivisakamanussāpi dāsā vā kammakarā vā dubbaṇṇā duddasikā kiliṭṭhavasanaṃ duggandhā jegucchā, ye acittikārena yāgubhattam̄ chaḍḍentā viya parivisanti, tādīsā sappāyā. Yāgubhattakhajjakampi lūkham̄ dubbaṇṇam̄

1. Dhūpāyanā (Sī, I)

2. Sampajjanti (Sī)

3. Maṅguṇa (Syā), maṅgula (Ka)

sāmāka kudrūsaka kaṇṇajakādimayaṃ pūtitakkaṃ bilaṅgaṃ
jiṇṇasākasūpeyyaṃ yaṃkiñciveva kevalaṃ udarapūramattaṃ vaṭṭati.
Iriyāpathopissa ṭhānaṃ vā caṅkamo vā vaṭṭati. Ārammaṇaṃ nīlādīsu
vaṇṇakasīṇesu yaṃkiñci aparisuddhavaṇṇanti idaṃ rāgacaritassa sappāyaṃ.

Dosacaritassa senāsaṇaṃ nāti-uccaṃ nātinīcaṃ chāyūdakasampannaṃ
suviḥattabhitthithambhasopānaṃ supariniṭṭhitamālākamma latākamma
nānāvīdhacittakammasamujjala sama siniddha mudubhūmitalaṃ
brahmavimānaṃiva kusumadāmavicitravaṇṇacelavitānasamalaṅkataṃ
supaññattasucimanoramattaraṇamañcapīṭhaṃ tattha tattha vāsattāya
nikkhattakusumavāsagandhasugandhaṃ yaṃ dassanamatteneva pītipāmojjaṃ
janayati, evarūpaṃ sappāyaṃ. Tassa pana senāsaṇassa maggopi
sabbaparissayavimutto sucisamatalo alaṅkatapaṭiyattova vaṭṭati.
Senāsaṇaparikkhāropettha kīṭa maṅkuṇa¹ dīghajāti mūsikānaṃ²
nissayaparicchindanatthaṃ nātibahuko, ekamañcapīṭhamattameva vaṭṭati.
Nivāsaṇapārūpanampissa³ cīnaṇaṭṭa somāraṇaṭṭa koseyya kappāsika
sukhumakhomādīnaṃ yaṃ yaṃ paṇītaṃ, tena tena ekapaṭṭaṃ vā dupaṭṭaṃ
vā sallahukaṃ samaṇasārūpena surattaṃ suddhavaṇṇaṃ vaṭṭati. Patto
udakapupphūlamiva⁴ susaṇṭhāno maṇi viya sumatṭho nimmalo
samaṇasārūpena suparisuddhavaṇṇo ayomayo vaṭṭati. Bhikkhācāramaggo
parissayavimutto samo manāpo nātidūraṇāccāsannagāmo vaṭṭati.
Bhikkhācāragāmo pi yattha manussā “idāni ayyo āgamissatī”ti
sittasammatṭhe padese āsaṇaṃ paññāpetvā paccuggantvā pattaṃ ādāya
gharaṃ pavesetvā paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṃ sahatthā parivisanti,
tādīso vaṭṭati. Parivesakā paṇassa ye honti abhirūpā pāsādikā sunhātā
suvilittā dhūpavāsa⁵ kusumagandhasurabhino nānāvīrāgasucimanuñña-
vatthābharaṇapaṭimaṇḍitā sakkaccakārino, tādīsā sappāyā.
Yāgubhattakhajjakampi vaṇṇagandharasasampannaṃ ojavantaṃ
manoramaṃ sabbākāraṇaṇītaṃ yāvadatthaṃ vaṭṭati. Iriyāpathopissa seyyā
vā nisajjā vā vaṭṭati, ārammaṇaṃ nīlādīsu vaṇṇakasīṇesu yaṃkiñci
suparisuddhavaṇṇanti idaṃ dosacaritassa sappāyaṃ.

1. Maṅkuṇa (Syā), maṅgula (Ka)

2. Mūsikādīnaṃ (Sī)

3. Pāpuraṇampissa (Ka-Sī) pāvuraṇampissa (?)

4. Bubbulamiva (Sī, I), bubbulamiva (Syā)

5. Dhūmavāsa (Ka)

Mohacaritassa senāsanam disāmukham asambādham vaṭṭati, yatha nisinnassa vivaṭā disā khāyanti¹, iriyāpathesu caṅkamo vaṭṭati. Ārammaṇam panassa parittam supparamattam sarāvamattam vā (Khuddakam)² na vaṭṭati. Sambādhasmiñhi okāse cittam bhiyyo sammohamāpajjati, tasmā vipulam mahākasiṇam vaṭṭati. Sesam dosacaritassa vuttasadisamevāti idam mohacaritassa sappāyam.

Saddhācaritassa sabbampi dosacaritamhi vuttavidhānam sappāyam. Ārammaṇesu cassa anussatiṭṭhānampi vaṭṭati.

Buddhacaritassa senāsanādīsu idam nāma asappāyanti natthi.

Vitakkacaritassa senāsanam vivaṭam disāmukham yatha nisinnassa āramavanapokkharanīrāmaṇeyyakāni gāma nigama janapada paṭipāṭiyō³ nīlobhāsā ca pabbatā paññāyanti, tam na vaṭṭati, tañhi vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti, tasmā gambhīre darimukhe⁴ vanappaṭicchanne hatthikucchipabbhāra Mahindaguhāsadise senāsane vasitabbam. Ārammaṇampissa vipulam na vaṭṭati. Tādisañhi vitakkavasena sandhāvanassa⁵ paccayo hoti. Parittam pana vaṭṭati.

Sesam rāgacaritassa vuttasadisamevāti idam vitakkacaritassa sappāyam. Ayam attano cariyānukūlanti ettha āgatacariyānam pabhedanidāna vibhāvana sappāya paricchedato vitthāro. Na ca tāva cariyānukūlam kammaṭṭhānam sabbākārena āvikatam. Tañhi anantarassa mātikāpadassa vitthāre sayameva āvibhavissati.

Cattālīsakammaṭṭhānavañṇanā

47. Tasmā yam vuttam cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataram kammaṭṭhānam gahetvāti ettha saṅkhātaniddesato, upacārappanāvahato, jhānappabhedato, samatikkamato, vaḍḍhanāvaḍḍhanato, ārammaṇato, bhūmito, gahaṇato, paccayato, cariyānukūlatoti imehi tāva dasahākārehi kammaṭṭhānavinicchayo veditabbo.

1. Paññāyanti (Sī)

2. () natthi (Syā, I, Ka)

3. Paṭipāṭiyā (Ka)

4. Darimukhe (Syā, Ka)

5. Sandhāvanāya (Sī, Syā, I)

Tattha **saṅkhātaniddesatoti** cattālīsāya kammaṭṭhānesūti hi vuttaṃ, tatrimāni cattālīsa kammaṭṭhānāni dasa kasiṇā, dasa asubhā, dasa anussatiyo, cattāro brahmavihārā, cattāro āruppā, ekā saññā, ekam vavatthānanti.

Tattha pathavīkasiṇaṃ, āpokasiṇaṃ, tejokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, nīlakasiṇaṃ, pītakasiṇaṃ, lohitaḥkasiṇaṃ, odātakasiṇaṃ, ālokakasiṇaṃ, paricchinnākāsakasiṇanti ime **dasa kasiṇā**.

Uddhumātakam, vinīlakam, vipubbakam, vicchiddakam, vikkhāyitakam, vikkhittakam, hatavikkhittakam, lohitaḥkām, puḷuvakam, aṭṭhikanti ime **dasa asubhā**.

Buddhānussati, dhammānussati, saṃghānussati, sīlānussati, cāgānussati, devatānussati, maraṇānussati¹, kāyagatāsati, ānāpānassati², upasamānussatīti imā **dasa anussatiyo**.

Mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti ime **cattāro brahmavihārā**.

Ākāsānañcāyatanam, viññāṇaṇcāyatanam, ākiñcaññāyatanam, nevasaññānāsaññāyatananti ime **cattāro āruppā**. Āhāre paṭikūlasaññā **ekā saññā**. Catudhātuvavatthānam **ekam vavatthānanti** evaṃ saṅkhātaniddesato vinicchayo veditabbo.

Upacārappanāvahatoti ṭhapetvā kāyagatāsatiñca ānāpānassatiñca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātuvavatthānanti imāneva hettha dasakammaṭṭhānāni upacāravahāni. Sesāni appanāvahāni. Evaṃ upacārappanāvahato.

Jhānappabhedatoti appanāvahesu cettha ānāpānassatiyā saddhim dasa kasiṇā catukkajjhānikā honti. Kāyagatāsatiyā saddhim dasa asubhā paṭhamajjhānikā. Purimā tayo brahmavihārā tikajjhānikā. Catutthabrahmavihāro cattāro ca āruppā catutthajjhānikāti evaṃ jhānappabhedato.

Samatikkamatoti dve samatikkamā aṅgasamatikkamo ca ārammaṇasamatikkamo ca. Tattha sabbesupi tikacatukkajjhānikesu kammaṭṭhānesu

1. Maraṇasati (Sī) Pāḷiyā sameti.

2. Ānāpānasati (Sī, I)

aṅgasamatikkamo hoti vitakkavicārādīni jhānaṅgāni samatikkamitvā tesvevārammaṇesu dutiyajjhānādīnaṃ pattabbato. Tathā catutthabrahmavihāre. Sopi hi mettādīnaṃyeva ārammaṇe somanassaṃ samatikkamitvā pattabboti. Catūsu pana āruppesu ārammaṇasamatikkamo hoti. Purimesu hi navasu kaṣiṇesu aññataraṃ samatikkamitvā ākāśānañcāyatanam pattabbaṃ. Ākāśādīni ca samatikkamitvā viññānañcāyatanādīni. Sesesu samatikkamo natthīti evaṃ samatikkamato.

Vaḍḍhanāvaḍḍhanatoti imesu cattālīsāya kammaṭṭhānesu dasa kaṣiṇāneva vaḍḍhetabbāni. Yattakañhi okāsaṃ kaṣiṇena pharati, tadabbhantere dibbāya sotadhātuyā saddaṃ sotaṃ dibbena cakkhunā rūpāni passituṃ parasattānañca cetasā cittamaññātuṃ samattho hoti. Kāyagatāsati pana asubhāni ca na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Okāseṇa paricchinnatā ānisaṃsābhāvā ca. Sā ca nesaṃ okāseṇa paricchinnatā bhāvanānaye āvibhavissati. Tesu pana vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, na koci ānisaṃso atthi. Vuttampi cetam Sopākapañhābyākaraṇe, “vibhūtā Bhagavā rūpasaññā avibhūtā aṭṭhikasaññā”ti. Tatra hi nimittavaḍḍhanavasena rūpasaññā vibhūtāti vuttā. Aṭṭhikasaññā avaḍḍhanavasena avibhūtāti vuttā.

Yaṃ panetaṃ “kevalaṃ aṭṭhisaññāya, aphaṛī pathaviṃ iman”ti¹ vuttaṃ, taṃ lābhissa sato upaṭṭhānākāravasena vuttaṃ. Yatheva hi Dhammāsokakāle Karavīkasakuṇo samantā ādāsabhittisu attano chāyaṃ disvā sabbadisāsu Karavīkasaññī hutvā madhuraṃ giraṃ nicchāresi, evaṃ theropi aṭṭhikasaññāya lābhittā sabbadisāsu upaṭṭhitaṃ nimittaṃ passanto kevalāpi pathavī aṭṭhikabharitāti cintesīti.

Yadi evaṃ yā asubhajjhānānaṃ appamāṇārammaṇatā vuttā, sā virujjhatīti. Sā ca na virujjhati. Ekacco hi uddhumātake vā aṭṭhike vā mahante nimittaṃ gaṇhāti. Ekacco appake. Iminā pariyāyena ekaccassa parittārammaṇaṃ jhānaṃ hoti. Ekaccassa appamāṇārammaṇanti. Yo vā etaṃ vaḍḍhane ādīnavaṃ apassanto vaḍḍhetti. Taṃ sandhāya “appamāṇārammaṇan”ti vuttaṃ. Ānisaṃsābhāvā pana na vaḍḍhetabbānīti.

1. Khu 2. 224 piṭṭhe.

Yathā ca etāni, evaṃ sesānipi na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Tesu hi ānāpānanimittāṃ tāva vaḍḍhayato vātarāsiyeva vaḍḍhati, okāseṇa ca paricchinnāṃ. Iti sādīnavattā okāseṇa ca paricchinnattā na vaḍḍhetabbāṃ. Brahmavihārā sattārammaṇā, tesāṃ nimittāṃ vaḍḍhayato sattarāsiyeva vaḍḍheyya, na ca tena attho atthi, tasmā tampi na vaḍḍhetabbāṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā”¹ti ādi, taṃ pariggahavaseneva vuttaṃ. Ekāvāsadvī-āvāsādīnā hi anukkamena ekissā disāya satte pariggahetvā bhāvento ekaṃ disaṃ pharitvāti vutto. Na nimittāṃ vaḍḍhento. Paṭibhāganimittameva cettha natthi. Yadayaṃ vaḍḍheyya, paritta-appamaṇārammaṇatāpettha pariggahavaseneva veditabbā. Āruppārammaṇesupi ākāsaṃ kasiṇugghāṭimattā. Tañhi kasiṇāpagamavaseneva manasi kātabbāṃ. Tato paraṃ vaḍḍhayatopi na kiñci hoti. Viññāṇaṃ sabhāvadhammattā. Na hi sakkā sabhāvadhammaṃ vaḍḍhetuṃ. Viññāṇāpagamo viññāṇassa abhāvamattattā. Nevasaññānāsaññāyatanārammaṇaṃ sabhāvadhammattāyeva na vaḍḍhetabbāṃ. Sesāni animittattā. Paṭibhāganimittāñhi vaḍḍhetabbāṃ nāma bhavēyya. Buddhānussati-ādīnaṅca neva paṭibhāganimittāṃ ārammaṇaṃ hoti, tasmā taṃ na vaḍḍhetabbanti evaṃ vaḍḍhanāvaḍḍhanato.

Ārammaṇatoti imesu ca cattālīsāya kammaṭṭhānesu dasakasiṇā, dasa-asubhā, ānāpānassati, kāyagatasatīti imāni dvāvīsati paṭibhāganimittārammaṇāni. Sesāni na paṭibhāganimittārammaṇāni. Tathā dasa anussatīsu ṭhapetvā ānāpānassatiṅca kāyagatāsatiṅca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātu vavattānaṃ, viññāṇaṅcāyatanāṃ, nevasaññānāsaññāyatananti imāni dvādasasabhāvadhammārammaṇāni. Dasa kasiṇā, dasa asubhā, ānāpānassati, kāyagatāsatiṅca imāni dvāvīsati nimittārammaṇāni. Sesāni cha na vattabbārammaṇāni. Tathā vipubbakaṃ, lohitaṅca, puḷuvakaṃ, ānāpānassati, āpokasiṇaṃ, tejokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, yaṅca ālokaṅca sūriyādīnaṃ obhāsamaṇḍalārammaṇanti imāni aṭṭha calitārammaṇāni, tāni ca kho pubbabhāge, paṭibhāgaṃ pana sannisinnaeva hoti. Sesāni na calitārammaṇāni evaṃ ārammaṇato.

1. Dī 1. 234 piṭṭhādīsu.

Bhūmitoti ettha ca dasa asubhā, kāyagatāsati, āhāre paṭikūlasaññāti imāni dvādasa devesu nappavattanti. Tāni dvādasa, ānāpānassati cāti imāni terasa brahmaloke nappavattanti. Arūpabhava pana ṭhapetvā cattāro āruppe aññam nappavattati. Manussesu sabbānipi pavattantīti evaṃ bhūmito.

Gahaṇatoti diṭṭhaphuṭṭhasutaggahaṇatopettha vinicchayo veditabbo. Tatra ṭhapetvā vāyokasiṇam sesā nava kasiṇā, dasa asubhāti imāni ekūnavīsati diṭṭhena gahetabbāni. Pubbabhāge cakkhunā oloketvā¹ nimittam nesaṃ gahetabbanti attho. Kāyagatāsatiyam tacapañcakaṃ diṭṭhena, sesam sutenāti evaṃ tassā ārammaṇam diṭṭhasutena gahetabbam. Ānāpānassati phuṭṭhena. Vāyokasiṇam diṭṭhaphuṭṭhena. Sesāni aṭṭhārasa sutena gahetabbāni. Upekkhābrahmavihāro, cattāro āruppāti imāni cettha na ādikammikena gahetabbāni. Sesāni pañcatimsa gahetabbānīti evaṃ gahaṇato.

Paccayatoti imesu pana kammaṭṭhānesu ṭhapetvā ākāsakasiṇam sesā nava kasiṇā āruppānam paccayā honti. Dasa kasiṇā abhiññānam. Tayo brahmavihārā catutthabrahmavihārassa. Heṭṭhimam heṭṭhimam āruppam uparimassa uparimassa. Nevasaññānāsāññāyatanaṃ nirodhasamāpattiyā. Sabbānipi sukhavihāravipassanābhavasampattīnanti evaṃ paccayato.

Cariyānukūlatoti cariyānam anukūlatopettha vinicchayo veditabbo. Seyyathidaṃ. Rāgacaritassa tāva ettha dasa asubhā, kāyagatāsati ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlāni. Dosacaritassa cattāro brahmavihārā, cattāri vaṇṇakasiṇānīti aṭṭha. Mohacaritassa, vitakkacaritassa ca ekaṃ ānāpānassati kammaṭṭhānameva. Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo. Buddhacaritassa maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānam, āhāre paṭikūlasaññāti cattāri. Sesakasiṇāni, cattāro ca āruppā sabbacaritānam anukūlāni. Kasiṇesu ca yaṃkiñci parittam vitakkacaritassa. Appamāṇam mohacaritassāti.

1. Oloketvā oloketvā (Ka-Sī, I)

Evamettha cariyānukūlato vinicchayo veditabboti sabbañcetaṃ
ujjuvipaccanīkavasena ca atisappāyavasena ca vuttaṃ. Rāgādīnaṃ pana
avikkhambhikā saddhādīnaṃ vā anupakārā kusalabhāvanā nāma natthi.
Vuttampi cetāṃ Meghiyasutte—

“Cattāro dhammā uttari¹ bhāvetabbā. Asubhā bhāvetabbā rāgassa
pahānāya. Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya. Ānāpānassati bhāvetabbā
vitakkupacchedāya. Aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāyā”².

Rāhulasuttepi “mettaṃ Rāhula bhāvanaṃ bhāvehī”³ādīnā nayena
ekasseva satta kammatṭhānāni vuttāni. Tasmā vacanamatte abhinivesaṃ
akatvā sabbattha adhippāyo pariyesitabboti ayaṃ kammatṭhānaṃ gahetvāti
ettha kammatṭhānakathā vinicchayo.

48. **Gahetvāti** imassa pana padassa ayamatthadīpanā⁴. “Tena yoginā
kamatṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā”⁵ti ettha vuttanayeneva
vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā Buddhassa vā Bhagavato
ācariyassa vā attānaṃ niyyātetvā sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā
ca hutvā kammatṭhānaṃ yācitabbaṃ.

Tatra “imāhaṃ Bhagavā attabhāvaṃ tumhākaṃ pariccajāmī”⁶ti evaṃ
Buddhassa Bhagavato attā niyyātetabbo. Evañhi aniyyātetvā pantesu
senāsanesu viharanto bheravārammaṇe āpāthamāgate santhambhituṃ
asakkonto gāmantāṃ osarivā gihīhi saṃsaṭṭho hutvā anesanaṃ āpajjitvā
anayabyasanaṃ pāpuṇeyya⁵. Niyyātitattabhāvassa panassa bheravārammaṇe
āpāthamāgatepi bhayaṃ na uppajjati. “Nanu tayā paṇḍita purimameva⁶ attā
Buddhānaṃ niyyātito”⁷ti paccavekkhato panassa⁷ somanassameva uppajjati.
Yathā hi purisassa uttamaṃ kāsikavatthaṃ bhaveyya, tassa tasmim
mūsikāya vā kīṭchi vā khādite uppajjeyya

1. Uttariṃ (Sī, Syā, I)

2. Asmimānassa samugghātāyāti (I, Ka) Am 1. 169; Khu 1. 120 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 87 piṭṭhe.

4. Ayamatthaparidīpanā (Sī, Syā)

5. Āpajjeyya (I, Ka)

6. Purimadivasameva (Sī, Syā)

7. Ca panassa (I, Ka)

domanassam. Sace pana tam acivarakassa bhikkhuno dadeyya, athassa tam tena bhikkhunā khaṇḍākhaṇḍam kariyamānam disvāpi somanassameva uppajjeyya. Evam sampadamidam veditabham.

Ācariyassa niyyātentenāpi “imāham bhante attabhāvam tumhākam pariccamāmi”ti vattabham. Evam aniyyātittattabhāvo hi atajjanīyo vā hoti, dubbaco vā anovādakaro, yena kāmāngamo vā ācariyam anāpucchāva yatthicchati, tattha gantā, tamenam ācariyo āmisena vā dhammena vā na saṅgaṇhāti, gūḷham gantham na sikkhāpeti. So imam duvidham saṅgaham alabhanto sāsane patittham na labhati, nacirasseva dussilyam vā gihibhāvam vā pāpuṇāti. Niyyātittattabhāvo pana neva atajjanīyo hoti, na yena kāmāngamo, suvaco ācariyāyattavuttiyeva¹ hoti. So ācariyato duvidham saṅgaham labhanto sāsane vuḍḍhim virūḷhim vepullam pāpuṇāti Cūḷapiṇḍapātikatissattherassa antevāsikā viya.

Therassa kira santikam tayo bhikkhū āgamaṃsu. Tesu eko “aham bhante tumhākamattahāyā”ti vutte sataporise papāte patitum ussaheyyanti āha. Dutīyo “aham bhante tumhākamattahāyā”ti vutte imam attabhāvam paṇhito paṭṭhāya pāsāṇapitthe ghaṃsento niravasesam khepetum ussaheyyanti āha. Tatiyo “aham bhante tumhākamattahāyā”ti vutte assāsapassāse uparundhitvā² kālakiriyam³ kātum ussaheyyanti āha. Thero bhābhāvātime bhikkhūti kammatthānam kathesi. Te tassa ovāde ṭhatvā tayopi arahattam pāpuṇimsūti ayamānisamso attaniyyātane. Tena vuttam “Buddhassa vā Bhagavato ācariyassa vā attānam niyyātetvā”ti.

49. **Sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā ca hutvāti** ettha pana tena yoginā alobhādīnam vasena chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabham. Evam sampannajjhāsayo hi tissannam bodhīnam aññataram pāpuṇāti. Yathāha, “cha ajjhāsayā bodhisattānam bodhiparipākāya samvattanti, alobhajjhāsayā ca bodhisattā lobhe dosadassāvino,

1. Reva (Sī, I), deva (Ka)

2. Uparumbhitvā (Ka), sannirumbhitvā (Syā)

3. Kālamkiriyam (Ka)

adosajjhāsayā ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsayā ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā gharāvāse dosadassāvino, pavivekajjhāsayā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavagatīsu dosadassāvino”ti. Ye hi keci atītānāgatapaccuppannā sotāpannasakadāgāmi anāgāmi khīṇāsavapaccekaḥbuddha Sammāsambuddhā, sabbe te imeheva chahākārehi attanā attanā pattabbaṃ visesaṃ pattā. Tasmā imehi chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabbaṃ. Tadadhimuttatāya pana adhimuttisampanna bhavitabbaṃ. Samādhādhimuttena samādhigarukena samādhipabbhārena, nibbānādhimuttena nibbānagarukena nibbānapabbhārena (ca)¹ bhavitabbanti attho.

50. Evaṃ sampannajjhāsayādhimuttino paṇassa kammaṭṭhānaṃ yācato cetopariyaññalābhina ācariyena cittaṅkāraṃ oloketa cariyā jānitaḥbā. Itarena kiṃ caritosa, eke vā te dhammā bahulaṃ samudācaranti, kiṃ vā te manasikaroto phāsu hoti, katarasmiṃ vā te kammaṭṭhāne cittaṃ namatīti evamādīhi nayehi pucchitvā jānitaḥbā. Evaṃ ñatvā cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ.

Kathentena ca tividhena kathetabbaṃ. Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānaṃ ekaṃ dve nisajjāni sajjhāyaṃ kāretvā dātabbaṃ. Santike vasantassa āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ. Uggahetvā aññatra gantukāmassa nātiṣaṅkhitaṃ nātivitthārikaṃ katvā kathetabbaṃ.

Tattha pathavīkaṣiṇaṃ tāva kathentena cattāro kaṣiṇadosā, kaṣiṇakaraṇaṃ, katassa bhāvanānayo, duvidhaṃ nimittaṃ, duvidho samādhi, sattavidhaṃ sappāyāsappāyaṃ, dasavidhaṃ appanākosallaṃ, vīriyasamatā, appanāvidhānanti ime nava ākārā kathetabbaṃ. Sesakammaṭṭhānasupi tassa tassa anurūpaṃ kathetabbaṃ. Taṃ sabbaṃ tesam bhāvanāvidhāne āvibhavissati.

Evaṃ kathiyamāne pana kammaṭṭhāne tena yoginā nimittaṃ gahetvā sotabbaṃ. **Nimittaṃ gahetvā**ti idaṃ heṭṭhimapadaṃ, idaṃ uparimapadaṃ, ayamassa

1. () natthi (I, Ka)

attho, ayamadhippāyo, idamopammanti evaṃ taṃ taṃ ākāraṃ
 upanibandhitvāti attho. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sakkaccaṃ suṇantena hi
 kammaṭṭhānaṃ suggahitaṃ hoti. Athassa taṃ nissāya visesādhigamo
 sampajjati, na itarassāti ayaṃ gahetvāti imassa padassa atthaparidīpanā.

Ettāvatā kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā attano cariyānukūlaṃ
 cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāti imāni
 padāni sabbākārena vitthāritāni hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Pathavīkasiṇaniddesa

51. Idāni yaṃ vuttam “samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā”¹ti ettha¹ yassa tāvācariyena saddhiṃ ekavihāre vasato phāsu hoti, tena tattheva kammaṭṭhānaṃ parisodhenta vasitabbaṃ. Sace tattha phāsu na hoti, yo añño gāvute vā aḍḍhayojane vā yojanamattepi vā sappāyo vihāro hoti, tattha vasitabbaṃ. Evañhi sati kammaṭṭhānassa kismiñcīdeva ṭhāne sandehe vā satisammose vā jāte kālasseva vihāre vattam katvā antarāmagge piṇḍāya caritvā bhattakiccapariyosāneyeva ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā taṃ divasamācariyassa santike kammaṭṭhānaṃ sodhetvā dutiyadivase ācariyaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge piṇḍāya caritvā akilamantoyeva attano vasanaṭṭhānaṃ āgantum sakkhissati. Yo pana yojanappamaṇepi phāsukaṭṭhānaṃ na labhati, tena kammaṭṭhāne sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā suvisuddhaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā dūrampi gantvā samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre vihātabbaṃ.

Ananurūpavihāra

52. Tattha ananurūpo nāma aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato. Tatrime aṭṭhārasa dosā. Mahattaṃ, navattaṃ, jiṇṇattaṃ, panthanissitattaṃ, soṇḍī, paṇṇaṃ, pupphaṃ, phalaṃ, patthanīyatā, nagarasannissitatā, dārusannissitatā, khetasannissitatā, visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitā, paṭṭanasannissitatā, paccantasannissitatā, rajjasīmasannissitatā, asappāyatā, kalyāṇamittānaṃ alābhoti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena dosena samannāgato ananurūpo nāma. Na tattha vihātabbaṃ.

Kasmā? **Mahāvihāre** tāva bahū nānāchandā sannipatanti, te aññamaññaṃ paṭiviruddhatāya vattam na karonti. Bodhiyaṅgaṇādīni² asammaṭṭhāneva honti. Anupaṭṭhāpitaṃ pānīyaṃ paribhojanīyaṃ. Tatrāyaṃ gocaragāme

1. Ettha pana (Sī)

2. Bodhi-aṅgaṇādīni (Sī, I)

piṇḍāya carissāmīti pattacīvaramādāya nikkhanto sace passati vattaṃ vā akataṃ pānīyaghaṭaṃ vā rittaṃ, athānena vattaṃ kātabbaṃ hoti, pānīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Akaronto vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati. Karontassa kālo atikkamati, atidivā pavīṭṭho niṭṭhitāya bhikkhāya kiñci na labhati.

Paṭisallānagatopi sāmaṇeradahaṃbhikkhūnaṃ uccāsaddena saṃghakammehi¹ ca vikkhipati. Yattha pana sabbam vattaṃ katameva hoti, avasesāpi ca saṃghaṭṭanā natthi. Evarūpe Mahāvihārepi vihātabbaṃ².

Navavihāre bahu³ navakammaṃ hoti, akarontaṃ ujjhāyanti. Yattha⁴ pana bhikkhū evaṃ vadanti “āyasmā yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ navakammaṃ karissāmā”ti evarūpe vihātabbaṃ.

Jiṇṇavihāre pana bahu paṭijaggitabbaṃ hoti, antamaso attano senāsanamattampi appaṭijaggantaṃ ujjhāyanti, paṭijaggantassa kammaṭṭhānaṃ parihāyati.

Panthenissite mahāpathavihāre rattindivaṃ āgantukā sannipatanti. Vikāle āgatānaṃ attano senāsanam datvā rukkhamūle vā pāsānapiṭṭhe vā vasitabbaṃ hoti. Punadivasepi⁵ evamevāti kammaṭṭhānassa okāso na hoti. Yattha pana evarūpo āgantukasambādho na hoti, tattha vihātabbaṃ.

Soṇḍī nāma pāsānapokkharāṇī hoti, tattha pānīyatthaṃ mahājano samosarati, nagaravāsīnaṃ rājakulūpakattherānaṃ antevāsikā rajanakammatthāya āgacchanti, tesaṃ bhājanadārudoṇikādīni pucchantānaṃ asuke ca asuke ca ṭhāneti dassetabbāni honti, evaṃ sabbakālampi niccabyāvaṭo hoti.

Yattha nānāvidhaṃ sākapaṇṇaṃ hoti, tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā divāvihāraṃ nisinnassāpi santike sākahārikā gāyamānā paṇṇaṃ uccinantiyo visabhāgasaddasaṃghaṭṭanena kammaṭṭhānantarāyaṃ karonti.

Yattha pana nānāvidhā mālāgacchā supupphitā honti, tatrāpi tādisoyeva upaddavo.

1. Saṃghaṭṭanakammehi (Syā)

3. Bahuṃ (Sī, Syā, I)

4. Yatra (Syā, Ka)

2. Na vihātabbaṃ (Ka)

5. Punadivasampi (Syā, Ka)

Yattha nānāvidham ambajambupanasādīphalam hoti, tattha phalatthikā āgantvā yācanti, adentassa kujjhanti, balakkārena vā gaṇhanti, sāyanhasamaye vihāramajjhe caṅkamantena te disā “kim upāsakā evaṃ karoṭhā”ti vuttā yathārucci akkosanti. Avāsāyapissa parakkamanti.

Patthanīye pana leṇa¹ sammate Dakkhiṇagiri hatthikucchi Cetiyaḡiri Cittalapabbatasadise vihāre viharantaṃ ayamarahāti sambhāvetvā vanditukāmā manussā samantā osaranti, tenassa na phāsu hoti, yassa pana taṃ sappāyaṃ hoti, tena divā aññatra² gantvā rattim vasiṭabbaṃ.

Nagarasannissite visabhāgārammaṇāni āpāthamāgacchanti, kumbhadāsiyopi ghaṭehi nighaṃsantiyo gacchanti, okkamitvā maggaṃ na denti, issaramanussāpi vihāramajjhe sāṇim parikkhipitvā nisīdanti.

Dārusannissaye pana yattha kaṭṭhāni ca dabbupakaraṇarukkā ca santi, tattha kaṭṭhahārikā pubbe vuttasākapupphahārikā viya aphāsum karonti, vihāre rukkhā santi, te chinditvā gharāni karissāmāti manussā āgantvā chindanti. Sace sāyanhasamayam padhānagharā nikkhamitvā vihāramajjhe caṅkamanto te disvā “kim upāsakā evaṃ karoṭhā”ti vadati, yathārucci akkosanti, avāsāya³pissa parakkamanti.

Yo pana **khettasannissito** hoti samantā khettehi parivārito, tattha manussā vihāramajjheyeva khalam katvā dhaññaṃ maddanti, pamukhesu sayanti, aññaṃpi bahuṃ aphāsum karonti. Yatrāpi mahāsaṃghabhogo hoti, āramikā kulānaṃ gāvo rundhanti, udakavāraṃ paṭisedhenti, manussā vīhisīsaṃ gahetvā “passatha tumhākaṃ āramikānaṃ kamman”ti saṃghassa dassenti. Tena tena kāraṇena rājarājamahāmatānaṃ gharadvāraṃ gantabbaṃ hoti, ayampi khettasannissiteneva saṅgahito.

Visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitāti yattha aññaṃaññaṃ visabhāgaveri bhikkhū viharanti, ye kalahaṃ karontā mā bhante evaṃ karoṭhāti vāriyamānā etassa paṃsukūlikassa āgatakālato paṭṭhāya naṭṭhāmhāti vattāro bhavanti.

1. Loka (Ka)

2. Aññaṭṭha (Sī, I)

3. Anāvāsāya (Syā)

Yopi udakapaṭṭanaṃ vā thalapapaṭṭanaṃ vā nissito hoti, tattha abhiṇhaṃ nāvāhi ca satthehi ca āgatamanussā okāsaṃ detha, pāṇīyaṃ detha, loṇaṃ dethāti ghaṭṭayantā aphāsuṃ karonti.

Paccantasannissite pana manussā Buddhādīsu appasannā honti.

Rajasīmasannissite rājabhayaṃ hoti. Tañhi padesaṃ eko rājā na mayhaṃ vase vattatīti paharati, itaropi na mayhaṃ vase vattatīti. Tatrāyaṃ bhikkhu kadāci imassa¹ rañño vijite vicarati, kadāci etassa². Atha naṃ “carapuriso ayan”ti maññamānā anayabyasanaṃ pāpentī.

Asappāyatāti visabhāgarūpādi-ārammaṇasamosaraṇena vā amanussapariggahitatāya vā asappāyatā. **Tatridaṃ vatthu.** Eko kira thero araṇṇe vasati. Athassa ekā yakkhinī paṇṇasāladvāre ṭhatvā gāyi. So nikkhamitvā dvāre aṭṭhāsi, sā gantvā caṅkamanasīse gāyi. Thero caṅkamanasīsaṃ agamāsi. Sā sataporise papāte ṭhatvā gāyi. Thero paṭinivatti. Atha naṃ sā vegenāgantvā gahetvā “mayā bhante na eko na dve tumhādīsā khādītā”ti āha.

Kalyāṇamittānaṃ alābhoti yattha na sakkā hoti ācariyaṃ vā ācariyasamaṃ vā upajjhāyaṃ vā upajjhāyasamaṃ vā kalyāṇamittaṃ laddhuṃ. Tattha so kalyāṇamittānaṃ alābho mahādosoyevāti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato ananurūpoti veditabbo. Vuttampi cetāṃ Aṭṭhakathāsu—

Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsaṃca panthaniṃ.

Soṇḍim paṇṇaṅca pupphaṅca, phalaṃ patthitameva ca.

Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ.

Paccantasīmāsapāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

Aṭṭhāresetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito.

Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ³ yathāti.

1. Itarassa (Syā, Ka)

2. Ekassa (Ka)

3. Paṭibhayaṃ (Sī, Syā, I)

Anurūpavihāra

53. Yo pana gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahaṅgehi samannāgato, ayaṃ anurūpo nāma. Vuttañhetam Bhagavatā—“kathañca bhikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti. Idha bhikkhave senāsanaṃ nātidūraṃ hoti nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ, divā appākiṇṇaṃ¹ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ, appaḍaṃsamakasavātā-tapasarīsapasamphassaṃ², tasmim kho pana senāsane viharantassa appakasireneva uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccaya-bhesajjaparikkhārā. Tasmim kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādhārā, te kālena kālaṃ upasaṅkamtivā paripucchati paripaṇhati ‘idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho’ti, tassa te āyasmanto avivaṭaṅgeva vivaranti, anuttānīkathañca uttānīkaronti, anekavihitesu ca kaṅkhaṭṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho bhikkhave senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti”ti³.

Ayaṃ “samādhībhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā”ti ettha vitthāro.

Khuddakapalibodha

54. **Khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā**ti evaṃ patirūpe vihāre viharantena yepissa te honti khuddakapalibodhā, tepi upacchinditabbā. Seyyathidaṃ, dīghāni kesanakhalomāni chinditabbāni. Jiṇṇacīvaresu daḷhīkammaṃ vā tunnakammaṃ vā kātabbaṃ. Kiliṭṭhāni vā rajitabbāni. Sace patte malaṃ hoti, patto pacitabbo. Mañcapīṭhādīni sodhetabbānīti. “Ayaṃ khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā”ti ettha vitthāro.

Bhāvanāvidhāna

55. Idāni **sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena bhāvetabboti** ettha ayaṃ pathavīkasiṇaṃ ādim katvā sabbakammaṭṭhānavasena vitthārakathā hoti.

1. Appokiṇṇaṃ (Ka-Sī, I, Ka), appakiṇṇaṃ (Ka-Sī, Syā)

2. Samphassaṃ hoti (sabbattha), Pāḷi pana passitabbā.

3. Am 3. 268 piṭṭhe.

Evam upacchinnakhuddakapalibodhena hi bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṇḍikkantena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā pavivitte okāse sukhānisinnena katāya vā akatāya vā pathaviyā nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Vuttañhetam—

“Pathavīkaṣiṇaṃ uggaṇhanto pathaviyaṃ nimittaṃ gaṇhāti kate vā akate vā sāntake, no anantake, sakoṭiye, no akoṭiye, savaṭṭume, no avatṭume, sapariyante, no apariyante, supparamatte vā sarāvamate vā. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, suvavattitaṃ vavatthapeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavattitaṃ vavatthapetvā ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittaṅkāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmim ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā muccissāmī’ti. So vicicca kāmehi -pa- paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharatī”¹.

Tattha yena atītabhavepi sāsane vā isipabbajjāya vā pabbajitvā pathavīkaṣiṇe catukkapañcakajjhānāni nibbattitapubbāni, evarūpassa puññavato upanissayasampannassa akatāya pathaviyā kasitaṭṭhāne vā khalamaṇḍale vā nimittaṃ uppajjati, **Mallakattherassa** viya. Tassa kirāyasmato kasitaṭṭhānaṃ oloketassa taṃṭhānappamaṇameva nimittaṃ udapādi. So taṃ vadḍhetvā pañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo panevaṃ akatādhikāro hoti, tena ācariyasantike uggaṇhitakammaṭṭhānavidhānaṃ avirādhetvā cattāro kaṣiṇadosaṃ pariharantena kaṣiṇaṃ kātabbaṃ. Nilapītalohita-odātasambhedavasena hi cattāro pathavīkaṣiṇadosā. Tasmā nilādivaṇṇaṃ mattikaṃ aggahetvā Gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇāya mattikāya kaṣiṇaṃ kātabbaṃ. Tañca kho vihāramajjhe sāmaṇerādīnaṃ sañcaraṇaṭṭhāne na kātabbaṃ. Vihārapaccante pana paṭicchannaṭṭhāne pabbhāre vā paṇṇasālāya vā saṃhārimaṃ vā tatraṭṭhakaṃ vā kātabbaṃ. Tatra saṃhārimaṃ catūsu daṇḍakesu

1. Siyā Porāṇaṭṭhakathāyaṃ.

pilotikaṃ vā cammaṃ vā kaṭasāraṃ vā bandhitvā tattha apanītatīṇamūlasakkharakathalikāya sumadditāya mattikāya vuttappamāṇaṃ vaṭṭaṃ limpetvā kātabbaṃ. Taṃ parikkammaṅgale bhūmiyaṃ attharivā oloketabbaṃ. Tatraṭṭhakaṃ bhūmiyaṃ padumakaṇṇikākārena khāṇuke ākoṭetvā vallīhi vinandhitvā kātabbaṃ. Yadi sā mattikā nappahoti, adho aññaṃ pakkhipitvā uparibhāge suparisodhitāya aruṇavaṇṇāya mattikāya vidatthicaṭṭaṅgulavitthāraṃ vaṭṭaṃ kātabbaṃ. Etadeva hi pamāṇaṃ sandhāya “suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā”ti vuttaṃ. “Sāntake no anantake”ti-ādi panassa paricchedatthāya¹ vuttaṃ.

56. Tasmā evaṃ vuttappamāṇaparicchedaṃ katvā rukkhapāṇikā² visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti. Tasmā taṃ aggahetvā pāsānapāṇikāya ghaṃsetvā samaṃ bherītalasadiṣaṃ katvā taṃ ṭhānaṃ sammajjitvā nhatvā āgantvā kasiṇamaṇḍalato adḍhateyyahatthantare padese paññatte vidatthicaṭṭaṅgulapādake su-atthate piṭhe nisīditabbaṃ. Tato dūratāre nisinnassa hi kasiṇaṃ na upaṭṭhāti, āsannatare kasiṇadosā paññāyanti³. Uccatare nisinnena gīvaṃ onamitvā⁴ oloketabbaṃ hoti, nīcatāre jaṇṇukāni rujanti. Tasmā vuttanayeneva nisīditvā “appassādākāmā”ti-ādinā nayena kāmesu ādīnavaṃ paccavekkhitvā kāmanissaraṇe sabbadukkhamaṭṭakamupāyabhūte nekkhamme jātābhilāseṇa Buddhadhammasaṃghaguṇānussaraṇeṇa piṭipāmojjaṃ janayitvā “ayaṃ dāni sā sabbabuddhapaccekaḥbuddha-ariyasāvakehi paṭipannā nekkhammapaṭipadā”ti paṭipattiyā sañjātagāravena “addhā imāya paṭipadāya⁵ pavivekasukharasassa bhāgī bhavissāmi”ti ussāhaṃ janayitvā samena ākāreṇa cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ.

Ati-ummīlayato hi cakkhu kilamati, maṇḍalañca ativibhūtaṃ hoti, tenassa nimittaṃ nuppajjati. Atimandaṃ ummīlayato maṇḍalamavibhūtaṃ hoti, cittañca līnaṃ hoti, evampi nimittaṃ nuppajjati. Tasmā ādāsatale mukhanimittadassinā viya samena ākāreṇa cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ, na vaṇṇo paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ. Apica

1. Paricchedadassanattāya (Sī)

2. Rukkhapāṇikāya (Syā, Ka)

3. Kasiṇadoso paññāyati (Sī)

4. Oṇamitvā (Ka)

5. Paṭipattiyā (Sī, Syā)

vaṇṇaṃ amuñcivā nissayasavaṇṇaṃ katvā ussadavasena paṇṇattidhamme cittaṃ paṭṭhapetvā manasi kātabbāṃ. Pathavī¹ mahī, medinī², bhūmi, vasudhā, vasundharāti-ādīsu pathavīnāmesu yamicchati, yadassa saññānukūlaṃ hoti, taṃ vattabbaṃ. Apica pathavīti etadeva nāmaṃ pākaṭaṃ, tasmā pākaṭavaseneva pathavī pathavīti bhāvetabbaṃ. Kālena ummīletvā kālena nimīletvā āvajjitabbaṃ. Yāva uggahanimittaṃ nuppajjati, tāva kālasatampi kālasahassampi tato bhiiyopi eteneva nayena bhāvetabbaṃ.

57. Tassevaṃ bhāvayato yadā nimīletvā āvajjantassa ummīlitakāle viya āpāthamāgacchati, tadā uggahanimittaṃ jātaṃ nāma hoti. Tassa jātakā lato paṭṭhāya na tasmim̐ ṭhāne nisīditabbaṃ. Attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā tattha nisinnena bhāvetabbaṃ. Pādadhovanapapañcaparihāratthaṃ panassa ekapaṭalīkupāhanā ca kattaradaṇḍo ca icchitabbo. Athānena sace taruṇo samādhī kenacideva asappāyakāraṇena nassati, upāhanā ārūyha³ kattaradaṇḍaṃ gahetvā taṃ ṭhānaṃ gantvā nimittaṃ ādāya āgantvā sukhanisinnena bhāvetabbaṃ, punappunaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Tassevaṃ karontassa anukkamena nīvaraṇāni vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati, paṭibhāganimittaṃ uppajjati.

Tatrāyaṃ purimassa ca uggahanimittassa imassa ca viseso, uggahanimitte kasiṇadoso paññāyati, paṭibhāganimittaṃ thavikato nihataḍāsamaṇḍalaṃ viya sudhotasaṅkhathālaṃ viya valāhakantarā nikkhantacandaṇḍalaṃ viya meghamukhe balākā⁴ viya uggahanimittaṃ padāletvā nikkhantamiva tato sataguṇaṃ sahasaguṇaṃ superisuddhaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tañca kho⁵ neva vaṇṇavantaṃ, na saṅṭhānavantaṃ. Yadi hi taṃ īdisaṃ bhaveyya, cakkhuvīññeyyaṃ siyā oḷārikaṃ sammasanupagaṃ tilakkhaṇabbhāhataṃ, na panetaṃ tādisaṃ. Kevalañhi samādhilābhino upaṭṭhānākāramattaṃ saññajametaṃti.

58. Uppannakā lato ca panassa paṭṭhāya nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṃ samāhitamevāti.

1. Pathavī (Sī, Syā)

2. Medanī (Syā, Ka)

3. Upāhanamārūyha (Ka)

4. Balāhakā (Syā), bakā (Ka)

5. Tañca kho pana (I, Ka)

Duvidho hi samādhi upacārasamādhi ca appanāsamādhi ca. Dvīhākārehi cittaṃ samādhiyati upacārabhūmiyaṃ vā paṭilābhabhūmiyaṃ vā. Tattha upacārabhūmiyaṃ nīvaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hoti. Paṭilābhabhūmiyaṃ aṅgapātubhāvena.

Dvinnāṃ pana samādhīnaṃ idaṃ nānākāraṇaṃ, upacāre aṅgāni na thāmajātāni honti, aṅgānaṃ athāmajatattā, yathā nāma daharo kumārako ukkhipitvā ṭhapiyamāno punappunaṃ bhūmiyaṃ patati, evameva upacāre uppanne cittaṃ kālena nimittamārammaṇaṃ karoti, kālena bhavaṅgamotarati. Appanāyaṃ pana aṅgāni thāmajātāni honti, tesāṃ thāmajātattā, yathā nāma balavā puriso āsanā vuṭṭhāya divasampi tiṭṭheyya, evameva appanāsamādhimhi uppanne cittaṃ sakiṃ bhavaṅgavāraṃ chinditvā kevalampi rattiṃ kevalampi divasaṃ tiṭṭhati, kusalajavanapaṭipāṭivaseneva pavattaṭīti.

Tatra yadetaṃ upacārasamādhinā saddhiṃ paṭibhāganimittaṃ uppannaṃ, tassa uppādanaṃ nāma atidukkaraṃ. Tasmā sace teneva pallaṅkena taṃ nimittaṃ vaḍḍhetvā appanaṃ adhigantaṃ sakkoti, sundaraṃ. No ce sakkoti, athānena taṃ nimittaṃ appamattena cakkavattigabbho viya rakkhitabbaṃ. Evañhi—

Nimittaṃ rakkhato laddha-parihāni na vijjati.

Ārakkhamhi asantamhi, laddhaṃ laddhaṃ vinassati.

Sattasappāya

59. Tatrāyaṃ rakkhaṇavidhi—

Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo bhojanaṃ utu.

Iriyāpathoti sattete, asappāye vivajjaye.

Sappāye satta sevettha, evañhi paṭipajjato.

Nacireneva kālena, hoti kassaci appanā.

Tatrasa yasmīṃ āvāse vasantassa anuppannaṃ vā nimittaṃ nuppajjati, uppannaṃ vā vinassati, anupaṭṭhitā ca sati na upaṭṭhāti, asamāhitaṃ cittaṃ na samādhiyati, ayaṃ asappāyo. Yattha nimittaṃ uppajjati ceva thāvaraṅca

hoti, sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhīyati Nāgapabbatavāsīpadhāniya-tissattherassa viya, ayaṃ sappāyo. Tasmā yasmim vihāre bahū āvāsā honti, tattha ekamekasmim tīṇi tīṇi divasāni vasitvā yatthassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, tattha vasitabbaṃ. Āvāsasappāyatāya hi Tambapaṇṇidīpamhi Cūlanāgaleṇe vasantā tattheva kammaṭṭhānaṃ gaheṭvā pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Sotāpannādīnaṃ pana aññattha ariyabhūmim patvā tattha arahattappattānaṃ gaṇanā natthi. Evamaññesupi Cittalapabbatavihārādīsu.

Gocaragāmo pana yo senāsanato uttarena vā dakkhiṇena vā nātidūre diyaḍḍhakosabbhantare hoti sulabhasampannabhikkho, so sappāyo. Viparīto asappāyo.

Bhassanti dvattimsatiracchānakathāpariyāpannaṃ asappāyaṃ, tañhissa nimittantaradhānāya samvattati. Dasakathāvatthunissitaṃ sappāyaṃ, tampi mattāya bhāsitaṃ.

Puggalopi atiracchānakathiko silādiguṇasampanno, yaṃ nissāya asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, samāhitaṃ vā cittaṃ thirataṃ hoti, evarūpo sappāyo. Kāyadaḍḍhibahulo¹ pana tiracchānakathiko asappāyo. So hi taṃ kaddamodakamiva acchaṃ udakaṃ malīnameva karoti, tādisaṅga āgamma Koṭapabbatavāsīdaharasseva samāpattipi nassati, pageva nimittaṃ.

Bhojanaṃ pana kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hoti. **Utupi** kassaci sīto, kassaci uṇho sappāyo hoti. Tasmā yaṃ bhojanaṃ vā utuṃ vā sevantassa phāsu hoti, asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, samāhitaṃ vā thirataṃ hoti, taṃ bhojanaṃ so ca utu sappāyo. Itaraṃ bhojanaṃ itaro ca utu asappāyo.

Iriyāpathesupi kassaci caṅkamo sappāyo hoti, kassaci sayanaṭṭhānanisajjānaṃ aññataro. Tasmā taṃ āvāsaṃ viya tīṇi divasāni upaparikkhitvā yasmim iriyāpathe asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhīyati, samāhitaṃ vā thirataṃ hoti, so sappāyo. Itaro asappāyoti veditabbo.

1. Kāyadaḍḍhibahulo (Sī)

Iti imaṃ sattavidhaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyaṃ sevitabbaṃ. Evaṃ paṭipannassa hi nimittāsevanabahulassa nacireneva kālena hoti kassaci appanā.

Dasavidha-appanākosalla

60. Yassa pana evampi paṭipajjato na hoti, tena dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo, dasāhākārehi appanākosallaṃ icchitabbaṃ, vatthuvisadakiriyato, indriyasamatta-paṭipādanato, nimittakusalato, yasmim̐ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ tasmim̐ samaye cittaṃ paggaṇhāti, yasmim̐ samaye cittaṃ niggaṇhetaṃ tasmim̐ samaye cittaṃ niggaṇhāti, yasmim̐ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ tasmim̐ samaye cittaṃ sampahaṃseti, yasmim̐ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ tasmim̐ samaye cittaṃ ajjhupekkhati, asamāhitapuggalaparivajjanato, samāhitapuggalasevanato, tadadhimuttatoti.

61. Tattha **vatthuvisadakiriyā** nāma ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā sedamalaggahitaṃ, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā panassa cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ hoti, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Ajjhattikabāhire ca vatthumhi avisade uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi aparisuddhaṃ hoti, aparisuddhāni dīpa kapallika vaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Aparisuddhena ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi avibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ na gacchati. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetāsikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhaṃ, parisuddhāni dīpa kapallika vaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Parisuddhena ca ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi vibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gacchati. (1)

62. **Indriyasamattapaṭipādanam̐** nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ

paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedā, tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi Soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kicesu asamatthatā veditabbā. Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasāmsanti. Balavasaddho hi mandapañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati, balavasamādhim̐ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhim̐ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patitum̐ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patitum̐ na labhati, tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātappaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato kosajjapakkhena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati, tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakicesu sabbattha icchitabbā. Tenāha—“sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kim̐ kārāṇā, cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittaṃ paggahaniggaho hoti”ti.

(2)

63. **Nimittakosallaṃ** nāma pathavīkasiṇādikassa cittekaggatānimittassa akatassa karaṇakosallaṃ, katassa ca bhāvanākosallaṃ, bhāvanāya laddhassa rakkhaṇakosallaṃca, taṃ idha adhippetā. (3)

64. Kathaṅca **yasmim̐ samaye cittaṁ paggaḥetabbaṁ, tasmim̐ samaye cittaṁ paggaṇhāti?** Yadāssa atisithilavīriyatādīhi līnaṁ cittaṁ hoti, tadā passaddhisambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttaṅghetaṁ Bhagavatā—

Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṁ aggim̐ ujjāletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātaṅca dadeyya, paṁsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso parittaṁ aggim̐ ujjāletunti. No hetam̐ bhante. Evameva kho bhikkhave yasmim̐ samaye līnaṁ cittaṁ hoti, akālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo samādhi -pa- akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam̐ kissa hetu. Līnaṁ bhikkhave cittaṁ, tam̐ etehi dhammehi dusamuṭṭhāpayam̐ hoti. Yasmim̐ ca kho bhikkhave līnaṁ cittaṁ hoti, kālo tasmim̐ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam̐ kissa hetu, līnaṁ bhikkhave cittaṁ, tam̐ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam̐ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso parittaṁ aggim̐ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṅca dadeyya, na ca paṁsukena okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso parittaṁ aggim̐ ujjāletunti. Evaṁ bhanteti¹.

Ettha ca yathāsakamāhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnam̐ bhāvanā veditabbā. Vuttaṅghetaṁ—

“Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṅhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā

1. Saṁ 3. 99 piṭṭhe.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tathā “atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tathā “atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī”ti¹.

Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇa paṭivedhavasena pavattamanasikāro kusalādīsu yoniso manasikāro nāma. Ārambhadhātu-ādīnaṃ uppādanavasena pavattamanasikāro ārambhadhātu-ādīsu yoniso manasikāro nāma. Tattha **ārambhadhātūti** paṭhamavīriyaṃ vuccati. **Nikkamadhātūti** kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātūti** paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. **Pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammāti** pana pītiyā-eva etaṃ nāmaṃ. Tassāpi uppādakamanasikārova yoniso manasikāro nāma.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññācarīyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti.

Ekādasadhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti apāyādibhayapaccavekkhaṇatā, vīriyāyattalokiyalokuttara-visesādhigamānisāmsadassitā, “Buddhaccekabuddhamahāsāvakehi gatamaggo mayā gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun”ti evaṃ gamanavīthipaccavekkhaṇatā, dāyakānaṃ mahapphalabhāvākaraṇena piṇḍāpacāyanatā, “vīriyārambhassa vaṇṇavādī me Sathā, so ca anatikkaṃmaṇiyāsāno amhākaṅca bahūpakāro paṭipattiyā ca pūjyamāno pūjito hoti na itarathā”ti evaṃ

1. Saṃ 3. 91, 92 piṭṭhesu.

Satthu mahattapaccavekkhaṇatā, “saddhammasaṅkhātāṃ me mahādāyajjaṃ gahetabbaṃ, taṅca na sakkā kusītena gahetun”ti evaṃ dāyajjamahatta-paccavekkhaṇatā, ālokasaññāmanasikāra-iriyāpathaparivattana abbhokāsasevanādīhi thinamiddhavinodanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasadhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti Buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādaniyasuttanta-paccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Iti imehi ākārehi ete dhamme uppādentō dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmim samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmim samaye cittaṃ paggaṇhāti. (4)

65. Kathaṃ **yasmim samaye cittaṃ niggaḥetabbaṃ, tasmim samaye cittaṃ niggaṇhāti?** Yadāssa accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tadā dhammavicayasambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttaṅhetāṃ Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya -pa- na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. No hetāṃ bhante. Evameva kho bhikkhave yasmim samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, akālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo vīriya -pa- akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti. Yasmim ca kho bhikkhave samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu, uddhataṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya -pa-

paṇsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so bhikkhave puriso mahantaṃ
aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti¹.

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā
veditabbā. Vuttañhetā Bhagavatā—

“Atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tattha yoniso
manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā
passaddhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya
pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tathā “atthi bhikkhave samathanimittāṃ abyaggaṇimittāṃ. Tattha
yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
samādhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā
samādhisambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya
pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tathā “atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā.
Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā
upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā
upekkhāsambojjhaṅgassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya
pāripūriyā saṃvattatī”ti².

Tattha yathāssa passaddhi-ādayo uppannapubbā, taṃ³ ākāraṃ
sallakkhetvā tesāṃ uppādanavasena pavatta⁴ manasikārova tīsupi padesu
yoniso manasikāro nāma. **Samathanimittanti** ca
samathassevetamadhivacanaṃ. Avikkhepaṭṭhena ca tasseva
abyaggaṇimittanti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti
paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā,
majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā,
passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe. 2. Saṃ 3. 92 piṭṭhe. 3. Taṃ taṃ (Sī) 4. Pavattita- (Sī, I)

Ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti vatthuvisadatā, nimittakusalatā, indriyasamattapaṭipādanatā, samaye cittassa niggahaṇatā, samaye cittassa paggahaṇatā, nirassādassa cittassa saddhāsaṁvegavasena sampahaṁsanatā, sammāpavattassa ajjuhekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhāra kelāyana puggala parivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Iti imehākārehi ete dhamme uppādentō passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṁ yasmim̐ samaye cittaṁ niggahetabbaṁ tasmim̐ samaye cittaṁ niggaṇhāti. (5)

66. Kathaṁ yasmim̐ samaye cittaṁ sampahaṁsitabbaṁ, tasmim̐ samaye cittaṁ sampahaṁseti? Yadāssa paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṁ cittaṁ hoti, tadā naṁ aṭṭhasaṁvegavatthupaccavekkhaṇena saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkaṁ pañcamāṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. Buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cassa pasādaṁ janeti. Evaṁ yasmim̐ samaye cittaṁ sampahaṁsitabbaṁ, tasmim̐ samaye cittaṁ sampahaṁseti. (6)

Kathaṁ yasmim̐ samaye cittaṁ ajjuhekkhitabbaṁ, tasmim̐ samaye cittaṁ ajjuhekkhati? Yadāssa evaṁ paṭipajjato alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Evaṁ yasmim̐ samaye cittaṁ ajjuhekkhitabbaṁ, tasmim̐ samaye cittaṁ ajjuhekkhati. (7)

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma nekkhammapaṭipadaṁ anārūḷhapubbānaṁ anekakiccapasutānaṁ vikkhittahadayānaṁ puggalānaṁ ārakā pariccāgo. (8)

Samāhitapuggalasevanatā nāma nekkhammapaṭipadaṁ paṭipannānaṁ samādhilābhīnaṁ puggalānaṁ kālena kālaṁ upasaṅkamaṇaṁ. (9)

Tadadhimuttatā nāma samādhi-adhimuttatā samādhigaru samādhininna samādhipoṇasamādhipabbhāratāti attho. (10)

Evametam dasavidham appanākosallam sampādetabham.

67. Evañhi sampādayato, appanākosallam imam.

Paṭiladdhe nimittasmiṃ, appanā sampavattati.

Evañhi paṭipannassa, sace sā nappavattati.

Tathāpi na jahe yogam, vāyametheva paṇḍito.

Hitvā hi sammāvāyāmaṃ, visesaṃ nāma māṇavo.

Adhigacche parittampi, ṭhānametaṃ na vijjati.

Cittappavatti-ākāraṃ, tasmā sallakkhayaṃ budho.

Samataṃ vīriyasseva, yojayetha punappunam.

Īsakampi layaṃ yantaṃ, paggaṇhetheva mānasaṃ.

Accāraddham nisedhetvā, samameva pavattaye.

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāḷiyā.

Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā¹.

Līna-uddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso.

Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādayeti.

Nimittābhimukhapāṭipādana

68. Tatrāyamattadīpanā—yathā hi acheke² madhukaro asukasmim rukkhe pupphaṃ pupphitanti ñatvā tikkhena vegena pakkhando³ tam atikkamitvā paṭinivattento khīṇe reṇumhi sampāpuṇāti. Aparo acheke⁴ mandena javena pakkhando³ khīṇeyeva sampāpuṇāti. Cheko pana samena javena pakkhando³ sukhena puppharāsīm sampatvā yāvadicchakaṃ⁵ reṇum ādāya madhum sampādetvā madhurasamanubhavati.

1. Sampavaṇṇitā (Sī, Syā, I)

2. Aticheko (Sī), aticcheko (Syā), accheko (I) evamuparipi.

3. Pakkhanto (Sī, Syā, I)

4. Accheko (Syā, I) evamuparipi.

5. Yāvaticchakaṃ (Sī, Syā)

Yathā ca sallakatta-antevāsikesu udakathālagate uppalapatte satthakammaṃ sikkhantesu eko achekeo vegena satthaṃ pātentō uppalapattaṃ dvidhā vā chindati, uduke vā paveseti. Aparō achekeo chijjanapavesanabhayā satthakena phusitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena tattha satthapahāraṃ¹ dassetvā pariyodātasippo hutvā tathārūpesu ṭhānesu kammaṃ katvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca yo catubyāmappanāṇaṃ makkaṭasuttamāharati, so cattāri sahaṣṣāni labhatīti rañṇā vutte eko achekepuriso vegena makkaṭasuttamākaḍḍhanto tahiṃ tahiṃ chindatiyeva. Aparō achekeo chedanabhayā hatthena phusitumpi na visahati. Cheko pana koṭito paṭṭhāya samena payogena daṇḍake vedhetvā āharitvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca achekeo niyāma² balavavāte laṅkāraṃ³ pūrento nāvaṃ videsaṃ pakkhandāpeti. Aparō achekeo mandavāte laṅkāraṃ oropento nāvaṃ tattheva ṭhapeti. Cheko pana mandavāte laṅkāraṃ pūretvā balavavāte aḍḍhalāṅkāraṃ katvā⁴ sotthinā icchitaṭṭhānaṃ pāpuṇāti.

Yathā ca yo telena achaḍḍento nāliṃ pūreti, so lābhaṃ labhatīti ācariyena antevāsikānaṃ vutte eko achekeo lābhaluddho vegena pūrento telāṃ chaḍḍeti. Aparō achekeo telachaḍḍanabhayā āsiñcitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena pūretvā lābhaṃ labhati.

Evameva eko bhikkhu uppanne nimitte sīghameva appanaṃ pāpuṇissāmīti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, tassa cittaṃ accāraddhavīriyattā uddhacce patati, so na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Eko accāraddhavīriyatāya dosaṃ disvā kiṃ dānime appanāyāti vīriyaṃ hāpeti, tassa cittaṃ atilīnavīriyattā kosajje patati, sopi na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Yo pana īsakampi līnaṃ līnabhāvato uddhataṃ uddhaccato mocetvā samena

1. Satthapadaṃ (Sī, Syā)

2. Nīyyāma² (Sī), niyyāma² (Syā, I)

3. Lakāraṃ (Sī, Syā)

4. Pūretvā (I, Ka)

payogena nimittābhimukhaṃ pavatteti, so appanaṃ pāpuṇāti, tādisena bhavitabbaṃ. Imamatthaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ—

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāliyā.

Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā.

Līna-uddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso.

Evam nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādayeti.

Paṭhamajjhānakathā

69. Iti evaṃ nimittābhimukhaṃ mānasaṃ paṭipādayato panassa idāni appanā ijjhissatīti bhavaṅgaṃ upacchinditvā pathavī pathavīti anuyogavasena upaṭṭhitā tadeva pathavīkaṣiṇaṃ āramaṇaṃ katvā manodvārāvajjanamuppajjati. Tato tasmim yevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti. Tesu avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ, sesāni kāmāvacarāni. Pakaticittehi balavataravitakkavicārapītisukhacittekkaggatāni yāni appanāya parikammattā **parikammānī**tipi, yathā gāmādīnaṃ āsanna padeso gāmūpacāro nagarūpacāroti vuccati, evaṃ appanāya āsannattā samīpacārattā vā **upacārānī**tipi, ito pubbe parikammānaṃ, upari appanāya ca anulomato **anulomānī**ti vuccanti. Yañcetta sabbantimaṃ, taṃ parittagottābhībhavanato, mahaggatagottabhāvanato ca **gotrabhū**tipi vuccati. Agahitaggahaṇena panettha paṭhamaṃ parikammaṃ, dutiyaṃ upacāraṃ, tatiyaṃ anulomaṃ, catutthaṃ gotrabhu. Paṭhamaṃ vā upacāraṃ, dutiyaṃ anulomaṃ, tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ. Catutthameva hi pañcamaṃ vā appeti, tañca kho khippābhiñña-dandhābhiññavasena. Tato paraṃ javanaṃ patati. Bhavaṅgassa vāro hoti.

Ābhīdhammikagodatthatthero pana “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo”¹ti imaṃ suttaṃ vatvā āsevanapaccayena pacchimo pacchimo dhammo balavā hoti, tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hotīti āha, taṃ Aṭṭhakathāsu “attano matimattaṃ therassetan”²ti vatvā paṭikkhittaṃ. Catutthapañcomesuyeva pana appanā hoti. Parato javanaṃ patitaṃ nāma hoti, bhavaṅgassa āsannattāti

1. Paṭṭhāne 1. 7 piṭṭhe.

vuttam. Tameva vicāretvā vuttattā na sakkā paṭikkhipitum. Yathā hi puriso chinnapapātābhimukho¹ dhāvanto ṭhātukāmopi pariyante pādam katvā ṭhātum na sakkoti papāte eva patati, evam chaṭṭhe vā sattame vā appetum na sakkoti, bhavaṅgassa āsannattā. Tasmā catutthapañcomesuyeva appanā hotīti veditabbā.

Sā ca pana ekacittakkhaṇikāyeva. Sattasu hi ṭhānesu addhānaparicchedo nāma natthi paṭhamappanāyam, lokiyābhiññāsu, catūsu maggesu, maggānantaraphale, rūpārūpabhavesu bhavaṅgajjhāne, nirodhassa paccaye nevasaññānāsaññāyatane, nirodhā vuṭṭhahantassa phalasaṃpattiyanti, ettha maggānantaraphalaṃ tiṇṇaṃ upari na hoti. Nirodhassa paccayo² nevasaññānāsaññāyatanaṃ dvinnamupari na hoti. Rūpārūpesu bhavaṅgassa parimāṇaṃ natthi, sesaṭṭhānesu ekameva cittanti. Iti ekacittakkhaṇikāyeva appanā. Tato bhavaṅgapāto. Atha bhavaṅgaṃ vocchinditvā jhānapaccavekkhaṇatthāya āvajjanaṃ, tato jhānapaccavekkhaṇanti³.

Ettāvatā ca panesa⁴ vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati⁵. Evamanena pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

70. Tattha **vivicceva kāmehi**ti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmim paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti.

Kathaṃ? “Vivicceva kāmehi”ti evañhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūna⁶ jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idaṃ nappavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya. Tesam pariccāgeneva

1. Chinnataṭābhimukho (Sī)

3. Jhānapaccavekkhaṇāti (Sī)

5. Abhi 1. 44 Dhammasaṅgaṇī; Dī 1. 69 piṭṭhādīsu.

2. Paccayaṃ (Syā, Ka)

4. Ettāvatā panesa (Syā)

6. Nanu (Ka)

cassa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamam karotīti.

Tattha siyā, kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kim akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānam upasampajjam vihareyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbam. Taṃ nissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānam kāmānameva nissaraṇam. Yathāha, “kāmānametaṃ nissaraṇam yadidaṃ nekkhamman”¹. Uttarapadepi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”² ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusaladhammehi avivicca jhānam upasampajja viharitum. Tasmā “vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi dhammehī”³ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena tadaṅgavivekādayo, kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅghaṃ gacchanti, tathāpi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanavivekoti tayo eva idha daṭṭhabbā.

Kāmeḥīti iminā pana padena ye ca niddese “katame vatthukāmā, manāpiyā rūpā”⁴ti-ādinā³ nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva Vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo, ime vuccanti kāmā”⁴ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmeḥīti vatthukāmehipi viviccevāti attho yujjati, tena kāyaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati, tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakisesakāmavivekavacanatoyeva ca etesaṃ paṭhamena saṅkilesavattuppahānam, dutiyena saṅkilesappahānam. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca

1. Dī 3. 230 piṭṭhādīsu.

3. Mahāni 1 piṭṭhe.

2. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

4. Mahāni 2; Vibhaṅga 266 piṭṭhesu.

payogasuddhi, dutiyena āsayaposaṇaṃ vibhāvitaṃ hotīti viññātabbaṃ. Esa tāva nayo kāmeḥīti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchandoyeva kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmo chando kāmo”ti-ādinā¹ nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoti avatvā kāmeḥīti vuttaṃ.

Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmacchando”ti-ādinā² nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgānaṃ paccaṇīkapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccaṇīkāni, tesaṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni viddhamśakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi **samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyāti** Peṭake³ vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmeḥīti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammeḥīti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ, agahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmogha kāmayoga kāmasavakāmupādāna abhijjhā kāyaganthā kāmarāga saṃyojanānaṃ, dutiyena avasesa ogha yogāsava upādāna ganthā saṃyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Apica paṭhamena lobhasampayuttānaṃ aṭṭhannaṃ cittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo. Ayaṃ tāva vivicceva kāmeḥīti vivicca akusalehi dhammeḥīti ettha atthappakāsanā.

1-2. Vibhaṅga 266 piṭṭhe.

3. Pariyesitabbaṃ.

71. Ettāvata ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkaṃ savicāraṅti-ādi vuttaṃ. Tattha vitakkaṃ **vitakko**, ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittaassa abhiniropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇaṃ vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittaassa ānayanapaccupaṭṭhāno.

Vicaraṇaṃ **vicāro**, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjanalakkhaṇo, tattha saha-jātānuyojanaraso, cittaassa anuppabandhanapaccupaṭṭhāno.

Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhigāto viya cetaso paṭhamābhini-pāto vitakko. Sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittaassa ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittaassa ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge. Dukani-pātaṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubho hi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamaṇaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko. Vātaggaṇaṭṭhaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamaṇaṃ viya anumajjanabhāvena¹ pavatto vicāro”ti vuttaṃ, taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiya-jjhānesu pākaṭo hoti.

Apica malaggahitaṃ kamsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela-vālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhagaṇaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko, ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa

1. Anumajjanasabhāvena (Syā, I, Ka)

majjhe sannirumbhitvā¹ ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena phalena cāti idam jhānam “savitakkam savicāran”ti vuccati. Vibhaṅge pana “iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto”ti-ādinā² nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajam.

72. **Pīṭisukhanti** ettha pīṇayatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīnanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. Sā panesā khuddikā pīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpīti pañcavidhā hoti. Tatha **khuddikāpīti** sarīre lomahamsamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikāpīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. **Okkantikāpīti** samuddatīram vīci viya kāyam okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegāpīti** balavatī hoti kāyam uddhagam katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Tathā hi Puṇṇavallikavāsī **Mahātissatthero** puṇṇamadivase sāyam cetiyaṅgaṇam gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyaḥbhimukho hutvā “imāya vata velāya catasso parisā mahācetiyaṃ vandantī”ti pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena Buddhārammaṇam ubbegāpītiṃ uppādetvā sudhātale paḥaṭacitrageṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahācetiyaṅgaṇeyeva patiṭṭhāsī. Tathā Girikaṇḍakavihārassa upanissaye Vattakālakagāme **ekā kuladhītāpi** balavabuddhārammaṇāya ubbegāpītiyā ākāse laṅghesi.

Tassā kira mātāpitaro sāyam dhammassavanatthāya vihāram gacchantā “amma tvam garubhārā akāle vicarituṃ³ na sakkosi, mayam tuyham pattim katvā dhammam sossāmā”ti agamaṃsu. Sā gantukāmāpi tesam vacanam

1. Sannirujjhivā (I, Ka)

2. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

3. Carituṃ (Sī)

paṭibāhitum asakkontī ghare ohīyitvā gharājire ṭhatvā candālokena Girikaṇḍake ākāsacetiyaṅgaṇam¹ olokontī cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyapūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṃghassa ca gaṇasajjhāyasaddaṃ assosi. Athassā “dhaññāvatiṃ, ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusañcaritum, evarūpañca madhuradhammakathaṃ sotaṃ labhanti”ti muttarāsisadisam cetiyaṃ passantiyā eva ubbegāpīti udapādi. Sā ākāse laṅghitvā mātāpītūnaṃ purimataraṃyeva ākāsaṃ cetiyaṅgaṇe orūyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha naṃ mātāpitaro āgantvā “amma tvaṃ katarena maggena āgatāsi”ti pucchiṃsu. Sā “ākāsena āgatāmi, na maggena”ti vatvā “amma ākāsaṃ nāma khīṇāsavaṃ sañcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā”ti vuttā āha “mayhaṃ candālokena cetiyaṃ ālokontiyā ṭhitāya Buddhāraṃmaṇā balavapīti uppajji. Athāhaṃ neva attano ṭhitabhāvaṃ, na nisinnabhāvaṃ aññāsim, gahitanimitteneva pana ākāse laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patiṭṭhitāmi”ti.

Evam ubbegāpīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti. Pharaṇāpītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatti viya mahatā udakoghena pakkhanda² pabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti.

Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ cītapassaddhiṃ. Passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasikaṃ. Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantāṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇikasamādhim upacārasamādhim appanā samādhinti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samāhisampayogaṃ gatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmim atthe adhippetā pīti.

73. Itaraṃ pana sukhaṃ sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādanti sukhaṃ, taṃ sātakkhaṇaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasam, anuggahapaccupaṭṭhānaṃ. Satipi ca nesam katthaci avippayoge iṭṭhāraṃmaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti. Paṭiladdharasānubhavaṇam³ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti. Vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ.

1. Ākāsacetiyaṃ (I) 2. Pakkhanta (Sī, Syā, I) 3. Paṭiladdhassānubhavaṇam (I, Ka)

Kantārakhinnassa vanantudakadassanasavanesu viya pīti.
Vanacchāyāpavesana-udakaparibhogesu viya sukham. Tasmim tasmim
samaye pākaṭabhāvato cetam vuttanti veditabbam. Iti ayañca pīti idañca
sukham assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idam jhānam pītisukhanti
vuccati.

Atha vā pīti ca sukhañca pītisukham, dhammavinayādayo viya.
Vivekajam pītisukhamassa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi
vivekajam pītisukham. Yatheva hi jhānam, evam pītisukhampettha
vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā ekapadeneva “vivekajam
pītisukham”tipi vuttam yujjati. Vibhaṅge pana “idam sukham imāya pītiyā
sahagatan”ti-ādinā¹ nayena vuttam. Attho pana tatthāpi evameva daṭṭhabbo.

Paṭhamam jhānanti idam parato āvibhavissati. **Upasampajjāti**
upagantvā, pāpuṇivāti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti
vuttam hoti. Vibhaṅge pana “upasampajjāti paṭhamassa jhānassa lābho
paṭilābho patti sampatti phusanā sacchikiriyā upasampadā”ti² vuttam.
Tassāpi evamevattho daṭṭhabbo. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavihārena
itivuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyam vuttim pālanam
yapanam yāpanam cāram vihāram abhinipphādeti. Vuttañhetam Vibhaṅge
“viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati
viharatī”ti³.

Pañcaṅgavippahīnādi

74. Yam pana vuttam “**pañcaṅgavippahīnam pañcaṅgasamannāgatan**”ti,
tattha kāmacchando, byāpādo, thinamiddham, uddhaccakukkuccam,
vicikicchāti imesam pañcannam nīvaraṇānam pahānavasena
pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānam uppajjati.
Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā
dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni.
Kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitam cittam na ekattārammaṇe
samādhiyati. Kāmacchandābhibhūtam vā tam na kāmadhātupphānāya
paṭipadam paṭipajjati. Byāpādena cārammaṇe paṭihaññamānam na
nirantaram

1-2. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

3. Vibhaṅga 262 piṭṭhe.

pavattati. Thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti.
Uddhaccakukkucaparetam avūpasantameva hutvā paribbhamati.
Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikam paṭipadam nārohati. Iti
visesena jhānantarāyakarattā etāneva **pahānaṅgānī**ti vuttānīti.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro
anuppabandhati, tehi avikkhepāya sampāditappayogassa cetaso
payogasampattisambhavā pīti pīṇanam, sukhaṇca upabrūhanam karoti. Atha
nam sasesasampayuttadhammam etehi abhiniropanānuppabandhana pīṇana
upabrūhanehi¹ anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samam sammā ca
ādhiyati, tasmā vitakko vicāro pīti sukham cित्तेkaggatāti imesaṃ
pañcannam uppattivaseṇa pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi
etesu pañcasu jhānam uppannam nāma hoti. Tenassa etāni pañca
samannāgataṅgānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva
jhānam nāma atthīti gahetabbam. Yathā pana aṅgamattavaseneva
caturaṅginī senā, pañcaṅgikam tūriyam, aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati,
evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgantanti
vā vuccatīti veditabbam.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre
pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni
rūpāvacaralakkhaṇappattāni. Ettha hi vitakko suvisadena² ākāreṇa
ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇam
anumajjamāno. Pītisukham sabbāvantaṃpi kāyam pharamānam. Tenevāha
“nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭam hoti”³.
Cित्तेkaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimam samuggapaṭalam viya
ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesam itarehi viseso. Tattha
cित्तेkaggatā kiñcāpi savitakkam savicāranti imasmim pāṭhe na niddiṭṭhā,
tathāpi Vibhaṅge “jhānanti vitakko vicāro pīti sukham cittassekaggatā”⁴
evam vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena Bhagavatā uddeso kato,
soyeva tena Vibhaṅge pakāsītoti⁵.

1. Pīnanupabrūhanehi (Syā) pīṇanānubrūhanehi (I, Ka)

2. Dī 1. 70 piṭṭhādīsu.

3. Pakāsīto hotīti (Sī), pakāsīto hoti (Syā)

4. Suvisuddhena (Sī)

5. Vibhaṅga 267 piṭṭhe.

Tividhakalyāṇa

75. Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannanti ettha pana ādimajjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā. Tesamīeva ca ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā.

Tatrāyaṃ Pāḷi—

“Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni, yo tassa paribandho¹, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yaṅca paribandhato cittaṃ visujjhati, yaṅca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, yaṅca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānaṃ ādikalyāṇaṅceva hoti tilakkhaṇasampannaṅca.

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni, vusuddham cittaṃ ajjupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati. Yaṅca visuddham cittaṃ ajjupekkhati, yaṅca samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati, yaṅca ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānaṃ majjhekalyāṇaṅceva hoti tilakkhaṇasampannaṅca.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni, tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamam jhānaṃ pariyosānakalyāṇaṅceva hoti catulakkhaṇasampannaṅcā²ti².

1. Paripantho (Sī, Syā, I)

2. Paṭisaṃ 167 piṭṭhe.

Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro.
 Upekkhānubrūhanā nāma appanā. Sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇāti
 evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ
 paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca
 sampahaṃsitaṃ”¹ Pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā anto-appanāyameva
 āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi**, tatra majjhattupekkhāya kiccavasena
upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena
 pariyoḍāpakassa ñāṇassa kiccaṇipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā.

Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim̃ yo nīvaraṇasaṅkhāto
 kilesagaṇo tassa jhānassa paribandho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā
 āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimaṃ
 samathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhīyeva. Tadanantaram̃
 pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattamupagacchamānaṃ
 majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati nāma, evaṃ paṭipannattā
 tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte
 vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva
 āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane
 byāpāraṃ akaronto visuddhaṃ ajjupekkhati nāma.
 Samathabhāvupagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ
 akaronto samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato
 eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna
 ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati nāma.
 Evaṃ tatra majjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhīpaññāsaṅkhātā
 yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca
 saddhādāni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā
 pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesaṃ anativattana-ekarasabhāvānaṃ
 anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̃ khaṇe pavattā āsevanā,
 sabbepe te ākāra yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca

1. Paṭisaṃ 167 piṭṭhe.

ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā “dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā”ti vuttaṃ.

Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Yathāha “tathāpaggahitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā”ti¹. Tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttā.

Idāni paṭhamam jhānam adhigataṃ hoti pathavīkasiṇanti ettha gaṇanānupubbatā **paṭhamam**, paṭhamam uppannantipi **paṭhamam**. Ārammaṇūpanijjhānato paccanīkajhāpanato vā **jhānam**. Pathavīmaṇḍalam pana sakalaṭṭhena **pathavīkasiṇanti** vuccati, taṃ nissāya paṭiladdhanimittampi, pathavīkasiṇanimitte paṭiladdhajhānampi. Tatra imasmiṃ atthe jhānam pathavīkasiṇanti veditabbaṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ “paṭhamam jhānam adhigataṃ hoti pathavīkasiṇan”ti.

Ciraṭṭhitisampādana

76. Evamadhigate pana etasmiṃ tena yoginā vāavedhinā viya, sūdena viya ca ākāraṃ pariggahetabbā. Yathā hi sukusalo dhanuggaho vāavedhāya kammaṃ kurumāno yasmiṃ vāre vālaṃ vijjhati, tasmiṃ vāre akkantapadānañca dhanudaṇḍassa ca jiyāya ca sarassa ca ākāraṃ pariggaṇheyya. “Evaṃ me ṭhitena evaṃ dhanudaṇḍam evaṃ jiyam evaṃ saram gahetvā vālo viddho”ti. So tato paṭṭhāya tatheva te ākāre sampādentō avirādhētva vālaṃ vijjheyya. Evameva yogināpi “imaṃ nāma me bhojanaṃ bhujjivā evarūpaṃ puggalaṃ sevamānena evarūpe senāsane iminā nāma iriyāpathena imasmiṃ kāle idaṃ adhigatan”ti ete bhojanasappāyādayo ākāraṃ pariggahetabbā. Evañhi so

1. Paṭisam 221 piṭṭhe.

naṭṭhe vā tasmim̄ te ākāre sampādetvā puna uppādetum̄, appaṇaṇaṃ vā paṇaṇaṃ karonto punappunaṃ appetum̄ sakkhissati.

Yathā ca kusalo sūdo bhattāraṃ parivisanto tassa yaṃ yaṃ ruciyā bhuñjati, taṃ taṃ sallakkhetvā tato paṭṭhāya tādiseva upanāmento lābhassa bhāgī hoti, evamayampi adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāre gahetvā te sampādentō naṭṭhe naṭṭhe punappunaṃ appanāya lābhī hoti. Tasmā tena vāavedhinā viya sūdena viya ca ākāraṃ pariggahetabbā. Vuttampi cetam̄ Bhagavatā—

“Seyyathāpi bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahāmattaṃ vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambulaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti ‘idaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahuṃ gaṇhāti, imassa vā vaṇṇaṃ bhāsati, ambulaggaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, ambulaggassa vā abhiharati, ambulaggassa vā bahuṃ gaṇhāti, ambulaggassa vā vaṇṇaṃ bhāsati -pa- aloṇikassa vā vaṇṇaṃ bhāsati’ti. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānaṃ. Taṃ kissa hetu, tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti. Evameva kho bhikkhave idhekacco paṇḍito byatto kusako bhikkhu kāye kāyānupassī viharati. Vedanāsu vedanā. Citte cittā. Dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahīyanti, so taṃ nimittaṃ uggaṇhāti. Sa kho so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ, lābhī satisampajaññassa. Taṃ kissa hetu,

tathā hi so bhikkhave paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittam uggaṇhātī”ti¹.

Nimittaggahaṇena cassa puna te ākāre sampādayato appanāmetameva ijjhati, na ciraṭṭhānam. Ciraṭṭhānam pana samādhiparibandhānam dhammānam suvisodhitattā hoti. Yo hi bhikkhu kāmādīnava-paccavekkhaṇādīhi kāmaccandam na suṭṭhu vikkhambhetvā, kāyapassaddhivasena kāyaduṭṭhullam na suppaṭipassaddham² katvā, ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddham na suṭṭhu paṭivinodetvā, samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccam na susamūhatam³ katvā, aññepi samādhiparibandhe dhamme na suṭṭhu visodhetvā jhānam samāpajjati, so avisodhitam āsayam pavitṭhabhamaro viya avisuddham⁴ uyyānam pavitṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparibandhe dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānam samāpajjati, so suvisodhitam āsayam pavitṭhabhamaro viya suparisuddham uyyānam pavitṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgam antosamāpattiyamyeva hoti. Tenāhu porāṇā—

“Kāmesu chandam paṭigham vinodaye,
Uddhacca middham vicikicchapañcamam.
Vivekapāmojjakarena cetasā,
Rājāva suddhantagato tahiṃ rame”ti.

Tasmā ciraṭṭhitikāmena paribandhakadhamme⁵ visodhetvā jhānam samāpajjitabbam. Cittabhāvanāvepullatthañca yathāladham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabbam. Tassa dve vaḍḍhanābhūmiyo upacāram vā appanam vā. Upacāram patvāpi hi tam vaḍḍhetum vaṭṭati appanam patvāpi. Ekasmim pana ṭhāne avassam vaḍḍhetabbam. Tena vuttam “yathāladham paṭibhāganimittam vaḍḍhetabban”ti.

Nimittavaḍḍhananaya

77. Tatrāyam vaḍḍhananayo, tena yoginā tam nimittam pattavaḍḍhanapūvavaḍḍhanabhattavaḍḍhanalatāvaḍḍhanadussavaḍḍhanayog ena avaḍḍhetvā yathā nāma kassako

1. Saṃ 3. 131 piṭṭhe.

3. Na suṭṭhu samūhatam (Syā, I, Ka)

5. Pāripanthikadhamme (Sī, Syā)

2. Na suṭṭhu paṭipassaddham (Ka)

4. Asuddham (Sī)

kasitabbaṭṭhānaṃ naṅgalena paricchinditvā paricchedabbhantare kasati, yathā vā pana bhikkhū sīmaṃ bandhantā paṭhamam nimittāni sallakkhetvā pacchā bandhanti, evameva tassa yathāladhassa nimittassa anukkamena ekaṅgula dvaṅgula tivaṅgula caturaṅgulamattaṃ manasā paricchinditvā¹ yathāparicchedam² vaḍḍhetabbaṃ. Aparicchinditvā pana na vaḍḍhetabbaṃ. Tato vidatthi ratana pamukha pariveṇa vihārasīmānaṃ gāmanigama janapada rajja samuddasīmānaṃ paricchedavasena vaḍḍhayantena cakkavālaparicchedena vā tato vāpi uttari paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ.

Yathā hi haṃsapotakā pakkhānaṃ uṭṭhitakā lato paṭṭhāya parittaṃ parittaṃ padesaṃ uppatantā paricayaṃ katvā anukkamena candimasūriyasantikaṃ gacchanti, evameva bhikkhu vuttanayena nimittaṃ paricchinditvā³ vaḍḍhento yāva cakkavālaparicchedā tato vā uttari vaḍḍheti. Athassa taṃ nimittaṃ vaḍḍhitavaḍḍhitaṭṭhāne pathaviyā ukkūla vikūla nadīvidugga pabbatavisamesu saṅkusatasamabbhāhataṃ usabhacammaṃ viya hoti.

Tasmim pana nimitte pattapaṭhamajjhānena ādikammikena samāpajanabahulena bhavitabbaṃ, na paccavekkhaṇabahulena. Paccavekkhaṇabahulassa hi jhānaṅgāni thūlāni dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti. Athassa tāni evam upaṭṭhitattā upari ussukkanāya⁴ paccayatam āpajjanti⁵. So appaḡuṇe jhāne ussukkamāno⁶ pattapaṭhamajjhānā ca parihāyati, na ca sakkoti dutiyam pāpuṇitum. Tenāha Bhagavā—

“Seyyathāpi bhikkhave gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritum. Tassā evamassa ‘yamnūnāham agatapubbañceva disam gacchayyam, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyam, apītapubbāni ca pānīyāni piveyyan’ti. Sā purimaṃ pādam na supatiṭṭhitam patiṭṭhāpetvā pacchimaṃ pādam uddhareyya, sā na ceva agatapubbaṃ disam gaccheyya, na ca akhāditapubbāni tiṇāni khādeyya, na ca apītapubbāni pānīyāni piveyya. Yasmiṃcassā padese ṭhitāya evamassa ‘yamnūnāham agatapubbañceva -pa- piveyyan’ti. Taṅca padesaṃ na sotthinā paccāgaccheyya. Tam kissa

1. Paricchinditvā paricchinditvā (Sī)

3. Paricchinditvā paricchinditvā (?)

5. Na āpajjanti (Syā), nāpajjanti (I, Ka)

2. Yathāparicchinna-paricchedam (I)

4. Ussakkanāya (I)

6. Ussakkamāno (I)

hetu? Tathā hi sā bhikkhave gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritum, evameva kho bhikkhave idhekacco bhikkhu bālo abyatto akhettaññū akusalo vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharitum. So tam nimittam nāsevati, na bhāveti, na bahulikaroti, na svādhiṭṭhitam adhiṭṭhāti, tassa evam hoti ‘yamnūnāham vitakkavicārānam vūpasamā -pa- dutiyam jhānam upasampajja vihareyyan’ti. So na sakkoti vitakkavicārānam vūpasamā -pa- dutiyam jhānam upasampajja viharitum. Tassevam hoti ‘yamnūnāham vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja vihareyyan’ti. So na sakkoti vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharitum. Ayam vuccati bhikkhave bhikkhu ubhato bhaṭṭho ubhato parihīno, seyyathāpi sā gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritun’ti¹.

Tasmānena tasmīmyeva tāva paṭhamajjhāne pañcahākārehi ciṇṇavasina bhavitabbam.

Pañcavasīkathā

78. Tatrimā pañca vasiyo āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī, vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇavasīti. Paṭhamam jhānam yatthicchakam yadicchakam yāvadicchakam āvajjeti, āvajjanāya dandhāyitattam natthīti **āvajjanavasī**. Paṭhamam jhānam yatthicchakam -pa- samāpajjati, samāpajjanāya dandhāyitattam natthīti **samāpajjanavasī**. Evam sesāpi vitthāretabbā.

AYam panettha atthappakāsanā, paṭhamajjhānato vuṭṭhāya paṭhamam vitakkam āvajjayato bhavaṅgam upacchinditvā uppannāvajjanānantaram vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javanti. Tato dve bhavaṅgāni, tato puna vicārārammaṇam āvajjanam, vuttanayāneva javanānīti evam pañcasu jhānaṅgesu yadā nirantaram pesetum sakkoti, athassa **āvajjanavasī** siddhā hoti. Ayam pana matthakappattā vasī Bhagavato yamakapāṭihāriye

1. Am 3. 216 piṭṭhe.

labbhati, aññesaṃ vā evarūpe kāle. Ito paraṃ sīghatarā āvajjanavasī nāma natthi.

Āyasmato pana Mahāmogallānassa Nandopanandanāgarājadamane viya sīghaṃ samāpajjanasamatthatā **samāpajjanavasī** nāma.

Accharāmatthaṃ vā dasaccharāmatthaṃ vā khaṇaṃ ṭhapetuṃ samatthatā **adhittānavasī** nāma. Tatheva lahuṃ vuṭṭhātuṃ samatthatā **vuṭṭhānavasī** nāma. Tadubhayadassanattaṃ Buddharakkhitattherassa vatthuṃ kathetuṃ vaṭṭati.

So hāyasmā upasampadāya aṭṭhavassiko hutvā Therambatthale¹ Mahārohaṇaguttattherassa gilānupaṭṭhānaṃ āgatānaṃ timsamattānaṃ iddhimantasahassānaṃ majjhe nisinno therassa yāguṃ paṭiggāhayamānaṃ upaṭṭhākanāgarājānaṃ gahessāmīti ākāso pakkhandantaṃ supaṇṇarājānaṃ disvā tāvadeva pabbataṃ nimminivā nāgarājānaṃ bāhāyaṃ gahetvā tattha pāvīsi. Supaṇṇarājā pabbate pahāraṃ datvā palāyi. Mahāthero āha “sace āvuso Buddharakkhito² nābhavissa, sabbeva gārayhā assāmā”ti.

Paccavekkhaṇavasī pana āvajjanavasīyā eva vuttā. Paccavekkhaṇa-javanāneva hi tattha āvajjanānantarānīti.

Dutiyajjhānakathā

79. Imāsu pana pañcasu vasīsu ciṅṇavasīnā paṇṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannaṃvaraṇapaccatthikā, vitakkavicārānaṃ oḷārikattā aṅgadubbalā”ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānaṃ santato manasikatvā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkavicārā oḷārikato upaṭṭhahanti, pītisukhañceva cittekaggatā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgaṃ pahānāya santa-aṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto “idāni dutiyajjhānaṃ uppajjissatī”ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkaṣiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ

1. Therappattaleṇe (Ka)

2. Rakkhito (Sī, I)

uppajjati. Tato tasmim̐yevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesamavasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ dutiyajjhānikam̐. Sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarānīti.

Ettāvatā cesa vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evamanena dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ dutiyaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

80. Tattha **vitakkavicārānaṃ vūpasamā**ti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnaṃ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi. Aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dīpanatthaṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ajjhattanti idha niyakajjhattamadhīpetam̐. Vibhaṅge pana “ajjhattaṃ paccattan”ti ettakameva vuttaṃ. Yasmā ca niyakajjhattamadhīpetam̐, tasmā attani jātaṃ¹ attano santāne nibbattanti ayamettha attho. **Sampasādananti** sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ. Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca cetaso sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe sampasādanaṃ cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmiṃ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyamattthayojanā, eko udetīti ekodi, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahato² vā eko asahāyo hutvā itipi vattuṃ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhāpetīti attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti ekodi,

1. Tasmā attano santāne jātaṃ (Sī), tasmā attano attani vā jātaṃ (Syā)

2. ...virahito (Sī, Syā, I)

samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ. So paṇāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṃ cetaso ekodibhāvanti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānepi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvañca”ti vuttanti. Vuccate, aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya “sampasādanaṃ”ti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā “ekodibhāvaṃ”tipi na vuttaṃ. Imasmim̐ pana jhāne vitakkavicārpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo, tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Vibhaṅge pana “sampasādananti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Cetaso ekodibhāvanti yā cittassa ṭhīti -passammāsamādhi”ti¹ ettakameva vuttaṃ. Evaṃ vuttana pana tena saddhim̐ ayamatthavaṇṇanā yathā na virujjhati, aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā.

81. **Avitakkaṃ avicāranti** bhāvanāya pahīnattā etasmim̐, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Vibhaṅgepi vuttaṃ “iti ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikātā, tena vuccati avitakkaṃ avicāraṃ”ti¹.

Etthāha “nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamattho siddho, atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāraṃ’ti”. Vuccate, evametam̐ siddhovāyamattho, na panetaṃ tadatthadīpakam̐. Nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanattham̐ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vuttaṃ”ti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

nīvaraṇappahānā, paṭhamajjhānamiva ca na aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkam avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārābhāvassa hetuparidīpakañca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkam avicāraṃ”ti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhi”ti vattabbataṃ arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca, tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattānaṃ idameva “samādhijan”ti vuttaṃ. Pītisukhanti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ samāpajjatiṭīpi dutiyaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgatan”ti, tattha vitakkavicārānaṃ pahānavasena dvaṅgavippahīnatā veditabbā. Yathā ca paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti, na tathā imassa vitakkavicārā. Appanākkhaṇeyeva ca panetaṃ vinā tehi uppajjati. Tenassa te “pahānaṅgaṇa”ti vuccanti. Pīti sukhaṃ cित्तेkaggatāti imesaṃ pana tiṇṇaṃ uppattivaseṇa tivaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ Vibhaṅge “jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā”ti¹ vuttaṃ, taṃ sapaṛikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Thapetvā pana sampasādanaṃ nipariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikameva etaṃ hoti. Yathāha “katamaṃ tasmaṃ samaye tivaṅgikam jhānaṃ hoti, pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā”ti². Sesam paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Tatiyajjhānakathā

82. Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasina hutvā paṇḍadutiyajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannavitakkavicārapaccatthikā, ‘yadeva tattha pītigataṃ cetaso uppilāvitaṃ”³,

1. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 44 peyyāle; Abhi 2. 276 piṭṭhe.

3. Ubbilāvitaṃ (Sī), ubbilāvitaṃ (Syā, I)

etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati¹ti vuttāya pītiyā oḷārikattā aṅgadubbalā²ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyajjhānaṃ santato manasikarivā dutiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya tatiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato pīti oḷārikato upaṭṭhāti, sukhañceva ekaggatā ca santato upaṭṭhāti. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santa-aṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittam “pathavī pathavī”ti punappunam manasikaroto “idāni tatiyajjhānaṃ uppajjissati”ti bhavaṅgam upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇam ārammaṇam katvā manodvārāvajjanam uppajjati. Tato tasmimyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesam avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ tatiyajjhānikaṃ, sesāni vuttanayeneva kāmāvacarānīti. Ettāvata ca panesa pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti, tatiyam jhānaṃ upasampajja viharatīti². Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgatam tividhakalyāṇam dasalakkhaṇasampannaṃ tatiyam jhānaṃ adhigatam hoti pathavīkasiṇam.

83. Tattha **pītiyā ca virāgā**ti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā. Ubhinnam pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā “pītiyā ca virāgā kiñca bhīyyo vūpasamā cā”ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā “pītiyā jigucchanā ca vūpasamā cā”ti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā “pītiyā ca virāgā, kiñca bhīyyo vitakkavicārānañca vūpasamā”ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanattham vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttam. Vitakkavicārānañca vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati, nūna³ vitakkavicāravūpasamo maggo

1. Dī 1. 34 piṭṭhe.

2. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

3. Nanu (Ka)

imassa jhānassāti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saññojanānaṃ pahānā”¹ ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānaṃca vūpasamā”³ti.

84. **Upekkhako ca viharatī**ti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā. Samaṃ passatī, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhakoti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, vīriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā, vipassanupekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave³ bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”⁴ti⁴ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷarammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārahūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”⁵ti⁵ evamāgatā sattesu majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ”⁶ti⁶ evamāgatā sahaḷādhamaṇānaṃ majjhattākārahūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

1. Parikkhayā (Pāḷiyānaṃ), pahānāya (Ma 2. 98)

2. Dī 1. 148; Ma 2. 99; Saṃ 3. 63; Aṃ 1. 235 piṭṭhādīsu.

3. Khīṇāsavo (sabbattha) Pāḷiyā saṃsandetabbaṃ.

4. Aṃ 2. 247 piṭṭhe.

5. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhādīsu.

6. Ma 1. 14 piṭṭhādīsu.

Yā pana “kālenakālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī”¹ti¹ evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā “kati saṅkhārupekkhā samathavasena² uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti. Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti. Dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”³ti³ evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā gahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim̐ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagatan”⁴ti⁴ evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkham̐ paṭilabhati”⁵ti⁵ evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahaṃjātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”⁶ti⁶ evamāgatā aggasukhepi tasmim̐ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati parisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ”⁷ti⁷ evamāgatā sabbapaccanīkaporisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā ayaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

1. Am̐ 1. 258 piṭṭhe.

2. Samādhivasena (sabbattha)

3. Paṭisaṃ 62 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

5. Ma 3. 51; Am̐ 2. 450 piṭṭhesu.

6-7. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

Yathā cetāsamatthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhā vipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappamā ajapadadaṇḍam gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhataṭṭā hoti, evameva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍena gāḷhaṃ sappamā gahetvā “kiṃ tāhaṃ imaṃ sappamā aviheṭṭento attānaṃca iminā aḍaṃsāpento muñceyyan”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭṭā hoti. Evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhataṭṭasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṃca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idhādhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha, nanu cāyamatthato tatramajjhātupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyaṃjjhānesupi atthi. Tasmā tatrāpi upekkhako ca viharatīti evamayam vattabbā siyā, sā kasmā na vuttāti. Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha panāyam vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatīti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

85. Idāni **sato ca sampajānoti** ettha saraṭīti sato. Sampajānāṭīti sampajāno. Puggalena sati ca sampajāññaṃca vuttam. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇam sampajāññam, tīraṇarasam, pavicyapaccupaṭṭhānam.

Tattha kiñcāpi idam̐ satisampajaññam̐ purimajjhānesupi atthi. Muṭṭhasatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesam̐ jhānānam̐ bhūmiyam̐ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattam̐ tattha satisampajaññakiccam̐. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyam̐ viya satisampajaññakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttam̐. Kiñca bhiyyo, yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum̐ upagacchati, evamidam̐ tatiyajjhānasukham̐ pītito apanītam̐, tam̐¹ satisampajaññārakkhena arakkhiyamānam̐ punadeva pītim̐ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārājanti, idañca atimadhuram̐ sukham̐, tato param̐ sukhābhāvā. Satisampajaññānubhāvena panettha sukhe asārājanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesam̐ dassetum̐ idamidheva vuttanti veditabbam̐.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisamvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisamvedanābhogo natthi. Evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttam̐ sukham̐. Yam̐ vā tam̐ nāmakāyasampayuttam̐ sukham̐, tam̐samuṭṭhānena yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭṭo², yassa phuṭṭattā³ jhānā vuṭṭhitopi sukham̐ paṭisamvedeyya. Tasmā etamattham̐ dassento sukhañca kāyena paṭisamvedetīti āha.

86. Idāni **yam̐ tam̐ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti** ettha yam̐jhānahetu yam̐jhānakāraṇā tam̐ tatiyajjhānasamaṅgipuggalam̐ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāseṇti, pasamsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Tam̐ tatiyam̐ jhānam̐ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana tam̐ te evam̐ pasamsantīti. Pasamsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepī tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evam̐ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantam̐ ariyajanasavitameva ca asam̐kiliṭṭham̐ sukham̐ nāmakāyena paṭisamvedeti, tasmā pasamsāraho

1. Apanītampi (Vi Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe) 2. Phuṭṭho (Sī, Syā) 3. Phuṭṭhattā (Sī, Syā)

hoti. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāsentō “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ.

Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ samāpajjatīpi tatiyaṃ. Yampana vuttaṃ “ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgatan”ti, ettha pītiyā pahānavasena ekaṅgavippahīnatā veditabbā. Sā panesā dutiyajjhānassa vitakkavicārā viya appanākkhaṇeyeva pahīyati. Tena nassa sā pahānaṅganti vuccati. Sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pana dvinnaṃ uppattivaseṇa duvaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ Vibhaṅge “jhānanti upekkhā sati sampajaññaṃ sukhaṃ cittassekaggatā”ti¹ vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Thapetvā pana upekkhāsatisampajaññāni nippariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena duvaṅgikamevetāṃ hoti. Yathāha “katamaṃ tasmim samaye duvaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, sukhaṃ cittassekaggatā”ti². Sesā paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Catutthajjhānakathā

87. Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṅṇavasinā hutvā paṇḍatatiyajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannapītipaccatthikā, ‘yadeva tattha sukhamiti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati’ti³ evaṃ vuttassa sukhasa oḷārikattā aṅgadubbala”ti ca tattha dosaṃ disvā catutthaṃ jhānaṃ santato manasikatvā tatiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya catutthādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā tatiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānaṃ jhānaṅgāni paccavekkhato cetasikasomanassasaṅkhātaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, upekkhāvedanā ceva cittekaggatā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santa-aṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto “idāni catutthaṃ jhānaṃ uppajjissatī”ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmimyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni

1. Abhi 2. 270 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 45 peyyāle, Abhi 2. 275 piṭṭhe. 3. Dī 1. 34 piṭṭhe.

uppajjanti, yesaṃ avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarāni. Ayaṃ pana viseso, yasmā sukhavedanā adukkhamasukhāya vedanāya āsevanapaccayena paccayo na hoti, catutthajjhāne ca adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṃ, tasmā tāni upekkhāvedanāsampayuttāni honti. Upekkhāsampayuttattāyeva cettha pītipi parihāyatīti. Ettāvatā cesa sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatiṭṭhānaṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati¹. Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ catutthaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

88. Tattha **sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā**ti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevāti** tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotīti. Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati. Dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatīyajjhānaṃ² upacārakkhaṇesu. Evametesāṃ pahānakkamena avuttānampi Indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehipi -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Etthacuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, etthacuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”³ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho.

1. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhādīsu.

2. Paṭhamadutiyatīyānaṃ (Ka)

3. Saṃ 3. 188-9 piṭṭhesu.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍamsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetam na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṃ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa¹ domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca satī uppajjati. Vitakkavicārābhāve ca neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanātarūpa-phuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti tattha tattha aparisesaggaṇaṃ katanti.

Etthāha “athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā”²ti? Sukhaggaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ adukkhamasukhanti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā duviññeyyā na sakkā sukhena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa sukhaggaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha nan”³ti tampi gāhayati, evameva Bhagavā sukhaggaṇatthaṃ sabbā etā samāhari. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā yaṃ neva sukhaṃ na dukkhaṃ na somanassaṃ na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanāti sakkā hoti esā gāhayitum.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkappahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha

1. Pahīnassāpī (Ka)

2. Samāharī (Vi Ṭṭha 1. 123)

“cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso bhikkhu sukhasa ca pahānā -pa- catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime khvāvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā”¹.

Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhi-ādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattham tattha pahīnāti vuttā, evam vaṇṇabhaṇanatthampetassa jhānassetā idha² vuttātipi veditabbā.

Paccayaghātena vā ettha rāgadosānamatidūrabhāvam dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rāgassa. Dukkham domanassassa paccayo, domanassam dosassa. Sukhādighātena cassa sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkham. Sukhābhāvena asukham. Etenettha dukkhasukhapaṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhadukkhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

89. Upekkhāsati pārisuddhinti upekkhāya janitasatiyā pārisuddhim. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsati pārisuddhin”³ti vuccati. Vibhaṅgepi vuttam “ayam sati imāya upekkhāya visadā hoti pārisuddhā pariyodātā. Tena vuccati upekkhāsati pārisuddhī”³ti. Yāya ca upekkhāya ettha satiyā pārisuddhi hoti, sā atthato tatra majjhattatā veditabbā. Na kevalañcetta tāya satiyeva pārisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayam upekkhā heṭṭhāpi tisu jhānesu vijjati. Yathā pana divā sūriyappabhābhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena

1. Ma 1. 370 piṭṭhe.

2. Jhānassa tā idha (Sī, Syā, I), jhānassidha (Ka)

3. Abhi 2. 271 piṭṭhe.

vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhā candalekhā vitakkādīpaccaṇīkadhammatejābhībhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā appaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamādījjhānabhedesu aparisuddhā hoti. Tassa ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi “upekkhāsati-pārisuddhin”ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādīpaccaṇīkadhammatejābhībhavābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhā-candalekhā ativiya parisuddhā. Tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo parisuddhā honti pari-yodātā. Tasmā idameva “upekkhāsati-pārisuddhin”ti vuttanti vedita-bbāṃ.

Catutthanti gaṇanānupubbatā catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ samāpajjati-pi catutthaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgatan”ti, tattha somanassassa pahānavasena ekaṅgavippahīnatā vedita-bbā. Tañca pana somanassaṃ ekavīthiyaṃ purimajavanesuyeva pahīyati. Tenassa taṃ pahānaṅganti vuccati. Upekkhāvedanā cittassekaggatāti imesaṃ pana dvinnaṃ uppattivāsena duvaṅgasamannāgatatā vedita-bbā. Sesā paṭhamajjhāne vuttanayameva. Esa tāva catukkajjhāne nayo.

Pañcakajjhānaṃkathā

90. Pañcakajjhānaṃ pana nibbattentena paṇḍapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsanna-nīvaraṇapaccatthikā, vitakkassa oḷārikattā aṅgadubbala”ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānaṃ santato manasikarivā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhi-gamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkamattaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, vicārādayo santato. Tadāssa oḷārikaṅgappa-hānāya santaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittāṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto vuttanayeneva dutiyajjhānaṃ uppajjati. Tassa vitakkamattameva pahānaṅgaṃ. Vicārādīni cattāri samannāgataṅgāni. Sesā vuttappakārameva.

evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciñṇavasina hutvā paṇḍadutiyaḥhānato vuṭṭhāya “ayaṃ samāpatti āsannaṅvikkapaccatthikā, vicārassa oḷārikattā aṅgadubbala”ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyaṃ ḥhānaṃ santato manasikarivā dutiyaḥhāne nikantiṃ pariyaḍāya tatiyaḍhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyaḥhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa ḥhānaṅgāni paccavekkhato vicāramattaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, pīti-āḍīni santato. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ “pathavī pathavī”ti punappunaṃ manasikaroto vuttanayeneva tatiyaṃ ḥhānaṃ uppajjati. Tassa vicāramattameva pahānaṅgaṃ catukkanayassa dutiyaḥhāne viya pīti-āḍīni tīṇi samannāgataṅgāni. Sesam vuttappakārameva.

Iti yaṃ catukkanaye dutiyaṃ, taṃ dvidhā bhindivā pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti. Yāni ca tattha tatiyacatutthāni, tāni ca catutthapañcamāni honti. Paṭhamam paṭhamamevāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Pathavīkaṣiṇaniddeso nāma

Catuttho paricchedo.

5. Sesakasiṇaniddesa

Āpokasiṇakathā

91. Idāni pathavīkasiṇānantare āpokasiṇe vitthāarakathā hoti. Yatheva hi pathavīkasiṇam, evaṃ āpokasiṇampi bhāvetukāmena sukhanisinnena āpasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha. Ito parañhi ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

Idhāpi pubbekatādhikārassa puññavato akate āpasmiṃ pokkharāṇiyā vā taḷāke vā loṇiyā vā samudde vā nimittaṃ uppajjati Cūḷasivattherassa viya. Tassa kirāyasmato lābhasakkāraṃ pahāya vivittavāsaṃ vasissāmīti Mahātitho nāvamārūhitvā Jambudīpaṃ gacchato antarā mahāsamuddaṃ olokayato tappaṭibhāgaṃ kasiṇanimittaṃ udapādi.

Akatādhikārena cattāro kasiṇadose pariharantena nīlapītalohitodātavaṇṇānāmaññataravaṇṇaṃ āpaṃ agahetvā yampana bhūmiṃ asampattameva ākāse suddhavatthena gahitaṃ udakaṃ, aññaṃ vā tathārūpaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, tena pattaṃ vā kuṇḍikaṃ vā samatittikaṃ pūretvā vihārapaccante vuttappakāre paṭicchane okāse ṭhapetvā sukhanisinnena na vaṇṇo paccavekkhitabbo. Na lakkhaṇaṃ manasi kātābbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā ambu, udakaṃ, vāri, salilanti-ādīsu āponāmesu pākaṭaṇāmasaseneva “āpo āpo”ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Idha pana uggahanimittaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, sace pheṇapupphūḷaka¹ missaṃ udakaṃ hoti, tādisameva upaṭṭhāti, kasiṇadoso paññāyati. Paṭibhāganimittampana nipparipphandaṃ² ākāse ṭhapitamaṇīḷavaṇṇaṃ viya maṇimayādāsamaṇḍalamiva ca hutvā upaṭṭhāti. So tassa saha

1. Pheṇabubbuḷaka- (Sī, I)

2. Paripphandaṇaṃ (Ka-Sī, Ka)

upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. . Āpokasiṇaṃ.

Tejokasiṇakathā

92. Tejokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi tejasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tattha katādhikāraṣṣa puñṇavato akate nimittaṃ gaṇhantassa dīpasikhāya vā uddhane vā pattapacanaṭṭhāne vā davadāhe vā yattha katthaci¹ aggijālaṃ olokentassa nimittaṃ uppajjati Cittaḡuttattherassa viya. Tassa hāyasmato dhammassavanadivase uposathāgāraṃ pavitṭhassa dīpasikhaṃ olokentasseva nimittaṃ uppajji.

Itarena pana kātabbaṃ. Tatridaṃ karaṇavidhānaṃ, siniddhāni sārādārūni phāletvā sukkhāpetvā ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvā patirūpaṃ rukkhamūlaṃ vā maṇḍapaṃ vā gantvā pattapacanaṅkārena rāsiṃ katvā ālimpetvā kaṭasārake vā camme vā paṭe vā vidatthacaturaṅgulappamaṇaṃ chiddaṃ kātabbaṃ. Taṃ purato ṭhapetvā vuttanayeneva nisīditvā heṭṭhā tiṇakaṭṭhaṃ vā upari dhūmasikhaṃ vā amanasikarivā vemajjhe ghanajālāya nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, nīlanti vā pītanti vāti-ādivasena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, uṇhattavasena lakkhaṇaṃ na manasi kātabbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā pāvako, kaṇhavattani, jātavedo, hutāsanoti-ādīsu aggināmesu pākāṭanaṃavaseneva “tejo tejo”ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Tattha uggahanimittaṃ jālaṃ chijjivā chijjivā patanasadisam hutvā upaṭṭhāti. Akate gaṇhantassa pana kasiṇadoso pañṇāyati, alātakhaṇḍaṃ vā aṅgāraṇḍo vā chārikā vā dhūmo vā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ niccalaṃ ākāse ṭhapitarattakambalakhaṇḍaṃ viya suvaṇṇatālavaṇṇaṃ viya kañcanatthambho viya ca upaṭṭhāti. So tassa saha upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. . Tejokasiṇaṃ.

1. Yatthakatthacideva (Ka-Sī, Syā, I)

Vāyokasiṇakathā

93. Vāyokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tañca kho diṭṭhavasena vā phuṭṭhavasena vā. Vuttañhetam Aṭṭhakathāsu “vāyokasiṇaṃ uggaṇhanto vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhāti, ucchaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, veḷaggaṃ vā -pa- rukkhaggaṃ vā kesaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, kāyasmim vā phuṭṭhaṃ upalakkheti”ti. Tasmā samasīsaṭṭhitaṃ ghanapattaṃ ucchum vā veḷum vā rukkhaṃ vā caturaṅgulappamāṇaṃ ghanakesassa purisassa sīsaṃ vā vātena pahariyamānaṃ disvā “ayaṃ vāto etasmim ṭhāne paharati”ti satim ṭhapetvā, yaṃ vā panassa vātapānantarikāya vā bhittichiddena vā pavisitvā vāto kāyappadesaṃ paharati, tattha satim ṭhapetvā vātamāluta-anilādīsu vāyunāmesu pākāṭanāmasaseneva “vāto vāto”ti bhāvetabbaṃ. Idha uggahanimittavaḍḍhanato oṭāritamattassa pāyāsassa usumavaṭṭisadisam calaṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ sannisinnaṃ hoti niccalaṃ. Sesam vuttanayeneva veditabbanti. . Vāyokasiṇaṃ.

Nīlakasiṇakathā

94. Tadanantarampana nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlakasmim nimittaṃ gaṇhāti phupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa puññavato tāva tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pūjāṭhānesu pupphasantharaṃ vā nīlavatthamaṇiṇaṃ vā aññatarāṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena nīluppalagirikaṇṇikādīni pupphāni gahetvā yathā kesaraṃ vā vaṇṭaṃ vā na paññāyati, evaṃ caṅgoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā¹ pattehiyeva samatittikaṃ pūretvā santharitaṃ. Nīlavaṇṇena vā vatthena bhaṇḍikaṃ bandhitvā pūretabbaṃ. Mukhavaṭṭiyaṃ vā assa bheritalamiva bandhitaṃ. Kaṃsaṇīla palāsaṇīla añjananīlānaṃ vā aññatarena dhātunā pathavīkasiṇe vuttanayena saṃhāriṃ vā bhittiyaṃyeva vā kasiṇamaṇḍalaṃ katvā visabhāgavaṇṇena paricchinditaṃ. Tato pathavīkasiṇe vuttanayena “nīlaṃ nīlaṃ”ti manasikāro pavattetaṃ. Idhāpi uggahanimittaṃ kasiṇadoso paññāyati, kesaraṇḍakapattantarikādīni upaṭṭhahanti. Paṭibhāganimittaṃ kasiṇamaṇḍalato muñcitvā

1. Caṅgoṭakaṃ vā karaṇḍakapaṭalaṃ vā (Ka)

ākāse maṇitālavaṅṭhasadisam upaṭṭhāti. Sesam vuttanayeneva veditabbanti. .
Nīlakasiṇam.

Pītakasiṇakathā

95. Pītakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetam pītakasiṇam uggaṇhanto pītakasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puñṇavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pupphasantharam vā pītavattadhātūnam vā aññataram disvāva nimittam uppajjati Cittaguttattherassa viya. Tassa kirāyasmato Cittalapabbate pattaṅgapuppheti kataṃ āsanapūjaṃ passato saha dassaneneva āsanappamāṇam nimittam udapādi. Itarena kaṇikārapupphādinaṃ vā pītavattthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇam katvā “pītakam pītakan”ti manasikāro pavattetabbo. Sesam tādisamevāti. .
Pītakasiṇam.

Lohitakasiṇakathā

96. Lohitakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetam lohitakasiṇam uggaṇhanto lohitakasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puñṇavato tathārūpaṃ bandhujīvakādīmālāgacchaṃ vā pupphasantharam vā lohitakavattthamaṇidhātūnam vā aññataram disvāva nimittam uppajjati. Itarena jayasumana bandhujīvakarattakoraṇḍakādipupphehi vā rattavattthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇam katvā “lohitakam lohitakan”ti manasikāro pavattetabbo. Sesam tādisamevāti. . Lohitakasiṇam.

Odātakasiṇakathā

97. Odātakasiṇepi odātakasiṇam uggaṇhanto odātasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā vassikasumanādipupphasantharam vā kumudapadumarāsīm vā odātavattadhātūnam vā aññataram disvāva nimittam uppajjati, tipumaṇḍala rajatamaṇḍala candamaṇḍalesupi uppajjatiyeva.

Itarena vuttappakārehi odātapupphehi vā odātavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇaṃ katvā “odātaṃ odātaṃ”ti manasikāro pavattetabbo. Sesāṃ tādīsamevāti. . Odātakasiṇaṃ.

Ālokakasiṇakathā

98. Ālokakasiṇe pana ālokakasiṇaṃ uggaṇhanto ālokasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tālacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato yaṃ bhittichiddādīnaṃ aññatarena sūriyāloko vā candāloko vā pavisitvā bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, ghanapaṇṇarukkhasākhaṇtarena vā ghanasākhaṇḍa-pantarena vā nikkhamitvā bhūmiyameva maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarenāpi tadeva vuttappakāramobhāsamaṇḍalaṃ “obhāso obhāso”ti vā “āloko āloko”ti vā bhāvetabbaṃ. Tathā asakkontena ghaṭe dīpaṃ jāletvā ghaṭamukhaṃ pidahitvā ghaṭe chiddaṃ katvā bhittimukhaṃ ṭhapetabbaṃ. Tena chiddena dīpāloko nikkhamitvā bhittiyaṃ maṇḍalaṃ karoti, taṃ āloko ālokoti bhāvetabbaṃ. Idamitarehi ciraṭṭhitikaṃ hoti. Idha uggahanimittaṃ bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā uṭṭhitamaṇḍalasadisameva hoti. Paṭibhāganimittaṃ ghanavippasanna-ālokapuñṇjasadisam. Sesāṃ tādīsamevāti. . Ālokakasiṇaṃ.

Paricchinnākāsakasiṇakathā

99. Paricchinnākāsakasiṇepi ākāsakasiṇaṃ uggaṇhanto ākāsasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tālacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puñṇavato bhittichiddādīsu aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena succhannamaṇḍape vā cammakāṭasārakādīnaṃ vā aññatarasmiṃ vidatthacaturāṅgulappamāṇaṃ chiddaṃ katvā tadeva vā bhittichiddādībhedaṃ chiddaṃ “ākāso ākāso”ti bhāvetabbaṃ. Idha uggahanimittaṃ saddhiṃ bhittipariyantādīhi chiddasadisameva hoti, vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhati. Paṭibhāganimittamākāsamaṇḍalameva hutvā upaṭṭhāti, vaḍḍhiyamānañca vaḍḍhati. Sesāṃ pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbanti. . Paricchinnākāsakasiṇaṃ.

Iti kasiṇāni dasabalo,
 Dasa yāni avoca sabbadhammadaso.
 Rūpāvacaramhi catukkapañcakajjhānhetūni.
 Evaṃ tāni ca tesaṅca,
 Bhāvanānāyamimaṃ viditvāna.
 Tesveva ayaṃ bhiyyo,
 Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

100. Imesu hi **pathavīkasiṇavasena** ekopi hutvā bahudhā hotīti-
 ādibhāvo, ākāse vā udake vā udake vā pathaviṃ nimminivā padasā
 gamanaṃ, ṭhānanisajjādikappanaṃ vā, paritta-appamāṇanayena
 abhibhāyatanapaṭilābhoti evamādīni ijjhanti.

Āpokasiṇavasena pathaviyaṃ ummujjananimujjanaṃ,
 udakavuṭṭhisamuppādanaṃ, nadīsamuddādīnimānaṃ,
 pathavīpabbatapāsādādīnaṃ kampananti evamādīni ijjhanti.

Tejokasiṇavasena dhūmāyanā, pajjalanā, aṅgāravuṭṭhisamuppādanaṃ,
 tejasā tejopariyādānaṃ, yadeva so icchati tassa ḍahanasamatthatā, dibbena
 cakkhunā rūpadassanattāya ālokakaraṇaṃ, parinibbānasamaye tejodhātuyā
 sarīrajjhāpananti evamādīni ijjhanti.

Vāyokasiṇavasena vāyugatigamaṇaṃ, vātavuṭṭhisamuppādananti
 evamādīni ijjhanti.

Nīlakasiṇavasena nīlarūpanimmānaṃ, andhakāraṇaṃ,
 suvaṇṇadubbaṇṇanayena abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamoti
 evamādīni ijjhanti.

Pītakasiṇavasena pītakarūpanimmānaṃ, suvaṇṇanti adhimuccanā,
 vuttanayeneva abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamo cāti
 evamādīni ijjhanti.

Lohitakasiṇavasena lohitakarūpanimmānaṃ, vuttanayeneva
 abhibhāyatanapaṭilābho, subhavamokkhādhigamoti evamādīni ijjhanti.

Odātakasiṇavasena odātarūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaṇaṃ, andhakāraavidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanattḥāya ālokakaraṇanti evamāḍiṇi ijjhanti.

Ālokakasiṇavasena sappabhārūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaṇaṃ, andhakāraavidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanattḥam ālokakaraṇanti evamāḍiṇi ijjhanti.

Ākāsakasiṇavasena paṭicchannānaṃ vivaṭakaraṇaṃ, antopathavīpabbatādīsupi ākāsaṃ nimminivā iriyāpathakappaṇaṃ, tirokuḍḍādīsū asajjamānagamananti evamāḍiṇi ijjhanti.

Sabbāneva uddham adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇanti imaṃ pabhedam labhanti. Vuttañhetam “pathavīkasiṇameko sañjānāti. Uddhamadhotiriyaṃ advayamappamāṇan”ti-ādi.

Tattha **uddhanti** uparigaganatalābhimukhaṃ. **Adhoti** heṭṭhābhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriyanti** khattamaṇḍalamiva samantā paricchinditaṃ. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti. Ālokaṃ dībbacakkhunā rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ uddhamadhotiriyanti. **Advayanti** idampana ekassa aññabhāvānupagamanattḥam vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ pavittḥassa sabbadisāsu udakameva hoti, na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa añño kasiṇasambhedoti. Eseva nayo sabbattha. **Appamāṇanti** idam tassa pharaṇa-appamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati. Na ayamassa ādi idam majjhanti pamāṇaṃ gaṇhātīti.

101. Ye ca te sattā kammāvaraṇena vā samannāgatā kilesāvaraṇena vā samannāgatā vipākāvaraṇena vā samannāgatā asaddhā acchandikā duppañña abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti vuttā, tesamekassāpekakasiṇepi bhāvaṇā na ijjhati. Tattha **kammāvaraṇena samannāgatā**ti ānantariyakammasamaṅgino. **Kilesāvaraṇena samannāgatā**ti niyatamicchādīṭṭhikā ceva ubhatobyañjanakapaṇḍakā ca. **Vipākāvaraṇena samannāgatā**ti ahetukadvihetukapaṭisandhikā. **Asaddhā**ti Buddhādīsū saddhāviraḥitā. **Acchandikā**ti apaccanīkapaṭipadāyaṃ

chandavirahitā. **Duppaññāti** lokiyalokuttarasammādiṭṭhiyā virahitā. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu niyāmasaṅkhātāṃ sammattasaṅkhātāṅca ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbāti attho. Na kevalaṅca kasiṇeyeva, aññesupi kammaṭṭhānesu etesamekassapi bhāvanā na ijjhati. Tasmā vigatavipākāvaraṇenapi kulaputtana kammāvaraṇaṅca kilesāvaraṇaṅca ārakā parivajjetvā saddhammassavanasappurisūpanissayādīhi saddhaṅca chandaṅca paññaṅca vaḍḍhetvā kammaṭṭhānānuyoge yogo karaṇīyoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Sesakasiṇaniddeso nāma

Pañcama paricchedo.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesa

Uddhumātakādīpadatthavaṇṇanā

102. Kasiṇānantaramuddiṭṭhesu pana uddhumātakam, vinīlakam, vipubbakam, vicchiddakam, vikkhāyitakam, vikkhittakam, hatavikkhittakam, lohitaḥam, puḷavakam¹, aṭṭhikanti dasasu aviññāṇakāsubhesu bhastā viya vāyunā uddham jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā² uddhumātam, uddhumātameva **uddhumātakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam uddhumātanti **uddhumātakam**. Tathārūpassa chavasarīrassetam adhivacanam.

Vinīlam vuccati viparibhinnanīlavaṇṇam, vinīlameva **vinīlakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vinīlanti vinīlakam. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetamadhivacanam.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānam pubbam vipubbam, vipubbameva **vipubbakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vipubbanti vipubbakam. Tathārūpassa chavasarīrassetamadhivacanam.

Vicchidam vuccati dvidhā chindanena apadhāritam³, vicchidameva **vicchiddakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vicchidanti vicchiddakam. Vemajjhe chinnassa chavasarīrassetamadhivacanam.

Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāditanti vikkhāyitam, vikkhāyitameva **vikkhāyitakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vikkhāyitanti vikkhāyitakam. Tathārūpassa chavasarīrassetamadhivacanam.

Vividham khittam vikkhittam, vikkhittameva **vikkhittakam**. Paṭikkūlattā vā kucchitam vikkhittanti vikkhittakam. Aññena hattham aññena pādam aññena sīsanti evam tato tato khittassa chavasarīrassetamadhivacanam.

Hatañca tam purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakam**. Kākapadākārena aṅgapaccāṅgesu satthena hanivā vuttanayena vikkhittassa chavasarīrassetamadhivacanam.

1. Puḷavakam (Syā, I, Ka)

2. Mātattā (Ka)

3. Apavāritam (Sī, I)

Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ**.
Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetamadhivacanāṃ.

Puḷavā¹ vuccanti kimayo, puḷave² kiratīti **puḷavakaṃ**. Kimiparipuṇṇassa
chavasarīrassetamadhivacanāṃ.

Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ.
Aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapetamadhivacanāṃ. Imāni ca pana
uddhumātakādīni nissāya uppannamittānampi nimittesu
paṭiladdhajjhānānampetāneva nāmāni.

Uddhumātakakammaṭṭhāna

103. Tattha uddhumātakasarīre uddhumātakanimittaṃ uppādetvā
uddhumātakasaṅkhātāṃ jhānaṃ bhāvetukāmena yoginā pathavīkaṣiṇe
vuttanayeneva vuttappakāraṃ ācariyaṃ upasaṅkamtīvā kammaṭṭhānaṃ
uggahetabbaṃ. Tenassa kammaṭṭhānaṃ kathentena asubhanimittatthāya
gamanavidhānaṃ, samantā nimittupalakkhaṇaṃ, ekādasavidhena
nimittaggāho, gatāgatamaggapaccavekkhaṇanti evaṃ appanāvidhāna-
pariyosānaṃ sabbaṃ kathetabbaṃ. Tenāpi sabbaṃ sādhukaṃ uggahetvā
pubbe vuttappakāraṃ senāsanaṃ upagantvā uddhumātakanimittaṃ
pariyesantena vihātabbaṃ.

104. Evaṃ viharantena ca asukasmim nāma gāmadvāre vā aṭṭavimukhe
vā panthe vā pabbatapāde vā rukkhamūle vā susāne vā uddhumātakasarīraṃ
nikkhittanti kathentānaṃ vacanaṃ sutvāpi na tāvadeva atitthena
pakkhandantena viya gantabbaṃ. Kasmā? Asubhaṃ hi nāmetaṃ
vālamigādhiṭṭhitampi amanussādhiṭṭhitampi hoti. Tatrassa jīvitantarāyopi
siyā. Gamanamaggo vā panettha gāmadvārena vā nahānatitthena vā
kedārakoṭiyā vā hoti. Tattha visabhāgarūpaṃ āpāthamāgacchati, tadeva vā
sarīraṃ visabhāgaṃ, hoti. Purisassa hi itthisarīraṃ itthiyā ca purisasarīraṃ
visabhāgaṃ, tadetaṃ adhunāmetaṃ subhatopi upaṭṭhāti, tenassa
brahmacariyantarāyopi siyā. Sace pana “nayidaṃ mādisassa bhāriyaṃ”ti
attānaṃ takkayati, evaṃ takkayamāneva gantabbaṃ.

1. Puḷuvā (Syā, I, Ka)

2. Puḷuvettha (Syā) puḷuve (I, Ka)

105. Gacchantena ca saṅghattherassa vā aññatarassa¹ vā abhiññātassa bhikkhuno kathetvā gantabbaṃ. Kasmā? Sace hissa susāne amanussasīhabyagghādīnaṃ rūpasaddādi-anīṭṭhārammaṇābhībhūtassa aṅgapaccāṅgāni vā pavedhenti², bhuttaṃ vā na pariśaṅṭhāti, añño vā ābādho hoti. Athassa so vihāre pattacīvaraṃ surakkhitaṃ karissati. Dahare vā sāmaṇere vā paṇiṭṭvā taṃ bhikkhuṃ paṭijaggissati. Apica susānaṃ nāma nirāsaṅkaṭṭhānanti maññamānā katakammāpi akatakammāpi corā samosaranti. Te manussehi anubaddhā³ bhikkhussa samīpe bhaṇḍakaṃ chaḍḍetvāpi palāyanti. Manussā “sahoḍḍhaṃ⁴ coraṃ addasāmā”ti bhikkhuṃ gahetvā viheṭṭhenti. Athassa so “mā imaṃ viheṭṭhayittha, mamāyaṃ kathetvā iminā nāma kammena gato”ti te manusse saññāpetvā sotthibhāvaṃ karissati. Ayaṃ ānisaṃso kathetvā gamane. Tasmā vuttappakāraṃsa bhikkhuno kathetvā asubhanimittadassane sañjātābhilāseṇa yathānāma khattiyo abhisekaṭṭhānaṃ, yajamāno yaññasālaṃ, adhanaṃ vā pana nidhiṭṭhānaṃ pītisomanassajāto gacchati, evaṃ pītisomanassaṃ uppādetvā Aṭṭhakathāsu vuttena vidhinā gantabbaṃ. Vuttañhetā—

“Uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇḥanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā asammuṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. Yasmim padese uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ nikkhittaṃ hoti, tasmim padese pāsāṇaṃ vā vammikaṃ vā rukkhaṃ vā gaccharaṃ vā lataṃ vā sanimittaṃ karoti, sārammaṇaṃ karoti. Sanimittaṃ katvā sārammaṇaṃ katvā uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ sabhāvabhāvato upalakkheti, vaṇṇatopi liṅgatopi saṅṭhānatopi disatopi okāsatoṇi paricchedatopi sandhito vivarato ninnato thalato samantato. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, suvavatthitaṃ vavatthapeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavatthitaṃ vavatthapetvā eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya

1. Aññassa (Sī)

2. Pavedhanti (Syā)

3. Anubandhā (Syā, I, Ka)

4. Sahoḍḍhaṃ (Sī, Syā) sakkatānulomaṃ.

satiyā asammuṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. So caṅkamantopi tabbhāgiyaññeva caṅkamaṃ adhiṭṭhāti. Nisīdantopi tabbhāgiyaññeva āsanaṃ paññapeti.

Samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā kimānisamsāti? Samantā nimittupalakkhaṇā asammohatthā asammohānisamsā. Ekādasavidhena nimittaggāho kimatthiyō kimānisamsoti? Ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho upanibandhanānisamsō.

Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā kimatthiyā kimānisamsāti?

Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisampañipādanatthā vīthisampañipādanānisamsā.

So ānisamsadassāvī ratanasaññī hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmim ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaṇamhā parimuccissāmi’^{ti}. So vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassādhiyataṃ hoti rūpāvacaraṃ paṭhamaṃ jhānaṃ dibbo ca vihāro bhāvanāmayañca puññakiriyavatthun^{ti}.

106. Tasmā yo cittasaññattatthāya sivathikadassanaṃ gacchati, so ghaṇḍim paharivā gaṇaṃ sannipātetvāpi gacchatu. Kammaṭṭhānasīsena pana gacchantena ekakena adutiyena mūlakammaṭṭhānaṃ avissajjetvā taṃ manasikaronteneva susāne soṇādi-parissayavinodanattaṃ kattaradaṇḍaṃ vā yaṭṭhim vā gahetvā, sūpaṭṭhita¹ bhāvasampādanena asammuṭṭhaṃ satim katvā, manacchaṭṭhānañca indriyānaṃ antogatabhāvasampādanato abahigatamanena hutvā gantabbaṃ.

Vihārato nikkhamanteneva asukadisāya asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ sallakkhetabbaṃ. Tato yena maggena gacchati, so maggo vavattapetabbo, ayam maggo pācinadisābhimukho vā gacchati, pacchima-uttaradakkhiṇadisābhimukho vā vidisābhimukhovāti². Imasmim pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmim ṭhāne dakkhiṇato, imasmim cassa ṭhāne

1. Suppatiṭṭhita- (Ka)

2. Vā gacchati (?)

pāsāṇo, imasmim vammiko, imasmim rukkho, imasmim gaccho, imasmim latāti. Evaṃ gamanamaggaṃ vavatthapentena nimittaṭṭhānaṃ gantabbaṃ. No ca kho paṭivātaṃ. Paṭivātaṃ gacchantassa hi kuṇapagandho ghānaṃ paharivā matthaluṅgaṃ vā saṅkhobheyya, āhāraṃ vā chaḍḍāpeyya, vippaṭisāraṃ vā janyeyya “īdisaṃ nāma kuṇapaṭṭhānaṃ āgatomhī”ti. Tasmā paṭivātaṃ vajjetvā anuvātaṃ gantabbaṃ. Sace anuvātamaggena na sakkā hoti gantuṃ, antarā¹ pabbato vā papāto vā pāsāṇo vā vati vā kaṇṭakaṭṭhānaṃ² vā udakaṃ vā cikkhallaṃ vā hoti, cīvarakaṇṇena nāsaṃ pidahitvā gantabbaṃ. Idamassa gamanavattaṃ.

107. Evaṃ gatena pana na tāva asubhanimittaṃ oloketabbaṃ. Disā vavatthapetabbā. Ekasmim hi disābhāge ṭhitassa ārammaṇaṅca na vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittaṅca na kammaniyaṃ hoti. Tasmā taṃ vajjetvā yattha ṭhitassa ārammaṇaṅca vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittaṅca kammaniyaṃ hoti, tattha ṭhātabbaṃ. Paṭivātānuvātaṅca pahātabbaṃ. Paṭivāte ṭhitassa hi kuṇapagandhena ubbāḷhassa cittaṃ vidhāvati. Anuvāte ṭhitassa sace tattha adhivatthā amanussā honti, te kujjhivā anattthaṃ karonti. Tasmā īsakaṃ ukkamma nāti-anuvāte ṭhātabbaṃ. Evaṃ tiṭṭhamānenāpi nātidūre nāccāsanne nānupādaṃ nānusīsaṃ ṭhātabbaṃ. Atidūre ṭhitassa hi ārammaṇaṃ avibhūtaṃ hoti. Accāsanne bhayamuppajjati. Anupādaṃ vā anusīsaṃ vā ṭhitassa sabbam asubhaṃ samaṃ na paññāyati. Tasmā nātidūre nāccāsanne oloketassa phāsukaṭṭhāne sarīravemajjhabhāge ṭhātabbaṃ.

108. Evaṃ ṭhitena “tasmiṃ padese pāsāṇaṃ vā -pa- lataṃ vā sanimittaṃ karotī”ti evaṃ vuttāni samantā nimittāni upalakkhetabbāni. Tatridaṃ upalakkhaṇavidhānaṃ, sace tassa nimittassa samantā cakkhupathe pāsāṇo hoti, so “ayaṃ pāsāṇo ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmim nāma okāse ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittaṃ, idaṃ asubhanimittaṃ ayaṃ pāsāṇo”ti sallakkhetabbaṃ. Sace vammiko hoti, sopi “ucco vā nīco vā

1. Antarāmagge (Sī, Ka)

2. Kaṇakādhānaṃ (Sī, I)

khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmiṃ nāma okāse ayaṃ vammiko idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace rukkho hoti, sopi “assattho vā nigrodho vā kacchako vā kapīṭano¹ vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmiṃ nāma okāse ayaṃ rukkho idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace gaccho hoti, sopi “sindi vā karamando vā kaṇavīro² vā kuraṇḍako vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā”ti vavatthapetabbo. Tato “imasmiṃ nāma okāse ayaṃ gaccho idaṃ asubhanimittan”ti sallakkhetabbaṃ. Sace latā hoti, sāpi “lābu vā kumbhaṇḍī vā sāmā vā kāḷavalli vā pūtilatā vā”ti vavatthapetabbā. Tato “imasmiṃ nāma okāse ayaṃ latā idaṃ asubhanimittan, idaṃ asubhanimittan ayaṃ latā”ti sallakkhetabbaṃ.

109. Yampana vuttan sanimittan karoti sārammaṇan karotīti, taṃ idheva antogadham. Punappunan vavatthapento hi sanimittan karoti nāma. Ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittan, idaṃ asubhanimittan ayaṃ pāsāṇoti evaṃ dve dve samāsetvā samāsetvā vavatthapento sārammaṇan karoti nāma.

Evaṃ sanimittan sārammaṇaṅca katvā pana sabhāvabhāvato vavatthapetīti vuttatā yvāssa sabhāvabhāvo anaññasādhāraṇo attaniyo uddhumātakabhāvo, tena manasikātabbaṃ. Vaṇitam uddhumātakanti evaṃ sabhāvena sarasena vavatthapetabbanti attho.

110. Evaṃ vavatthapetvā vaṇṇatopi liṅgatopi saṅṭhānatopi disatopi okāsatopi paricchedatopīti chabbidhena nimittan gahetabbaṃ. Kathan? Tena hi yoginā idaṃ sarīran kāḷassa vā odātassa vā maṅguracchavino vāti **vaṇṇato** vavatthapetabbaṃ. **Liṅgato** pana itthiliṅgam vā purisaliṅgam vāti avavatthapetvā paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā ṭhitassa idaṃ sarīranti vavatthapetabbaṃ. **Saṅṭhānato**

1. Kapitthano (Sī, Ka), kapiṭṭhano (Syā)

2. Kanaciro (Ka)

uddhumātakassa saṅghānavaseneva idamassa sīsasaṅghānaṃ, idaṃ gīvāsaṅghānaṃ, idaṃ hatthasaṅghānaṃ, idaṃ udarasaṅghānaṃ, idaṃ nābhisaṅghānaṃ, idaṃ kaṭṭisaṅghānaṃ, idaṃ ūrusaṅghānaṃ, idaṃ jaṅghāsaṅghānaṃ, idaṃ pādasāṅghānanti vavatthapetabbaṃ. **Disato** pana imasmiṃ sarīre dve disā nābhīyā adho heṭṭhimadisā uddhaṃ uparimadisāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imissā disāya ṭhito asubhanimittaṃ imissāti vavatthapetabbaṃ. **Okāsato** pana imasmiṃ nāma okāse hatthā, imasmiṃ pādā, imasmiṃ sīsaṃ, imasmiṃ majjhimakāyo ṭhitoti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imasmiṃ okāse ṭhito asubhanimittaṃ imasminti vavatthapetabbaṃ. **Paricchedato** idaṃ sarīraṃ adho pādatalena upari kesamatthakena tiriyaṃ tacena paricchinnaṃ, yathāparicchinne ca ṭhāne dvattiṃsakuṇapabharitamevāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ayamassa hatthaparicchedo, ayaṃ pādaparicchedo, ayaṃ sīsaparicchedo, ayaṃ majjhimakāyaparicchedoti vavatthapetabbaṃ. Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhati, tattakameva idaṃ īdisaṃ uddhumātakanti paricchinditabbaṃ. Purisassa pana itthisarīraṃ itthiyā vā purisasarīraṃ na vaṭṭati. Visabhāge sarīre āramaṇaṃ na upaṭṭhāti, vipphandanasseva paccayo hoti. “Ugghāṭitāpi hi itthī purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”¹ Majjhimaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā sabhāgasarīreyeva evaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhitabbaṃ.

111. Yo pana purimabuddhānaṃ santike āsevitakammaṭṭhāno parihatadhutaṅgo parimadditamahābhūto pariggahitasāṅkhāro vavatthāpitanāmarūpo ugghāṭitasattasañño katasamaṇadhammo vāsītavāsano bhāvitabhāvano sabījo nāṇuttaro appakilesa kulaputto, tassa olokitolokitattāneyeva paṭibhāganimittaṃ upaṭṭhāti. No ce evaṃ upaṭṭhāti, athevaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhato upaṭṭhāti. Yassa pana evampi na upaṭṭhāti, tena sandhito vivarato ninnato thalato samantatoti punapi pañcavidhena nimittaṃ gahetabbaṃ.

112. Tattha **sandhitoti** asītisatasandhito. Uddhumātake pana kathaṃ asītisatasandhaya vavatthapessati. Tasmānena tayo dakkhiṇaṭṭhasandhī, tayo vāmaṭṭhasandhī, tayo dakkhiṇapādasandhī, tayo

1. Am 2. 60 piṭṭhe.

vāmapādasandhī, eko gīvasandhi, eko kaṭisandhīti evaṃ
 cuddasamahāsandhivasena sandhito vavatthapetabbaṃ. **Vivaratoti** vivaraṃ
 nāma hatthantaraṃ pādantaraṃ udarantaraṃ kaṇṇantaranti evaṃ vivarato
 vavatthapetabbaṃ. Akkhīnampi nimmīlitabhāvo vā ummīlitabhāvo vā
 mukhassa ca pihitabhāvo vā vivaṭabhāvo vā vavatthapetabbo. **Ninnatoti** yaṃ
 sarīre ninnatṭhānaṃ akkhikūpo vā antomukhaṃ vā galavāṭako vā, taṃ
 vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ ninne ṭhito sarīraṃ unnateti
 vavatthapetabbaṃ. **Thalatoti** yaṃ sarīre unnatṭhānaṃ jaṇṇukaṃ vā uro vā
 nalāṭaṃ vā, taṃ vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ thale ṭhito sarīraṃ ninneti
 vavatthapetabbaṃ. **Samantatoti** sabbaṃ sarīraṃ samantato
 vavatthapetabbaṃ. Sakalasarīre ñāṇaṃ cāretvā yaṃ ṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā
 upaṭṭhāti, tattha “uddhumātaṃ uddhumātakaṃ”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Sace
 evampi na upaṭṭhāti, udarapariyosānaṃ atirekaṃ uddhumātaṃ hoti, tattha
 “uddhumātaṃ uddhumātakaṃ”ti cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

113. Idāni “so taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karotī”ti-ādīsu ayaṃ
vinicchayakathā—

Tena yoginā tasmīṃ sarīre yathāvuttanimittaggāhavasena suṭṭhu
 nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Satim sūpaṭṭhitaṃ katvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ
 punappunaṃ karontena sādhuṃ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañca.
 Sarīrato nātidūre nāccāsanne padese ṭhitena vā nisinnena vā cakkhuṃ
 ummīletvā oloketvā nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. “Uddhumātakapaṭikkūlaṃ
 uddhumātakapaṭikkūlaṃ”ti satakkhattuṃ sahasakkhattuṃ ummīletvā
 oloketabbaṃ, nimmīletvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ punappunaṃ karontassa
 uggahanimittaṃ suggahitaṃ hoti. Kadā suggahitaṃ hoti? Yadā ummīletvā
 oloketassa nimmīletvā āvajjentassa ca ekasadiṣaṃ hutvā āpāthamāgacchati,
 tadā suggahitaṃ nāma hoti.

So taṃ nimittaṃ evaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā
 suvatthitaṃ vavatthapetvā sace tattheva bhāvanāpariyosānaṃ pattuṃ na
 sakkoti, athānena āgamanakāle vuttanayeneva ekakena adutiyeṇa tadeva
 kammaṭṭhānaṃ manasikarontena sūpaṭṭhitaṃ satim katvā

antogatehi indriyehi abahigatena mānasena attano senāsanameva gantabbaṃ¹.

Susānā nikkhamanteneva ca āgamanamaggo vavatthapetabbo, yena maggena nikkhantosmi, ayaṃ maggo pācīnadisābhimukho vā gacchati, pacchima-uttaradakkhiṇadisābhimukho vā gacchati, vidisābhimukho vā gacchati. Imasmiṃ pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmiṃ dakkhiṇato, imasmiṃ cassa ṭhāne pāsāṇo, imasmiṃ vammiko, imasmiṃ rukkho, imasmiṃ gaccho, imasmiṃ latāti evaṃ āgamanamaggaṃ vavatthapetvā āgatena caṅkamantenāpi tabbhāgiyova caṅkamo adhiṭṭhātabbo, asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese caṅkamitabbanti attho. Nisīdantena āsanampi tabbhāgiyameva paññāpetabbaṃ. Sace pana tassaṃ disāyaṃ sobbho vā papāto vā rukkho vā vati vā kalalaṃ vā hoti, na sakkā taṃdisābhimukhe bhūmippadese caṅkamuṃ, āsanampi anokāsattā na sakkā paññāpetuṃ. Taṃ disaṃ anapalokentenāpi² okāsānurūpe ṭhāne caṅkamitabbañceva nisīditabbañca. Cittaṃ pana taṃdisābhimukhamāyeva kātabbaṃ.

114. Idāni “samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā”ti-ādipaṇhānaṃ “asammohatthā”ti-ādivissajjane ayaṃ adhippāyo. Yassa hi avelāyaṃ uddhumātakanimittaṭṭhānaṃ gantvā samantā nimittupalakkhaṇaṃ katvā nimittaggahaṇatthaṃ cakkhuṃ ummīletvā olokentasseva taṃ matasarīraṃ uṭṭhahitvā ṭhitaṃ viya ajjhottharamānaṃ viya anubandhamānaṃ viya ca hutvā upaṭṭhāti, so taṃ bībhacchaṃ bheravārammaṇaṃ disvā vikkhittacitto ummattako viya hoti, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ pāpuṇāti. Pāḷiyaṃ hi vibhatta-aṭṭhatimsārammaṇesu aññaṃ evarūpaṃ bheravārammaṇaṃ nāma natthi. Imasmiṃ hi kammaṭṭhāne jhānavibbhantako nāma hoti. Kasmā? Atibheravattā kammaṭṭhānassa. Tasmā tena yoginā santhambhetvā satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā matasarīraṃ uṭṭhahitvā anubandhanakaṃ nāma natthi. Sace hi so “etassa samīpe ṭhito pāsāṇo vā latā vā āgaccheyya, sarīrampi āgaccheyya. Yathā pana so pāsāṇo vā latā vā nāgacchati, evaṃ sarīrampi nāgacchati. Ayampana tuyhaṃ upaṭṭhānākāro saññājo saññāsambhavo,

1. Senāsanamevāgantabbaṃ (Sī)

2. Anavalokentenāpi (Sī, Syā, I)

kammaṭṭhānaṃ te ajja upaṭṭhitaṃ, mā bhāyi bhikkhū”ti tāsāṃ vinodetvā hāsāṃ uppādetvā tasmim̐ nimitte cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ visesamadhigacchati. Idametaṃ sandhāya vuttaṃ “samantā nimittupalakkhaṇā asammoḥatthā”ti.

Ekādasavidhena pana nimittaggāhaṃ sampādentō kammaṭṭhānaṃ upanibandhati. Tassa hi cakkhūni ummīletvā olokanapaccayā uggahanimittaṃ uppajjati. Tasmim̐ mānaṃ cārentassa paṭibhāganimittaṃ uppajjati. Tattha mānaṃ cārento appanaṃ pāpuṇāti. Appanāyaṃ ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhento¹ arahattaṃ sacchikaroti. Tena vuttaṃ “ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho”ti.

115. **Gatāgamaggapaccavekkhaṇā vīthisampañipādanatthā**ti ettha pana yā gatamaggassa ca āgamaggassa ca paccavekkhaṇā vuttā, sā kammaṭṭhānavīthiyā sampañipādanatthāti attho. Sace hi imaṃ bhikkhuṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā āgacchantāṃ antarāmagge keci ajja bhante katimīti² divasaṃ vā pucchanti, pañhaṃ vā pucchanti, paṭisanthāraṃ vā karonti, ahaṃ kammaṭṭhānikoti tuṅhībhūtena gantumna vaṭṭati. Divaso kathetabbo, pañho vissajjetabbo. Sace na jānāti, na jānāmīti vattabbaṃ. Dhammiko paṭisanthāro katabbo. Tassevaṃ karontassa uggahitaṃ taruṇanimittaṃ nassati. Tasmim̐ nassantepi divasaṃ puṭṭhena kathetabbameva. Pañhaṃ ajānantena na jānāmīti vattabbaṃ. Jānantena ekadesena³ kathetumpi vaṭṭati, paṭisanthāropi katabbo. Āgantukaṃ pana bhikkhuṃ disvā āgantukapaṭisanthāro katabbova. Avasesānīpi cetiyaṅgaṇavattabodhiyaṅgaṇavatta uposathāgāravatta bhojanasālājantāghara ācariyupajjhāya āgantuka gamikavattādīni sabbāni khandhakavattāni pūretabbāneva. Tassa tāni pūrentassāpi taṃ taruṇanimittaṃ nassati, puna gantvā nimittaṃ gaṇhissāmīti gantukāmassāpi amanussehi vā vālamigehi vā adhiṭṭhitattā susānampi gantum na sakkā hoti, nimittaṃ vā antaradhāyati. Uddhumātakaṃ hi ekameva vā dve vā divase ṭhatvā vinīlakādibhāvaṃ gacchati. Sabbakammaṭṭhānesu etena samaṃ dullabhaṃ kammaṭṭhānaṃ nāma natthi. Tasmā evaṃ natthe nimitte tena bhikkhunā rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisīditvā ahaṃ iminā nāma dvārena vihārā nikkhamitvā asukadisābhimukhaṃ maggaṃ paṭipajjitvā

1. Vaḍḍhetvā (Ka)

2. Katamīti (Sī, Syā, I)

3. Ekadesena (I, Ka)

asukasmim̐ nāma ṭhāne vāmaṃ gaṇhi, asukasmim̐ dakkhiṇaṃ. Tassa asukasmim̐ ṭhāne pāsāṇo, asukasmim̐ vammikarukkhaḡacchalatā-namaññataraṃ. Sohaṃ tena maggena gantvā asukasmim̐ nāma ṭhāne asubhaṃ addasaṃ. Tattha asukadisābhimukho ṭhatvā evañcevañca samantā nimittāni sallakkhetvā evaṃ asubhanimittam̐ uggahetvā asukadisāya susānato nikkhamitvā evarūpena nāma maggena idañcidañca karonto āgantvā idha nisinnoti evaṃ yāva pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṭṭhānaṃ, tāva gatāgatamaggo paccavekkhitabbo. Tassevaṃ paccavekkhato taṃ nimittam̐ pākaṭam̐ hoti, purato nikkhittam̐ viya upaṭṭhāti. Kammaṭṭhānaṃ purimākārenea vīthim̐ paṭipajjati. Tena vuttam̐ “gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisamapaṭipādanatthā”ti.

116. Idāni ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmim̐ ārammaṇe cittaṃ upanibandhatī ettha uddhumātakapaṭikkūle mānaṃ cāretvā jhānaṃ nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhento “addhā imāya paṭipadāya jarāmaṇaṃhā parimuccissāmi”ti evaṃ ānisaṃsadassāvinā bhavitabbaṃ.

Yathā pana duggato puriso mahagghaṃ maṇiratanam̐ labhitvā dullabhaṃ vata me laddhanti tasmim̐ ratanasaññī hutvā gāraṃ janetvā vipulena pemena sampiyāyamāno taṃ rakkheyya, evameva “dullabhaṃ me idaṃ kammaṭṭhānaṃ laddham̐ duggatassa mahagghamaṇiratanasadisam̐. Catudhātukammaṭṭhāniko hi attano cattāro mahābhūte pariggaṇhāti, ānāpānakammaṭṭhāniko attano nāsikavātaṃ pariggaṇhāti, kasiṇakammaṭṭhāniko kasiṇam̐ katvā yathāsukhaṃ bhāveti, evaṃ itarāni kammaṭṭhānāni sulabhāni. ‘Idam̐ pana ekameva vā dve vā divase tiṭṭhati, tato paraṃ vinīlakādibhāvaṃ pāpuṇāti’ti natthi ito dullabhataraṃ”ti tasmim̐ ratanasaññinā hutvā cittikāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamānena taṃ nimittam̐ rakkhitabbaṃ. Rattiṭṭhāne ca divāṭṭhāne ca “uddhumātakapaṭikkūlam̐ uddhumātakapaṭikkūlan”ti tattha punappunam̐ cittaṃ upanibandhitabbaṃ. Punappunam̐ taṃ nimittam̐ āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ. Takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ.

117. Tassevaṃ karoto paṭibhāganimittam̐ uppajjati. Tatridam̐ nimittadvayassa nānākaraṇam̐, uggahanimittam̐ virūpaṃ bībhacchaṃ bheravadassanaṃ hutvā

upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam̐ pana yāvadattham̐ bhuñjitvā nipanno thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya. Tassa paṭibhāganimittapaṭilābhasamakārameva bahiddhā kāmānam̐ amanasikārā vikkhambhanavasena kāmaccando pahīyati. Anunayappahāneneva cassa lohitappahānena pubbo viya byāpādopi pahīyati. Tathā āraddhavīriyatāya thinamiddham̐, avipparisāra karasanta-dhammānuyogavasena uddhaccakukkuccam̐, adhigatavisesassa paccakkhatāya paṭipattidesake Satthari paṭipattiyam̐ paṭipattiphale ca ¹vicikicchā pahīyatīti¹ pañca nīvaraṇāni pahīyanti. Tasmiññeva ca nimitte cetaso abhiniropanalakkhaṇo vitakko, nimittānumajjanakiccam̐ sādhamāno vicāro, paṭiladdhavisēsādhigamapaccayā pīti, pītimanassa passaddhisambhavato passaddhi, tannimittam̐ sukham̐, sukhitassa cittasamādhisambhavato sukhanimittā ekaggatā cāti jhānaṅgāni pātubhavanti. Evamassa paṭhamajjhānapaṭibimbabhūtam̐ upacārajjhānampi taṅkhaṇāññeva nibbattati. Ito param̐ yāva paṭhamajjhānassa appanā ceva vasippatti ca, tāva sabbam̐ pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbam̐.

Vinīlakādikammaṭṭhāna

118. Ito paresu pana vinīlakādīsupi yaṃ tam̐ “uddhumātakam̐ asubhanimittam̐ uggaṇhanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā”ti-ādinā nayena gamanam̐ ādim̐ katvā lakkhaṇam̐ vuttam̐, tam̐ sabbam̐ “vinīlakam̐ asubhanimittam̐ uggaṇhanto, vipubbakam̐ asubhanimittam̐ uggaṇhanto”ti evam̐ tassa tassa vasena tattha tattha uddhumātakapadamattam̐ parivattetvā vuttanayeneva savinicchayādhippāyam̐ veditabbam̐.

Ayam̐ pana viseso—**vinīlake** “vinīlakapaṭikkūlam̐ vinīlakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittañcetha kabarakabaravaṇṇam̐ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam̐ pana ussadavasena upaṭṭhāti.

Vipubbake “vipubbakapaṭikkūlam̐ vipubbakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam̐ panettha paggharantamiva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam̐ niccalam̐ sannisinnam̐ hutvā upaṭṭhāti.

Vicchiddakam̐ yuddhamaṇḍale vā corāṭaviyam̐ vā susāne vā yattha

rājāno core chindāpenti. Araññe vā pana sīhabyagghehi chinnapurisaṭṭhāne labbhati. Tasmā tathārūpaṃ ṭhānaṃ gantvā sace nānādisāyaṃ patitampi ekāvajjanena āpāthamāgacchati iccetam kusalam. No ce āgacchati, sayam hatthena na parāmasitabbam. Parāmasanto hi vissāsam āpajjati. Tasmā ārāmikena vā samaṇuddesena vā aññena vā kenaci ekaṭṭhāne kāretabbam. Alabhantena kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā ekaṅgulantaram katvā upanāmetabbam. Evaṃ upanāmetvā “vicchiddakapaṭikkūlam vicchiddakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Tattha uggahanimittam majjhe chiddam¹ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana paripuṇṇam hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhāyitake vikkhāyitakapaṭikkūlam vikkhāyitakapaṭikkūlanti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam panettha tahiṃ tahiṃ khāyitasadisameva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam paripuṇṇamva hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhittakampi vicchiddake vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaram kāretvā vā katvā vā “vikkhittakapaṭikkūlam vikkhittakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittam pākaṭantaram hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana paripuṇṇamva hutvā upaṭṭhāti.

Hatavikkhittakampi vicchiddake vuttappakāresuyeva ṭhānesu labbhati. Tasmā tattha gantvā vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaram kāretvā vā katvā vā “hatavikkhittakapaṭikkūlam hatavikkhittakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittam panettha paññāyamānam pahāramukham² viya hoti. Paṭibhāganimittam paripuṇṇameva hutvā upaṭṭhāti.

Lohitakam yuddhamaṇḍalādīsū laddhappahārānam hatthapādādīsū vā chinnesu bhinnagaṇḍapīlakādīnam vā mukhato paggharamānakāle labbhati. Tasmā tam disvā “lohitakapaṭikkūlam lohitakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittam vātappahatā viya rattapaṭākā calamānakāram upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittam pana sannisinnam hutvā upaṭṭhāti.

Puḷavakam dvīhatīhaccayena kuṇapassa navahi vaṇamukhehi kimirāsipaggharaṇakāle hoti. Apica tam soṇasiṅgālamannussagoma-himsahatthi-assa-ajagarādīnam sarīrappamāṇameva hutvā sālibhattarāsi viya

1. Chinnam (Sī)

2. Paññāyamānapahāramukham (Sī)

tiṭṭhati. Tesu yattha katthaci “puḷavakapaṭikkūlaṃ puḷavakapaṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Cūḷapiṇḍapātikatissattherassa hi Kāḷadīghavāpiyā anto hatthikuṇape nimittāṃ upaṭṭhāsi. Uggahanimittāṃ panettha calamānaṃ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittāṃ sālibhattapiṇḍo viya sannisinnāṃ hutvā upaṭṭhāti.

Aṭṭhikāṃ “seyyathāpi¹ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhisankhalikāṃ samaṃsalohitaṃ nahārusambandhan”ti-ādina² nayena nānappakārato vuttaṃ. Tattha yattha taṃ nikkhittaṃ hoti, tattha purimanayeneva gantvā samantāpāsāṇādīnaṃ vasena sanimittāṃ sārammaṇaṃ katvā idaṃ aṭṭhikanti sabhāvabhāvato upalakkhetvā vaṇṇādivasena ekādasahākārehi nimittāṃ uggahetabbaṃ.

119. Taṃ pana **vaṇṇato** setanti oloketassa na upaṭṭhāti, odātakasiṇasambhedo hoti. Tasmā aṭṭhikanti paṭikkūlavaseneva oloketabbaṃ. **Liṅganti** idha hatthādīnaṃ nāmaṃ. Tasmā hatthapādasāsurabāhukaṭi-ūrujaṅghānaṃ vasena liṅgato vavatthapetabbaṃ. Dīgharassavaṭṭacaturassakhuddakamahantavasena pana **saṅṭhānato** vavatthapetabbaṃ. **Disokāsā** vuttanayā eva. Tassa tassa aṭṭhino pariyantavasena **paricchedato** vavatthapetvā yadevettha pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, taṃ gahetvā appanā pāpuṇitabbā. Tassa tassa aṭṭhino ninnatṭhānathalaṭṭhānavasena pana **ninnato** ca **thalato** ca vavatthapetabbaṃ. Padesavasenāpi ahaṃ ninne ṭhito, aṭṭhi thale, ahaṃ thale, aṭṭhi ninnetipi vavatthapetabbaṃ. Dvinnāṃ pana aṭṭhikānaṃ ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasena **sandhito** vavatthapetabbaṃ. Aṭṭhikānaṃyeva antaravasena **vivarato** vavatthapetabbaṃ. Sabbattheva pana ñāṇaṃ cāretvā imasmiṃ ṭhāne idamaṭṭhīti³ **samantato** vavatthapetabbaṃ. Evampi nimitte anupaṭṭhahante nalāṭaṭṭhimhi cittaṃ saṅṭhapetabbaṃ.

120. Yathā cettha, evaṃ idaṃ ekādasavidhena nimittagahaṇaṃ ito purimesu puḷavakādīsupi yujjamānavasena sallakkhetabbaṃ. Idañca pana kammaṭṭhānaṃ sakalāyapi aṭṭhikasankhalikāya ekasmimpi aṭṭhike sampajjati. Tasmā tesu yatthakatthaci ekādasavidhena nimittāṃ uggahetvā “aṭṭhikapaṭikkūlaṃ

1. So (sabbattha)

2. Dī 1. 235; Ma 3. 134 piṭṭhādīsu.

3. Idamatthīti (I, Ka)

aṭṭhikapāṭikkūlan”ti manasikāro pavattetabbo. Idha uggahanimittampi paṭibhāganimittampi ekasadisameva hotīti vuttaṃ, taṃ ekasmim̃ aṭṭhike vuttaṃ. Aṭṭhikasāṅkhalikāya pana uggahanimitte paññāyamāne vivaratā¹. Paṭibhāganimitte paripuṇṇabhāvo yujjati. Ekattṭhikepi ca uggahanimittena bībhacchena bhayānakena bhavitabbaṃ. Paṭibhāganimittena pītisomanassajanakena, upacārāvahattā.

Imasmim̃ hi okāse yaṃ Aṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ dvāraṃ datvāva vuttaṃ. Tathā hi tattha “catūsu brahmavihāresu dasasu ca asubhesu paṭibhāganimittam̃ natthi. Brahmavihāresu hi sīmasambhedoyeva nimittam̃. Dasasu ca asubhesu nibbikappam̃ katvā paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittam̃ nāma hotī”ti vatvāpi puna anantameva “duvidham̃ idha nimittam̃ uggahanimittam̃ paṭibhāganimittam̃. Uggahanimittam̃ virūpaṃ bībhaccham̃ bhayānakam̃ hutvā upaṭṭhātī”ti-ādi² vuttaṃ. Tasmā yaṃ vicāretvā avocumha, idamevettha vuttaṃ.

Apica Mahātissattherassa dantaṭṭhikamattāvalokanena sakalitthisarīrassa aṭṭhisāṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni cetttha nidassanānīti.

Iti asubhāni subhaguṇo, dasasatalocanena thutakitti.

Yāni avoca Dasabalo, ekekajjhānāhetunīti.

Evam̃ tāni ca tesaṅca, bhāvanānāyamimam̃ viditvāna.

Tesveva ayaṃ bhiyyo, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

121. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vītarāgo viya nilloluppacāro hoti. Evam̃ santepi yvāyam̃ asubhappabhedo vutto, so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cāti veditabbo. Chavasarīram̃ hi paṭikkūlabhāvam̃ āpajjamānam̃ uddhumātaka-sabhāvappattam̃ vā siyā, vinīlakādīnam̃ vā aññatarasabhāvappattam̃. Iti yādisam̃ yādisam̃ sakkā hoti laddhum̃, tādise tādise uddhumātaka-paṭikkūlam̃ vinīlaka-paṭikkūlanti evam̃ nimittam̃ gaṇhitabbamevāti sarīrasabhāvappattivasena dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

1. Paññāyamānavivaratā (Sī, Syā)

2. Upaṭṭhātīti (Sī)

Visesato cettha uddhumātakam sarīrasaṅṭhānavipattippakāsanato saṅṭhānarāgino sappāyam. Vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato sarīravaṇṇarāgino sappāyam. Vipubbakam kāyavaṇapaṭibaddhassa duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīragandharāgino sappāyam. Vicchiddakam antosusirabhāvappakāsanato sarīre ghanabhāvarāgino sappāyam. Vikkhāyitakam maṃsupacayasampattivināsappakāsanato thanādīsu sarīrappadesesu maṃsupacayarāgino sappāyam. Vikkhittakam aṅgapaccaṅgānam vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyam. Hatavikkhittakam sarīrasaṅghātabhedavikārappakāsanato sarīrasaṅghātasampattirāgino sappāyam. Lohitakam lohitaṃkhitapaṭikkūlabhāvappakāsanato alaṅkārajanitasobharāgino sappāyam. Puḷavakam kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato kāye mamattarāgino sappāyam. Aṭṭhikam sarīraṭṭhīnam paṭikkūlabhāvappakāsanato dantasampattirāgino sappāyanti evaṃ rāgacaritabhedavasenāpi dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Yasmā pana dasavidhepi etasmim asubhe seyyathāpi nāma aparisaṅṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetum, evameva dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggam hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetum, tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni.

Paṭikkūlepi ca etasmim ārammaṇe “addhā imāya paṭipadāya jarāmarāṇamhā parimuccissāmi”ti evamānisaṃsadassāvītāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pītisomanassaṃ uppajjati, “bahuṃ dāni vetanaṃ labhissāmi”ti ānisaṃsadassāvino pupphachadḍakassa gūtharāsīmhi viya, ussannabyādhidukkhassa roginō vamanavirecanappavattiyam viya ca.

122. Dasavidhampi cetam asubham lakkhaṇato¹ ekameva hoti. Dasavidhassāpi hetassa asuciduggandhahajegucchapaṭikkūlabhāvo eva lakkhaṇam. Tadetam iminā lakkhaṇena na kevalam matasarīre, dantaṭṭhikadassāvino pana Cetiyaṇabbatavāsino Mahātissattherassa viya, hatthikkhandhagatam rājānam oloketassa Saṃgharakkhitattherūpaṭṭhāka sāmaṇerassa viya ca

1. Asubhalakkhaṇato (Si)

jīvamānakasarīrepi upaṭṭhāti. Yatheva hi matasarīraṃ, evaṃ jīvamānakampi asubhameva. Asubhalakkhaṇaṃ panettha āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā na paññāyati. Pakatīyā pana idaṃ sarīraṃ nāma atirekatisata-aṭṭhikasamussayaṃ asītisatasandhisamghaṭitaṃ navanhārusatanibandhanaṃ¹ navamaṃsapesisatānulittaṃ allacamma-pariyonaddhaṃ chaviyā paṭicchannaṃ chiddāvachiddaṃ medakathālikā viya niccuggharita-paggharitaṃ kimisaṃghanisevitaṃ rogānaṃ āyatanāṃ dukkhadhammānaṃ vatthu paribhinna-purāṇagaṇḍo viya navahi vaṇamukhehi satatavissandaṇaṃ. Yassa ubhohi akkhīhi akkhigūthako paggharati, kaṇṇabilehi kaṇṇagūthako, nāsāpuṭehi siṅghāṇikā, mukhato āhārapittasemharudhirāni, adhodvārehi uccārapassāvā, navanavutiyā lomakūpasahashehi asucisedayūso paggharati. Nīlamakkhikādayo samparivārenti. Yaṃ dantakaṭṭhamukhadhovanāsīsamakkhana-nahānanivāsanapārūpanādīhi² appaṭijaggitvā yathājātova pharusavippakiṇṇakeso hutvā gāmena gāmaṃ vicaranto rājāpi pupphachaddakacaṇḍālādīsu aññataropi samasarīrapaṭikkūlatāya nibbiseso hoti, evaṃ asuciduggandhajegucchapaṭikkūlatāya rañño vā caṇḍālassa vā sarīre vemattaṃ³ nāma natthi. Dantakaṭṭhamukhadhovanādīhi panettha dantamalādīni pamajjitvā nānāvattthehi hirikopīnaṃ paṭicchādetvā nānāvāṇṇena surabhivilepanena vilimpitvā pupphābharaṇādīhi alaṅkaritvā “ahaṃ mamaṃ”ti gahetabbākārappattaṃ karonti. Tato iminā āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā tadassa yāthāvasarasāṃ asubhalakkhaṇaṃ asaṅjānantā purisā itthīsu, itthiyo ca purisesu ratim karonti. Paramatthato panettha rajjitabbakayuttaṭṭhānaṃ nāma aṇumattampi natthi. Tathā hi kesalomanakhadantakeḷasiṅghāṇika-uccārapassāvādīsu ekakoṭṭhāsampi sarīrato bahi patitaṃ sattā hatthena chupitumpi⁴ na icchanti, aṭṭiyanti harāyanti jigucchanti. Yaṃ yaṃ panettha avasesaṃ hoti, taṃ taṃ evaṃ paṭikkūlampi samānaṃ avijjandhakārapariyonaddhā attasineharāgarattā “iṭṭhaṃ kantaṃ niccaṃ sukhaṃ attā”ti gaṇhanti. Te evaṃ gaṇhantā aṭaviyaṃ kimsukarukkaṃ disvā rukkhato apatitapupphaṃ “ayaṃ maṃsapesi”ti⁵ vihaññamānena jarasiṅgālena samānataṃ āpajjanti. Tasmā—

1. ...nibaddhaṃ (Sī)

2. Pāpuraṇādīhi (Sī), pāvuraṇādīhi (?)

3. Sarīravemattaṃ (I)

4. Phusitumpi (Sī)

5. Apatitaṃ apatitaṃ pupphaṃ “ayaṃ maṃsapesi ayaṃ maṃsapesi”ti (Sī)

Yathāpi¹ pupphitaṃ disvā, siṅgālo kiṃsukaṃ vane.

Māmsarukkho mayā laddho, iti gantvāna vegasā.

Patitaṃ patitaṃ pupphaṃ, ḍaṃsitvā atilolupo.

Nayidaṃ māmsaṃ aduṃ māmsaṃ, yaṃ rukkhasminti gaṇhati.

Koṭṭhāsaṃ patitaṃyeva, asubhanti tathā budho.

Aggaheṭvāna gaṇheyya, sarīraṭṭhampi naṃ tathā.

Imaṃhi subhato kāyaṃ, gaheṭvā tattha mucchitā.

Bālā karontā pāpāni, dukkhā na parimuccare.

Tasmā passeyya medhāvī, jīvato vā matassa vā.

Sabhāvaṃ pūtikāyassa, subhabhāvena vajjitaṃ.

Vuttañhetam—

Duggandho asuci kāyo, kuṇapo ukkarūpamo.

Nindito cakkhubhūtehi, kāyo bālābhinandito.

Allacammaṭṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo.

Samantato paggharati, asuci pūtigandhiyo.

Sace imassa kāyassa, anto bāhirako² siyā.

Daṇḍaṃ nūna gaheṭvāna, kāke soṇe nivāraye³ti.

Tasmā dabbajātikena bhikkhunā jīvamānasarīraṃ vā hotu matasarīraṃ
vā yattha yattha asubhākāro paññāyati, tattha tattheva nimittaṃ gaheṭvā
kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbanti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Asubhakammaṭṭhānaniddeso nāma

Chaṭṭho paricchedo.

1. Yathā hi (Sī)

2. Bāhirato (Sī, Syā)

3. Kāke soṇe ca vāraye (Sī), kākasoṇe nivāraye (Syā)

7. Cha-anussatiniddeśa

Buddhānussatikathā

123. Aśubhānantaram uddiṭṭhāsu paṇa dasasu anussatīsu puṇappuṇaṃ uppaḷḷaṇato satiyeva anussati, pavattitaḷḷaḷḷaṇaṃhiyeva vā pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati, Buddhaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **Buddhānussati**, Buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Dhammaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **dhammānussati**, svākkhātādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Saṃghaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **saṃghānussati**, suppaṭipannaṭādisaṃghaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Sīlaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **sīlānussati**, akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Cāgaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **cāgānussati**, muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Devatā ārabha uppaṇṇā anussati **devatānussati**, devatā sakkhiṭṭhāne ṭhaḷpetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Maraṇaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **maraṇānussati**¹, jīvitindriyupacchedārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Kesāḍibhedāṃ rūpakāyaṃ gatā, kāye vā gatāti kāyagatā, kāyagatā ca sā sati cāti kāyagatasatīti vattabbe rassaṃ akatvā **kāyagatāsati**ti vuttā, kesāḍikāyakoṭṭhāsanimitṭārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Āṇāpāne ārabha uppaṇṇā sati **āṇāpānassati**, assāsapassāsanimitṭārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ. Upasamaṃ ārabha uppaṇṇā anussati **upasamānussati**, sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etamadhivacaṇaṃ.

124. Iti imāsu dasasu anussatīsu Buddhānussatiṃ tāva bhāvetukāmena aveccappasādasamānāgatena yoginā paṭirūpasenāsane rahogatena paṭisaḷlīnena “itipi so Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Sugato Lokavidū Anuttaro

1. Uppaṇṇā sati maraṇasati (Sī), Am 1. 268 piṭṭhena sameti.

purisadammasārathi Satthā devamanussānaṃ Buddho Bhagavā”ti¹ evaṃ
Buddhassa Bhagavato guṇā anussaritabbā.

Tatrāyaṃ anussaraṇanayo—so Bhagavā itipi Arahaṃ, itipi
Sammāsambuddho -pa- itipi Bhagavāti anussārati. Iminā ca iminā ca
kāraṇenāti vuttaṃ hoti.

125. Tattha ārakattā arīnaṃ arānañca hatattā paccayādīnaṃ arahattā
pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so Bhagavā **Arahanti**
anussarati. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena
savāsānaṃ kilesānaṃ viddhamsitattāti **ārakattā Arahaṃ**.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.

Asamaṅgī ca dosehi, Nātho tenārahaṃ matoti.

126. Te cānena kilesārayo maggena hatāti **arīnaṃ hatattāpi Arahaṃ**.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.

Paññāsatthena Nāthena, tasmāpi **Arahaṃ** matoti².

127. Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārāraṃ
jarāmarāṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhivā tibhavarathe
samāyojitaṃ anādikālapavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe
vīriyapādehi silapathaviyaṃ patitṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ
ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti **arānaṃ hatattāpi Arahaṃ**.

128. Atha vā saṃsāracakkanti anamataggaṃ saṃsāravaṭṭaṃ vuccati.
Tassa ca avijjā nābhi, mūlattā. Jarāmarāṇaṃ nemi, pariyoṣanattā. Sesā dasa
dhammā arā, avijjāmūlakattā jarāmarāṇapariyantattā ca, tattha dukkhādīsu
aññāṇaṃ avijjā. Kāmaḥave ca avijjā kāmaḥave saṅkhārānaṃ paccayo
hoti, rūpaḥave avijjā rūpaḥave saṅkhārānaṃ paccayo hoti, arūpaḥave

1. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

2. Mato (katthaci)

avijjā arūpabhavave saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Kāmabhavave saṅkhārā
 kāmabhavave paṭisandhiviññāṇassa paccayā honti, esa nayo itaresu.
 Kāmabhavave paṭisandhiviññāṇaṃ kāmabhavave nāmarūpassa paccayo hoti,
 tathā rūpabhavave. Arūpabhavave nāmasseva paccayo hoti. Kāmabhavave
 nāmarūpaṃ kāmabhavave saḷāyatanassa paccayo hoti, rūpabhavave nāmarūpaṃ
 rūpabhavave tiṇṇaṃ āyatanānaṃ paccayo hoti, arūpabhavave nāmaṃ arūpabhavave
 ekassa āyatanassa paccayo hoti. Kāmabhavave saḷāyatanānaṃ kāmabhavave
 chabbidhassa phassassa paccayo hoti, rūpabhavave tīṇi āyatanāni rūpabhavave
 tiṇṇaṃ phassānaṃ paccayā honti, arūpabhavave ekaṃ āyatanānaṃ arūpabhavave
 ekassa phassassa paccayo hoti. Kāmabhavave cha phassā kāmabhavave channaṃ
 vedanānaṃ paccayā honti, rūpabhavave tayo phassā tattheva tissannaṃ,
 arūpabhavave eko tattheva ekissā vedanāya paccayo hoti. Kāmabhavave cha
 vedanā kāmabhavave channaṃ taṇhākāyānaṃ paccayā honti, rūpabhavave tisso
 tattheva tiṇṇaṃ, arūpabhavave ekā vedanā arūpabhavave ekassa taṇhākāyassa
 paccayo hoti. Tattha tattha sā sā taṇhā tassa tassa upādānassa, upādānādayo
 bhavādīnaṃ.

Kathaṃ? Idhekacco kāme paribhuñjissāmīti kāmupādānapaccayā
 kāyena duccharitaṃ carati, vācāya duccharitaṃ carati, manasā duccharitaṃ
 carati, duccharitapāripūriyā apāye upapajjati¹. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ²
 kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo,
 khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇaṃ.

Aparo saggasampattiṃ anubhavissāmīti tattheva sucaritaṃ carati,
 sucaritapāripūriyā sagge upapajjati¹. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ²
 kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

Aparo pana brahmalokasampattiṃ anubhavissāmīti
 kāmupādānapaccayā-eva mettaṃ bhāveti, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ
 bhāveti, bhāvanāpāripūriyā brahmaloke nibbattati. Tatthassa
 nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

1. Uppajjati (Sī, Syā)

2. Uppattihetubhūtaṃ (Sī, Syā)

Aparo arūpabhavave sampattiṃ anubhavissāmīti tattheva ākāsānañcāyatanādisamāpattiyo bhāveti, bhāvanāpāripūriyā tattha tattha nibbattati. Tatthassa nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo, khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇanti. Esa nayo sesupādānamūlikāsupi yojanāsu.

Evam āyaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti eteneva nayena sabbapadāni vitthāretabbāni.

Tattha avijjāsaṅkhārā eko saṅkhepo, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassa-vedanā eko, taṇhupādānabhavā eko, jātijarāmarāṇaṃ eko. Purimasāṅkhepo cettha atīto addhā, dve majjhimā paccuppanno, jātijarāmarāṇaṃ anāgato. Avijjāsaṅkhārāggahaṇena cettha taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭaṃ, viññāṇādayo pañca etarahi vipākavaṭṭaṃ, taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva hontīti ime pañca dhammā etarahi kammavaṭṭaṃ, jātijarāmarāṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā ime pañca dhammā āyatim vipākavaṭṭaṃ. Te¹ ākāro vīsatividhā honti. Saṅkhāraviññāṇānañcettha antarā eko sandhi, vedanātaṇhānamantarā eko, bhavajātīnamantarā ekoti², iti Bhagavā etaṃ catusāṅkhepaṃ tiyaddhaṃ vīsatakāraṃ tisandhim paṭiccasamuppādaṃ sabbākārato jānāti passati aññāti paṭivijjhati. Taṃ ñātattṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā, tena vuccati paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti. Iminā dhammaṭṭhitiñāṇena Bhagavā te dhamme yathābhūtaṃ ñatvā tesu nibbindanto virajjanto vimuccanto vuttappakāraṃ imassa saṃsāracakkassa are hani vihāni viddhamsesi. Evampi **arānaṃ hatattā Arahaṃ.**

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.

Lokanāthena tenesa, **Arahanti** pavuccati.

1. Ye (Vi-Ṭṭha 86)

2. Eko (Vi-Ṭṭha 1. 86)

129. Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesaṅca. Teneva ca uppanne Tathāgate yekeci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathāhi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṃ pūjesi. Yathābalaṅca aññe devā manussā ca Bimbisāraḥkosalarājādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjtvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti **paccayādīnaṃ arahattāpi Arahaṃ.**

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati Lokanātho.
Atthānurūpaṃ **Arahanti** loke,
Tasmā Jino arahati nāmetam.

130. Yathā ca loke yekeci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti, evamesa na kadāci karotīti **pāpakaraṇe rahābhāvatopi Arahaṃ.**

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, **Arahaṃ** iti vissuto.

Evam sabbathāpi—

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so Muni.
Hataśaṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho.
Na raho karoti pāpāni, **Arahaṃ** tena vuccatīti. (1)

131. Sammā sāmaṅca sabbadhammānaṃ buddhattā pana **Sammāsambuddho.** Tathāhi esa sabbadhamme sammā sāmaṅca Buddho¹, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato Buddho, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Teneva cāha—

Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbaṅca bhāvitaṃ.
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇāti².

1. Sabbadhamme sammā Sambuddho (Sī)

2. Ma 2. 352; Khu 1. 368 piṭṭhesu.

132. Apica cakkhuṃ dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi sabbadhamme sammā sāmañca Buddho, esa nayo sotaghānañādayo chaviññānakāyā cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajādayo cha vedanā, rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññā, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayojanā, jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ. Jāti samudayasaccaṃ. Ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ. Nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evamekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca Buddho anubuddho paṭibuddho. Tena vuttaṃ “sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā pana Sammāsambuddho”ti. (2)

133. Vijjāhi pana caraṇena ca sampannattā **Vijjācaraṇasampanno**. Tattha **vijjāti** tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā Bhayabheravasutte¹ vuttanayeneva veditabbā, aṭṭha Ambaṭṭhasutte². Tatra hi vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇanti** silasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri rūpāvacaṇarajjhānānīti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā caraṇanti vuttā. Yathāha “idha Mahānāma ariyasāvako silavā hoti”ti sabbaṃ Majjhimaṇṇāsake³ vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhagavā imāhi vijjāhi iminā ca caraṇena samannāgato. Tena vuccati Vijjācaraṇasampannoti.

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.

2. Dī 1. 94 piṭṭhe.

3. Ma 2. 17 piṭṭhe.

Tattha vijjāsampadā Bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā ʘhitā.
 Caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ. So sabbaññutāya sabbasattānaṃ
 atthānatthamā ṇatvā mahākāruṇikatāya anattamā parivajjetvā atthe niyojeti.
 Yathā taṃ Vijjācaraṇasampanno. Tenassa sāvakaṃ suppaṭipannā honti, no
 duppaṭipannā vijjācaraṇavipannānaṃ¹ sāvakaṃ attantapādayo viya. (3)

134. Sobhanagamanattā, sundaram ʘhānam gatattā, sammā gatattā,
 sammā ca gadattā **Sugato**. Gamanampi hi gatanti vuccati. Tañca Bhagavato
 sobhanam ʘarisuddhamanavajjam. Kim ʘana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa
 gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti **sobhanagamanattā Sugato**.
 Sundarañcesa ʘhānam gato amataṃ nibbānanti **sundaram ʘhānam gatattāpi**
Sugato. Sammā ca gato tena tena maggena pahīne kilese puna
 apaccāgacchanto. Vuttañhetam ʘotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese
 na puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato -pa- arahattamaggena ye
 kilesā pahīnā, te kilesena puneti na pacceti na paccāgacchatīti Sugato”ti²,
 sammā vā gato Dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva Bodhimaṇḍā³ tāva
 samatimsapāramīpūrikāya sammāpaṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva
 karonto sassatam, ucchedam, kāmasukham, attakilamathanti ime ca ante
 anupagacchanto gatoti **sammā gatattāpi Sugato**. Sammā cesa gadati
 yuttaʘhāne yuttameva vācam bhāsatīti **sammā gadattāpi Sugato**. Tatridam
 sādhasuttam ʘyam Tathāgato vācam jānāti abhūtam ataccham
 anattasañhitam, sā ca paresam appiyā amanāpā, na tam Tathāgato vācam
 bhāsati. Yampi Tathāgato vācam jānāti bhūtam taccham anattasañhitam, sā
 ca paresam appiyā amanāpā, tampi Tathāgato vācam na bhāsati. Yañca kho
 Tathāgato vācam jānāti bhūtam taccham atthasañhitam, sā ca paresam
 appiyā amanāpā, tatra kālaññū Tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya.
 Yam Tathāgato vācam jānāti abhūtam ataccham anattasañhitam, sā ca
 paresam piyā manāpā, na tam Tathāgato vācam bhāsati. Yampi Tathāgato
 vācam jānāti bhūtam taccham anattasañhitam, sā ca paresam piyā manāpā,
 tampi Tathāgato vācam na bhāsati. Yañca kho Tathāgato vācam jānāti
 bhūtam taccham atthasañhitam,

1. ...vipannānaṃ hi (Sī)

2. Mahāni 88 piṭṭhe.

3. Bodhimaṇḍo (?)

sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū Tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā”ti¹. Evaṃ **sammā gadattāpi Sugatoti** veditabbo. (4)

135. Sabbathāpi viditalokattā pana **Lokavidū**. So hi Bhagavā sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathā lokam avedi aññāsi paṭivijjhi. Yathāha “yattha kho āvuso na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi, na cāhaṃ āvuso apatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api cāhaṃ āvuso imasmiññeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadam.

Gamanena na pattabbo, lokassanto kudācanam.

Naca apatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanam.

Tasmā have Lokavidū Sumedho,

Lokantagū vūsitabrahmacariyo.

Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā,

Nāsīsati lokamimaṃ parañcāti².

136. Apica tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti³ āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. Sassato lokoti vā asassato lokoti vāti⁴ āgataṭṭhāne sattaloko.

Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamañā⁵.

Tāva sahasadhā loko, ettha te vattatī vasoti⁶.

Āgataṭṭhāne okāsaloko. Tampi Bhagavā sabbathā avedi. Tathā hissa “eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro

1. Ma 2. 57 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 61; Aṃ 1. 357 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 117 piṭṭhe.

4. Dī 1. 175 piṭṭhādīsu.

5. Virocana (Sī, Syā)

6. Ma 1. 404 piṭṭhe.

lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha
ajjhakkāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha
lokadhammā. Navalokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasā
lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārāsa lokā aṭṭhārāsa dhātuyo”ti¹ ayam
saṅkhāralokopi sabbathā vidito.

Yasmā pana sabbesampi sattānaṃ āsayam jānāti, anusayam jānāti,
caritam jānāti, adhimuttim jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe, tikkhindriye
mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, bhabbe abhabbe
satte jānāti. Tasmāssa sattalokopi sabbathā vidito.

137. Yathā ca sattaloko, evaṃ okāsalokopi. Tathā hesa ekaṃ
cakkavālam āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasasatasahassāni
catuṃsasatāni ca paññāsaṅca yojanāni.

Parikkhepato pana—

Sabbaṃ satasahassāni, chattimsaparimaṇḍalam.
Dasa ceva² sahasāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha—

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca.
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyam vasundharā.

Tassāyeva sandhārakam—

Cattāri satasahassāni, aṭṭheva nahutāni ca.
Ettakaṃ bahalattena, jalam vāte patiṭṭhitam.

Tassāpi sandhārako—

Nava satasahassāni, māluto nabhamuggato.
Saṭṭhiṅceva sahasāni, esā lokassa saṅṭhiti.

Evaṃ saṅṭhite cettha yojanānaṃ—

1. Paṭisam 117 piṭṭhe.

2. Dasaṅceva (Syā, Ka)

Caturāsīti saḥassāni, ajjhogāḷho maḥaṇṇave.

Accuggato tāvadeva, Sineru pabbatuttamo.

Tato upaḍḍhupadḍhena, pamāṇena yathākkamaṃ.

Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratana-cittitā¹.

Yugandharo Īsadharo, Karavīko Sudassano.

Nemindharo Vinatako, Assakaṇṇo giri brahā.

Ete satta mahāselā, Sinerussa samantato.

Mahārājānamāvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, Himavā pañca pabbato.

Yojanānaṃ saḥassāni, tīṇi āyatavittatho.

Caturāsītisahassemi, kūṭehi paṭimaṇḍito.

Tipañcayojanakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayojanakkhandha-sākhāyāmā samantato.

Satayojanavittihīṇā, tāvadeva ca uggatā.

Jambū yassānubhāvena, Jambudīpo pakāsito.

Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ Citrapāṭaliyā,
garuḷānaṃ Simbalirukkhasa, Aparagoyāne Kadambassa, Uttarakurūsu
Kapparukkhasa, Pubbavidehe Sirīsassa, Tāvatiṃsesu² Pāricchattakassāti.
Tenāhu porāṇā—

“Pāṭalī Simbalī jambū, devānaṃ Pāricchattako.

Kadambo Kapparukkho ca, Sirīsena bhavati sattamanti.

Dve-asīti saḥassāni, ajjhogāḷho maḥaṇṇave.

Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo.

Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito”ti.

Tattha candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsyojanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ
paññāsyojanaṃ. Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasaḥassayojanaṃ. Tathā
Asurabhavanaṃ Avīcimahānirayo Jambudīpo ca. Aparagoyānaṃ
sattasaḥassayojanaṃ.

1. Nānāratana-cittakā (Syā), nānāratana-cittā (Ka)

2. Tāvatiṃse (Ka)

Tathā pubbavidehaṃ. Uttarakuru aṭṭhasahassayojanaṃ. Ekameko cettha mahādīpo pañcasatapañcasataparittadīpaparivāro. Taṃ sabbampi ekaṃ cakkavāḷaṃ ekā lokadhātu. Tadantaresu Lokantarikanirayā.

Evam anantāni cakkavāḷāni anantā lokadhātuyo Bhagavā anantena Buddhañāṇena avedi aññāsi paṭivijjhi. Evamassa okāsalokopi sabbathā vidito. Evampi **sabbathā viditalokattā Lokavidū**. (5)

138. Attanā pana guṇehi visiṭṭhatarassa kassaci abhāvato natthi etassa uttaroti **Anuttaro**. Tathā hesa sīlaguṇenāpi sabbam lokamabhibhavati, samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Sīlaguṇenāpi asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo -pa- vimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Yathāha “na kho panāhaṃ samanupassāmi¹ sadevake loke samārake -pa- sadevamanussāya pajāya attanā sīlasampannataran”ti vitthāro. Evam Aggapasādasuttādīni² “na me ācariyo atthī”ti-ādikā³ gāthāyo ca vitthāretabbā. (6)

139. Purisadamme sāretīti **purisadammasārathi**. Dameti vinetīti vuttam hoti. Tattha **purisadammati** adantā dametum yuttā tiracchānapurisāpi manussapurisāpi amanussapurisāpi. Tathā hi Bhagavatā tiracchānapurisāpi Apalālo nāgarājā, Cūḷodaro, Mahodaro, Aggisikho, Dhūmasikho, Aravāḷo nāgarājā, Dhanapālako hatthīti evamādayo damitā nibbisā katā saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhāpitā, manussapurisāpi Saccakanigaṇṭhaputta-ambaṭṭhamāṇavapokkharasātisoṇadantakūṭadantādayo, amanussapurisāpi Āḷavakasūcilomakharalomayakkhasakkadevarājādayo damitā vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi. “Ahaṃ kho Kesi purisadamme saṇhenapi vinemi, pharusenapi vinemi, saṇhapharusenapi vinemi”ti idañcetta suttaṃ⁴ vitthāretabbam.

Apica Bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnaṃca uttari maggapaṭipadaṃ ācikkhanto dantepe dametiyeva.

1. Passāmi (Saṃ 1. 141; Aṃ 1. 328)

2. Aṃ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 227; Vi 3. 12 piṭṭhesu.

4. Aṃ 1. 427 piṭṭhe.

Atha vā Anuttaro purisadammasārathīti ekamevidham atthapadam.
 Bhagavā hi tathā purisadamme sāreti, yathā ekapallaṅkeneva nisinnā aṭṭha
 disā asajjamānā dhāvanti. Tasmā **Anuttaro purisadammasārathīti** vuccati.
 “Hatthidamakena bhikkhave hatthidammo sārīto ekamyeva disam dhāvati”¹ti
 idañcetha suttaṃ¹ vitthāretabbaṃ. (7)

140. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati
Satthā. Apica Satthā viyāti² **Satthā**, Bhagavā satthavāho. Yathā satthavāho
 satthe kantāraṃ tāreti corakantāraṃ tāreti vāḷakantāraṃ tāreti
 dubbhikkhakantāraṃ tāreti nirudakakantāraṃ tāreti uttāreti nittāreti patāreti
 khemantabhūmiṃ sampāpeti, evameva Bhagavā Satthā satthavāho satte
 kantāraṃ tāreti, jātikantāraṃ tāretīti-ādinā³ niddesanayenapettha attho
 veditabbo. **Devamanussānanti** devānañca manussānañca.
 Ukkatṭhaparicchedavasena, bhabbapuggalaparicchedavasena cetam vuttaṃ.
 Bhagavā pana tiracchānagatānampi anusāsanippadānena Satthāyeva. Tepi hi
 Bhagavato dhammassavanena upanissayasampattiṃ patvā tāya eva
 upanissayasampattiyā dutiye vā tatiye vā attabhāve maggaphalabhāgino
 honti. Maṇḍūkadevapuṭṭādayo cettha nidassanaṃ.

Bhagavati kira Gaggarāya pokkharāṇiyā tīre Campānagaravāsīnaṃ
 dhammaṃ desiyamāne eko Maṇḍūko Bhagavato sare nimittaṃ aggahesi,
 taṃ eko vacchapālako daṇḍaṃ olubbha tiṭṭhanto sīse sannirumbhitvā aṭṭhāsi.
 So tāvadeva kālaṅkatvā Tāvatisabhavane dvādasayojanike kanakavimāne
 nibbatti. Suttappabuddhoviya ca tattha accharāsaṅghaparivutaṃ attānaṃ
 disvā “are ahampi nāma idha nibbatto, kiṃ nu kho kammamakāsin”¹ti
 āvajjento na aññaṃ kiñci addasa aññatra Bhagavato sare nimittaggāhā. So
 tāvadeva saha vimānena āgantvā Bhagavato pāde sirasā vandi. Bhagavā
 jānantova pucchi—

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ.
 Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”¹ti.

1. Ma 3. 264 piṭṭhe.

2. Apica Satthāti (Sī, Syā, I)

3. Mahāni 357 piṭṭhe.

Maṇḍūkohaṃ pure āsiraṃ, uduke vārigocaro.

Tava dhammaṃ suṇantassa, avadhi vacchapālakoti.

Bhagavā tassa dhammaṃ desesi. Caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Devaputtopi sotāpatti-phale patiṭṭhāya sitaṃ katvā pakkamīti. (8)

141. Yaṃ pana kiñci atthi ñeyyaṃ nāma, sabbasseva buddhattā vimokkhantikaññāṇavasena **Buddho**. Yasmā vā cattāri saccāni attanāpi bujji, aññepi satte bodhesi, tasmā evamādihipi kāraṇehi **Buddho**. Imassa ca panatthassa viññāpanattham “bujjhitā saccānīti **Buddho**. Bodhetā pajāyāti **Buddho**”ti evaṃ pavatto sabbopi niddesanayo¹ paṭisambhidānayo² vā vitthāretabbo. (9)

142. **Bhagavāti** idaṃ panassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttama³ garugāravādhivacanaṃ. Tenāhu porāṇā—

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭham, Bhagavāti vacanamuttamaṃ.
Garugāravayutto so, **Bhagavā** tena vuccatī”ti.

Catubbidham vā nāmaṃ āvatthikaṃ liṅgikaṃ nemittikaṃ adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena yadicchakanti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho dammo balībaddoti evamādi **āvatthikaṃ**. Daṇḍī chattī sikhī karīti evamādi **liṅgikaṃ**. Tevijjo chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ**. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanattham anapekkhitvāpavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **Bhagavāti** nāmaṃ nemittikaṃ, na Mahāmāyāya, na Suddhodanamahārājena, ana asītiyā ñāṭisahasseehi kataṃ, na Sakkasantusitādīhi devatāviseesehi. Vuttampi cetam Dhammasenāpatinā “Bhagavāti netam nāmaṃ mātaraṃ kataṃ -pa- vimokkhantikametaṃ Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ Bhagavā”ti⁴.

143. Yaṃguṇanemittikañcetaṃ nāmaṃ, tesam guṇānaṃ pakāsanattham imaṃ gātham vadanti—

1. Mahāni 363 piṭṭhe.

3. Guṇavisiṭṭhasattuttama- (Si, Syā, Vi-Ṭṭha 1. 94)

2. Paṭisam 172 piṭṭhe.

4. Mahāni 162 piṭṭhādīsu.

“Bhagī bhājī bhāgi vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti Bhāgyavā.
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so **Bhagavāti** vuccatī”ti—

Niddese¹ vuttanayeneva cettha tesam tesam padānam attho daṭṭhabbo.

144. Ayaṃ pana aparo nayo.

Bhagyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu **Bhagavā** tatoti.

Tattha vaṇṇagamo vaṇṇavipariyayoti-ādikaṃ² nirutilakkhaṇam gahetvā saddanayena vā pisodarādipakkhepalakkhaṇam gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhinihattakam dānasīlādipārappattam bhāgyamassa atthi, tasmā Bhāgyavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccatīti ñātabbam.

Yasmā pana lobha dosa moha viparītamanasikāra ahirikānottappa kodhūpanāha makkha paḷāsa issā macchariya māyā sāṭheyya thambha sārambha mānātimāna mada pamāda taṇhā avijjā tividhākusalamūla duccharita saṅkilesa mala visama saññā vitakka papañca catubbidhaviyariyesa āsava gantha ogha yoga agati taṇhuppādupādāna³ pañcacetokhīlavinibandhanīvaraṇābhinandanā chavivādamūla taṇhākāya sattānusaya aṭṭhamicchatta navataṇhāmūlaka dasākusalakammāpatha dvāsaṭṭhidiṭṭhigata aṭṭhasatataṇhāvīcaritappabheda sabbadarathapariḷhākilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakhandha abhisāṅkhāra devaputta maccumāre abhañji. Tasmā bhaggattā etesaṃ parissayānam Bhaggavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati. Āha cettha—

“Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo.
Bhaggāssa pāpakā dhammā, **Bhagavā** tena vuccatī”ti.

Bhāgyavatāya cassa satapuññalakkhaṇadharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā lokiyasarikkhānānam bahumatābhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesaṃ

1. Mahāni 162. piṭṭhādīsu.

2. Kāsikā 6. 3. 109.

3. Taṇhupādāna (Syā, I, Ka)

kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā, lokiya lokuttarasukhehi ca saññojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariya dhamma yasa siri kāma payattesu chasu dhammesu bhagasaddo pavattati, paramañcassa sakacitte issariyaṃ, aṇimālaṅghimādikaṃ vā lokiya sammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi. Tathā lokuttaro dhammo. Lokattayabyāpako yathābhuccaguṇadhigato ativiya parisuddho yaso. Rūpakāyadassanabyāvaṭajanayanappasādanana-samatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī. Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchitatthanibbattisaññito kāmo. Sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi. Tasmā imehi bhagehi yuttattāpi bhagā assa santīti iminā atthena **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādiddhamme, pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhaṃ ariyasaccam, āyūhananidānasaṃyogapalibodhaṭṭhena samudayaṃ, nissaraṇavivekāsaṅkhata-amataṭṭhena nirodhaṃ, niyyānikahetudassanādhipateyyaṭṭhena maggaṃ vibhattavā, vibhajitvā vivarivā desitavāti vuttaṃ hoti. Tasmā vibhattavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahma-ariyavihāre kāyacitta-upadhiviveke suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiya lokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulaṃ akāsi, tasmā bhattavāti vattabbe **Bhagavāti** vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātāṃ gamanaṃ anena vantaṃ, tasmā bhavesu vanta-gamanoti vattabbe bhavasaddato **bh**akāraṃ gamana-saddato **g**akāraṃ vanta-saddato **va**kāraṃca dīghaṃ katvā ādāya **Bhagavāti** vuccati yathā loke mehanassa khassa mālāti vattabbe mekhalāti. (10)

145. Tassevaṃ iminā ca iminā ca kāraṇena so Bhagavā Arahaṃ -pa-iminā ca iminā ca kāraṇena Bhagavāti Buddhaguṇe anussarato neva tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ, na

mohapariyuṭṭhitam cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmim̄ samaye cittaṃ hoti Tathāgatamārabha¹. Iccassa evaṃ rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vikkhambhitanīvaraṇassa kammaṭṭhānābhīmukhatāya ujugatacittassa Buddhaguṇaṇaṇā vitakkavicārā pavattanti. Buddhaguṇe anuvitakkayato anuvicārayato pīti uppajjati. Pītimanassa pītipadaṭṭhānāya passaddhiyā kāyaccittadarathā paṭippassambhanti. Passaddhadarathassa kāyikampi cetasikampi sukhaṃ uppajjati. Sukhino Buddhaguṇārammaṇaṃ hutvā cittaṃ samādhīyatīti anukkamena ekakkaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Buddhaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārapattameva jhānaṃ hoti. Tadeṭaṃ Buddhaguṇānussaraṇavasena uppannattā Buddhānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṅca pana Buddhānussatiṃ anuyutto bhikkhu Satthari sagāravo hoti sappattisso, saddhāvepullaṃ sativepullaṃ paññāvepullaṃ puññavepullaṅca adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho dukkhādhivāsanasamattho, Satthārā saṃvāsasaññaṃ paṭilabhati. Buddhaguṇānussatiyā ajjhāvutthaṅcassa sarīraṃpi cetiyagharamiva pūjārahaṃ hoti. Buddhābhūmiyaṃ cittaṃ namati. Vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa sammukhā Satthāraṃ passato viya hīrottappaṃ paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, Buddhānussatiyā sadāti.

Idaṃ tāva Buddhānussatiyaṃ vitthārakathā mukhaṃ.

Dhammānussatikathā

146. Dhammānussatiṃ bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena “svākkhāto Bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko² paccattaṃ vedītabbo viññūhi”³ti evaṃ pariyattidhammassa ceva navavidhassa ca lokuttaradhammassa guṇā anussarītabbā.

147. **Svākkhātoti** imasmim̄ hi pade pariyattidhammopi saṅghaṃ gacchati, itaresu lokuttaradhammova. Tattha pariyatthidhammo tāva svākkhāto

1. Am̄ 2. 252 piṭṭhādīsu.

2. Opanayiko (Sī, Syā)

3. Am̄ 2. 252 piṭṭhādīsu.

ādimajjhapariyosānakalyāṇattā sātthasabyañjanakevalaparipunṇaparisuddha-
brahmacariyappakāsanattā ca. Yañhi Bhagavā ekagāthampi deseti, sā
samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā,
dutiyaṭṭhiyapādehi majjhekalyāṇā, pacchimapādena pariyosānakalyāṇā.
Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena
pariyosānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ
paṭhamānusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyosānakalyāṇaṃ, sesehi
majjhekalyāṇaṃ. Apica sanidānasa-uppattikattā ādikalyāṇaṃ, veneyyānaṃ
anurūpato atthassa aviparītātāya ca hetudāharaṇayuttato ca majjhekalyāṇaṃ,
sotūnaṃ saddhāpaṭilābhajananena nigamanena ca pariyosānakalyāṇaṃ.

Sakalopi sāsanaḍḍhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo,
samathavipassanāmaggaḍḍhalehi majjhekalyāṇo, nibbānena
pariyosānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi
majjhekalyāṇo, phalanibbānēhi pariyosānakalyāṇo. Buddhasubodhitāya vā
ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṃghasuppaṭṭipattiyā
pariyosānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathatthāya paṭipannena adhigantabbāya
abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo,
sāvakaḍḍhiyā pariyosānakalyāṇo.

Suyyamāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato savanenapi kalyāṇameva
āvahatīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato
paṭipattiyāpi kalyāṇaṃ āvahatīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno ca
paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇaṃ
āvahatīti pariyosānakalyāṇoti evaṃ ādimajjhapariyosānakalyāṇattā
svākkhāto.

Yaṃ panesa Bhagavā dhammaṃ desento sāsanaḍḍhammacariyaṃ
maggabrahmacariyaṃ pakāseti nānāyehi dīpeti, taṃ yathānurūpaṃ
atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ. Saṅkāsaṇa
pakāsaṇa vivaraṇa vibhajana uttānikaraṇapaññatti attha padasamāyogato
sātthaṃ, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesaḍḍhiyā sabyañjanaṃ.
Atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthaṃ,

dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanam. Atthapaṭibhāna-
paṭisambhidāvisayato sāttham, dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato
sabyañjanam. Paṇḍitavedanīyato parikkhaka¹ janappasādakanti sāttham,
saddheyyato lokiyajanappasādakanti sabyañjanam. Gambhīrādhippāyato
sāttham, uttānapadato sabyañjanam. Upanetabbassa abhāvato
sakalaparipuṇṇabhāvena kevalaparipuṇṇam. Apanetabbassa abhāvato
niddosabhāvena parisuddham.

Apica paṭipattiyā adhigamabyattito sāttham, pariyattiyā āgamabyattito
sabyañjanam, sīlādipañcadhammakhandhayuttato kevalaparipuṇṇam,
nirupakkilesato nittaraṇatthāya pavattito lokāmisanirapekkhato ca
parisuddhanti evaṃ sātthasabyañjanakevalaparipuṇṇaparisuddha-
brahmacariyappakāsanato svākkhāto.

Atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto. Yathā hi
aññatitthiyānam dhammassa attho vipallāsamāpajjati, antarāyikāti
vuttadhammānam antarāyikattābhāvato, niyyānikāti vuttadhammānam
niyyānikattābhāvato. Tena te durakkhātadhammāyeva honti, na tathā
Bhagavato dhammassa attho vipallāsamāpajjati. Ime dhammā antarāyikā,
ime dhammā niyyānikāti evaṃ vuttadhammānam tathābhāvānatikka-
manatoti. Evaṃ tāva pariyattidhammo svākkhāto.

Lokuttaradhammo pana nibbānānurūpāya paṭipattiyā paṭipadānurūpassa
ca nibbānassa akkhātattā svākkhāto. Yathāha “supaññattā kho pana tena
Bhagavatā sāvakānam nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca
paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma Gaṅgodakam Yamunodakena saṃsandati
sameti, evameva supaññattā² tena Bhagavatā sāvakānam nibbānagāminī
paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā”ti³. Ariyamaggo cettha
antadvayaṃ anupagamma majjhimā paṭipadābhūtova “majjhimā paṭipadā”ti
akkhātattā svākkhāto. Sāmaññaphalāni paṭipassaddhakilesāneva
“paṭipassaddhakilesāni”ti akkhātattā svākkhātāni. Nibbānam sassatāmata
tāṇa leṇādisabhāvameva sassatādisabhāvavasena akkhātattā svākkhātanti
evaṃ lokuttaradhammopi svākkhāto. (1)

1. Sarikkhaka- (I, Ka)

2. Supaññattā kho pana (bahūsu)

3. Dī 2. 180 piṭṭhe.

148. **Sandiṭṭhikoti** ettha pana ariyamaggo tāva attano santāne rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmāṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Yathāha “ratto kho brāhmaṇa rāgena abhibhūto pariyādiṇṇacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne neva attabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho brāhmaṇa sandiṭṭhiko dhammo hotī”ti¹.

Apica navavidhopi lokuttaradhammo yena yena adhigato hoti, tena tena parasaddhāya gantabbattaṃ hitvā paccavekkhaṇañāṇena sayāṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Atha vā pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi, sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko. Tathā hettha ariyamaggo sampayuttāya, ariyaphalaṃ kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ visayibhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayati. Tasmā yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ navavidhopi lokuttaradhammo sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko.

Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati. Diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, dassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko. Lokuttaradhammo hi bhāvanābhisamayavasena sacchikiriyābhisamayavasena ca dissamānoyeva vaṭṭabhayaṃ nivatteti. Tasmā yathā vatthaṃ arahatīti vatthiko, evaṃ sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko. (2)

149. Attano phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālo. Akāloyeva **akāliko**. Na pañcāhasattāhādibhedaṃ kālaṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantameva phaladoti vuttaṃ hoti. Atha vā attano phaladāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko. Ko so. Lokiyo kusaladhammo. Ayamā pana samanantaraphalattā na kālikoti akāliko. Idamā maggameva sandhāya vuttaṃ. (3)

150. “Ehi passa imaṃ dhamman”ti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Kasmā panesa taṃ vidhiṃ arahatīti? Vijjamānattā parisuddhattā

1. Am 1. 156 piṭṭhe.

ca. Rittamuṭṭhiyaṃ hi hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā atthīti vatvāpi “ehi passa iman”ti na sakkā vattum. Kasmā? Avijjamānattā. Vijjamānampi ca gūthaṃ vā muttaṃ vā manuññabhāvappakāsanena cittasampahaṃsanatthaṃ “ehi passa iman”ti na sakkā vattum. Apica kho pana tiṇehi vā paṇṇehi vā paṭicchādetabbameva hoti. Kasmā? Aparisuddhattā. Ayampana navavidhopi lokuttaradhammo sabhāvatova vijjamāno vigatavalāhake ākāse sampuṇṇacandaṃḍalaṃ viya paṇḍukambale nikkhattajātimaṇi viya ca parisuddho. Tasmā vijjamānattā parisuddhattā ca ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko. (4)

151. Upanetabboti **opaneyyiko**¹. Ayaṃ panettha vinicchayo, upanayanaṃ upanayo, ādittaṃ celam vā sīsaṃ vā ajjuhekkhitvāpi bhāvanāvasena attano citte upanayanaṃ arahatīti opanayiko². (Opanayikova opaneyyiko)³. Idam saṅkhate lokuttaradhamme yujjati. Asaṅkhate pana attano cittena upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko. Sacchikiriyāvasena allīyanaṃ arahatīti attho.

Atha vā nibbānaṃ upanetīti ariyamaggo upaneyyo. Sacchikātabbataṃ upanetabboti phalanibbānadhammo upaneyyo. Upaneyyo eva opaneyyiko⁴. (5)

152. **Paccattaṃ vedītabbo viññūhīti** sabbehipi ugghaṭitaññū-ādīhi viññūhi attani attani vedītabbo “bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho”ti. Na hi upajjhāyena bhāvitena maggena⁵ saddhivihārikassa kilesā pahīyanti, na so tassa phalasaṃpattiyā phāsuviharati, na tena sacchikataṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Tasmā na esa parassa sīse ābharaṇaṃ viya daṭṭhabbo, attano pana citteyeva daṭṭhabbo, anubhavītabbo viññūhīti vuttaṃ hoti. Bālānaṃ pana avisayo cesa. (6)

1. Opanayiko (Sī, Syā)

2. Opaneyyiko (Ka), upanayiko (Syā)

3. (Upanayikova opanayiko) (Syā), Sī-potthake panetaṃ natthi.

4. Upaneyyo eva opanayiko (Sī, Syā)

5. Bhāvite magge (Sī, I)

Apica svākkhāto ayaṃ dhammo. Kasmā? Sandiṭṭhikattā. Sandiṭṭhiko, akālikattā. Akāliko, ehipassikattā. Yo ca ehipassiko, so nāma opaneyyiko hotīti.

153. Tassevaṃ svākkhātātādibhede dhammaguṇe anussarato neva tasmim̐ samaye rāgapariyuṭṭhitam̐ cittam̐ hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitam̐ cittam̐ hoti. Ujugatamevassa tasmim̐ samaye cittam̐ hoti dhammam̐ ārabbhātī¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Dhammaguṇānampana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanam̐ appatvā upacārappattameva jhānam̐ hoti. Tadetam̐ dhammaguṇānussaraṇavasena uppannattā dhammānussaticceva saṅkham̐ gacchati.

Imaṅca pana dhammānussatim̐ anuyutto bhikkhu evam̐ opaneyyikassa dhammassa desetāram̐ imināpaṅgena samannāgataṃ Satthāram̐ neva atītam̐se samanupassāmi, na panetarahi aññatra Bhagavatāti evam̐ dhammaguṇadassaneneva Satthari sagāravo hoti sappatisso. Dhamme garucittikāro saddhādivepullam̐ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho, dukkhādhivāsanasamattho, dhammena saṃvāsasaññam̐ paṭilabhati, dhammaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīrampi cetiyagharamiva pūjāram̐ hoti, anuttaradhammādhigamāya cittam̐ namati, vitikkamitabbavatthusamāyoge cassa dhammasudhammataṃ samanussarato hirottappam̐ paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādam̐, kayirātha sumedhaso.

Evam̐ mahānubhāvāya, dhammānussatiyā sadāti.

Idam̐ dhammānussatiyam̐ vitthārakathāmukham̐.

3. Saṃghānussatikathā

154. Saṃghānussatim̐ bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena “suppaṭipanno Bhagavato sāvakaṣaṃgho, ujuppaṭipanno Bhagavato sāvakaṣaṃgho, ñāyappaṭipanno Bhagavato sāvakaṣaṃgho, sāmīcippaṭipanno Bhagavato sāvakaṣaṃgho, yadidam̐ cattāri purisayugāni aṭṭha

1. Am̐ 2. 252 piṭṭhādīsu.

purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakaśaṅgho āhuneyyo, pāhuneyyo, dakkhiṇeyyo, añjalikaraṇīyo, anuttaram puññakkhettaṃ lokassa¹ti¹ evaṃ ariyasaṅghaguṇā anussaritaḃbā.

155. Tattha **suppaṭipannoti** suṭṭhu paṭipanno, sammāpaṭipadaṃ anivattipaṭipadaṃ anulomapaṭipadaṃ apaccanīkapaṭipadaṃ dhammānudhammapaṭipadaṃ paṭipannoti vuttaṃ hoti. Bhagavato ovādānusāsaniṃ sakkaccaṃ suṇantūti sāvakā. Sāvakaṇaṃ śaṅgho **sāvakaśaṅgho**, sīladiṭṭhisāmaññaṭāya śaṅghātabhāvamāpanno sāvakaśamūhoti attho. Yasmā pana sā sammāpaṭipadā uju avaṅkā akuṭilā ajimhā, ariyo ca ṇāyotipi vuccati, anucchavikattā ca sāmīcītipi saṅkhaṃ gatā. Tasmā tampaṭipanno ariyasaṅgho **ujuppaṭipanno ṇāyappaṭipanno sāmīcippaṭipannoti** vutto.

Ettha ca ye maggaṭṭhā, te sammāpaṭipattisaṃgīṭāya suppaṭipannā. Ye phalaṭṭhā, te sammāpaṭipadāya adhigantaḃbassa adhigatattā atītaṃ paṭipadaṃ sandhāya suppaṭipannāti veditaḃbā.

Apica svākkhāte dhammavinaye yathānusīṭṭhaṃ paṭipannattāpi apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipannattāpi **suppaṭipanno**. (1)

Majjhimāya paṭipadāya antadvayamanupagamma paṭipannattā kāyavacīmanovaṅkakuṭilajimhadosaḃpahanāya paṭipannattā ca ujuppaṭipannattā ca **ujuppaṭipanno**. (2)

ṇāyo vuccati nibbānaṃ. Tadatthāya paṭipannattā **ṇāyappaṭipanno**. (3)

Yathā paṭipannā sāmīcippaṭipannārahā honti, tathā paṭipannattā **sāmīcippaṭipanno**. (4)

156. **Yadidanti** yāni imāni. **Cattāri purisayugānīti** yugaḃavasena paṭhamamaggaṭṭho phalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḃanti evaṃ cattāri purisayugaḃāni honti. **Aṭṭha purisapuggalāti** purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho eko phalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭheva purisapuggalā honti. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni padāni. Veneyyavasena panetaṃ vuttaṃ. **Esa Bhagavato sāvakaśaṅgho**ti yānimāni

1. Am 2. 252 piṭṭhādīsu.

yugavasena cattāri purisayugāni, pāṭi-ekko aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakaśaṅgho, āhuneyyoti-ādīsu ānetvā hunitabbanti āhunam, dūratopi ānetvā silavantesu dātabbanti attho. Catunnam paccayānametamadhivacanam. Tam āhunam paṭiggahetum yutto tassa mahapphalakaraṇatoti **āhuneyyo**. Atha vā dūratopi āgantvā sabbasāpateyyampi ettha hunitabbanti āhavanīyo. Sakkādīnampi vā āhavanam arahatīti āhavanīyo. Yo cāyam brāhmaṇānam āhavanīyo nāma aggi, yattha hutam mahapphalanti tesam laddhi. Sace hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṅghova āhavanīyo. Saṅghe hutañhi mahapphalam hoti. Yathāha—

“Yo ca vassasatam jantu, aggam paricare vane.

Ekañca bhāvitattānam, muhuttamapi pūjaye.

Sāyeva pūjanā seyyo, yañce vassasatam hutan”¹.

Tadetaṃ nikāyantare āhavanīyoti padaṃ idha āhuneyyoti iminā padena atthato ekaṃ. Byañjanato panettha kiñcimattameva nānam. Iti **āhuneyyo**. (5)

Pāhuneyyoti ettha pana pāhunam vuccati disāvidisato āgatānam piyamanāpānam nātimittānamatthāya sakkārena paṭiyattam āgantukadānam. Tampi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātum yuttam, saṅghova tam² paṭiggahetum yutto. Saṅghasadiṣo hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekabuddhantare ca dissati, abbokiṇṇaṅca piyamanāpattakarehi dhammehi samannāgatoti. Evaṃ pāhunamassa dātum yuttam pāhunaṅca paṭiggahetum yuttoti pāhuneyyo. Yesampana pāhavanīyoti Pāḷi, tesam yasmā saṅgho pubbakāramarahati, tasmā sabbapaṭhamam ānetvā ettha hunitabbanti pāhavanīyo. Sabbappakārena vā āhavanamarahatīti pāhavanīyo. Svāyamidha teneva atthena pāhuneyyoti vuccati. (6)

Dakkhiṇāti pana paralokam saddahitvā dātabbadānam vuccati. Tam dakkhiṇam arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā nam mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**. (7)

1. Khu 1. 29 Dhammapade.

2. Pāhunaṅca (I, Ka), saṅgho ca tam (?)

Ubho hatthe sirasmiṃ patiṭṭhapetvā sabbalokena kayiramānaṃ
añjalikammaṃ arahatīti **añjalikaraṇīyo**. (8)

Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti sabbalokassa asadisāṃ
puññavirūhanaṭṭhānaṃ. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā
yavānaṃ vā virūhanaṭṭhānaṃ rañño sālīkkhettaṃ rañño yavakkhettanti
vuccati, evaṃ saṃgho sabbalokassa puññānaṃ virūhanaṭṭhānaṃ. Saṃghaṃ
nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasāmvattanikāni puññāni virūhanti.
Tasmā saṃgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. (9)

157. Evaṃ suppaṭipannatādibhede saṃhaguṇe anussarato neva tasmīṃ
samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitaṃ
cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti saṃghaṃ
ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitaṇīvaraṇassa ekakkaṇe jhānaṅgāni
uppañjanti. Saṃhaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāra-
guṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ
hoti. Tadeṭaṃ saṃhaguṇānussaraṇavasena uppannattā saṃghānussaticceva
saṅkhaṃ gacchati.

Imaṅca pana saṃghānussatiṃ anuyutto bhikkhu saṅghe sagāravo hoti
sappatisso. Saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti,
bhayabheravasaho, dukkhādhivāsanasamattho, saṅghena saṃvāsasaññaṃ
paṭilabhati. Saṃhaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīraṃ²
sannipatitasāṅghamiva uposathāgāraṃ pūjārahaṃ hoti,
saṃhaguṇādhiḅgamāya cittaṃ namati, vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa
sammukhā saṃghaṃ passato viya hirottappaṃ paccupaṭṭhāti, uttari
appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evaṃ mahānubhāvāya, saṃghānussatiyā sadāti.

Idaṃ saṃghānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

2. Sarīraṃpi (Syā), purimakathā hi pana sameti.

4. Sīlānussatikathā

158. Sīlānussatiṃ bhāvetukāmena pana rahogatena paṭisallīnena “aho vata me sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujjissāni viññuppasatthāni aparāmatthāni samādhisarivattanikāni”¹ti¹ evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussaritabbāni. Tāni ca gahaṭṭhena gahaṭṭhasīlāni, pabbajitena pabbajitasīlāni.

Gahaṭṭhasīlāni vā hontu pabbajitasīlāni vā, yesaṃ ādimhi vā ante vā ekampi na bhinnaṃ, tāni pariyante² chinnaṣāṭako viya na khaṇḍānīti **akhaṇḍāni**. Yesaṃ vemajjhe ekampi na bhinnaṃ, tāni majjhe vinividdhasāṭako viya na chiddānīti **acchiddāni**. Yesaṃ paṭipāṭiyā dve vā tīṇi vā na bhinnāni, tāni piṭṭhiyā vā kucchiyā vā uṭṭhitena dīghavaṭṭādi-saṅghānena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīraṇṇā gāvī viya na sabalānīti **asabalāni**. Yāni antarantarā na bhinnāni, tāni visabhāgabindu vicitrā gāvī viya na kammāsānīti **akammāsāni**. Avisesena vā sabbānīpi sattavidhena methunasamyogena kodhupanāhādīhi ca pāpadhammehi anupahattā akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni. Tānīeva taṇhādāsabyato mocetvā bhujjissabhāvakaraṇena **bhujjissāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādīṭṭhīhi aparāmatthatāya kenaci vā ayam te sīlesu dosoti evaṃ parāmatthum asakkuṇeyyatāya **aparāmatthāni**. Upacārasamādhim appanāsamādhim vā, atha vā pana maggasamādhim phalasangāhīcāpi sarivattenti **samādhisarivattanikāni**.

159. Evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussarato nevassa tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti, sīlam ārabhātī¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Sīlaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanam appatvā upacārappattameva jhānam hoti.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

2. Pariyanta- (Syā, I, Ka)

Tadetaṃ sīlaguṇānussaraṇavasena uppannattā sīlānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana sīlānussatiṃ anuyutto bhikkhu sikkhāya sagāravo hoti sabhāgavutti, paṭisanthāre appamatto, attānuvādādibhayavirahito, aṇumattesu vajjesu abhayadassāvī, saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, sīlānussatiyā sadāti.

Idaṃ sīlānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

5. Cāgānussatikathā

160. Cāgānussatiṃ bhāvetukāmena pana pakatiyā cāgādhimuttena niccappavattadānaśaṃvibhāgena bhavitabbaṃ. Atha vā pana bhāvanaṃ ārabhanta ito dāni pabhuti sati paṭiggāhake antamaso ekālopamattampi dānaṃ adavā na bhuñjissāmīti samādānaṃ katvā taṃdivasaṃ guṇaviṣiṭṭhesu paṭiggāhakesu yathāsatti yathābalaṃ¹ dānaṃ datvā tattha nimittaṃ gaṇhitvā rahogatenā paṭisallīnena “lābhā vata me suladdhaṃ vata me, yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya vigatamalamaccherena cetasa viharāmi muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānaśaṃvibhāgarato”ti evaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgo anussaritaḥ.

Tattha **lābhā vata meti** mayhaṃ vata lābhā², ye ime “āyuma kho pana datvā āyussa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā” iti³ ca, “dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū” iti⁴ ca, “dadamaṇo piyo hoti, sataṃ dhammaṃ anukkamaṃ” iti³ ca evamādīhi nayehi Bhagavatā dāyakaṃ lābhā śaṃvaṇṇitā, te mayhaṃ avassaṃ bhāgino⁵ti adhippāyo. **Suladdhaṃ vata meti** yaṃ mayā idaṃ sāsanaṃ manussattaṃ vā laddhaṃ, taṃ suladdhaṃ vata me.

1. Yathābalaṃ śaṃvibhāgena (I, Ka)

2. Lābhā varam (I, Ka)

3. Am 2. 35 piṭṭhe.

4. Am 2. 34 piṭṭhe.

5. Bhāvino (Sī)

Kasmā? Yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya -pa-
dānasamvibhāgaratoti.

Tattha **maccheramalapariyuṭṭhitāyā**ti maccheramalena abhibhūtāya.
Pajāyāti pajāyanavasena sattā vuccanti. Tasmā attano sampattīnaṃ
parasādhāraṇabhāvamasahanalakkhaṇena cittassa pabhassarabhāva-
dūsakānaṃ kaṇhadhammānaṃ aññatarena maccheramalena abhibhūtesu
sattesūti ayamettha attho. **Vigatamalamaccherenā**ti aññesampi
rāgadosādimalānañceva maccherassa ca vigatattā vigatamalamaccherena.
Cetasā viharāmīti yathāvuttappakāracitto hutvā vasāmīti attho. Suttesu pana
Mahānāmasakkassa sotāpannassa sato nissayavihāraṃ pucchato
nissayavihāravasena desitattā agāraṃ ajjhāvasāmīti vuttaṃ. Tattha
abhibhavitvā vasāmīti attho.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti parisuddhahattho. Sakkaccaṃ
sahattā deyyadhammaṃ dātum sadā dhotahatthoyevāti vuttaṃ hoti.
Vossaggaratoti vossajjanaṃ vossaggo, pariccāgoti attho. Tasmim vossagge
satatābhīyogavasena ratoti vossaggarato. **Yācayogoti** yaṃ yaṃ pare yācanti,
tassa tassa dānato yācanayogoti attho. Yājāyogotipi pāṭho.
Yajanasāṅkhātena yājena yuttoti attho. **Dānasamvibhāgaratoti** dāne ca
samvibhāge ca rato. Ahañhi dānañca demi, attanā paribhuñjitabbatopi ca
samvibhāgaṃ karomi, ettheva casmi ubhaye ratoti evaṃ anussaratīti attho.

161. Tassevaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgaṃ
anussarato neva tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitānaṃ cittānaṃ hoti. Na dosa -pa-
na mohapariyuṭṭhikānaṃ cittānaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittānaṃ
hoti cāgaṃ ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe
jhānaṅgāni uppajjanti. Cāgaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāra-
cāgaguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva
jhānaṃ hoti. Tadetaṃ cāgaguṇānussaraṇavasena uppannattā
cāgānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

1. Am 2. 253 piṭṭhādīsu.

Imañca pana cāgānussatiṃ anuyutto bhikkhu bhiiyoso mattāya cāgādhimutto hoti, alobhajjhāsayo, mettāya anulomakārī, visārado, pītipāmojjabahulo, uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, cāgānussatiyā sadāti.

Idaṃ cāgānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

6. Devatānussatikathā

162. Devatānussatiṃ bhāvetukāmena pana ariyamaggavasena samudāgatehi saddhādīhi guṇehi samannāgatena bhavitabbaṃ. Tato rahogate paṭisallīnena “santi devā Cātumahārājikā¹, santi devā Tāvatisā, Yāmā, Tusitā, Nimmānaratino, Paranimmitavasavattino, santi devā brahmakāyikā, santi devā tatuttari², yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā³, mayhampi tathārūpā saddhā samvijjati. Yathārūpena sīlena. Yathārūpena sutena. Yathārūpena cāgena. Yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā samvijjati”⁴ evam devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇā anussaritabbā.

Sutte pana yasmiṃ Mahānāma samaye ariyassāvako attano ca tāsāṃca devatānaṃ saddhaṃca sīlaṃca sutaṃca cāgaṃca paññaṃca anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotīti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, atha kho taṃ sakkhiṭṭhāne ṭhapetabbadevatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ. Aṭṭhakathāyañhi devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇe anussaratiṭi daḷhaṃ katvā vuttaṃ.

163. Tasmā pubbabhāge devatānaṃ guṇe anussarivā aparabhāge attano samvijjamāne saddhādiguṇe anussarato cassa neva tasmīṃ

1. Cātummahārājikā (Sī, Syā)

3. Uppannā (Sī, Syā)

2. Tatuttariṃ (Sī, I)

4. Am 2. 254 piṭṭhādīsu.

samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti. Na dosa -pa- na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti, ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti devatā ārabbhāti¹ purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Saddhādiguṇānampana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanam appatvā upacārappattameva jhānam hoti. Tadetam devatānam guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasena devatānussaticceva saṅkham gacchati.

Imañca pana devatānussatim anuyutto bhikkhu devatānam piyo hoti manāpo, bhiiyoso mattāya saddhādivepullam adhigacchati, pītipāmojjabahulo viharati. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādam, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, devatānussatiyā sadāti.

Idam devatānussatiyam vitthārakathāmukham.

Pakiṇṇakakathā

164. Yam pana etāsam vitthāradesanāyam “ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti Tathāgataṃ ārabbhā”ti-ādini vatvā “ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedam, labhati dhammavedam, labhati dhammūpasamhitam pāmojjam, pamuditassa pīti jāyati”ti² vuttam, tattha itipi so Bhagavāti-ādīnam attham nissāya uppannam tuṭṭhim sandhāya **labhati atthavedanti** vuttam. Pāḷim nissāya uppannam tuṭṭhim sandhāya **labhati dhammavedam**. Ubhayavasena **labhati dhammūpasamhitam pāmojjanti** vuttanti veditabbam.

Yañca devatānussatiyam devatā ārabbhāti vuttam, tam pubbabhāge devatā ārabbhā pavattacittavasena devatāguṇasadise vā devatābhāva-nipphādake guṇe ārabbhā pavattacittavasena vuttanti veditabbam.

1. Am 2. 254 piṭṭhādīsu.

2. Am 2. 252 piṭṭhe.

165. Imā pana cha anussatiyo ariyasāvakaññaññeva ijjhanti. Tesam hi Buddhadhammasaṅghaguṇā pākaṭā honti. Te ca akhaṇḍatādiguṇehi sīlehi, vigatamalamaccherena cāgena, mahānubhāvānaṃ devatānaṃ guṇasadisehi saddhādiguṇehi samannāgatā. Mahānāmasutte¹ ca sotāpannessa nissayavihāraṃ puṭṭhena Bhagavatā sotāpannessa nissayavihāra-dassanattameva etā vitthārato kathitā.

Gedhasuttepi “idha bhikkhave ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati, itipi so Bhagavā -pa- ujugatamevassa tasmim̐ samaye cittaṃ hoti nikkhantaṃ muttaṃ vuṭṭhitaṃ gedhamhā. Gedhoti kho bhikkhave pañcannetaṃ kāmaguṇānamadhivacanaṃ. Idampi kho bhikkhave āramaṇaṃ karitvā evamidhekacce sattā visujjhanti”² evaṃ ariyasāvakassa anussativasena cittaṃ visodhetvā uttari paramatthavisuddhi-adhigamattāya kathitā.

Āyasmatā Mahākaccānena desite Sambādhokāsasuttepi “acchariyaṃ āvuso abbhutaṃ āvuso yāvañcidaṃ tena Bhagavatā jānatā passatā Arahatā Sammāsambuddhena sambādhe okāsādhigamo anubuddho sattānaṃ visuddhiyā -pa- Nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cha anussatiṭṭhānāni. Katamāni cha. Idhāvuso ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati -pa- evamidhekacce sattā visuddhidhammā bhavanti”³ evaṃ ariyasāvakasseva paramatthavisuddhidhammatāya okāsādhigamavasena kathitā.

Uposathasuttepi “kathaṅca Visākhe ariyūposatho hoti. Upakkiliṭṭhassa Visākhe cittaṃ upakkamena pariyodapanā hoti. Kathaṅca Visākhe upakkiliṭṭhassa cittaṃ upakkamena pariyodapanā hoti. Idha visākhe ariyasāvako Tathāgataṃ anussarati”⁴ evaṃ ariyasāvakasseva uposathaṃ upavasato cittavisodhanakammaṭṭhānavasena uposathassa mahapphalabhāvadassanattaṃ kathitā.

Ekādasanipātepi “saddho kho Mahānāma ārādhako hoti, no assaddho. Āraddhavīriyo, upaṭṭhitasati, samāhito, paññavā

1. Am̐ 2. 252 piṭṭhe.

3. Am̐ 2. 277 piṭṭhe.

2. Am̐ 2. 275 piṭṭhe.

4. Am̐ 1. 207 piṭṭhe.

Mahānāma ārādhako hoti, no duppañño. Imesu kho tvaṃ Mahānāma pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cha dhamme uttari bhaveyyāsi. Idha tvaṃ Mahānāma Tathāgataṃ anussareyyāsi itipi so Bhagavā”¹ti evaṃ ariyasāvakasessa “tesaṃ no bhante nānāvihārena viharataṃ kenassa vihārena viharitabban”¹ti¹ pucchato vihāradassanattaṃ kathitā.

166. Evaṃ santepi parisuddhasīlādiguṇasamannāgatena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Anussava² vasenāpi hi Buddhādīnaṃ guṇe anussarato cittaṃ pasīdatiyeva. Yassānubhāvena nīvaraṇāni vikkhambhetvā uḷārapāmojjo vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃyeva sacchikareyya Kaṭa-andhakāravāsī **Phussadevatthero** viya.

So kirāyasmā Mārena nimmitaṃ Buddharūpaṃ disvā “ayaṃ tāva sarāgadosamoho evaṃ sobhati, kathaṃ nu kho Bhagavā na sobhati, so hi³ sabbaso vītarāgadosamoho”ti Buddhārammaṇaṃ pītiṃ paṭilabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Cha-anussatiniddeso nāma

Sattamo paricchedo.

1. Am 3. 530 piṭṭhe.

3. Kathaṃ nu kho Bhagavā sobhittha (Syā)

2. Anussaraṇa- (Syā, Ka)

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesa

Maraṇassatikathā

167. Idāni ito anantarāya maraṇassatiyā bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **marañanti** ekabhavapariyāpannassa jīvitindriyassa upacchedo. Yampanetaṃ arahantānaṃ vaṭṭadukkkhasamucchedasaṅkhātāṃ **samucchedamaraṇaṃ**, saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātāṃ **khaṇikamaraṇaṃ**, rukkho mato lohaṃ matanti-ādīsu **sammutimaraṇaṇica**, na taṃ idha adhippetāṃ.

Yampi cetāṃ adhippetāṃ, taṃ kālamaraṇaṃ akālamaraṇanti duvidhaṃ hoti. Tattha kālamaraṇaṃ puññakkhayena vā āyukkhayena vā ubhayakkhayena vā hoti. Akālamaraṇaṃ kammupacchedakammavasena.

Tattha yaṃ vijjamānāyapi āyusantājanakapaccayasampattiyā kevalaṃ paṭisandhijanakassa kammaṃ vipakkavipākattā maraṇaṃ hoti, idaṃ **puññakkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ gatikālāhārādisampattiyā abhāvena ajjatanakālapurisānaṃ viya vassasatamattaparimāṇassa āyuno khayavasena maraṇaṃ hoti, idaṃ **āyukkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ pana Dūsīmāra Kalāburājādīnaṃ viya taṅkhaṇaṇṇeva ṭhānācāvanasamatthena kammunā upacchinnasantānānaṃ, purimakammavasena vā satthaharaṇādīhi upakkamehi upacchijjamānasantānānaṃ maraṇaṃ hoti, idaṃ **akālamaraṇaṃ** nāma. Taṃ sabbampi vuttappakārena jīvitindriyupacchedena saṅgahitaṃ. Iti jīvitindriyupacchedasaṅkhātassa maraṇassa saraṇaṃ maraṇassati.

168. Taṃ bhāvetukāmena rahogatena paṭisallīnena “maraṇaṃ bhavissati, jīvitindriyaṃ upacchijjissatī”ti vā, “maraṇaṃ maraṇaṃ”ti vā yoniso manasikāro pavattetabbo. Ayoniso pavattayato hi iṭṭhajāna-maraṇānussaraṇe soko uppajjati vijātamātuyā piyaputtamaraṇānussaraṇe viya. Anitṭhajanamaraṇānussaraṇe pāmojjaṃ uppajjati verīnaṃ verimaraṇānussaraṇe viya. Majjhatajanamaraṇānussaraṇe saṃvego na uppajjati matakāḷevaradassane chavaḍāhakassa viya. Attano maraṇānussaraṇe santāso uppajjati ukkhittāsikaṃ vadhakaṃ disvā

bhīrukajātikassa viya. Tadetaṃ sabbampi satisaṃvegañāṇavirahato hoti. Tasmā tattha tattha hatamatasatte oloketvā diṭṭhapubbāsampattīnaṃ sattānaṃ matānaṃ maraṇaṃ āvajjetvā satiṅca saṃvegaṅca ñāṇaṅca yojetvā “maraṇaṃ bhavissati”ti-ādinā nayena manasikāro pavattetaḥ. Evaṃ pavattento hi yoniso pavatteti, upāyena pavattetīti attho. Evaṃ pavattayatoyeva hi ekaccassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, maraṇārammaṇā sati saṅghāti, upacārapattameva kammaṭṭhānaṃ hoti.

169. Yassa pana ettāvataṃ na hoti, tena vadhakapaccupaṭṭhānato, sampattivipattito, upasaṃharaṇato, kāyabahuśādhāraṇato, āyudubbhalato, animittato, addhānaparicchedato, khaṇaparittatoti imehi aṭṭhahākārehi maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

Tattha **vadhakapaccupaṭṭhānatoti** vadhakassa viya paccupaṭṭhānato. Yathā hi imassa sīsaṃ chindissāmīti asiraṃ gahetvā gīvāya cārayamāno vadhako paccupaṭṭhitova hoti, evaṃ maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti anussaritabbaṃ. Kasmā? Saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca. Yathā hi ahicchattakamaḥsaṃ matthakena paṃsuṃ gahetvāva uggacchati, evaṃ sattā jarāmaraṇaṃ gahetvāva nibbattanti. Tathā hi nesam paṭisandhicittam uppādānantarameva jaraṃ patvā pabbatasikharato patitasilā viya bhijjati saddhiraṃ sampayuttakhandhehi. Evaṃ khaṇikamaraṇaṃ tāva saha jātiyā āgataṃ. Jātassa pana avassaṃ maraṇato idhādhippetaṃ maraṇampi saha jātiyā āgataṃ. Tasmā esa satto jātakālato paṭṭhāya yathā nāma utthito sūriyo atthābhiraṃ gacchateva, gatagataṭṭhānato īsakampi na nivattati. Yathā vā nadī pabbateyyā sīghasotā hārahārinī sandateva vattateva īsakampi na nivattati, evaṃ īsakampi anivattamāno maraṇābhiraṃ yāti. Tena vuttaṃ—

“Yamekarattiraṃ paṭhamaṃ, gabbhe vasati māṇavo.
Abbhutthitova so yāti, sa gaccham na nivattati”ti¹.

Evaṃ gacchato cassa gimhābhitattānaṃ kunnadīnaṃ khayō viya, pāto āporasānugatabandhanānaṃ dumapphalānaṃ patanaṃ viya, muggarābhitāṭṭhānaṃ

1. Jā 1. 353 piṭṭhe.

mattikabhājanānaṃ bhedo viya, sūriyarasmisamphuṭṭhānaṃ
ussāvabindūnaṃ viddhaṃsanānaṃ viya ca maraṇameva āsannaṃ hoti.

Tenāha—

“Accayanti ahorattā, jīvitamuparujjhati.
Āyu khīyati maccānaṃ, kunnadīnaṃva odakaṃ¹.
‘Phalānaṃmiva pakkānaṃ, pāto papatato bhayaṃ.
Evaṃ jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayaṃ.
Yathāpi kumbhakārassa, kataṃ mattikabhājanaṃ².
Khuddakañca mahantañca, yaṃ pakkaṃ yañca āmakaṃ.
Sabbāṃ bhedanapariyantāṃ³, evaṃ maccāna jīvitāṃ⁴.
Ussāvova tiṇaggamhi, sūriyuggamaṇaṃ pati.
Evaṃāyu manussānaṃ, mā maṃ amma nivārayā”ti⁵.

Evaṃ ukkhittāsiko vadhako viya saha jātiyā āgatampanetaṃ maraṇaṃ
gīvāya asim cārayamāno so vadhako viya jīvitāṃ haratiyeva, na aharitvā⁶
nivattati. Tasmā saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca ukkhittāsiko vadhako
viya maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti evaṃ vadhakapaccupaṭṭhānato
maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (1)

170. **Sampattivipattitoti** idha sampatti nāma tāvadeva sobhati, yāva naṃ
vipatti nābhibhavati, na ca sā sampatti nāma atthi, yā vipattiṃ atikkamma
tiṭṭheyya. Tathā hi—

“Sakalaṃ mediniṃ⁷ bhutvā, datvā koṭisataṃ sukhī.
Aḍḍhāmalakamattassa, ante issarataṃ gato.
Teneva dehabandhena, puññaṃmhi khayamāgate.
Maraṇābhimukho sopi, asoko sokamāgato”ti.

1. Saṃ 1. 110 piṭṭhe.

3. Sabbe bhedanapariyantā (Khu 1. 371)

5. Jā 1. 236 piṭṭhe.

7. Medaniṃ (Ka)

2. Katā mattikabhājanā (Khu 1. 371)

4. Khu 1. 371 piṭṭhe.

6. Na āharitvā (I, Ka), anāharitvā na (Sī)

Apica sabbaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbaṃ yobbaṇaṃ jarāpariyosānaṃ, sabbaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosānaṃ, sabboyeva lokasannivāso jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato. Tenāha—

“Yathāpi selā vipulā, nabhaṃ āhacca pabbatā.
Samantā anupariyeyyūṃ¹, nippothentā catuddisā.

Evam jarā ca maccu ca, adhivattanti pāṇine.
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse.
Na kiñci parivajjeti, sabbamevābhimmaddati.

Na tattha hatthīnaṃ bhūmi, na rathānaṃ na pattiya.
Na cāpi mantayuddhena, sakkā jetuṃ dhanena vā”ti².

Evam jīvitasampattiyā maraṇavipattipariyosānataṃ vavatthapentena sampattivipattito maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (2)

171. **Upasaṃharaṇatoti** parehi saddhim attano upasaṃharaṇato. Tattha sattahākārehi upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ, yasamahattato, puññamahattato, thāmamahattato, iddhimahattato, paññamahattato, Paccekabuddhato, Sammāsambuddhatoti. Kathaṃ? Idaṃ maraṇaṃ nāma mahāyasānaṃ mahāparivārānaṃ sampannadhanavāhanānaṃ Mahāsammatamandhātumahāsudassanadaḷhaneminimippabhuṭīnampi upari niraśaṅkameva patitaṃ, kimaṅgaṃ³ pana mayhaṃ upari na patissati.

Mahāyasā rājavarā, mahāsammatā-ādayo.
Tepi maccuvasaṃ pattā, mādisesu kathāva kāti.

Evam tāva **yasamahattato** anussaritabbaṃ. (3-Ka)

Kathaṃ puññamahattato?

Jotiko Jaṭilo Uggo, Meṇḍako atha Puṇṇako.
Ete caññe ca ye loke, mahāpuññāti vissutā.
Sabbe maraṇamāpannā, mādisesu kathāva kāti.

Evam **puññamahattato** anussaritabbaṃ. (3-Kha)

1. Samantānupariyāyeyyūṃ (Saṃ 1. 102) 2. Saṃ 1. 102 piṭṭhe. 3. Kimaṅga (Sī, I)

Kathaṃ thāmamahattato?

Vāsudevo Baladevo, Bhīmaseno Yudhiṭṭhilo.
Cānuro yo mahāmallo¹, antakassa vasaṃ gatā.
Evaṃ thāmabalūpetā, iti lokamhi vissutā.
Etepi maraṇaṃ yāthā, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **thāmamahattato** anussaritabbaṃ. (3-8)

Kathaṃ iddhimahattato?

Pādaṅguṭṭhakamattena, Vejayantamakampayi.
Yo nāmiddhimataṃ seṭṭho, dutiyo aggasāvako.
Sopi maccumukhaṃ ghoraṃ, migo sīhamukhaṃ viya.
Paviṭṭho saha iddhīhi, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **iddhimahattato** anussaritabbaṃ. (3-Gha)

Kathaṃ paññāmahattato?

Lokanāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe atthi pāṇino.
Paññāya Sāriputtassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.
Evaṃ nāma mahāpañño, paṭhamo aggasāvako.
Maraṇassa vasaṃ patto, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **paññāmahattato** anussaritabbaṃ. (3-Ña)

Kathaṃ Paccekabuddhato? Yepi te attano ñāṇavīriyabalena
sabbakilesasattunimmathanaṃ katvā paccakabodhiṃ pattā
khaggavisāṇakappā sayambhuno, tepi maraṇato na muttā, kuto panāhaṃ
muccissāmī².

Taṃ taṃ nimittamāgama, vīmaṃsantā mahesayo.
Sayambhuññāṇatejēna, ye pattā āsavakkhayaṃ.
Ekacariyanivāseṇa, khaggasiṅgasamūpamā.
Tepi nātigatā maccuṃ, mādisesu kathāva kāti.

1. Cānuro piyadāmallo (Sī)

2. Muccissāmi (?)

Evam **Paccekabuddhato** anussaritabbaṃ. (3-Ca)

Kathaṃ Sammāsambuddhato? Yopi so Bhagavā asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhadhammakāyo yasamahatta puññamahatta thāmamahatta-iddhimahattapaññāmahattānaṃ pāraṃ gato asamo asamasamo appaṭipuggalo Arahaṃ Sammāsambuddho, sopi salilavuṭṭhinipātena mahā-aggikkhandho viya maraṇavuṭṭhinipātena ṭhānaso vūpasanto.

Evam mahānubhāvassa, yaṃ nāmetaṃ Mahesino.

Na bhayena na lajjāya, maraṇaṃ vasamāgataṃ.

Nillajjaṃ vītasārajjam, sabbasattābhimaddanaṃ.

Tayidaṃ mādisaṃ sattaṃ, kathaṃ nābhibhavissatīti.

Evam **Sammāsambuddhato** anussaritabbaṃ. (3-Cha)

Tassevaṃ yasamahattatādisampannehi parehi saddhiṃ maraṇasāmaññatāya attānaṃ upasaṃharitvā tesam viya sattavisesānaṃ mayhampi maraṇaṃ bhavissatīti anussarato upacārappattaṃ kammaṭṭhānaṃ hotīti. Evam upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (3)

172. **Kāyabahusādhāraṇatoti** ayaṃ kāyo bahusādhāraṇo. Asītiyā tāva kimikulānaṃ sādharmaṇo, tattha chavinissitā paṇā chaviṃ khādanti, cammanissitā cammaṃ khādanti, maṃsanissitā maṃsaṃ khādanti, nhārunissitā nhāruṃ khādanti, aṭṭhinissitā aṭṭhiṃ khādanti, miñjanissitā miñjaṃ khādanti. Tattheva jāyanti jīyanti mīyanti, uccārapassāvaṃ karonti. Kāyova nesaṃ sūtiḡharaṇceva¹ gilānasālā ca susānaṅca vaccakuṭi ca passāvadoṇikā ca. Svāyaṃ tesampi kimikulānaṃ pakopena maraṇaṃ nigacchatīyeva. Yathā ca asītiyā kimikulānaṃ, evaṃ ajjhattikānaṃyeva anekasātānaṃ rogānaṃ bāhirānaṅca ahivicchikādīnaṃ maraṇassa paccayānaṃ sādharmaṇo.

Yathā hi catumahāpathe ṭhapite lakkhamhi sabbadisāhi āgatā sara satti tomara pāsāṇādayo nipatanti, evaṃ kāyepi sabbupaddavā

1. Pasūtigharaṇceva (Syā, I, Ka)

nipatanti. Svāyaṃ tesampi upaddavānaṃ nipātena maraṇaṃ nigacchatīyeva. Tenāha Bhagavā—“Idha bhikkhave bhikkhu divase nikkhante rattiyā paṭihitāya iti paṭisañcikkhati, bahukā kho me paccayā maraṇassa, ahi vā maṃ ḍaṃseyya, vicchiko vā maṃ ḍaṃseyya, satapadī vā maṃ ḍaṃseyya, tena me assa kālaṃkiriya, so mamaṃ antarāyo, upakkhalitvā vā papateyyaṃ, bhataṃ vā me bhuttaṃ byāpajjeyya, pittaṃ vā me kuppeyya, semhaṃ vā me kuppeyya, satthakā vā me vātā kuppeyyuṃ, tena me assa kālaṃkiriya so mamaṃ antarāyo”¹. Evaṃ kāyabahuśādhāraṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (4)

173. **Āyudubbalatoti** āyu nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ. Tathā hi sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsūpanibaddhañceva² iriyāpathūpanibaddhañca³ sītuṅhūpanibaddhañca mahābhūtūpanibaddhañca āhārūpanibaddhañca. Tadevaṃ assāsapassāsānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Bahi nikkhantaṇāsikavāte pana anto apavisante, pavitṭhe vā anikkhamante mato nāma hoti. Catunnaṃ iriyāpathānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Aññataraññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti. Sītuṅhānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Atisītena pana atīuṅhena vā abhibhūtassa vipajjati. Mahābhūtānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā pana āpodhātu-ādīnaṃ vā aññataraññatarassa pakopena balasampannopi puggalo patthaddhakāyo vā atisārādivasena kilinnaṃpūtikāyo vā mahāḍāhapareto vā sambhijjamaṇa-sandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷikārāhāraṃpi yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, āhāraṃ alabhamānassa pana parikkhayaṃ gacchatīti. Evaṃ āyudubbalato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (5)

174. **Animittatoti** avavatthānato, paricchedābhāvatoti attho. Sattānaṃ hi—

Jīvitaṃ byādhi kālo ca, dehanikkhepanaṃ gati.

Pañcete jīvalokasmim, animittā na nāyare.

1. Am 2. 270 piṭṭhe.

2. ...nibandhañceva (I, Ka)

3. ...nibandhañca (I, Ka) evamuparipi.

Tattha **jīvitam** tāva “ettakameva jīvitabbaṃ, na ito paraṃ”ti vavatthānābhāvato animittam. Kalalakālepi hi sattā maranti, abbuda pesighana māsika dvemāsa temāsa catumāsa pañcamāsa dasamāsakālepi. Kucchito nikkhantasamayepi. Tato paraṃ vassasatassa antopi bahipi marantiyeva. **Byādhipi** “imināva byādhinā sattā maranti, nāññenā”ti vavatthānābhāvato animitto. Cakkhurogenāpi hi sattā maranti, sotarogādīnaṃ aññatarenāpi. **Kālopi** “imasmiṃyeva kāle maritabbaṃ, nāññasmin”ti evaṃ vavatthānābhāvato animitto. Pubbaṇhepi hi sattā maranti, majjhanhikādīnaṃ aññatarasmimpi. **Dehanikkhepanampi** “idheva mīyamānānaṃ dehena patitabbaṃ, nāññatā”ti evaṃ vavatthānābhāvato animittam. Antogāme jātānaṃ hi bahigāmepi attabhāvo patati. Bahigāme jātānampi antogāme. Tathā thalajānaṃ vā jale, jalajānaṃ vā thaleti anekappakārato vitthāretabbaṃ. **Gatipi** “ito cutena idha nibbattitabbaṃ”ti evaṃ vavatthānābhāvato animittā. Devalokato hi cutā manussesupi nibbattanti, manussalokato cutā devalokādīnampi yattha katthaci nibbattantīti evaṃ yantayuttagoṇo viya gatipañcake loko samparivattatīti evaṃ animittato maraṇam anussaritabbaṃ. (6)

175. **Addhānaparicchedatoti** manussānaṃ jīvitassa nāma etarahi paritto addhā¹. Yo ciraṃ jīvati, so vassasatam, appam vā bhiyyo. Tenāha Bhagavā—“appamidam bhikkhave manussānaṃ āyu, gamanīyo samparāyo, kattabbaṃ kusalam, caritabbaṃ brahmacariyam, natthi jātassa amaraṇam. Yo bhikkhave ciraṃ jīvati, so vassasatam, appam vā bhiyyoti².

Appamāyumanussānaṃ, hīleyya nam suporiso.
Careyyādittasīsova, natthi maccussa nāgamoti².

Aparampi āha—“bhūtapubbaṃ bhikkhave Arako nāma sathā ahoṣī”ti sabbampi sattahi upamāhi alaṅkataṃ suttaṃ vitthāretabbaṃ.

Aparampi āha—“yocāyam bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatim bhāveti, aho vatāhaṃ rattindivaṃ jīveyyam, Bhagavato sāsanam manasikareyyam, bahum vata me kataṃ assāti. Yocāyam bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatim

1. Etarahi na paricchedo na tathā addhā (Sī)

2. Saṃ 1. 109 piṭṭhe.

bhāveti, aho vatāhaṃ divasaṃ jīveyyaṃ, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ cattāro pañca ālope saṅkhāditvā ajjhoharāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti bhikkhave bhikkhū pamattā viharanti, dandhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāya. Yo ca khvāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ ālopaṃ saṅkhāditvā ajjhoharāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ bhikkhave bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ assasitvā vā passasāmi, passasitvā vā assasāmi, Bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti bhikkhave bhikkhū appamattā viharanti, tikkhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāyā”ti¹. Evaṃ catupañcālopaṃsaṅkhādanamattaṃ avissāsiyo paritto jīvitassa addhāti evaṃ addhānaparicchato maraṇaṃ anussaritabbaṃ. (7)

176. **Khaṇaparittatoti** paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ. Tasmim̐ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha—“atīte cittakkhaṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha, na jīvati, jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha, jīvati, na jīvissati.

Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha.

Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

1. Am̐ 2. 269 piṭṭhe.

Anibbattena na jāto, paccuppannaena jīvati.

Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā”ti¹.

Evam khaṇaparittato maraṇam anussaritabbam. (8)

177. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ ākārānaṃ aññataraññatarena anussaratopi punappunaṃ manasikāravasena cittaṃ āsevanaṃ labhati, maraṇārammaṇā sati santiṭṭhati, nīvaraṇāni vikkhambhanti, jhānaṅgāni pātubhavanti. Sabhāvadhammattā pana samvejanīyattā ca ārammaṇassa appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Lokuttarajjhānaṃ pana dutiyacattutthāni ca āruppajjhānāni sabhāvadhammepi bhāvanāvīsesena appanaṃ pāpuṇanti. Visuddhibhāvanānukkamavasena hi lokuttaraṃ appanaṃ pāpuṇāti. Ārammaṇātikkaṃabhāvanāvasena āruppaṃ. Appanāpattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hoti. Idha pana tadubhayampi natthi. Tasmā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadeva maraṇassatibalena uppannattā maraṇassaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imaṅca pana maraṇassatiṃ anuyutto bhikkhu satataṃ appamatto hoti, sabbabhavesu anabhiratisaññaṃ paṭilabhati, jīvitānikantiṃ jahāti, pāpagarahī hoti, asannidhibahulo parikkhāresu vigatamalamacchero, aniccasaññaṃ cassa paricayaṃ gacchati, tadanusāreṇeva dukkhasaññaṃ anattasaññaṃ ca upaṭṭhāti. Yathā abhāvitamaraṇā sattā sahasā vālamigayakkha sappa cora vadhakābhibhūtā viya maraṇasamaye bhayaṃ santāsaṃ sammohaṃ āpajjanti, evaṃ anāpajjitvā abhaya asammulho kālaṃ karoti. Sace diṭṭheva dhamme amataṃ nārādheti², kāyassa bhedaṃ sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso.

Evam mahānubhāvāya, maraṇassatiyā sadāti.

Idaṃ maraṇassatiyaṃ vitthārakathā mukhaṃ.

1. Mahāni 90 piṭṭhe.

2. Nādhigameti (I, Ka)

Kāyagatāsatikathā

178. Idāni yaṃ taṃ aññatra Buddhuppādā appavattapubbaṃ sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ tesu tesu suttantesu “ekadhammo bhikkhave bhāvito bahulīkato mahato saṃvegāya saṃvattati. Mahato atthāya saṃvattati. Mahato yogakkhemāya saṃvattati. Mahato satisampajaññāya saṃvattati. Ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati. Diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati. Vijjāvimutti phalasaṃchikiriyaṃ saṃvattati. Katamo ekadhammo. Kāyagatā sati¹. Amataṃ te bhikkhave paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti. Amataṃ te bhikkhave na paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ na paribhuñjanti. Amataṃ tesāṃ bhikkhave paribhuttaṃ. Aparibhuttaṃ. Parihīnaṃ. Aparihīnaṃ. Viraddhaṃ. Aviraddhaṃ, yesāṃ kāyagatāsati āradhātī² evaṃ Bhagavatā anekehi ākārehi pasamsivā “kathaṃ bhāvītā bhikkhave kāyagatā sati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisamsā. Idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā”ti-ādinā³ nayena ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikkūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, nava sivathikapabbānīti imesaṃ cuddasannaṃ pabbānaṃ vasena kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ, tassa bhāvanāniddeso anupatto.

Tattha yasmā iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dhātumanasikārapabbanti imāni tīṇi vipassanāvasena vuttāni. Navasivathikapabbāni vipassanāññānesuyeva ādinavānupassanāvasena vuttāni. Yāpi cettha uddhumātakādīsu samādhībhāvanā ijjheyya, sā asubhaniddese pakāsītāyeva. Ānāpānapabbaṃ pana paṭikkūlamanasikārapabbañca imānevettha dve samādhivasena vuttāni. Tesu ānāpānapabbaṃ ānāpānassativasena visuṃ kammaṭṭhānaṃyeva. Yaṃ panetaṃ “puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati. Atthi imasmim kāye kesā lomā -pa- muttan”ti⁴ evaṃ **matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñcena saṅgahetvā** paṭikkūlamanasikāravasena desitaṃ dvattiṃsākāra kammaṭṭhānaṃ, idamidha kāyagatāsatiṃ adhipeṭtaṃ.

1. Am 1. 44 piṭṭhe. 2. Am 1. 47 piṭṭhe. 3. Ma 3. 131 piṭṭhe. 4. Ma 3. 132 piṭṭhe.

179. Tatthāyaṃ Pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo bhāvanāniddeso. **Imameva kāyanti** imaṃ catumahābhūtikaṃ pūtikāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalāti** pādatalato upari. **Adho kesamatthakāti** kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyantanti** tiriyaṃ tacaparicchinnāṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatīti** nānappakārakesādi-asucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? Atthi imasmim kāye kesā -pa- muttanti.

Tattha **atthīti** saṃvijjanti. **Imasminti** yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati, tasmim. **Kāyeti** sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati. **Kesā lomāti** ete kesādayo dvattimsākārā. Tattha atthi imasmim kāye kesā, atthi imasmim kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo.

Imasmim hi pādatalā paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya paritoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇim vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādīm vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ asirikadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedāṃ asucinīyeva passati. Tena vuttaṃ “atthi imasmim kāye kesā lomā -pa- muttan”ti. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

180. Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena ādikammikena kulaputtana vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā idaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetabbaṃ. Tenāpissa kammaṭṭhānaṃ kathentena sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṅṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Imasmim hi paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhāne yopi tipīṭako hoti, tenāpi manasikārakāle paṭṭhamaṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākāṭaṃ hoti malayavāsī Mahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnaṃ therānaṃ viya.

Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito cattāro māse imāmyeva sajjhāyaṃ karoṭhāti dvattiṃsākārapāḷiṃ adāsi. Te kiñcāpi nesaṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ. Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo “paṭhamāṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ karohī”ti.

Karontena ca **tacapañcakādīni** paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo katabbo. Kesā lomā nakhātantā tacoti hi vatvā puna paṭilomato taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tadanantaraṃ **vakkapañcake** maṃsaṃ nhāru¹ aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkanti vatvā puna paṭilomato vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **papphāsapañcake** hadayaṃ yakanāṃ kilomakāṃ pihakāṃ papphāsanti vatvā puna paṭilomato papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ, vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **matthaluṅgapañcake** antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅganti vatvā puna paṭilomato matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ, vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **medachakke** pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medoti vatvā puna paṭilomato medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ, vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **muttachakke** assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttanti vatvā puna paṭilomato muttaṃ lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu, medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakāṃ kilomakāṃ yakanāṃ hadayaṃ, vakkāṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

1. Nahāru (Sī) evamuparipi.

Evam kālasatam kālasahassam kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo katabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paguṇā hoti, na ito cito ca cittam vidhāvati. Koṭṭhāsā pākaṭā honti, hatthasaṅkhalikā viya vatipādapanti viya ca khāyanti. (1)

Yathā pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo katabbo. Vacasā sajjhāyo hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. (2)

Vaṇṇatoti kesādīnam vaṇṇo vavatthapetabbo. (3)

Saṅṭhānatoti tesaṅṅeva saṅṭhānam vavatthapetabbam. (4)

Disatoti imasmim hi sarīre nābhito uddham uparimadisā, adho heṭṭhimadisā, tasmā ayam koṭṭhāso imissā nāma disāyāti disā vavatthapetabbā. (5)

Okāsatoti ayam koṭṭhāso imasmim nāma okāse patiṭṭhitoti evam tassa tassa okāso vavatthapetabbo. (6)

Paricchedatoti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha ayam koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṅca iminā nāma paricchinnoti evam sabhāgaparicchedo veditabbo. Kesā na lomā, lomāpi na kesāti evam amissakatāvasena visabhāgaparicchedo veditabbo. (7)

Evam sattadhā uggahakosallam ācikkhantena pana idam kammaṭṭhānam asukasmim¹ sutte paṭikkūlavasena kathitam, asukasmim dhātuvasenāti ñatvā ācikkhitabbam. Idañhi mahāsatipaṭṭhāne² paṭikkūlavaseneva kathitam. Mahāhatthipadopama³ Mahārāhulovāda⁴ Dhātuvibhaṅgesu⁵ dhātuvasena kathitam. Kāyagatāsatisutte⁶ pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, tam sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitam vipassanā-kammaṭṭhānam hoti. Paṭikkūlavasena kathitam samathakammaṭṭhānam. Tadetam idha samathakammaṭṭhānamevāti.

1. Imasmim (Ka)

2. Dī 2. 233 piṭṭhe.

3. Ma 1. 242 piṭṭhe.

4. Ma 2. 84 piṭṭhe.

5. Ma 3. 283 piṭṭhe.

6. Ma 3. 132 piṭṭhe.

181. Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitvā anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupubbamuñcanato, appanāto, tayo ca suttantāti evaṃ dasadhā manasikāraḥkosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha **anupubbato**ti idaṃhi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbaṃ, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattimsapadaṃ nisseṇiṃ ekantarikāya ārohanto kolantakāyo patati, na ārohanam sampādeti, evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanam sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **nātisīghato** manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanamaggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakketvā sīghena javena satakkhattumpi gamanāgamanam karoto purisassa kiñcāpi addhānam parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbaṃ hoti, evameva kevalam¹ kammaṭṭhānam pariyoṣānam pāpuṇāti, avibhūtam pana hoti, na visesaṃ āvahati, tasmā nātisīghato manasikātabbaṃ.

Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātisaṇikatopi**. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanamaggaṃ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatataḷākādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyoṣāpetabbo hoti, evameva kammaṭṭhānam pariyoṣānam na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepapaṭibāhanatoti kammaṭṭhānam vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadam asallakketvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti, evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānam parihāyati paridhamṣati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

1. Kevalam kiñcāpi (Ka)

Paṇṇattisamatikkamanatoti yāyaṃ kesālomāti-ādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā paṭikkūlanti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṇṇe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññāṇaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca. Yadā pana nesāṃ abhiṇhasaṅcāreṇa āgatāgatapadaṃ pākataṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca, evameva pubbabhāge kesālomātipaṇṇattivasena manasikaroto paṭikkūlabhāvo pākato hoti. Atha kesālomātipaṇṇattim samatikkamitvā paṭikkūlabhāveveva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Anupubbamuñcanatoti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Muttanti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesāti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ. Yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutamaṃ upaṭṭhahati, evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā. Yathā hi dvattimsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sareṇa vijjhivā ukkuṭṭhim kareyya, atha kho so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmim tasmim tāle patitvā pariyaṇṇatālaveva gaccheyya, tatthapi gantvā luddena tattheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya, so evaṃ punappunaṃ paripāṭiyamāno¹ ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā anukkamena ekasmim tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūcim daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya, evaṃsappadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ, yathā hi tālavane dvattimsatālā, evaṃ imasmim kāye dvattimsakoṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacarō. Makkaṭassa dvattimsatālake tālavane nivāso viya

1. Paṭipāṭiyamāno (I, Ka), paṭipāṭiyā gacchamāno (Abhi-Ṭṭha 2. 218)

yogino cittassa dvattiṃsakoṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusañcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmim̐ tasmim̐ tāle pativā pariyantatālagamaṇaṃ viya yogino kesāti manasikāre āradde paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakoṭṭhāseyeva cittassa saṅghānaṃ. Puna paccāgamaṇepi eseva nayo. Punappunaṃ paripāṭiyamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikammakaraṇaṃ. Anukkamena ekasmim̐ tāle nipatitvā tassa majjhe makuḷatālapaṇṇasūcim̐ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānassapi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā, yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamageheya dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya. Punadivase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvacaro. Tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikammakaraṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikammakaraṇaṃ. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Appanātoti appanākoṭṭhasato kesādīsu ekekasmim̐ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbāti ayamevettha adhippāyo.

Tayo ca suttantāti adhiccittam̐, sītibhāvo, bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanattham̐ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha—

“Adhicittamanuyuttēna bhikkhave bhikkhunā tīṇi nimittāni kālenakālaṃ manasikātabbāni. Kālenakālaṃ samādhinimittāṃ manasikātabbāṃ. Kālenakālaṃ paggahanimittāṃ manasikātabbāṃ. kālenakālaṃ upekkhānimittāṃ manasikātabbāṃ. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhicittamanuyutto bhikkhu kālenakālaṃ samādhinimittāṃ paggahanimittāṃ upekkhānimittāṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāṃmukhaṃ ālimpeti, ukkāṃmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāṃmukhe pakkipitvā kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjupekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāyeyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati yadi paṭikāya yadi kuṇḍalāya

yadi gīveyyāya yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.

Evameva kho bhikkhave adhicittamanuyuttena -pa- samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, **tatra** tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane”ti¹.

Idaṃ suttaṃ **adhicittanti** veditabbaṃ.

“Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātum. Katamehi chahi, idha bhikkhave bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ nigggaṇhāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti. Yasmiṃ samaye cittaṃ ajjupekkhitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ ajjupekkhati. Paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātun”ti².

Idaṃ suttaṃ **anuttaraṃ sītibhāvoti** veditabbaṃ.

Bojjhaṅgakosallaṃ “pana evameva kho bhikkhave yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā”ti³ appanākosallakathāyaṃ dassitameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā idaṃca dasavidhaṃ manasikāraḥkosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhuḥkaṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānaṃ suṭṭhu vavatthapetvā kammaṭṭhānaṃ anuyujjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā pathavīkasiṇaniddese vuttanayeneva ananurūpaṃ senāsaṃ pahāya

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

2. Am 2. 379 piṭṭhe.

3. Sam 3. 99 piṭṭhe.

anurūpe vihāre vasantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā paṭikkūlamanasikāre parikammaṃ kātabbāṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbāṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati. Udakapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā. Setakāle setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbāṃ.

Koṭṭhāsava vatthāpanakathā

182. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāse vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṅṭhāna-gandha-āsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā. **Kesā** tāva pakativāṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā. Saṅṭhānato dīghavaṭṭalikā¹ tulādaṇḍa saṅṭhānā. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato nalāṭantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭāhaveṭhanāṃ allacammaṃ kesānaṃ okāso. Paricchedato kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññaṃaññaṇa paricchinnā, dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo. Kesā na lomā, lomā na kesāti evaṃ avasesa-ekatimsakoṭṭhāsehi amissīkatā kesā nāma pāṭiyekko ekakoṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idaṃ kesānaṃ vaṇṇādito vavatthāpanaṃ.

183. Idaṃ pana nesāṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthāpanaṃ. Kesā nāmete vaṇṇatopi paṭikkūlā. Saṅṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikkūlā.

1. Dīghavaṭṭa- (Sī)

Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaññaṃ kiñci disvā kesamissakamidaṃ haratha nanti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaññato** paṭikkulā. Rattim̐ bhujantāpi kesasaññhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saññhānato** paṭikkulā.

Telamakghanapupphadhūpādi¹ sañkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajeguccho hoti. Tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaññasaññhānato appaṭikkulāpi siyūṃ, **gandhena** pana paṭikkulāyeva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaññato haliddivaññaṃ, saññhānatopi haliddipiṇḍasaññhānaṃ. Sañkārattñhāne chaḍḍitañca uddhumātakakālasunakhasarīraṃ vaññato tālapakkavaññaṃ. Saññhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudingsaññhānaṃ. Dāṭṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaññasaññhānato siyā appaṭikkulānaṃ gandhena pana paṭikkulameva. Evaṃ kesāpi siyūṃ vaññasaññhānato appaṭikkulā **gandhena** pana paṭikkulāyevāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaññāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā jegucchāti idaṃ nesaṃ **āsayato** paṭikkulyaṃ.

Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi uṭṭhitakaññikaṃ viya ekatimsakoṭṭhāsārāsīmhi jātā. Te susānasañkārattñhānādisu jātasākaṃ viya parikkhādisu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ nesaṃ **okāsato** paṭikkulyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānaṃ vaññasaññhānagandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkulātā veditabbā². Vaññasaññhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visūṃ visūṃ vavatthapetabbā.

184. Tattha **lomā** tāva pakativaññato na kesā viya asamhinnakālakā, kālapiṅgalā pana honti. Saññhānato onataggā tālamūlasaññhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ṭhapetvā kesānaṃ paṭiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭṭhanacamme jātā. Paricchedato sarīraveṭṭhanacamme likhāmattam̐

1. ...pupphadhūmādi- (Ka)

2. Vavatthapetabbā (Ka)

pavisitvā paṭiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññaṇa paricchinnā, dve lomā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

185. **Nakhā**ti vīsatiyā nakhapattānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā. Saṅghānato macchasaṅghānā. Disato pādanakhā heṭṭhimadisāya, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu paṭiṭṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimaṃschi, anto aṅgulipiṭṭhimasena, bahi ceva agge ca ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññaṇa paricchinnā, dve nakhā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

186. **Dantā**ti paripuṇṇadantassa dvattimsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā. Saṅghānato anekasaṅghānā. Tesāṃ hi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāḷiyā ṭhapita-alābubijasaṅghānā. Tesāṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṅghāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānaka-upatthambhinisaṅghāno. Tato dve dve timūlākoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu paṭiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike paṭiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāseṇa, tiriyaṃ aññamaññaṇa paricchinnā, dve dantā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

187. **Tacoti** sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kāḷasāmapītādivaṇṇā chavi nāma yā sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhīghātapaharaṇappahārādīhi viddhamasitāya chaviyā pākāto hoti. Saṅghānato sarīrasaṅghānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakāarakosasaṅṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabandha-upāhanasaṅṭhāno. Jaṅghattaco bhattapuṭakatālapaṅṇasaṅṭhāno. Ūruttago taṇḍulabharitadīghatthavikasaṅṭhāno. Āṇisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṅṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddhacamma-saṅṭhāno. Kucchittaco viṇādoṇikonaddhacamma-saṅṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇironaddhacamma-saṅṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosasaṅṭhāno, phaṇakatthavikasaṅṭhāno vā. Hatthaṅgulittaco kuñcīkākosakasaṅṭhāno. Gīvattaco galakañcukasaṅṭhāno. Mukhattaco chiddāvachiddo kīṭakulāvakasaṅṭhāno. Sīsattaco pattatthavikasaṅṭhānoti.

Tacapariggaṅhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭṭhāya uparimukhaṃ nāṇaṃ pesetvā paṭṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyanandhitvā ṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nalāṭṭhacammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsattṭhikassa ca sīsacammaṃ ca antarena nāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojenta sīsacammaṃvavatthapetabbaṃ. Tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhacammaṃ taṃ vavatthapetvā anulomena paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha teneva nayena vāmapādacammaṃ. Tato anukkameneva vatthi-udarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvacammānantāraṃ heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharotṭhappariyosānaṃ pāpetvā niṭṭhapetabbaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṅhantassa sukhumampi pākātaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyanandhitvā ṭhito. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāseṇa paricchīno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

188. **Maṃsanti** nava maṃsapesisatāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattam kiṃsukapupphasadisam. Saṅṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsam tālapaṅṇapuṭabhattasaṅṭhānam. Ūrumaṃsam nisadapotasāṅṭhānam. Āṇisadamaṃsam uddhanakoṭisaṅṭhānam. Piṭṭhimaṃsam tālaguḷapaṭalasaṅṭhānam. Phāsukadvayamaṃsam¹ koṭṭhalikāya kucchiyam tanumattikālepasaṅṭhānam. Thanamaṃsam vaṭṭetvā avakkhittamattikāpiṇḍasaṅṭhānam.

1. Pāsukadvayamaṃsam (I, Ka)

bāhudvayamaṁsaṁ dviguṇaṁ katvā ṭhapitaniccamamahāmūsika-
saṅghānaṁ. Evam oḷārikoḷārikaṁ pariggaṅhantassa sukhumampi pākāṭaṁ
hoti. Disato dvīsu disāsu jātaṁ. Okāsato vīsādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni
anulimpitvā ṭhitaṁ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisāṅghāte patiṭṭhitatalena, upari
tacena, tiriyaṁ aññamaññaena paricchinnā, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

189. **Nhārūti**¹ nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā. Saṅghānato
nānāsaṅghānā. Etesu hi gīvāya uparimabhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū
sarīraṁ vinandhamānā purimapassena otiṇṇā. Pañca pacchimapassena.
Pañca dakkhiṇapassena. Pañca vāmapassena. Dakkhiṇahatthaṁ
vinandhamānāpi hatthassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca.
Tathā vāmahatthaṁ vinandhamānā. Dakkhiṇapādaṁ vinandhamānāpi
pādassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca. Tathā vāmapādaṁ
vinandhamānāpi evaṁ sarīradhārakā nāma saṭṭhimahānhārū kāyaṁ
vinandhamānā otiṇṇā. Ye **kaṇḍarā**tipi vuccanti. Te sabbepi
kandalamakūlasaṅghānā. Aññe pana taṁ taṁ padesaṁ ajjhottharivā ṭhitā.
Tato sukhumatarā suttarajjukasaṅghānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatā
saṅghānā, aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantisāṅghānā. Aññe
thūlasuttakasaṅghānā. Hatthapādapiṭṭhisu nhārū sakuṇapādasaṅghānā. Sīse
nhārū dārakānaṁ sīsajālakasaṅghānā. Piṭṭhiyaṁ nhārū ātape pasārīta-
allajālakaṅghānā. Avasesā taṁ taṁ aṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre
paṭimukkajālakaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jāta. Okāsato
sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṁ
aṭṭhisatānaṁ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṁsacammāni āhacca
ṭhitappadesehi, tiriyaṁ aññamaññaena paricchinnā, ayam nesaṁ
sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

190. **Aṭṭhīti** ṭhapetvā dvattimsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi
hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṁsanissitāni mudu-aṭṭhīni,
dve paṅhikaṭṭhīni, ekekasmim pāde dve dve gopphakaṭṭhīni, dve
jaṅghaṭṭhīni, ekaṁ jaṅṅukaṭṭhi, ekaṁ ūruṭṭhi, dve kaṭṭhīni, aṭṭhārasa
piṭṭhikaṅghakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa

1. Nahārūti (Si) evamuparipi.

uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭaṭṭhīni, dve bāhuṭṭhīni¹, dve dve aggabāhuṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi. Ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti evaṃ timattāni aṭṭhisatāni, tāni sabbānīpi vaṇṇato setāni. Saṅṭhānato nānasaṅṭhānāni.

Tattha hi aggapādaṅguli-aṭṭhīni katakabījasaṅṭhānāni. Tadanantarāni majjhapaṭṭhāni panasatṭhisasaṅṭhānāni. Mūlapaṭṭhāni paṇavasasaṅṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṅṭhānāni. Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṅṭhānaṃ. Goppakaṭṭhīni baddhakīlāgoḷakasaṅṭhānāni. Jaṅghaṭṭhīnaṃ goppakaṭṭhīsu paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ apanītatacasindikaḷīrasaṅṭhānaṃ. Khuddakajaṅghaṭṭhitam dhanukadaṇḍasaṅṭhānaṃ. Mahantaṃ milātasappaṭiṭṭhisasaṅṭhānaṃ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇaphaṇakasaṅṭhānaṃ. Tattha jaṅghaṭṭhikassa paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ atikhīnaggagosīṅgasaṅṭhānaṃ. Ūruṭṭhi duttacchitavāsīparasudaṇḍasaṅṭhānaṃ. Tassa kaṭiṭṭhimhi paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ kīlāgoḷakasaṅṭhānaṃ. Tena kaṭiṭṭhino paṭiṭṭhitaṭṭhānaṃ aggacchinna mahāpunnāgaphalasaṅṭhānaṃ.

Kaṭiṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakārika-uddhanasaṅṭhānāni. Pāṭiyekkaṃ kammārakūṭayottakasaṅṭhānāni. Koṭiyam ṭhitaṃ ānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṅṭhānaṃ, sattaṭṭhaṭṭhānesu chiddāvachiddaṃ. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpani ṭhapitasīsapatṭaveṭṭhakaṅṭhānāni. Bāhirato vaṭṭanāvāḷisaṅṭhānāni. Tesam antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇa-asisaṅṭhānāni. Paripuṇṇāni paripuṇṇa-asisaṅṭhānāni. Sabbānīpi odātakukkuṭassa pasāritapakhasaṅṭhānāni. Cuddasa uraṭṭhīni jiṇṇasandamānikapañjarasaṅṭhānāni. Hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṅṭhānaṃ.

Akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṅṭhānāni. Koṭṭaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhaḷakuddālasaṅṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakasaṅṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandaṅṭhānāni. Maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapitasīsapatṭaveṭṭhakaṅṭhānāni. Piṭṭhihatṭhaṭṭhīni koṭṭitakandala-

1. Bāhaṭṭhīni (I, Ka)

kandarāsisaṅṭhānāni. Hatthaṅgulīsu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasāṅṭhānāni. Majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasatṭhisāṅṭhānāni. Aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṅṭhānāni.

Satta gīvaṭṭhīni daḍḍena vijjhivā paṭipāṭiyā ṭhapitavamsakaḷīracakkalakaṣaṅṭhānāni. Heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṅṭhānaṃ. Uparimaṃ avalekhanasatṭhakaṣaṅṭhānaṃ. Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiñjataruṇatālaṭṭhisāṅṭhānāni. Nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭṭhapitasaṅkathālakapālasaṅṭhānaṃ. Kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpita¹ khurakosaṅṭhānāni. Nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhisāṅkuṭitaghaṭapūṇṇapaṭalakhaṇḍasaṅṭhānaṃ. Muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkaṇāḷikerasaṅṭhānaṃ. Sīsaṭṭhīni sibbetvā ṭhapitajjaralābukaṭṭhasaṅṭhānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni. Visesena panettha sīsaṭṭhīni givaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṅṭakaṭṭhīsu. Piṭṭhikaṅṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu. Kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu. Ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu. Jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu. Jaṅghaṭṭhīni gopphakaṭṭhīsu. Gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu paṭiṭṭhitāni. Paricchedato anto aṭṭhimiñjēna, uparito maṃsena, agge mūle ca aññamaññēna paricchinnāni, ayamā sabbhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

191. **Aṭṭhimiñjanti** tesam tesam aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjam. Tam vaṇṇato setam. Saṅṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāḷiyam pakkhittaseditamahāvettaggasaṅṭhānaṃ. Khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyaṭṭhipabbesu pakkhittaseditanuvettaggasaṅṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātam. Okāsato aṭṭhīnaṃ abbhantare paṭiṭṭhitam. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnam, ayamassa sabbhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

192. **Vakkanti** ekabandhanā dve maṃsapaṇḍikā. Tam vaṇṇato mandarattaṃ Pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇam. Saṅṭhānato dāraḷakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasaṅṭhānaṃ, ekavaṇṇapaṭibaddha-ambaphaladvayasaṅṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokam gantvā

dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddham¹ hutvā hadayamaṁsam parikkhipitvā ṭhitaṁ. Paricchedato vakkam vakkabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

193. **Hadayanti** hadayamaṁsam. Tam vaṇṇato rattapadumapattapiṭṭhivaṇṇam. Saṅghānato bāhirapattāni apanetvā adhomukham ṭhapitapadumamakuḷasaṅghānam. Bahi maṭṭham, anto kosātakīphalassa abbhantarasadisaṁ. Paññavantānam thokam vikasitam, mandapaññānam makuḷitameva². Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha addhapasatamattam lohitaṁ saṅghāti, yaṁ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca vattanti. Tam panetaṁ rāgacaritassa rattaṁ hoti, dosacaritassa kālakam, mohacaritassa maṁsadhovana-udakasadisam, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇam, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇam, paññācaritassa accham vippasannam anāvilam paṇḍaram parisuddham niddhotajātimaṇi viya jutimantam khāyati. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato sarīrabbhantare dvinnam thanānam majjhe patiṭṭhitam. Paricchedato hadayam hadayabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

194. **Yakananti** yamakamaṁsapaṭalam. Tam vaṇṇato rattaṁ paṇḍukadhātukam nātirattakumudassa³ pattapiṭṭhivaṇṇam. Saṅghānato mūle ekam agge yamakam koviḷārapattasaṅghānam. Tañca dandhānam ekameva hoti mahantaṁ, paññavantānam dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātam, okāsato dvinnam thanānam abbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitaṁ. Paricchedato yakanam yakanabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

195. **Kilomakanti** paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidham pariyanahanamaṁsam. Tam duvidhampi vaṇṇato setam dukūlapilotikavaṇṇam. Saṅghānato attano okāsasaṅghānam. Disato paṭicchannakilomakam uparimāya disāya. Itaram dvīsu disāsu jātam. Okāsato

1. Vinibandham (I, Ka)

2. Makuḷitameva (Sī)

3. Nātirattam kumudassa (Ka)

paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā,
appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ
pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena,
tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

196. **Pihakanti** udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ
nigguṇḍipupphavaṇṇaṃ. Saṅṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ
kālavacchakajivhāsaṅṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato
hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ,
yasmim̐ paharaṇappahārena bahinikkhante sattānaṃ jīvitakkhayo hoti.
Paricchedato pihakabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

197. **Papphāsanti** dvattimsamaṃsakhāṇḍappabhedāṃ¹
papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakka-udumbaraphalavaṇṇaṃ.
Saṅṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṅṭhānaṃ. Abbhantare
asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmānā abbhāhatattā
saṃkhāditalapālapiṇḍamiva niraṣaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya
jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ antare hadayañca
yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato
papphāsabhāgena paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

198. **Antanti** purisassa dvattimsahatthā² itthiyā aṭṭhavīsatihatthā²
ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadetāṃ vaṇṇato setaṃ
sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṅṭhānato lohitaḍḍiyaṃ ābhujitvā
ṭhapitasīsacchinnasappasaṅṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari
galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamagga-
pariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato antabhāgena paricchinnāṃ,
ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

1. Dvattimsakhaṇḍappabhedāṃ (Sī)

2. ...hatthāṃ (Syā, I, Ka)

199. **Antaguṇanti** antabhogaṭṭhānesu bandhanam. Tam vaṇṇato setam dakasītalikamūlavaṇṇam. Saṅghānato dakasītalikamūlasaṅghānameva. Disato dvīsu disāsu jātam. Okāsato kuddālapharasukammādīni karontānam yantākaddhanakāle yantasuttakamiva yantaphalakāni antabhoge ekato agaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā saṃsibbitvā¹ ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā antabhogānam antarā ṭhitam. Paricchedato antaguṇabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

200. **Udariyanti** udare bhavam asitapītakhāyitasāyitam. Tam vaṇṇato ajjhohaṭṭhāraṇṇam. Saṅghānato parissāvane sithilabaddhataṇḍula-saṅghānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato udare ṭhitam.

Udaram nāma ubhato nippīliyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaḥoṭakasadisam antapaṭalam, bahi maṭṭham, anto maṃsakasambupaliveṭhanakiliṭṭha²pāvārapupphakasadisam, kuthita³panasatacassa abhantarasadisanti vattum vaṭṭati, yattha takkoṭakā gaṇḍuppādakā tālahīrakā sūcimukhakā paṭatantasuttakā⁴ iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti, ye pānabhojanādīmhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā hadayamaṃsam abhihananti, pānabhojanādi-ajjhoharaṇavelāyañca uddhammukhā hutvā paṭhamajjhohaṭṭe dve tayo ālope turitaturitā viluppanti, yaṃ tesam kimīnam sūtiḥaram vaccaṭṭi gilānasālā susānañca hoti. Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānam muttakarīsacamma-aṭṭhiṅhārūkhaṇḍakheḷasiṅghāṇikālohitappabhutinānākuṇapajātam nipatitvā kaddamodakālulitam dvīhatihaccayena sañjātakimikulam sūriyātapasantāpavegakuthitam upari pheṇapupphūlake⁵ muñcantam abhinīlavaṇṇam paramaduggandhajeccam neva upagantum, na daṭṭhum araharūpatam āpajjitvā tiṭṭhati,

1. Tam sibbitvā (I, Ka) 2. ...kiliṭṭham (Syā) 3. Kuṭṭhita (Syā), kudhita (Ka)
 4. Paṭatantukā suttakā (Sī), paṭatantū suttakā (Syā), paṭatantusuttakā (I)
 5. Pheṇabubbūlake (Sī, I)

pageva ghāyitum vā sāyitum vā, evameva nānappakāraṃ pānabhojanādi-
 dantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ
 taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhālisuvāna-
 vamathusadisāṃ nipatitvā pittasemhavātapaḷiveṭṭhitāṃ hutvā
 udaraggisantāpavegakuthitāṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇapupphulakāni
 muñcantāṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati.
 Yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṅghāti, pageva paññācakkhunā
 avaloketvā. Yattha ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā vivekaṃ gacchati,
 ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo
 muttāṃ hoti, eko bhāgo karīsaṃ, eko bhāgo rasabhāvaṃ āpajjitvā
 soṇitamānsādīni upabrūhayati.

Paricchedato udarapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnāṃ.
 Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

201. **Karīsanti** vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena
 ajjhohaṭṭhāhāraṇṇameva hoti. Saṅghānato okāsasaṅghānaṃ. Disato
 heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsāye ṭhitaṃ. **Pakkāsāyo** nāma
 heṭṭhānābhīpiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare antāvasāne ubbedhena
 aṭṭhaṅgulamatto veḷunāḷikasadiṣo, yattha seyyathāpi nāma upari bhūmibhāge
 patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva
 yaṃkiñci āmāsāye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaraggina pheṇuddehakaṃ
 pakkāṃ pakkāṃ nisadāya pisitamiva saṅghabhāvaṃ āpajjitvā antabilena
 ogaḷitvā ogaḷitvā omadditvā veḷupabbe pakkhipamānapaṇḍumattikā viya
 sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedato pakkāsāyapaṭalena ceva
 karīsabhāgena ca paricchinnāṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo.
 Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

202. **Matthaluṅanti** sīsakaṭṭhāhābhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato
 setaṃ ahicchattakapiṇḍavaṇṇaṃ. Dadhibhāvaṃ asampattaṃ
 duṭṭhakhīraṇṇantipi vattum vaṭṭati. Saṅghānato okāsasaṅghānaṃ. Disato
 uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭṭhāhābhantare cattāro sibbinimāge
 nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati.
 Paricchedato sīsakaṭṭhāhassa abhantaratalehi ceva matthaluṅgabhāgena ca

paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

203. **Pittanti** dve pittāni baddhapittañca abaddhapittañca. Tattha baddhapittam vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇam. Abaddhapittam milāta-ākulipupphavaṇṇam. Saṅghānato ubhayampi okāsasaṅghānam. Disato baddhapittam uparimāya disāya jātam, itaram dvīsu disāsu jātam. Okāsato abaddhapittam ṭhapetvā kesalomadantanakhānam maṃsavanimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabindu avasesasarīram byāpetvā ṭhitam, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti, bhamanti, gattam kampati, kaṇḍūyati. Baddhapittam hadayapapphāsānam antare yakanamaṃsam nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitam, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappam chaḍḍetvā akātabbam karonti, abhāsitabbam bhāsanti, acintitabbam cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

204. **Semhanti** sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇam¹ semham. Tam vaṇṇato setam nāgabalāpaṇṇarasavaṇṇam. Saṅghānato okāsasaṅghānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato udarapaṭale ṭhitam. Yam pānabhojanādi-ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakam kaṭṭhe vā kathale vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaram paramajeguccham kuṇapagandham hoti, tato uggatena ca gandhena uddekopi mukhampi duggandham pūtikūṇapasadisam hoti. So ca puriso apehi duggandham vāyasīti vattabbatam āpajjati, yañca vaḍḍhitvā bahalattamāpannam pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyam udarapaṭalassa abbhantareyeva kuṇapagandham sannirumbhitvā tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

1. Ekapattapūrappamāṇam (Sī, Syā, I)

205. **Pubboti** pūtilohitavasena pavattapubbaṃ. Taṃ vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṅghānato okāsasaṅgho. Disato dvīsu disāsu hoti. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya, yatra yatra khāṇukaṅṅakapaharaṅaggiḷālādīhi abhigate sarīrapadese lohitāṃ saṅghahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tatra tatra tiṭṭhati. Paricchedato pubbhāgena paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

206. **Lohitanti** dve lohitāni sannicitalohitaṅca saṃsaraṅalohitaṅca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalaḷākhārasavaṇṇaṃ. Saṃsaraṅalohitaṃ acchalaḷākhārasavaṇṇaṃ. Saṅghānato ubhayampi okāsasaṅghānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ. Itaraṃ dvisu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṅalohitaṃ ṭhapetvā kesalomadanta-nakhānaṃ maṃsaviniṃuttatṭhānaṅceva thaddhasukkhacammaṅca dhamaniḷālānusārena sabbaṃ upādiṅṅasarīraṃ pharivā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakaṅṅatṭhānaṃsa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapatthapūramattaṃ hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakaṅṅapapphāse temayamaṅaṃ ṭhitaṃ. Tasmim hi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsītā honti. Paricchedato lohitabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

207. **Sedoti** lomakūpādīhi paggharaṅaka-āpodhātu. So vaṇṇato vipasannaṅtilavelavaṇṇo. Saṅghānato okāsasaṅghāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yadā pana aggisantaṅpasūriyasantaṅpa-utuṅvikārādīhi sarīraṃ santapati, tadā udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisaṃḷālakumududa-nāḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati, tasmā tassa saṅghānampi kesalomakūpavivarānaṅṅeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṅhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasi kātabbo.

paricchedato sedabhāgena paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitalaliddivaṇṇo. Saṅghānato thūlasarīrassa tāva cammamamsantare ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotika-saṅghāno hoti. Kīsarīrassa jaṅghamamsam ūrumamsam piṭṭhikaṅṭakanissitam piṭṭhimamsam udaravattimamsanti etāni nissāya diguṇatiguṇam katvā ṭhapitalaliddivaṇṇadukūlapilotikasāṅghāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīram pharivā kisassa jaṅghamamsādīni nissāya ṭhito, yaṃ sinehasaṅkham gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnamatthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā mamsena, upari cammena, tiriyaṃ medabhāgena paricchinnō, ayamassa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

208. **Assūti** akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Tam vaṇṇato vippasannatilavelavaṇṇam. Saṅghānato okāsasaṅghānam. Disato uparimāya disāya jātam. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitam. Na cetam pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitam tiṭṭhati. Yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitam hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṃ vā visamāhāram āhārenti, yadā ca nesam akkhīni dhūmaraja-pamsukādīhi abhihaññanti. Tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena ca yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṃ. Paricchedato assubhāgena paricchinnam, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

209. **Vasāti** vilīnasineho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattum vaṭṭati. Saṅghānato nhānakāle pasanna-udakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṅghānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāṭa-amsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā

usmājātā honti, tadā tattha nhānakāle pasanna-udakūpari sinehabinduvisaṭṭo viya ito cito ca sañcarati. Paricchedato vasābhāgena paricchinnā, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

210. **Kheḷoti** antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṅghānato okāsasaṅghāno. Pheṇasaṅghānotipi vattuṃ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi orūyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpamāhāraṃ passanti vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesam hadayaṃ āgilāyati¹, kismiñci deva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi orūyha jivhāya saṅghāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo, mukhe pakkhittaṇca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpuline khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchantova temetuṃ samattho hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinnā, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

211. **Siṅghāṇikā**ti matthaluṅgato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiṇjavāṇṇā. Saṅghānato okāsasaṅghānā. Disato uparimāya disāya jāta. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso paduminipatte dadhim bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, athānena chiddena dadhimuttaṃ gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti, visabhāgāhāra-utuvasena vā sañjātadhātukhobhā honti, tadā anto sīsato pūtisemhabhāvamāpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumattakavivarena otarivā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Siṅghāṇikā pariggaṇhakena ca yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato siṅghāṇikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

1. Ākilāyati (Sī, Ka)

212. **Lasikā**ti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāranīyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhāñjanakiccam, sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharāsaddaṃ karonto viya sañcarati. Ekayojanadvīyojanamattaṃ addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā honti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso.

213. **Muttanti** muttarasaṃ. Tam¹ vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭṭhapita udakakumbha abbhantaragata udaka saṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. **Vatthi** nāma vatthi puṭo vuccati. Yattha seyyathāpi candanikāya pakkhitte amukhe² ravaṇaghaṭe³ candanikāraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passāvaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso.

214. Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavattapetvā anupubbato nātisīghatoti-ādinā nayena vaṇṇasaṇṭhāna-gandhāsāyokāsavasena pañcadhā paṭikkulā paṭikkulāti manasikaroto paṇṇattisamatikkamāvasāne seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattīmsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttakaganthitaṃ mālaṃ olokontassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva atthi imasmim kāye kesāti imaṃ kāyaṃ olokontassa sabbe te

1. Muttanti (Sī, Syā, Ka), muttanti passāvo. Tam (?)

2. Adhomukhe (Syā)

3. Yavanaghaṭe (Sī)

dhammā apubbāpariyāva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikāraḥkosallakathāyaṃ “ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati”ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasamharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti, tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsimhi pakkhipamānamiva upaṭṭhāti.

Athassa anupubbamuñcanādivasena paṭikkūlā paṭikkūlāti punappunaṃ manasikaroto anukkamena appanā uppajjati. Tattha kesādīnaṃ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchadavasena upaṭṭhānaṃ uggahanimittam. Sabbākārato paṭikkūlavasena upaṭṭhānaṃ paṭibhāganimittam. Taṃ āsevato bhāvayato vuttanayena asubhakammaṭṭhānesu viya paṭhamajjhānavaseneva appanā uppajjati.

Sā yassa ekova koṭṭhāso pākaṭo hoti, ekasmim vā koṭṭhāse appanaṃ patvā puna aññasimim yogaṃ na karoti, tassa ekāva uppajjati. Yassa pana aneke koṭṭhāsā pākaṭā honti, ekasmim vā jhānaṃ patvā puna aññasimimpi yogaṃ karoti, tassa Mallakattherassa viya koṭṭhāsagaṇanāya paṭhamajjhānāni nibbattanti.

So kirāyasmā Dīghabhāṇaka-abhayattheraṃ hatthe gahetvā “āvuso Abhaya imaṃ tāva pañhaṃ uggaṇhāhī”ti vatvā āha “Mallakatthero dvattimsakoṭṭhāsesu dvattimsāya paṭhamajjhānānaṃ lābhī. Sace rattim ekaṃ, divā ekaṃ samāpajjati, atirekaddhamāsena puna sampajjati, sace pana devasikaṃ ekaṃ samāpajjati, atirekamāsena puna sampajjati”ti.

Evaṃ paṭhamajjhānavasena ijhamānampi cetam kammaṭṭhānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādīsu satibalena ijghanato kāyagatāsātīti vuccati.

Imaṅca kāyagatāsatimanuyutto bhikkhu aratiratisaho hoti, na ca naṃ arati¹ sahati, uppannaṃ aratiṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Bhayabheravasaho hoti, na ca naṃ bhayabheravaṃ sahati, uppannaṃ bhayabheravaṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Khamo hoti sītassa

uṅhassa -pa- pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti¹. Kesādīnaṃ vaṇṇabhedānaṃ nissāya catunnaṃ jhānānaṃ lābhī hoti. Cha abhiññā paṭivijjhati¹.

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito.

Evamānekaṇisaṃsaṃ, imaṃ kāyagatāsatiṃti.

Idaṃ kāyagatāsatiyaṃ vitthārakathāmaṃ.

Ānāpānassatikathā

215. Idāni yantaṃ Bhagavatā “ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhī bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro, uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti”ti evamāpasamsitvā—

“Kathānaṃ bhāvito ca bhikkhave ānāpānassatisamādhī kathānaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro, uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti. Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā rukkhamaṃlagato vā suñṇāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā, so satova assasati sato passasati. Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti. Dīghaṃ vā passasanto -pa-. Rassamā vā assasanto -pa-. Rassamā vā passasanto rassamā passasāmīti pajānāti. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Pītipaṭisaṃvedī. Sukhapaṭisaṃvedī. Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ. Cittapaṭisaṃvedī. Abhippamodayaṃ cittaṃ. Samādahaṃ cittaṃ. Vimocayaṃ.

1. Ma 3. 139 piṭṭhe.

cittaṃ. Aniccānupassī. Virāgānupassī. Nirodhānupassī.

Paṭinissaggānupassī assasissāmīti sikkhati. Paṭinissaggānupassī
passasissāmīti sikkhati”¹—

Evam soḷasavattukam ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tassa bhāvanānayo anupatto. So pana yasmā Pāḷivaṇṇanānusāreṇeva vuccamāno sabbākāraparipūro hoti. Tasmā ayamettha Pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo niddeso.

216. Kathaṃ bhāvito ca bhikkhave ānāpānassati samādhīti ettha tāva **kathanti** ānāpānassatisamādhībhāvanāṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bhāvito ca bhikkhave ānāpānassatisamādhīti** nānappakārato vitthāretukamyatāya puṭṭhadhammanidassanaṃ. Kathaṃ bahulīkato -pa- vūpasametīti etthāpi eseva nayo. Tattha **bhāvitoti** uppādito vaḍḍhito vā. **Ānāpānassatisamādhīti** ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṃ sampayutto samādhī. Ānāpānassatiyaṃ vā samādhī ānāpānassatisamādhī. **Bahulīkatoti** punappunāṃ kato. **Santoceva paṇīto cāti** santo ceva paṇīto ceva. Ubhayattha eva saddena niyamo veditabbo. Kim vuttaṃ hoti? Ayañhi yathā asubhakammaṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santañca paṇītañca, oḷārikāramaṇattā pana paṭikkūlāramaṇattā ca āramaṇavasena neva santaṃ na paṇītaṃ, na evaṃ kenaci pariyāyena asanto vā apaṇīto vā, atha kho āramaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhāta-aṅgasantatāyapi. Āramaṇapaṇītatāyapi paṇīto atittikaro, aṅgapaṇītatāyapīti. Tena vuttaṃ “santo ceva paṇīto cā”ti.

Asecanako ca sukho ca vihāroti ettha pana nāssa secananti **asecanako**, anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko. Natthi ettha parikammaṇa vā upacāreṇa vā santatā. Ādisamannāhārato pabhuti attano sabhāveṇeva santo ca paṇīto cāti attho. Keci pana asecanakoti anāsittako ojavanto

1. Saṃ 3. 279; Vi 1. 88 piṭṭhesu.

sabhāveneva madhuroti vadanti. Evaṃ ayaṃ **asecanako ca**, appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhapaṭilābhāya saṃvattanato **sukho ca vihāro**ti veditabbo. **Uppannuppanneti** avikkhambhite avikkhambhite. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme. **Thānaso antaradhāpetī**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametī**ti suṭṭhu upasameti. Nibbedhabhāgiyattā vā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhetīti vuttaṃ hoti.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho. Bhikkhave kena pakārena kenākārena kena vidhinā bhāvito ānāpānassatisamādhi kena pakārena bahulīkato santo ceva -pa- vūpasametīti.

217. Idāni tamatthaṃ vitthārento “idha bhikkhave”ti-ādimāha. Tattha **idha bhikkhave bhikkhū**ti bhikkhave imasmim̄ sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha **imasaddo** sabbappakāra-ānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam̄ idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇobhi aññehī”ti¹. Tena vuttaṃ “imasmim̄ sāsane bhikkhū”ti.

Araññagato vā -pa- suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhi-bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanam̄. Imassa hi bhikkhuno dīgharattam̄ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭam̄ cittam̄ ānāpānassatisamādhi-ārammaṇam̄ abhiruhitum̄ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbam̄ khīram̄ pivitvā vadḍhitam̄ kūṭavaccham̄ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantam̄ thambham̄ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyitum̄ asakkonto tameva thambham̄ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattam̄ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitam̄ duṭṭhacittam̄ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññam̄ vā -pa- suññāgāram̄ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbam̄. Evamassa tam̄ cittam̄ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇam̄ alabhamānam̄ satiyottam̄ chinditvā

1. Ma 1. 92 piṭṭhe.

paḷāyitum̐ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati
ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha.
Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷhan”ti¹.

Evamassetam̐ senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ “idamassa
ānāpānassatisamādhībhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanan”ti.

Atha vā yasmā idam̐ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ
Sabbāññubuddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ viśesādhigama
dīṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ
itthipurisahatthi-assādisaddasamākulaṃ gāmaṇtaṃ apariccajivā na sukaraṃ
bhāvetum̐, saddakaṇṭakattā jhānaṃ. Agāmake pana araṇṇe sukaraṃ
yogāvacaraṇa idam̐ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānecatutthajjhānaṃ
nibbattetvā tadeva pākadaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaḥalaṃ
arahattaṃ sampāpuṇitum̐. Tasmāssa anurūpasenāsaṇaṃ dassento Bhagavā
“araṇṇagato vā”ti-ādīmāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo
nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaraṃ māpethā”ti
upadisati, Soṭṭhinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati,
evameva yogāvacaraṇa anurūpasenāsaṇaṃ upaparikkhitvā “ettha
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitaḥḥan”ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānaṃ
anuyuttana yoginā kamena arahatte patte “Sammāsambuddho vata so
Bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayampana bhikkhu dīpīsadisoti vuccati. Yathā hi Mahādīpirāṇā araṇṇe
tiṇṇagahaṇaṃ vā vanagahaṇaṃ vā pabbatagahaṇaṃ vā nissāya niliyitvā
vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇḥāti, evameva ayaṃ araṇṇādīsū
kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmi-
anāgāmi-arahattamaḥḥe ceva ariyaphalaṇṇa gaṇḥatīti veditabbo. Tenāhu
porāṇā—

1. Vi Ṭṭha 2. 12; Dī Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

“Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige.
 Tathevāyaṃ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
 Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman”¹.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmim araññasenāsanam dassento Bhagavā “araññagato vā”²ti-ādimāha.

218. Tattha **araññagatoti** “araññanti² nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññaṃ”³ ca, “araññakam nāma senāsanam pañcadhanusatikam pacchiman”⁴ ca evam vuttalakkhaṇesu araññesu yamkiñci pavivekasukham araññaṃ gato. **Rukkhamūlagatoti** rukkhasamīpam gato. **Suññāgāragatoti** suññaṃ vivittokāsam gato. Ettha ca ṭhapetvā araññaṃca rukkhamūlaṃca avasesasattavidhasenāsanagatopi suññāgāragatoti vattum vaṭṭati.

Evamassa ututtayānukūlam dhātucariyānukūlaṃcā ānāpānassati-bhāvanānurūpam senāsanam upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikam santam iriyāpatham upadisanto **nisīdatīti** āha. Athassa nisajjāya dalhabhāvam assāsapassāsānam pavattanasukhatam ārammaṇapariggahūpāyaṃca dassento pallaṅkam ābhujitvāti-ādimāha. Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsanam. **Ābhujitvāti** bandhitvā. **Ujum kāyam paṇidhāyāti** uparimasarīram ujukam ṭhapetvā. Aṭṭhārasapiṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evañhi nisīdantassa cammamamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanappaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūm, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittam ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānam na paripatati, vuddhim phātim upagacchati. **Parimukham satim upaṭṭhapetvāti** kammaṭṭhānābhimukham satim ṭhapayitvā. Atha vā **parīti** pariggahaṭṭho. **Mukhanti** niyyānaṭṭho. **Satīti** upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati “parimukham satin”⁵ti evam **Paṭisambhidāyam**⁶ vuttanayena pettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyam saṅkhepo, pariggahitaniyyānam⁶ satim katvāti.

1. Vi Ṭṭha 2. 12; Dī Ṭṭha 2. 354; Ma-Ṭṭha 1. 253 piṭṭhesu.

2. Araññaṃ nāma (sabbattha)

3. Abhi 2. 260 Vibhaṅge.

4. Vi 1. 377 piṭṭhe.

5. Paṭisam 174 piṭṭhe.

6. Pariggahitaniyyāna- (I, Ka)

219. **So satova assasati sato passasatīti** so bhikkhu evaṃ nisīditvā evañca satim upaṭṭhapetvā taṃ satim avijahanto sato eva assasati sato passasati, sato kārī hotīti vuttaṃ hoti. Idāni yehākārehi sato kārī hoti, te dassetuṃ dīghaṃ vā assasantoti-ādimāha. Vuttañhetam **Paṭisambhidāyaṃ** “so satova assasati sato passasatī”ti etasseva **Vibhaṅge**—

“Bāttimsāya ākārehi sato kārī hoti. Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Dīghaṃ passāsavasena -pa- paṭinissaggānupassī assāsavasena. Paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hotī”ti¹.

Tattha **dīghaṃ vā assasantoti** dīghaṃ vā assāsam pavattayanto. **Assāsoti** bahi nikkhamanavāto. **Passāsoti** anto pavisanavātoti **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Suttantaṭṭhakathāsu** pana uppaṭipāṭiyā āgataṃ. Tattha sabbesampi gabbhaseyyakānaṃ mātukucchito nikkhamanakāle paṭhamam abhantaravāto bahi nikkhamati. Pacchā bāhiravāto sukhumarajam gahetvā abhantaram pavisanto tālum āhacca nibbāyati. Evaṃ tāva assāsapassāsā veditabbā.

Yā pana tesam dīgharassatā, sā addhānavasena veditabbā. Yathā hi okāsaddhānam pharivā ṭhitaṃ udakam vā vālikā vā “dīghamudakam dīghā vālikā, rassamudakam rassā vālikā”ti vuccati, evaṃ cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā hatthisarīre ca ahisarīre ca tesam attabhāvasaṅkhātam dīgham addhānam saṅikam pūretvā saṅikameva nikkhamanti. Tasmā dīghāti vuccanti. Sunakhasasādīnam attabhāvasaṅkhātam rassam addhānam sīgham pūretvā sīghameva nikkhamanti, tasmā rassāti vuccanti. Manussesu pana keci hatthi-ahi-ādayo viya kāladdhānavasena dīgham assasanti ca passasanti ca. Keci sunakhasasādayo viya rassam, tasmā tesam kālavasena

1. Paṭisam 174 piṭṭhe.

dīghamaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca te “dīghā” ittaramaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca “rassā”ti veditabbā.

Tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehi dīghaṃ assasanto passasanto ca “dīghaṃ assasāmi, passasāmi”ti pajānāti. Evaṃ pajānato cassa ekenākāreṇa kāyānupassanāsatipaññānabhāvanā sampajjati veditabbā. Yathāha

Paṭisambhidāyaṃ¹—

“Kathaṃ dīghaṃ assasanto dīghaṃ assasāmi pajānāti. Dīghaṃ passasanto dīghaṃ passasāmi pajānāti. Dīghaṃ assāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasati. Dīghaṃ passāsāmi addhānaṣaṅkhāte passasati. Dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatipi passasatipi. Dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatopi passasatopi chando uppajjati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsāmi -pa- dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatipi passasatipi. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatopi passasatopi pāmojjaṃ uppajjati. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasati. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsāmi -pa- dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatipi passasatipi. Pāmojjasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsāmi addhānaṣaṅkhāte assasatopi passasatopi dīghaṃ assāsapassāsā cittaṃ vivattati, upekkhā saṅghāti. Imehi navahi ākārehi dīghaṃ assāsapassāsā kāyo. Upaṭṭhānaṃ sati. Anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaññānabhāvanā”ti.

1. Paṭisāmi 175 piṭṭhe.

Esa nayo rassapadepi. Ayaṃ pana viśeso, yathā ettha “dīghaṃ assāsaṃ addhānaśaṅkhāte”ti vuttaṃ, evamidha “rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasati”ti āgataṃ. Tasmā rassavasena yāva “tena vuccati kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā”ti, tāva yojetabbaṃ.

Evam ayaṃ addhānavasena ittaravasena ca imehākārehi assāsapassāse pajānanto dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti -pa- rassaṃ vā passasanto rassaṃ passasāmīti pajānātīti veditabbo. Evam pajānato cassa—

Dīgho rasso ca assāso,
 Passāsopi ca tādiso.
 Cattāro vaṇṇā vattanti,
 Nāsikaggeva bhikkhunoti¹.

220. **Sabbakāyapaṭiśaṃvedī assasissāmi -pa- pasasissāmīti sikkhatīti** sakalassa assāsakāyassa ādimajjhapiyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassa ādimajjhapiyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evam viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmi passasissāmī”ti sikkhatīti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇaviśaṭe assāsakāye passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapiyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapiyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. Ekassa pariyośānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyośānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbampi pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati, tādisena bhavitabbanti dassento āha “sabbakāyapaṭiśaṃvedī assasissāmīti -pa- passasissāmīti sikkhatī”ti.

1. Vi Ṭṭha 2. 16 piṭṭhe.

Tattha **sikkhatī**ti evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, ayamādhicittasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, ayamādhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmimārammaṇetāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha yasmā¹ purimanaye kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbameva, na ca aññaṃ kiñci kātabbaṃ. Ito paṭṭhāya pana ñāṇuppadānādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāticceva vattamānakālavasena Pāḷim vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppadānādino ākāraṃ dassanattamaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti-ādinā nayena anāgatavacanavasena Pāḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti -pa- passasissāmīti sikkhatīti oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tatra evaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā. Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṅca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavataṃ hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho natthī”ti vicetabbatākārappattā honti.

Seyyathāpi purisassa dhāvitvā, pabbatā vā orohitvā, mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te

1. Tattha yasmā tassa (Ka)

assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho natthī”ti vicetabbatākārappattā, evameva imassa bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca -pa- vicetabbatākārappattā honti. Taṃ kissa hetu. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle “oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā—

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati.

Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattatī”ti¹.

221. Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānupacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānupacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānupacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānupacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇātīti. Idaṃ tāva **Dīghabhāṇakasamīyuttabhāṇakānaṃ** mataṃ.

Majjhimabhāṇakā pana paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānupacāre sukhumoti evaṃ heṭṭhimahēṭṭhimajjhānato uparūparijjhānupacārepi sukhumataramicchanti. Sabbesaññeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati. Pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānupacāre -pa- catutthajjhānupacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva **samathe** nayo.

Vipassanāyaṃ pana apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūparariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūparariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūparariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūparariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayarariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūparariggahe² sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇikavipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa

1. Vi Ṭṭha 2. 17 piṭṭhe.

2. Sappaccayanāmarūpadassane (Syā, I, Ka)

pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā.

Paṭisambhidāyaṃ¹ panassa saddhiṃ codanāsodhanāhi evamattho vutto—

“Kathaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi -pa-passasissāmīti sikkhati. Katame kāyasaṅkhārā². Dīghaṃ assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati -pa-. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānamanā, vinamanā, sannamanā, paṇamanā, iñjanā, phandanā, calanā, kampanā passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa na ānamanā, na vinamanā, na sannamanā, na paṇamanā, aniñjanā, aphananā, acalanā, akampanā santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati.

Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hoti. Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hoti. Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā na hoti, na ca naṃ taṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi.

Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Yathā kathaṃ viya?

Seyyathāpi kaṃse ākoṭṭe paṭhamāṃ oḷārikā saddā pavattanti. Oḷārikānaṃ saddānaṃ nimittaṃ sugahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike sadde atha pacchā

1. Paṭisaṃ 183 piṭṭhe.

2. Katamo kāyasaṅkhāro (Pāḷiyāṃ)

sukhumakā saddā pavattanti. Sukhumakānaṃ saddānaṃ nimittaṃ sugghatattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇatāpi cittaṃ pavattati, evameva paṭhamaṃ oḷārikā assāsapassāsā pavattanti. Oḷārikānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ sugghatattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike assāsapassāsē atha pacchā sukhumakā assāsapassāsā pavattanti. Sukhumakānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ sugghatattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake assāsapassāsē atha pacchā sukhuma-assāsapassāsanimittārammaṇatāpi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati.

Evam̐ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Passambhayaṃ kāyasāṅkhāraṃ assāsapassāsā kāyo, upaṭṭhānaṃ sati, anupassanā ñāṇaṃ, kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati ca, tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanā”ti.

Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

222. Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ. Itarāni pana tīṇi catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena vuttāni. Tasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānacatutthajjhāna¹ padaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtana pubbe vuttanayeneva sīlāparisodhanādīni sabbakiccāni katvā vuttappakārassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ.

1. ...catukkajjhāna- (Ka)

Tatrima pañca sandhayo uggaho, paripucchā, upaṭṭhānaṃ, appanā, lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchānā. **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ. “Evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhānaṃ”ti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikam kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahukālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikam kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññatra vā pubbe vuttappakāre senāsane vasantena upacchinnakhuḍḍakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato ekapadampi asammuyhantena idaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Tatrāyaṃ manasikāravidhi—

223. Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā.

Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesañca paṭipassanāti.

Tattha **gaṇanāti** gaṇanāyeva. **Anubandhanāti** anuvahanā¹. **Phusanāti** phuṭṭhaṭṭhānaṃ. **Ṭhapanāti** appanā. **Sallakkhaṇāti** vipassanā. **Vivaṭṭanāti** maggo. **Pārisuddhīti** phalaṃ. **Tesañca paṭipassanāti** paccavekkhaṇā.

Tattha iminā ādikammikena kulaputtana paṭhamaṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Gaṇentena ca pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbaṃ. Dasannaṃ upari na netabbaṃ. Antarā khaṇḍaṃ na dassetabbaṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagoṇa viya. Dasannampi upari nentassa gaṇananissitako cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati. Tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbaṃ.

Gaṇentena ca paṭhamaṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Dhaññamāpakā hi nāliṃ pūretvā “ekan”ti vatvā okirati. Puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā taṃ chaḍḍento “ekaṃ ekan”ti vadati. Esa nayo dve dveti-ādīsu. Evameva imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti,

1. Anugahaṇā (Ka)

taṃ gaḥetvā “ekaṃ ekaṃ”ti-ādim katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbaṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññamāpagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gaḥetvā rajjudandaḥattho pātova vajam gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā palighatthambhamatthake nisinno dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva¹ gāvim ekā dveti sakkharam khipitvā gaṇeti. Tiyāmarattim sambādhe okāse dukkham² vutthagogaṇo nikkhamanto nikkhamanto aññamaññaṃ upanighamsanto vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena³ “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamimassāpi purimanayena gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīgham sīgham punappunaṃ sañcaranti. Tatonena “punappunaṃ sañcaranti”ti ñatvā anto ca bahi ca agahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gaḥetvā “eko dve tīṇi cattāri pañca cha. Eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta -pa- aṭṭha, nava, dasā”ti sīgham sīyam gaṇetabbameva. Gaṇanaṇaṇātibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggam hoti, arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīgham sīgham gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaram pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha nirantaram pavattatīti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena⁴ gaṇetabbaṃ. Anto pavisanavātena hi saddhim cittaṃ pavesayato abbhantaram vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahi nikkhamanavātena saddhim cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satim ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ”ti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahivisaṭavittakkavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe satsañṭhāpanatthamīyeva hi gaṇanāti.

1. Dvāraṃ pattam pattamīyeva (Syā, I, Ka)

2. Dukkha- (Ka)

3. So vegena (I, Ka), so vegavegena (Syā)

4. Vegavegena (Syā), vegena (I, Ka)

224. Evaṃ gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya** manasi kātabbāṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā niranantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamaṇaṃ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasena. Bahinikkhamaṇavātassa hi nābhi ādi, majjhaṃ, nāsikaggaṃ pariyosānaṃ. Abbhantaraṃ pavisaṇavātassa nāsikaggaṃ ādi, hadayaṃ majjhaṃ nābhi pariyosānaṃ. Tañcassa anugacchato vikkhepagataṃ cittaṃ sāraddhāya¹ ceva hoti iñjanāya ca. Yathāha—

“Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā”².

Tasmā anubandhanāya manasikarontena ādimajjhapariyosānavasena na manasi kātabbāṃ. Apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbāṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visumaṃ manasikāro natthi. Phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti. Tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccati. Svāyamattho **Aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguladovārikūpamāhi **Paṭisambhidāyaṃ** vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

225. Tatrāyaṃ **paṅguḷopamā**—seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīlataṃ mātā puttānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinna kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanattamaṃ byāvaṇo hoti, evamevāyaṃ bhikkhu sativasena upanibandhanathambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolaṃ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phuṭṭhaṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchanto tattha ca cittaṃ ṭhapento passati, na ca tesamaṃ dassanattamaṃ byāvaṇo hoti, ayaṃ paṅguḷopamā.

1. Sārambhāya (Sī)

2. Paṭisaṃ 165. piṭṭhe.

226. Ayam̐ pana **dovārikūpamā**—seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayam̐ dovārikūpamā.

227. **Kakacūpamā** pana ādito paṭṭhāya evaṃ veditabbā. Vuttañhetam̐—

“Nimittam̐ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.

Ajānato ca tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

Nimittam̐ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.

Jānato ca¹ tayo dhamme, bhāvanā upalabbhatīti.

Katham̐ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhi gacchati? Seyyathāpi rukkho same bhūmibhāge nikkhitto, tamenam̐ puriso kakacena chindeyya. Rukkhe phuṭṭhakakacadantānam̐ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhigacchati.

Yathā rukkho same bhūmibhāge nikkhitto, evaṃ upanibandhanānimittam̐. Yathā kakacadantā, evaṃ assāsapassāsā. Yathā rukkhe phuṭṭhakakacadantānam̐ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānaṃca paññāyati, payogaṃca sādheti, visesamadhigacchati, evameva bhikkhu nāsikagge vā mukhanimutte vā satim̐ upaṭṭhapetvā nisinno hoti, na āgate vā gate vā assāsapassāse manasi karoti, na ca āgatā vā gatā vā assāsapassāsā

1. Jānatova (Ka)

aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti,
visesamadhigacchati.

Padhānanti katamañ **padhānañ**? Āraddhavīriyassa kāyopi cittampi kammaniyañ hoti, idañ padhānañ. Katamo **payogo**? Āraddhavīriyassa upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasamanti, ayañ payogo. Katamo **viseso**? Āraddhavīriyassa sañyojanā pahīyanti, anusayā byantī honti, ayañ viseso. Evañ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittañ vikkhepañ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati.

Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā subhāvitā.

Anupubbañ paricitā, yathā Buddhena desitā.

So imañ lokañ kañ pabhāseti, abbhā muttova candimā”ti¹.

Ayañ kakacūpamā. Idha panassa āgatāgatavasena
amanasikāramattameva payojananti veditabbañ.

228. Idañ kammaṭṭhānañ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsankhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti² anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukañ hoti, sarīrañ ākāse laṅghanākārappattañ viya hoti². Yathā sāraddhakāyassa mañce vā piṭṭhe vā nisīdato mañcapīṭhañ onamati, vikūjati, paccattharaṇañ valim gaṇhāti. Asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhañ onamati, na vikūjati, na paccattharaṇañ valim gaṇhāti, tūlapicupūritañ viya mañcapīṭhañ hoti. Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti. Evameva gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukañ hoti, sarīrañ ākāse laṅghanākārappattañ viya hoti.

1. Paṭisañ 169 piṭṭhe.

2-2. Ettako gantho parihīnoti Ṭikāyañ. Ingalisa-potthake ceso na pakāsito.

Tassa oḷārike assāsapassāsē niruddhe sukhumassāsapassāsā-nimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ nimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Kathaṃ, yathā puriso mahatiyā lohasalākāya kaṃsathālaṃ ākoṭeyya, ekappahārena mahāsaddo uppajjeyya, tassa oḷārikasaddārammaṇaṃ cittaṃ pavatteyya. Niruddhe oḷārike sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇaṃ, tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ saddanimittārammaṇaṃ pavattateva, evanti veditabbaṃ. Vuttampi cetam—“seyyathāpi kaṃse ākoṭite”¹ vitthāro.

229. Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati, evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmim tena bhikkhunā uṭṭhāyāsanaṃ cammakhaṇḍaṃ papphoṭevā na gantabbaṃ. Kiṃ kātabbaṃ? “Ācariyaṃ pucchissāmi”²ti vā, “naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhānaṃ”²ti vā na vuṭṭhātabbaṃ. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo, tena hi bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ, ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthīti. Athevaṃ paṭisañcikkhatā ime antomātukucchiyaṃ natthi, udake nimuggānaṃ natthi, tathā asaṅṅibhūtānaṃ, matānaṃ, catutthajjhānasamāpannānaṃ, rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ, nirodhasamāpannānanti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu tvaṃ paṇḍita neva mātukucchigato, na udake nimuggo, na asaṅṅibhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”²ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti. Rasanāsikassa uttaroṭṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imameva hi atthavasāṃ paṭicca vuttaṃ Bhagavatā—“nāhaṃ bhikkhave muṭṭhasatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvaṃ vadāmi”²ti.

1. Paṭisaṃ 184 piṭṭhe.

2. Ma 3. 127; Saṃ 3. 294 piṭṭhesu.

230. Kiñcāpi hi yaṁkiñci kammaṭṭhānaṁ satassa sampajānasseva sampajjati. Ito aññaṁ pana manasikarontassa pākaṭaṁ hoti. Idaṁ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ garukaṁ garukabhāvanaṁ Buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṁ mahāpurisānaṁyeva manasikārabhūmibhūtaṁ, na ceva ittaraṁ, na ca ittarasattasamāsevitāṁ. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasātakassa¹ tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā. Sūcipāsavedhanampi tato sukhumatarāṁ, evameva maṭṭhasātakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi, sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṁsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññaṭṭra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā pana kassako kasmiṁ kasitvā balībadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinnō vissameyya, athassa te balībaddā vegena aṭaviṁ paviseyyuṁ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesāṁ anupadaṁ gantvā aṭaviṁ āhiṇḍahi, atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesāṁ nipātanatitthaṁ gantvā nisīdati vā nipajjati vā, atha te goṇe divasabhāgaṁ caritvā nipātanatitthaṁ otaritvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttarivā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṁ karoti, evameva tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññaṭṭra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmiṁ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṁ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evañhissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tatonena satirasmiyā bandhitvā tasmimyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṁ kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitabbaṁ.

231. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṁ upaṭṭhāti. Tampanetaṁ na sabbesaṁ ekasadisāṁ hoti. Apica kho kassaci sukhasamphassaṁ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

1. Paṭṭhasātakassa (Sī)

Ayaṃ pana **Aṭṭhakathāsu vinicchayo**, idaṃhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇigūḷikā viya muttāgūḷikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsaṭṭhi viya dārusārasūci viya ca, kassaci Dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ Makkaṭakasuttaṃ viya valāhakaṭaḷaṃ viya padumapupphaṃ vira rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti. Tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā “tumhākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhāti”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhāti”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītaccāyo sākhasampanno phalabhārabharitarukkho viyā”ti. Tesāṃ hi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññājaṃhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ. Tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Ettha ca aññaṃeva assāsārammaṇaṃ cittaṃ, aññaṃ passāsārammaṇaṃ, aññaṃ nimittārammaṇaṃ. Yassa hi ime tayo dhammā natthi, tassa kammaṭṭhānaṃ neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Yassa pana ime tayo dhammā atthi, tasseva kammaṭṭhānaṃ upacāraṃ appanaṃ pāpuṇāti. Vuttañhetam—

“Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.
Ajānato tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa.
Jānato tayo dhamme, bhāvanā upalabbhati”ti.

232. Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā ārocetabbaṃ “mayhaṃ bhante evarūpaṃ nāma upaṭṭhāti”ti. Ācariyena pana etaṃ nimittanti vā na vā nimittanti na vattabbaṃ. “Evaṃ hoti āvuso”ti vatvā punappunaṃ manasi karohīti vattabbo. Nimittanti hi vutte vosānaṃ āpajjeyya. Na nimittanti vutte nirāso visīdeyya. Tasmā tadubhayampi avatvā manasikāreyeva niyojetabboti. Evaṃ tāva **Dīghabhāṇakā**.

Majjhimbhāṇakā panāhu “nimittamidaṃ āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisāti vattabbo”ti. Athānena nimittēyeva cittaṃ

ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttañhetam porāṇehi—

“Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ.
Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhatī”¹.

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva. Sati upaṭṭhitāyeva. Cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi kātappaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitappaṃ. Apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhukaṃ rakkhitappaṃ. Atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhaṃ virūḷhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetappaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa pathavīkaṣiṇe vuttānukkameneva tasmim̐ nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti.

233. Evaṃ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu **sallakkhaṇā vivattaṇā**vasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā **pārisuddhiṃ** pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhpeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tājjaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evameva kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti cittañca taṃsampayuttadhamme ca arūpanti vavatthapeti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana nāmarūpavavatthānaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati. Pariyesanto ca naṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabba kaṅkhaṃ vitarati. Vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese

1. Vi Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe.

pahāya upakkilesavimuttaṃ paṭipadāññāṇaṃ paggoti vavatthapetvā udayaṃ
pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā nirantaraṃ bhaṅgānupassanaena vayato
upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto
yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale paṭiṭṭhāya
ekūnavīsatiḥhedassa paccavekkhaññāṇassa pariyaṇṭaṃ patto sadevakassa
lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti.

Ettāvatā cassa gaṇanaṃ ādim katvā vipassanāpariyosānā
ānāpānassatisamādhībhāvanā samattā hotīti ayaṃ sabbākārato
paṭhamacatukkavaṇṇanā.

234. Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṃ
kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi. Tasmā anupadavaṇṇanāyeneva
tesaṃ evaṃ attho vedītabbo.

Pītipaṭisaṃvedīti pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto
assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā
hoti ārammaṇato ca asammoḥato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne
samāpajjati. Tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti
paṭisaṃviditā hoti, ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ **asammohato?**
Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato
vayato sammasati. Tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena
asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetam Paṭisambhidāyaṃ¹—

“Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato
sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti.
Dīghaṃ passāsavasena. Rassaṃ assāsavasena. Rassaṃ passāsavasena.
Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena. Passambhayaṃ
kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ
pajānato

1. Paṭisaṃ 185 piṭṭhe.

sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena nāṇena sā pīti paṭisaṃveditā hoti. Āvajjato sā pīti paṭisaṃveditā hoti. Jānato passato paccavekkhato cittaṃ adhiṭṭhahato saddhāya adhimuccato vīriyaṃ paggaṇhato satim upaṭṭhāpayato cittaṃ samādahato paññāya pajānato abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ pahātabbaṃ bhāvetabbaṃ sacchikātabbaṃ sacchikaroto sā pīti paṭisaṃveditā hoti. Evaṃ sā pīti paṭisaṃveditā hoti”ti.

Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbāni. Idampanettha visesamattaṃ, tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena **sukhapaṭisaṃveditā**, catunnampi vasena **cittasaṅkhārapaṭisaṃveditā** veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanādayo dve khandhā. Sukhapaṭisaṃvedīpade cettha vipassanābhūmidassanattaṃ “sukhanti dve sukhāni kāyikaṅca sukhaṃ cetasikaṅcā”ti paṭisambhidāyaṃ¹ vuttaṃ. **Passambhayaṃ cittasaṅkhāra**nti oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayeneva veditabbo.

Apicettha pītipade pītisīsenā vedanā vuttā. Sukhapade sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu “saññā ca vedanā ca cetasikā etc dhammā cittaapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti² vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ **vedanānupassanāyena** idaṃ catukkaṃ bhāsitanti veditabbaṃ.

235. Tatiyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena **cittapaṭisaṃveditā** veditabbā. **Abhippamodayaṃ cittanti** cittaṃ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ **samādhivasena**? Sappīlike dve jhāne samāpajjati. So samāpattikkhaṇe sampayuttapītiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ **vipassanāvasena**? Sappīlike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṃ khayato vayato sammasati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti.

1. Paṭisaṃ 186 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Evam paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto¹ samaṃ ṭhapento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sampassato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā. Evam uppanāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Vimocayaṃ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati “vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evam **cittānupassanāvasena** idaṃ catukkaṃ bhāsitanti veditabbaṃ.

236. Catutthacatukke pana **aniccānupassīti** ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ. Aniccatā veditabbā. Aniccānupassanā veditabbā. Aniccānupassī veditabbo.

Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatāti** tesāmyeva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanāti** tassā aniccatāya vasena rūpādīsu aniccanti anupassanā. **Aniccānupassīti** tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃ bhūto

1. Samādahanto (Ka)

assasanto passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgoti** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgoti** nibbānaṃ. **Virāgānupassanāti** tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā. Vipassanāmaggānaṃ etamadhivasanaṃ.

Vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggoti** ca vuccati. **Maggo** samucchadavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggoti** va vuccati. Ubhayampi pana purimapurimaññāṇānaṃ anu-anupassanato **anupassanāti** vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca “paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Idaṃ catutthacatukkaṃ suddhavipassanāvasenena vuttaṃ. Purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasena. Evaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasavatthukāya ānāpānassatiyā bhāvanā veditabbā. Evaṃ soḷasavatthuvaseṇa ca pana ayaṃ ānāpānassati mahapphalā hoti mahānisamsā.

237. Tatrassa¹ “ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto cā”ti-ādivacanato santabhāvādivasenāpi mahānisamsatā veditabbā, vitakkupacchedasamatthatāyapi. Ayañhi santapaṇīta-asecanakasukhavihārattā samādhi-antarāyakarānaṃ vitakkānaṃ vasena ito cito ca cittassa vidhāvanaṃ vicchinditvā

1. Tatrassā (Sī, Syā, Ka), assāti ānāpānassatisamādhissa iti Ṭikā.

ānāpānārammaṇābhimukhameva cittaṃ karoti. Teneva vuttaṃ “ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā”ti¹.

Vijjāvimuttipāripūriyā mūlabhāvenāpi cassā² mahānisamsatā veditabbā. Vuttañhetam Bhagavatā—“ānāpānassati bhikkhave bhāvitā bahulikatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulikatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti”ti³.

Apica carimakānam assāsapassāsānam viditabhāvakarāṇatopissā⁴ mahānisamsatā veditabbā. Vuttañhetam Bhagavatā—“evaṃ bhāvitāya kho Rāhula ānāpānassatiyā evaṃ bahulikatāya yepi te carimakā assāsapassāsā, tepe viditāva nirujjhanti, no aviditā”ti⁵.

238. Tattha nirodhavasena tayo carimakā bhavacarimakā, jhānacarimakā, cuticarimakāti. Bhavesu hi kāmabhave assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhavesu nappavattanti, tasmā te **bhavacarimakā**. Jhānesu purime jhānattaye pavattanti, catutthe nappavattanti, tasmā te **jhānacarimakā**. Ye pana cuticittassa purato soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā cuticittena saha nirujjhanti, **cuticarimakā** nāma. Ime idha “carimakā”ti adhippetā.

Imaṃ kira kammaṭṭhānaṃ anuyuttassa bhikkhuno ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā cuticittassa purato soḷasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppādaṃ āvajjayato uppādopi nesaṃ pākaṭo hoti. Ṭhitiṃ āvajjayato ṭhitiṃ nesaṃ pākaṭā hoti. Bhaṅgaṃ āvajjayato ca bhaṅgo nesaṃ pākaṭo hoti.

Ito aññaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa bhikkhuno hi āyu-antaraṃ paricchinnaṃ vā hoti aparicchinnaṃ vā. Idaṃ pana soḷasavatthukam ānāpānassatiṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa āyu-antaraṃ paricchinameva hoti. So “ettakaṃ dāni me āyusaṅkhārā pavattissanti, na

1. Am 3. 165 piṭṭhe.

2. Cassa (?) Ṭikānulomaṃ.

3. Ma 3. 124 piṭṭhe.

4. Pissa (?)

5. Ma 2. 89 piṭṭhe.

ito paran”ti ñatvā attano dhammatāya eva sarīrapaṭijaggananivāsanapāru panādīni sabbakiccāni katvā akkhīni nimīleti Koṭapabbatavihāra-vāsītissatthero viya Mahākaraññiyavihāravāsīmahātissatthero viya Devaputtamahāraṭṭhe Piṇḍapātikatissatthero viya Cittalapabbatavihāravāsino dve Bhātiyattherā viya ca.

Tatridaṃ ekavattthuparidīpanaṃ. Dvebhātiyattherānaṃ kireko puṇṇamuposathadivase pātimokkhaṃ osāretvā bhikkhusaṃghaparivuto attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā caṅkame ṭhito candālokaṃ oloketvā attano āyusaṅkhāre upadhāretvā bhikkhusaṃghamaḥa “tumhehi kathaṃ parinibbāyantā bhikkhū diṭṭhapubbā”ti. Tatra keci āhaṃsu “amhehi āsane nisinnakāva parinibbāyantā diṭṭhapubbā”ti. Keci “amhehi ākāse pallaṅkamābhujitvā nisinnakā”ti. Thero āha “ahaṃ dāni vo caṅkamantameva parinibbāyamānaṃ dassessāmi”ti tato caṅkame lekhaṃ katvā “ahaṃ ito caṅkamakoṭiṭo parakoṭiṃ gantvā nivattamāno imaṃ lekhaṃ patvāva parinibbāyissāmi”ti vatvā caṅkamaṃ orūyha parabhāgaṃ gantvā nivattamāno ekena pādena lekhaṃ akkantakkaḥeyeva parinibbāyi.

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito.

Evam anekānisamsaṃ, ānāpānassatiṃ sadāti.

Idaṃ ānāpānassatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Upasamānussatikathā

239. Ānāpānassatiyā anantaraṃ uddiṭṭhaṃ pana upasamānussatiṃ bhāvetukāmena¹ rahogatena paṭisallīnena—“yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto vaṭṭupacchedo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ”ti² evaṃ sabbadukkhūpasamasāṅkhātassa nibbānassa guṇā anussaritabbā.

Tattha **yāvatāti** yattakā. **Dhammāti** sabhāvā. **Saṅkhatā vā asaṅkhatā vāti** saṅgamma samāgamma paccayehi katā vā akatā vā. **Virāgo tesāṃ**

1. Bhāvetukāmena yogāvacarena (Sī)

2. Aṃ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

dhammānaṃ aggamakkhāyatīti tesāṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ virāgo aggamakkhāyati seṭṭho uttamoti vuccati. Tattha **virāgoti** na rāgābhāvamattameva, atha kho **yadidaṃ madanimmadano -pa- nibbānanti** yo so madanimmadanoti-ādīni nāmāni asaṅkhatadhammo labhati, so virāgoti paccetabbo. So hi yasmā tamāgama sabbepi mānamadapurisamadādayo madā nimmadā amadā honti vinassanti, tasmā **madanimmadanoti** vuccati. Yasmā ca tamāgama sabbāpi kāmapiṇḍā vinayaṃ abbatthamā yāti, tasmā **piṇḍavinayoti** vuccati. Yasmā pana tamāgama pañcakāmaguṇālayā samugghātaṃ gacchanti, tasmā **ālayasamugghātoti** vuccati. Yasmā ca tamāgama tebhūmakam vaṭṭam upacchijjati, tasmā **vaṭṭupacchedoti** vuccati. Yasmā pana tamāgama sabbaso taṇhā khayam gacchati virajjati nirujjhati ca, tasmā **taṇhakkhayo virāgo nirodhoti** vuccati. Yasmā panesa catasso yoniyo pañca gatiyo satta viññāṇaṭṭhitiyo nava ca sattāvāse aparāparabhāvāya vinanato ābandhanato saṃsibbanato **vānanti** laddhavohārāya taṇhāya nikkhanto nissaṭṭo visamīyutto, tasmā **nibbānanti** vuccatīti.

Evametesāṃ madanimmadanatādīnaṃ guṇānaṃ vasena nibbānasaṅkhāto upasamo anussaritabbo. Ye vā panaññepi Bhagavatā— “asaṅkhatāṇca vo bhikkhave desessāmi. Saccaṇca. Pāraṇca. Sududdasaṇca. Ajaraṇca. Dhuvāṇca. Nippapaṇcaṇca. Amataṇca. Sivaṇca. Khemaṇca. Abbhutaṇca. Anītikaṇca. Abyābajjaṇca¹. Visuddhiṇca. Dīpaṇca. Tāṇca. Leṇca vo bhikkhave desessāmi”ti-ādīsu² suttesu upasamaguṇā vuttā, tesampi vasena anussaritabboeva.

Tassevaṃ madanimmadanatādiguṇavasena upasamaṃ anussarato neva tasmim samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na dosa. Na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti. Ujugatamevassa tasmim samaye cittam hoti **upasamaṃ**³ ārabbhāti Buddhānussati-ādīsu vuttanayeneva vikkhambhita-nīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Upasamaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanam appatvā upacārappattameva jhānaṃ⁴

1. Abyāpajjaṇca (Sī, Ka), abyāpajjaṇca (Syā, I)

3. Tathāgatanti-ādipadānaṃ ṭhāne tiṭṭhati.

2. Saṃ 2. 535, 543 piṭṭhesu.

4. Upacārappattajjhānameva (Ka)

hoti. Tadetamupasamaguṇānussaraṇavasena upasamānussaticceva saṅkhyam gacchati.

Cha anussatiyo viya ca ayampi ariyasāvakasseva ijjhati, evam santepi upasamagarukena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Sutavasenāpi hi upasame cittam pasīdati. Imañca pana upasamānussatim anuyutto bhikkhu sukham supati, sukham paṭibujjhati, santindriyo hoti santamānaso hirottappasamannāgato pāsādiko paṇītādhimuttiko sabrahmacārīnam garu ca bhāvanīyo ca. Uttari appaṭivijjhanto¹ pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamatto, bhāvayetha vicakkhaṇo.

Evam anekānisamsam, ariye upasame satinti.

Idam upasamānussatiyam vitthārakathāmukham.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Anussatikammaṭṭhānaniddesonāma

Aṭṭhamo paricchedo.

1. Uttarim appaṭivijjhanto (Sī, Syā, I) uttarimappaṭivijjhanto (Ka)

9. Brahmavihāraniddesa

Mettābhāvanākathā

240. Anussatikammaṭṭhānānantaram uddiṭṭhesu pana mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti imesu catūsu brahmavihāresu mettāṃ bhāvetukāmena tāva ādikammikena yogāvacarena upacchinnaṃ palibodhena gahitakammaṭṭhānena bhattakiccaṃ katvā bhattasammadaṃ paṭivinodetvā vivitte padese supaññatte āsane sukhanisinnena ādito tāva dose ādīnavo, khantiyaṅca ānisaṃso paccavekkhitabbo.

Kasmā? Imāya hi bhāvanāya doso pahātabbo, khanti adhigantabbā. Na ca sakkā kiñci adīṭṭhādīnavam pahātum, aviditānisaṃsam vā adhigantum. Tasmā “duṭṭho kho āvuso dosena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pāṇampi hanatī”ti-ādīnam¹ vasena dose ādīnavo daṭṭhabbo.

“Khantī paramaṃ tapo titikkhā, nibbānaṃ paramaṃ vadanti Buddhā”².
“Khantibalaṃ balānīkaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”³.

“Khantiyā bhiyyo na vijjatī”ti-ādīnam⁴ vasena khantiyaṃ ānisaṃso veditabbo.

Athevaṃ diṭṭhādīnavato dosato cittaṃ vivecanatthāya, viditānisaṃsāya ca khantiyā saṃyojanatthāya mettābhāvanā ārabhitabbā. Ārabhantena ca āditova puggalabhedo jānitabbo “imesu puggalesu mettā paṭhamaṃ na bhāvetabbā, imesu neva bhāvetabbā”ti.

Ayañhi mettā appiyapuggale, atippiyasahāyake, majjhatte, verīpuggaleti imesu catūsu paṭhamaṃ na bhāvetabbā. Liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā. Kālakate⁵ na bhāvetabbāva. Kimkāraṇā appiyādīsu paṭhamaṃ na bhāvetabbā? Appiyaṃ hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamati. Atippiyasahāyakaṃ majjhataṭṭhāne ṭhapento kilamati, appamattakepi cassa dukkhe uppanne ārodanākārappatto viya hoti.

1. Am 1. 217.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 223 piṭṭhe.

5. Kālaṅkate (Ka)

Majjhataṃ garuṭṭhāne ca piyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati. Verimanussarato¹ kodho uppajjati, tasmā appiyādīsu paṭhamāṃ na bhāvetabbā.

Liṅgavisabhāge pana tameva ārabba odhiso bhāventassa rāgo uppajjati. Aññataro kira amaccaputto kulūpakattheraṃ pucchi “bhante kassa mettā bhāvetabbā”ti. Thero “piyapuggale”ti āha. Tassa attano bhariyā piyā hoti. So tassā mettaṃ bhāvento sabbarattim bhittiyuddhamakāsi. Tasmā liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā.

Kālakate pana bhāvento neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Aññataro kira daharabhikkhu ācariyaṃ ārabba mettaṃ ārabhi. Tassa mettā nappavattati. So mahātherassa santikaṃ gantvā “bhante paguṇāva me mettājhānasamāpatti, na ca naṃ samāpajjituṃ sakkomi, kiṃ nukho kāraṇaṃ”ti āha. Thero “nimittaṃ āvuso gavesāhī”ti āha. So gavesanto ācariyassa matabhāvaṃ ñatvā aññaṃ ārabba mettāyanto samāpattim appesi. Tasmā kālakate na bhāvetabbāva.

241. Sabbapaṭhamāṃ pana “ahaṃ sukhito homi niddukkho”ti vā, “avero abyāpajjo anīgho sukhī attānaṃ pariharāmī”ti vā evaṃ punappunaṃ attaniyeva bhāvetabbā.

Evaṃ sante yaṃ Vibhaṅge² vuttaṃ—

“Kathaṅca bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpaṃ disvā mettāyeyya, evameva sabbe satte mettāya pharati”ti.

“Yaṅca Paṭisambhidāyaṃ³—

“Katamehi pañcahākārehi anodhisopparaṇā mettā cetovimutti bhāvetabbā, sabbe sattā averā hontu “abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe pāṇā. Sabbe bhūtā. Sabbe puggalā. Sabbe attabhāvapariyāpannā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū”ti-ādi—

Vuttaṃ. Yaṅca Mettasutte⁴—

1. Verim samanussarato (Sī, Syā)

3. Paṭisaṃ 314 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 284 piṭṭhe.

4. Khu 1. 11, 301 piṭṭhesu.

“Sukhinova khemino hontu,
Sabbasattā bhavantu sukhittā”ti-ādi—

Vuttaṃ, taṃ virujjhati. Na hi tattha attani bhāvanā vuttāti ce. Tañca na virujjhati. Kasmā? Tañhi appanāvasena vuttaṃ. Idaṃ sakkhibhāvavasena.

Sacepi hi vassasataṃ vassasahassaṃ vā “ahaṃ sukhito homī”ti-ādinā nayena attani mettaṃ bhāveti, nevassa appanā uppajjati. “Ahaṃ sukhito homī”ti bhāvayato pana yathā ahaṃ sukhakāmo dukkhapaṭikkūlo jīvitukāmo amaritukāmo ca, evaṃ aññepi sattāti attānaṃ sakkhiṃ katvā aññasattesu hitasukhakāmatā uppajjati. Bhagavatāpi—

“Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci.
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na himse paramattakāmo”ti¹—

Vadatā ayaṃ nayo dassito.

242. Tasmā sakkhibhāvattamaṃ paṭhamaṃ attānaṃ mettāya pharivā tadanantaraṃ sukhappavattanattamaṃ yvāyaṃ piyo manāpo garu bhāvanīyo ācariyo vā ācariyamatto vā upajjhāyo vā upajjhāyamatto vā tassa dāna² viyavacanādīni piyamaṇāpattakāraṇāni silasutādīni garubhāvanīyattakāraṇāni ca anussarivā “esa sappuriso sukhī hotu niddukkho”ti-ādinā nayena mettā bhāvetabbā.

Evarūpe ca puggale kāmaṃ appanā sampajjati, iminā pana bhikkhunā tāvatakeneva tuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīmāsambhedam kattukāmena tadanantaraṃ atippiyasahāyake, atippiyasahāyakato majjhatte, majjhattato verīpuggale mettā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmim koṭṭhāse mudum kammaniyaṃ cittaṃ katvā tadanantare tadanantare upasamharitabbam.

1. Saṃ 1. 75; Khu 1. 133 piṭṭhesu.

2. Tāni (I, Ka)

Yassa pana verīpuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anattam karontepi pare verīsaññāva nuppajjati, tena “majjhatte me mettacittam kammaniyam jātam, idāni nam verimhi upasamharāmī”ti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, tam sandhāya vuttam “majjhata verīpuggale mettā bhāvetabbā”ti.

243. Sace panassa verimhi cittamupasamharato tena katāparādhānussaraṇena paṭighamuppajjati, athānena purimapuggalesu yattha katthaci punappunam mettam samāpajjitvā vuṭṭhahitvā punappunam tam puggalam **mettāyantena** paṭigham vinodetabbam. Sace evampi vāyamato na nibbāti. Atha—

Kakacūpama-ovāda-ādīnam anusārato.

Paṭighassa pahānāya, ghaṭitabbam punappunam.

Taṅca kho iminā ākārena attānam ovaḍanteneva “are kujjhanapurisa nanu vuttam Bhagavatā—

‘Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyūm, tatrāpi yo manopadoseyya. Na me so tena sāsanaḥkaṇḍa’¹ ca,

‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddham paṭikujjhati.

Kuddhamappaṭikujjhanto, saṅgāmam jeti dujjayam.

Ubhinnamattham carati, attano ca parassa ca.

Param saṅkupitam nātvā, yo sato upasammattī’² ca,

‘Sattime bhikkhave dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanam āgacchanti itthim vā purisam vā. Katame satta, idha bhikkhave sapatto sapattassa evam icchati aho vatāyam dubbaṇṇo assāti. Tam kissahetu, na bhikkhave sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanāyam bhikkhave purisapuggalo kodhābhībhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odāvatthavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhībhūto. Ayam

1. Ma 1. 181 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 164 piṭṭhe.

bhikkhave paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanam āgacchati itthim vā purisaṃ vā. Puna caparam bhikkhave sapatto sapattassa evaṃ icchati ahoṇatāyaṃ dukkham sayeyyāti -pa- na pacurattho assāti -pa- na bhogavā assāti -pa- na yasavā assāti -pa- na mittavā assāti -pa-¹ na kāyassa bhedaṃ param maraṇā sugatim saggam lokam upapajjeyyāti¹. Tam kissa hetu, na bhikkhave sapatto sapattassa sugatigamanena nandati. Kodhanāyaṃ bhikkhave purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccharitaṃ carati, vācāya manasā duccharitaṃ carati. So kāyena vācāya manasā duccharitaṃ caritvā kāyassa bhedaṃ param maraṇā apāyaṃ duggatim vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto² ti ca,

‘Seyyathāpi bhikkhave chavālātaṃ ubhatopadittaṃ majjhe gūthagataṃ neva gāme kaṭṭhatthaṃ pharati, na araṇṇe kaṭṭhatthaṃ pharati. Tathūpamāhaṃ bhikkhave imaṃ puggalaṃ vadāmi³ ti ca,

So dānaṃ tvaṃ evaṃ kujjhanto na ceva Bhagavato sāsanakaro bhavissasi, paṭikujjhanto ca kuddhapurisaṭopi pāpiyo hutvā na dujjayaṃ saṅgāmaṃ jessasi, sapattakaraṇe ca dhamme attāva attano karissasi, chavālātūpamo ca bhavissasi³ ti.

244. Tassevaṃ ghaṭayato vāyamato sace taṃ paṭighaṃ vūpasammati, icchetaṃ kusalaṃ. No ce vūpasammati, atha **yo yo dhammo tassa puggalassa vūpasanto hoti parisuddho, anussariyamāno pasādaṃ āvahati, taṃ taṃ anussarivā** āghāto paṭivinetabbo.

Ekaccassa hi kāyasamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa bahum vattapaṭipattim karontassa sabbajanena ñāyati. Vacīsamācāramanosamācārā pana avūpasantā honti. Tassa te acintetvā kāyasamācāravūpasamoyeva anussaritaṃ.

1-1. Kāyassa bhedaṃ param maraṇā apāyaṃ duggatim vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyāti (Pāliyaṃ)

2. Am 2. 469 piṭṭhe.

3. Am 2. 408; Khu 1. 255 piṭṭhesu.

Ekaccassa vacīsamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa sabbajanena ñāyati. So hi pakatīyā ca paṭisanthāarakusalo hoti sakhilo sukhasambhāso sammodako uttānamukho pubbabhāsī madhurena sarena dhammaṃ osāreti, parimaṇḍalehi padabyañjanehi dhammakathaṃ katheti. Kāyasamācāramanosamācāro pana avūpasantā honti, tassa te acintetvā vacīsamācāravūpasamoyeva anussaritabbo.

Ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, upasantabhāvo cassa cetiyavandanādīsu sabbajanassa pākaṭo hoti. Yo hi avūpasantacitto hoti, so cetiyaṃ vā bodhiṃ vā there vā vandamāno na sakkaccaṃ vandati, dhammassavanamaṇḍape vikkhittacitto vā pacalāyanto vā nisīdati. Upasantacitto pana okappetvā vandati, ohitasoto aṭṭhimkatvā kāyena vā vācāya vā cittappasādam karonto dhammaṃ suṇāti. Iti ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, kāyavacīsamācārā avūpasantā honti, tassa te acintetvā manosamācāravūpasamoyeva anussaritabbo.

Ekaccassa pana imesu tīsu dhammesu ekopi avūpasanto hoti, tasmīṃ puggale “kiñcāpi esa idāni manussaloke carati, atha kho katipāhassa accayena aṭṭhamahānirayoḷasa-ussadanirayaparipūrako bhavissatī”ti kārūññaṃ upaṭṭhapetabbaṃ. Kārūññaṃ hi paṭicca āghāto vūpasammati.

Ekaccassa tayopimo dhammā vūpasantā honti, tassa yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ anussaritabbaṃ. Tādise hi puggale na dukkarā hoti mettābhāvanāti.

Imassa ca atthassa āvibhāvattamaṃ—“pañcime āvuso āghātapaṭivīnaya. Yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivīnodetabbo”ti¹ idaṃ Pañcakanipāte Āghātapaṭivīnayasuttaṃ vitthāretabbaṃ.

245. Sace panassa evampi vāyamato āghāto uppajjatiyeva, athānena evaṃ attā **ovaditabbo**—

1. Am 2. 164 piṭṭhe.

“Attano visaye dukkhaṃ, kataṃ te yadi verinā.
 Kiṃ tassāvisaye dukkhaṃ, sacitte kattumicchasi.
 Bahūpakāraṃ hitvāna, ñātivaggaṃ rudammukhaṃ.
 Mahānatthakaraṃ kodhaṃ, sapattaṃ na jahāsi kiṃ.
 Yāni rakkhasi sīlāni, tesarṃ mūlanikantanaṃ.
 Kodhaṃ nāmupaḷālesi, ko tayā sadiso jaḷo.
 Kataṃ anariyaṃ kammaṃ, parena iti kujjhasi.
 Kiṃ nu tvaṃ tādisaṃyeva, yo sayāṃ kattumicchasi.
 Dosetukāmo¹ yadi taṃ, amanāpaṃ paro kari.
 Dosuppādena² tasseva, kiṃ pūresi manorathaṃ.
 Dukkhaṃ tassa ca nāma tvaṃ, kuddho kāhasi vā navā.
 Attānaṃ panidāneva, kodhadukkhena bādhasi.
 Kodhaṃ vā³ ahitaṃ maggaṃ, ārūḷhā yadi verino.
 Kasmā tuvampi kujjhanto, tesāṃyevānusikkhasi.
 Yaṃ dosaṃ tava nissāya, sattunā appiyaṃ kataṃ.
 Tameva dosaṃ chindassu, kimaṭṭhāne vihaññasi.
 Khaṇikattā ca dhammānaṃ, yehi khandhehi te kataṃ.
 Amanāpaṃ niruddhā te, kassa dānīdha kujjhasi.
 Dukkhaṃ karoti yo yassa, taṃ vinā kassa so kare.
 Sayampi dukkhahetutta, miti kiṃ tassa kujjhasī”ti.

246. Sace paṇassa evaṃ attānaṃ ovaḍatopi paṭiḡhaṃ neva
 vūpasammati, athānena **attano ca paṛassa ca kammassakatā**
 paccavekkhitabbā. Tattha attano tāva evaṃ paccavekkhitabbā “ambho tvaṃ
 tassa kuddho kiṃ karissasi, nanu taveva cetaṃ dosanidānaṃ kammaṃ
 anathāya saṃvattissati. Kammassako hi tvaṃ kammadāyādo kammayoni
 kammabandhu kammaṭṭisaṛaṇo, yaṃ kammaṃ karissasi, tassa dāyādo
 bhavissasi, idaṃca te kammaṃ neva

1. Rosetukāmo (Sī, Syā)

2. Rosuppādena (Syā)

3. Kodhandhā (Sī, I)

sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanaṭo cāvetvā vighāsādādibhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānaṅca te saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. So tvaṃ idaṃ karonto ubho hi hatthehi vītaccite vā aṅgāre, gūthaṃ vā gahetvā paraṃ paharitukāmo puriso viya attānameva paṭhamaṃ dahasi ceva duggandhaṅca karosī”ti.

Evam **attano kammassakatam** paccavekkhitvā parassapi evaṃ paccavekkhitabbā “esopi tava kujjhivā kiṃ karissati, nanu etassevetam anathāya saṃvattissati. Kammassako hi ayamāyasmā kammadāyādo -pa-yaṃ kammaṃ karissati, tassa dāyādo bhavissati. Idañcassa kammaṃ neva sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanaṭo cāvetvā vighāsādādibhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānañcassa saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. Svāyaṃ idaṃ karonto paṭivāte ṭhatvā paraṃ rajena okiritukāmo puriso viya attānaṃyeva okirati¹. Vuttañhetam Bhagavatā—

‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati,
Suddhassa posassa anaṅgaṇassa.
Tameva bālam pacceti pāpaṃ,
Sukhumo rajo paṭivātamva khitto’ti”².

247. Sace paṇassa evaṃ kammassakatampi paccavekkhato neva vūpasammati, athānena **Satthu pubbacariyaṅgaṇā** anussaritabbā.

Tatrāyaṃ paccavekkhaṇānayo—ambho pabbajita nanu te Satthā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattopi samāno cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṅca pāramiyo pūrayamāno tattha tattha vadhakesupi paccatthikesu cittaṃ nappadūsesi. Seyyathidaṃ, **Sīlavajātake** tāva attano deviyā paduṭṭhena pāpa-amaccena ānītassa paṭirañño

1. Okiratīti (Sī, Syā)

2. Khu 1. 32, 382 piṭṭhesu.

tiyojanasataṃ rajjaṃ gaṇhantassa nisedhanatthāya uṭṭhitānaṃ amaccānaṃ āvudhampi chupituṃ na adāsi. Puna saddhiṃ amaccasahassena āmakasusāne galappamāṇaṃ bhūmiṃ khaṇitvā nikhaññamāno cittappadosamattampi akatvā kuṇapakhādanatthaṃ āgatānaṃ siṅgālānaṃ paṃsuviyūhanaṃ nissāya purisakāraṃ katvā paṭiladdhajīvito yakkhānubhāvena attano sirigabbhaṃ orūyha sirisayane sayitaṃ paccatthikaṃ disvā kopaṃ akatvāva aññamaññaṃ sapathaṃ katvā taṃ mittatṭhāne ṭhapayitvā āha—

“Āsīsetheva¹ puriso, na nibbindeyya paṇḍito.

Passāmi vohamattānaṃ, yathā icchiṃ tathā ahū”ti².

Khantivādījātake dummedhena Kāsiraññā “kiṃvādī tvaṃ samaṇā”ti puṭṭho “Khantivādī nāmāhan”ti vutte sakaṇṭakāhi kasāhi tāletvā hatthapādesu chijjamānesu kopamattampi nākāsi.

Anacchariyañcetaṃ, yaṃ mahallako pabbajjūpagato evaṃ kareyya.
Cūladhammapālajātake pana uttānaseyyakopi samāno—

“Candanarasānulittā, bāhā chijjanti Dhammapālassa.

Dāyādassa pathabyā, pāṇā me deva rujjhantī”ti³.

Evaṃ vippalapamānāya mātuyā pitarā Mahāpatāpena nāma raññā vaṃsakaḷiresu viya catūsu hatthapādesu chedāpitesu tāvatāpi santuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīsamassa chindathāti āṇatte “ayaṃ dāni te cittapariggaṇhana-kālo, idāni ambho Dhammapāla sīsacchedāṇāpake pitari, sīsacchedake purise, paridevamānāya mātari, attani cāti imesu catūsu samacitto hotī”ti daḷhaṃ samādānamadhiṭṭhāya paduṭṭhākāramattampi nākāsi.

Idaṅcāpi anacchariyameva, yaṃ manussabhūto evamakāsi.
Tiracchānabhūtopi pana **Chaddanto** nāma vāraṇo hutvā visappitena sallena nābhiyaṃ viddhopi tāva anattakārimhi luddake cittaṃ nappadūsesi.
Yathāha—

1. Asīsetheva (Sī, Syā, I)

2. Jā 1. 13 piṭṭhe.

3. Jā 1. 126 piṭṭhe.

“Samappito puthusallena nāgo,
Aduṭṭhacitto luddakaṃ ajjhabhāsi.
Ki’matthayaṃ kissa vā samma hetu,
Mamaṃ vadhī kassa vā’yaṃ payogo”ti¹.

Evam vatvā ca Kāsirañño mahesiyā tava dantānamatthāya pesitomhi
bhadanteti vutte tassā manorathaṃ pūrento
chabbaṇṇarasminiccharaṇasamujjalitacārusobhe attano dante chetvā adāsi.

Mahākapi hutvā attanāyeva pabbatapapātato uddharitena purisena—

“Bhakkho ayaṃ manussānaṃ, yathevaññe vane migā.
Yaṃnūnimaṃ vadhivāna, chāto khādeyya vānaraṃ.
Āhitova gamissāmi, maṃsamādāya sambalaṃ.
Kantāraṃ nittharissāmi, pātheyyaṃ me bhavissatī”ti²—

Evam cintetvā silaṃ ukkhipitvā matthake sampadālite assupuṇṇehi
nettehi taṃ purisaṃ udikkhamāno—

“Mā ayyosi me bhadante, tvaṃ nāmetādisaṃ kari³.
Tvaṃ khosi nāma dīghāvu, aññaṃ vāretumarahasī”ti⁴—

Vatvā tasmiṃ purise cittaṃ appadūsetvā attano ca dukkhaṃ acintetvā
tameva purisaṃ khemantabhūmiṃ sampāpesi.

Bhūridatto nāma nāgarājā hutvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya
vammikamuddhani sayamāno kappuṭṭhānaggisadisena osadhena sakalasarīre
siñciyamānopi peḷāya pakkhipitvā sakalajambudīpe kīḷāpiyamānopi tasmiṃ
brāhmaṇe manopadosamattampi na akāsi. Yathāha—

“Peḷāya pakkhipantepi, maddantepi ca pāṇinā.
Alampāne⁵ na kuppāmi, silakhaṇḍabhayā mamā”ti⁶.

1. Jā 1. 374 piṭṭhe.

2. Jā 1. 382 piṭṭhe.

3. Māyyosi me bhadante tvaṃ, tvaṃ nāmedisaṃ kari (Sī) 4. Jā 1. 383 piṭṭhe passa.

5. Ālambaṇe (Sī), ālambāne (Syā, Ka), alampāyane (Cariyāpāli)

6. Cariyā 400 piṭṭhe.

Campeyyopi nāgarājāhutvā ahituṇḍikena viheṭṭhiyamāno
manopadosamattampi nuppādesi. Yathāha—

“Tadāpi maṃ dhammacāriṃ, upavuttha-uposathaṃ.
Ahituṇḍiko gahetvāna, rājadvāramhi kīḷati.

Yaṃ so vaṇṇaṃ cintayati, nīlaṃ pītaṃ va¹ lohitaṃ.
Tassa cittānuvattanto, homi cintitasannibho.

Thalaṃ kareyyaṃ udakaṃ, udakampi thalaṃ kare.
Yadihaṃ tassa kuppeyyaṃ, khaṇena chārikaṃ kare.

Yadi cittavasī hessaṃ, parihāyissāmi sīlato.
Sīlena parihīnassa, uttamatto na sijjhatī”ti².

Saṅkhapālanāgarājā hutvā tikhīṇāhi sattīhi aṭṭhasu ṭhānesu ovijjhivā
pahāramukhehi sakaṇṭakā latāyo pavesetvā nāsāya daḷhaṃ rajjuṃ
pakkhipitvā soḷasahi bhojaputtehi kājenādāya vayhamāno dharaṇītale
ghaṃsiyamānasarīro mahantaṃ dukkhaṃ paccanubhonto kujjhivā
olokitamatteneva sabbe bhojaputte bhasmiṃ kātuṃ samatthopi samano
cakkhuṃ ummīletvā paduṭṭhākāramattampi na akāsi. Yathāha—

“Cātuddasiṃ pañcadasiṃca’lāra³,
Uposathaṃ niccamupāvasāmi.
Athāgamuṃ soḷasabhojaputtā,
Rajjuṃ gahetvāna daḷhaṃca pāsāmi.

Bhetvāna⁴ nāsaṃ atikassa rajjuṃ,
Nayimsu maṃ samparigayha luddā⁵.
Etādisaṃ dukkhamahaṃ titikkhaṃ,
Uposathaṃ appaṭṭikopayanto”ti⁶.

1. Nīlaṃ pītaṃca (sabbattha), nīlaṃ va pīta (Cariyāpāli) Ṭīkā passitabbā.

2. Cariyā 400. 401 piṭṭhesu.

3. Pañcadasiṃ aḷāra (Ka)

4. Chetvāna (I, Ka)

5. Ḷuddā (Sī)

6. Jā 2. 22 piṭṭhe.

Na kevalañca etāneva, aññānipi **Mātuposakajātakā**disu anekāni acchariyāni akāsi. Tassa te idāni sabbaññutaṃ pattaṃ sadevaloke kenaci appaṭisamakhanṭigūṇaṃ taṃ Bhagavantāṃ Satthāraṃ apadisato paṭighacittaṃ nāma uppādetuṃ ativiya ayuttaṃ appatirūpanti.

248. Sace paṇassa evaṃ Satthu pubbacaritagūṇaṃ paccavekkhatopi dīgharattaṃ kilesānaṃ dāsabyaṃ upagatassa neva taṃ paṭighaṃ vūpasammati, athānena **anamataaggiyāni** paccavekkhitabbāni. Tatra hi vuttaṃ—

“Na so bhikkhave satto sulabharūpo, yo na mātā bhūtapubbo, yo na pitā bhūtapubbo, yo na bhātā, yo na bhaginī, yo na putto, yo na dhītā bhūtapubbā”ti¹.

Tasmā tasmim̐ puggale evaṃ cittaṃ uppādetabbaṃ, “ayaṃ kira me atīte mātā hutvā dasamāse kucchiyā pariharitvā muttakarīsakheḷasiṅghāṇikādīni haricandanāṃ viya ajjucchamānā² apanetvā ure naccāpentī³ aṅgena pariharamānā⁴ posesi, pitā hutvā ajapathasaṅkupathādīni gantvā vāṇijjāṃ payojayamāno mayhamatthāya jīvitampi pariccajivā ubhatobyūḷhe saṅgāme pavisitvā nāvāya mahāsamuddaṃ pakkhanditvā aññāni ca dukkarāni karitvā ‘puttake possessāmī’ti tehi tehi upāyehi dhanāṃ saṃharitvā maṃ posesi. Bhātā, bhaginī, putto, dhītā ca hutvāpi idaṅcīdaṅcupakāraṃ akāsīti tatra me nappatirūpaṃ manāṃ padūsetuṃ”ti.

249. Sace pana evampi cittaṃ nibbāpetuṃ na sakkotiyeva, athānena evaṃ **mettānisamsā** paccavekkhitabbā—“Ambho pabbajita nanu vuttaṃ Bhagavatā—

‘Mettāya kho bhikkhave cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulikātāya yānikātāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisamsā

1. Saṃ 1. 395 piṭṭhe.

2. Ajjucchamāno (Syā, I, Ka)

3. Nipajjāpento (Syā), naccāpento (I), nacchādento (Ka)

4. Pariharamāno (Syā, I, Ka)

pāṭikañkhā. Katame ekādasa, sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati, tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo pasīdati, asammūḷho kālaṅkaroti, uttarimappaṭivijjhanto brahmalokūpago hoti¹.

Sace tvaṃ idaṃ cittaṃ na nibbāpessasi, imehi ānisaṃsehi paribāhiro bhavissasi²ti.

250. Evampi nibbāpetuṃ asakkontena pana **dhātuvinibbhogo** kātabbo. Kathaṃ? “Ambho pabbajita tvaṃ etassa kujjhamāno kassa kujjhasi, kiṃ kesānaṃ kujjhasi, udāhu lomānaṃ, nakhānaṃ -pa- muttassa kujjhasi. Atha vā pana kesādīsu pathavīdhātuyā kujjhasi, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā kujjhasi. Ye vā pañcakkhandhe dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo upādāya ayamāyasmā itthannāmoti vuccati, tesu kiṃ rūpakkhandhassa kujjhasi, udāhu vedanā, saññā, saṅkhāra, viññāṇakkhandhassa kujjhasi. Kiṃ vā cakkhāyatanassa kujjhasi, kiṃ rūpāyatanassa kujjhasi -pa-. Kiṃ manāyatanassa kujjhasi, kiṃ dhammāyatanassa kujjhasi. Kiṃ vā cakkhudhātuyā kujjhasi, kiṃ rūpadhātuyā, kiṃ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Kiṃ manodhātuyā, kiṃ dhammadhātuyā, kiṃ manoviññāṇadhātuyā³ti. Evañhi dhātuvinibbhogaṃ karoto āragge sāsapassa viya ākāse cittakamassa viya ca kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti.

251. Dhātuvinibbhogaṃ pana kātuṃ asakkontena **dānasaṃvibhāgo** kātabbo. Attano santakaṃ parassa dātabbaṃ, parassa santakaṃ attanā gahetabbaṃ. Sace pana paro bhinnājīvo hoti aparibhogārahaparikkhāro, attano santakameva dātabbaṃ. Tassevaṃ karoto ekanteneva tasmim̐ puggale āghāto vūpasammati. Itarassa ca atītajātito paṭṭhāya anubandhopi kodho taṅkhaṇaññeva vūpasammati, Cittalapabbatavihāre tikkhattuṃ vuṭṭhāpitasenāsanena Piṇḍapātikattherena

1. Am̐ 3. 542 piṭṭhe.

“ayaṃ bhante aṭṭhakahāpaṇagghanako patto mama mātārā upāsikāya dinno dhammiyalābho, mahā-upāsikāya puññalābhaṃ karoṭhā”ti vatvā dinnam pattaṃ laddhamahātherassa viya. Evaṃ mahānubhāvametaṃ dānaṃ nāma. Vuttampi cetam—

“Adantadamaṇaṃ dānaṃ, dānaṃ sabbatthasādhakaṃ¹.
Dānena piyavācāya, unnamanti namanti cā”ti.

252. Tassevaṃ verīpuggale vūpasantapaṭighassa yathā piyātippiyasahāyakamajjhatesu, evaṃ tasmimpi mettāvasena cittaṃ pavattati. Athānena punappunaṃ mettāyantena attani piyapuggale majjhatte verīpuggaleti catūsu janesu samacittataṃ sampādentena **sīmāsambhedo**² kātabbo. Tassidaṃ lakkhaṇaṃ, sace imasmiṃ puggale piyamajjhattaverīhi saddhiṃ attacattutthe ekasmiṃ padese nisinne corā āgantvā “bhante ekaṃ bhikkhuṃ amhākaṃ dethā”ti vatvā “kiṃ kāraṇā”ti vutte “taṃ māretvā galalohitaṃ gahetvā balikaraṇatthāyā”ti vadeyyuṃ, tatra ceso bhikkhu “asukam vā asukam vā gaṇhantū”ti cinteyya, akatova hoti sīmāsambhedo. Sacepi “maṃ gaṇhantu, mā ime tayo”tipi cinteyya, akatova hoti sīmāsambhedo. Kasmā? Yassa yassa hi gahaṇamicchati, tassa tassa ahitesī hoti, itaresaṃyeva hitesī hoti.

Yadā pana catunnaṃ janānamantare ekampi corānaṃ dātabbaṃ na passati, attani ca tesu ca tīsu janesu samameva cittaṃ pavatteti, kato hoti sīmāsambhedo. Tenāhu porāṇā—

“Attani hitamajjhatte, ahite ca catubbidhe.
Yadā passati nānattaṃ, hitacittova pāṇinaṃ.
Na nikāmalābhī mettāya, kusalīti pavuccati.
Yadā catasso sīmāyo, sambhinnā honti bhikkhuno.
Samaṃ pharati mettāya, sabbalokaṃ sadevakaṃ.
Mahāviseso purimena, yassa sīmā na ñāyatī”ti.

1. Adānaṃ dantadūsakaṃ (Dī-Ṭṭha 3. 227)

2. Sīmasambhedo (Syā, I, Ka)

253. Evaṃ sīmāsambhedasamakārameva ca iminā bhikkhunā nimittañca upacārañca laddhaṃ hoti. Sīmāsambhede pana kate tameva nimittam āsevanto bhāvento bahulikaronto appakasireneva pathavīkasiṇe vuttanayeneva appanaṃ pāpuṇāti.

Ettāvatānena adhigataṃ hoti pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ mettāsahagataṃ. Adhigate ca tasmiṃ tadeva nimittam āsevanto bhāvento bahulikaronto anupubbena **catukkanaye** dutiyatatiyajjhānāni, **pañcakanaye** dutiyatatiyacatutthajjhānāni ca pāpuṇāti.

So hi paṭhamajjhānādīnaṃ aññataravasena mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharati. Tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catuttham¹. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokam mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamaṇena averena abyāpajjena² pharivā viharati³. Paṭhamajjhānādivasena appanāpattacittasseva hi ayaṃ vikubbanā sampajjati.

254. Ettha ca **mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittaena. **Ekam disanti** ekamekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharivā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādīsu disāsu yaṃkiñci⁴ ekaṃ disaṃ pharivā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho. **Iti uddhanti** eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃ**ti adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriyaṃ**ti anudisāsu. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ.

Sabbadhīti-ādi pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭha mittasapattamajjhattādippabhedesu

1. Catutthim (Sī, I)

3. Vibhaṅga 284; Dī 1. 234 piṭṭhādīsu.

2. Abyāpajjhena (I)

4. Yaṃ kiñci (?)

attatāya. “Ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā sabbattatāyāti sabbena cittabhagena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Lokanti** sattalokaṃ. **Vipulenāti**-evamādi-pariyāyadassanato panettha puna mettāsahagatenāti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā saddo iti saddo vā na vutto, tasmā puna mettāsahagatena cetasāti vuttaṃ. Nigamavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenāti** ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana etaṃ **mahaggataṃ** paṇḍavasena ca appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**, byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**, domanassappahānato **abyāpajjaṃ**¹, niddukkanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ mettāsahagatena cetasāti-ādinā nayana vuttāya vikubbanāya attho.

255. Yathā cāyaṃ appanāppattacittasseva vikubbanā sampajjati, tathā yampi **Paṭisambhidāyaṃ**² “pañcahākārehi anodhisoppharaṇā mettā cetovimutti, sattahākārehi odhisoppharaṇā mettā cetovimutti, dasahākārehi disāpharaṇā mettā cetovimutti”ti vuttaṃ, tampi appanāppattacittasseva sampajjatīti veditabbāṃ.

Tattha ca sabbe sattā averā abyāpajjā³ anīghā sukhī attānaṃ pariharantu, sabbe pāṇā, sabbe bhūtā, sabbe puggalā, sabbe attabhāva-pariyāpanā averā -pa- pariharantūti imehi pañcahākārehi **anodhisoppharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbā itthiyo averā -pa- attānaṃ pariharantu, sabbe purisā, sabbe ariyā, sabbe anariyā, sabbe devā, sabbe manussā, sabbe vinipātikā averā -pa- pariharantūti imehi sattahākārehi **odhisoppharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbe puratthimāya disāya sattā averā -pa- attānaṃ pariharantu. Sabbe pacchimāya disāya, sabbe uttarāya disāya, sabbe dakkhiṇāya disāya, sabbe puratthimāya anudisāya, sabbe pacchimāya anudisāya,

1. Abyāpajjhaṃ (I)

2. Paṭisaṃ 314 piṭṭhe.

3. Abyāpajjhā (I)

sabbe uttarāya anudisāya, sabbe dakkhiṇāya anudisāya, sabbe heṭṭhimāya disāya, sabbe uparimāya disāya sattā averā -pa- pariharantu. Sabbe puratthimāya disāya pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā, averā -pa- pariharantu. Sabbā puratthimāya disāya itthiyo, sabbe purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā averā -pa- pariharantu. Sabbā pacchimāya disāya, uttarāya, dakkhiṇāya, puratthimāya anudisāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya anudisāya, heṭṭhimāya disāya, uparimāya disāya itthiyo -pa- vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti imehi dasahākārehi **disāpharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

256. Tattha **sabbeti** anavasesapariyādānametaṃ. **Sattāti** rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattāti sattā. Vuttañhetāṃ Bhagavatā—

“Rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccati. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccati”¹.

Rūḥīsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattatiyeva, vilīvamayepi bījanivisesse tālavaṇṭavohāro viya. Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā nāmamattametanti icchanti. Yepi atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti.

Pāṇanatāya **pāṇā**, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā**, sambhūtattā abhinibbattattāti attho. **Punti** vuccati nirayo. Tasmim galantīti **puggalā**, gacchantīti attho. **Attabhāvo** vuccati sarīraṃ. Khandhapañcakameva vā, tamupādāya paññattimattasambhavato. Tasmim attabhāve pariyāpannāti **attabhāvapariyāpannā**. **Pariyāpannāti** paricchinnā, antogadhāti attho.

1. Saṃ 2. 155 piṭṭhe.

Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānipi rūḥhīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānipi sabbe jantū sabbe jīvāti-ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā “pañcahākārehi anodhisoppharaṇā mettā cetovimuttī”ti vuttaṃ.

Ye pana sattā pāṇāti-ādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyūṃ, tesāṃ anodhisoppharaṇā virujjhati, tasmā tathā atthaṃ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettā pharitabbā.

257. Ettha ca sabbe sattā averā hontūti ayamekā appanā. Abyāpajjā hontūti ayamekā appanā. **Abyāpajjāti** byāpādarahitā. Anīghā hontūti ayamekā appanā. **Anīghāti** niddukkhā. Sukhī attānaṃ pariharantūti ayamekā appanā. Tasmā imesupi padesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettā pharitabbā. Iti pañcasu ākāresu catunnaṃ appanānaṃ vasena **anodhisoppharaṇe** vīsati appanā honti.

Odhisoppharaṇe pana sattasu ākāresu catunnaṃ vasena aṭṭhavīsati. Ettha ca itthiyo purisāti liṅgavasena vuttaṃ. Ariyā anariyāti ariyaputhujjanavasena. Devā manussā vinipātikāti upapattivasena.

Disāpharaṇe pana sabbe puratthimāya disāya sattāti-ādīnā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dvesatāni, sabbā puratthimāya disāya itthiyoti-ādīnā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dvesatānīti cattārisatāni asīti ca appanā. Iti sabbānipi Paṭisambhidāyaṃ vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsātānīti.

Iti etāsu appanāsu yassa kassaci vasena mettā cetovimuttim bhāvetvā yaṃ yogāvacarō “sukhaṃ supatī”ti-ādīnā nayena vutte ekādasānisamse paṭilabhati.

258. Tattha **sukhaṃ supatīti** yathā sesā janā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkantopi samāpattim samāpanno viya hoti. (1)

Sukhaṃ paṭibujjhatīti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. (2)

Na pāpakam supinam passatīti supinam passantopi bhaddakameva supinam passati, cetiyam vandanto viya pūjam karonto viya dhammam suṇanto viya ca hoti. Yathā pana aññe attānam corehi samparivāritam viya vālehi upaddutam viya papāte patantam viya ca passanti, evam pāpakam supinam na passati. (3)

Manussanam piyo hotīti ure āmutta¹muttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussanam piyo hoti manāpo. (4)

Amanussanam piyo hotīti yatheva manussanam, evam amanussanampi piyo hoti Visākhathero viya.

So kira Pāḷaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi “Tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjato icchiticchitaṭṭhāneyeva ettha sakkā nisīditum vā nipajjitum vā utusappāyam senāsanasappāyam puggalasappāyam dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulabhan”ti.

So attano bhogakkhandham puttadārassa niyyādetvā² dussante³ baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṃ udikkhamāno ekamāsam vasi. So vohārakusalatāya imasmim ṭhāne bhaṇḍam kiṇitvā asukasmim vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāsenā sahasam abhisamhari⁴. Anupubbena Mahāvihāram āgantvā pabbajjam yāci.

1. Āmukka- (?)

2. Nīyādetvā (Sī), niyyādetvā (?)

3. Dasante (Sī, I)

4. Abhisamharīti (I), abhisamharati (Syā, Ka)

So pabbājanatthāya sīmaṃ nīto taṃ sahasatthavikaṃ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṃ pātesi. “Kimetan”ti ca vutte “kahāpaṇasahasam bhante”ti vatvā “upāsaka pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretuṃ, idānevetam vicārehī”ti vutte “Visākhassa pabbajjaṭṭhānamāgatā mā rittahatthā gamimsū”ti muñcitvā sīmāmālake vippakiritvā pabbajitvā upasampanno.

So pañcavasso hutvā dvemātikā paguṇā katvā pavāretvā attano sappāyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekekasmiṃ vihāre cattāro māse katvā samappavattavāsaṃ vasamāno cari. Evaṃ caramāno—

Vanantare ṭhito thero, Visākho gajjamānako.

Attano guṇamesanto, imamatham abhāsatha.

“Yāvatā upasampanno, yāvatā idha āgato.

Etthantare khalitaṃ natthi, aho lābhā te mārisā”ti.

So Cittalapabbatavihāraṃ gacchanto dvedhā pathaṃ patvā “ayaṃ nukho maggo udāhu ayan”ti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā devatā hattham pasāretvā “esa maggo”ti vatvā dasseti. So Cittalapabbatavihāraṃ gantvā tattha cattāro māse vasitvā paccūse gamissāmīti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse Maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi.

Thero “ko eso”ti āha. Ahaṃ bhante maṇilīyāti. Kissa rodasīti. Tumhākaṃ gamaṇaṃ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṃ ko guṇoti. Tumhesu bhante idha vasantesu amanussā aññamaññaṃ mettaṃ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṃ karissanti, duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero “sace mayi idha vasante tumhākaṃ phāsuvihāro hoti, sundaran”ti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tattheva gamanacittaṃ uppādeti. Devatāpi puna tattheva parodi. Etenevupāyena thero tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti evaṃ mettāvihārī bhikkhu amanussānaṃ piyo hoti. (5)

Devatā rakkhantīti puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. (6)

Nāssa aggi vāsaṃ vā satthaṃ kamatīti mettāvihāriṣṣa kāye Uttarāya upāsikāya viya aggi vā, Saṃyuttabhāṇakacūlasivattherasseva visaṃ vā, Saṃkiccasāmaṇerasseva satthaṃ vā na kamati, na pavisati. Nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. Dhenuvatthumpi cettha kathayanti. Ekā kira dhenu vacchakassa khīradhāraṃ muñcamānā aṭṭhāsi. Eko luddako taṃ vijjhissāmīti hatthena samparivattetvā dīghadaṇḍasattim muñci. Sā tassā sarīraṃ āhacca tālapaṇṇaṃ viya pavaṭṭamāno gatā, neva upacārabalena, na appanābalena, kevalaṃ vacchake balavapiyacittatāya. Evaṃ mahānubhāvā mettāti. (7)

Tuvaṭṭaṃ cittaṃ samādhīyatīti mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhīyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ. (8)

Mukhavaṇṇo vipasīdatīti bandhanā pavuttaṃ tālapakkaṃ viya cassa vipasannaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. (9)

Asammūḷho kālaṅkarotīti mettāvihārino sammohamaṇaṇaṃ nāma natthi, asammūḷhova niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. (10)

Uttarimappaṭivijjhantoti mettāsamāpattito uttariṃ arahattaṃ adhigantaṃ asakkaṃ ito cavitvā suttappabuddho viya brahmalokamupapajjati. (11)

Ayaṃ mettābhāvanāyaṃ vitthārakathā.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. Karuṇaṃ bhāvetukāmena pana nikkaruṇatāya ādīnavaṃ karuṇāya ca ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā karuṇābhāvanā ārabhitabbā. Tañca pana ārabhantena paṭhamaṃ piyapuggalādīsu na ārabhitabbā. Piyo hi piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Atippiyasahāyako atippiyasahāyakaṭṭhāneyeva. Majjhato majjhataṭṭhāneyeva. Appiyo appiyaṭṭhāneyeva. Verī veriṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Liṅgavisabhāgākālakatā akhettameva.

“Kathaṅca bhikkhu karuṇāsaḥagatena cetasaṃ ekaṃ disaṃ pharivā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durūpetam disvā karuṇāyeyya,

evameva sabbasatte karuṇāya pharati”ti Vibhaṅge¹ pana vuttattā sabbapaṭhamam tāva kañcideva karuṇāyitabbarūpaṃ² paramakicchappattam duggatam durūpetam kapaṇapurisam chinnāhāram kapālam³ purato ṭhapetvā anāthasālāya nisinnam hatthapādehi paggharantakimigaṇam aṭṭassaram karontam disvā “kiccham vatāyam satto āpanno, appeva nāma imamhā dukkhā mucceyyā”ti karuṇā pavattetabbā. Tam alabhantena sukhitopi pāpākārī puggalo vajjhena upametvā karuṇāyitabbo.

Katham? Seyyathāpi saha bhaṇḍena gahitacoram “vadhetha nan”ti rañño āṇāya⁴ rājapurisā bandhitvā catukke catukke pahārasatāni dentā āghātanam nenti. Tassa manussā khādanīyampi bhojanīyampi mālāgandhavilepanatambulānipi denti. Kiñcāpi so tāni khādanto ceva paribhuñjanto ca sukhito bhogasamappito viya gacchati, atha kho tam neva koci “sukhito ayam mahābhogo”ti maññati, aññadatthu “ayam varāko idāni marissati, yam yadeva hi ayam padaṃ nikkhipati, tena tena santike maraṇassa hoti”ti tam jano karuṇāyati. Evameva karuṇākammaṭṭhānikena bhikkhunā sukhitopi puggalo evam karuṇāyitabbo “ayam varāko kiñcāpi idāni sukhito susajjito bhoge paribhuñjati, atha kho tisu dvāresu ekenāpi katassa kalyāṇakammassa abhāvā idāni apāyesu anappakam dukkham domanassam paṭisamvedissati”ti.

Evam tam puggalam karuṇāyitvā tato param eteneva upāyena piyapuggale, tato majjhatte, tato verimhīti anukkamena karuṇā pavattetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighamuppajjati, tam mettāya vuttanayeneva vūpasametabbam. Yopi cettha katakusalo hoti, tampi nātirogabhogabyasanādīnam aññatarena byasanena samannāgataṃ disvā vā sutvā vā tesam abhāvepi vaṭṭadukkham anatikkantattā⁵ “dukkhitova ayan”ti evam sabbathāpi karuṇāyitvā vuttatikkantattā⁵ “dukkhitova ayan”ti evam sabbathāpi karuṇāyitvā vuttanayeneva attani piyapuggale majjhatte verimhīti catūsu janesu sīmāsambhedam

1. Abhi 2. 286 piṭṭhe.

2. Karuṇāyitabbam virūpaṃ (Syā, I, Ka)

3. Kapallam (I, Ka)

4. Rañña āṇāpitā (Sī)

5. Anatitattā (Sī, I)

katvā taṃ nimittaṃ āsevanta bhāventena bahulikarontena mettāya vuttanayeneva tikacatukkajjhānavasena appanā vaḍḍhetabbā.

Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana paṭhamāṃ veripuggalo karuṇāyitabbo, tasmimcittaṃ muduṃ katvā duggato, tato piyapuggalo, tato attāti ayaṃ kamo vutto, so “duggataṃ durūpetan”ti Pāḷiyā na sameti, tasmā vuttanayenevettha bhāvanamārabhitvā sīmāsambhedaṃ katvā appanā vaḍḍhetabbā. Tato paraṃ “pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi odhisopharaṇā dasahākārehi disāpharaṇā”ti ayaṃ vikubbanā, “sukhaṃ supatī”ti-ādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ karuṇābhāvanāya vitthārakathā.

Muditābhāvanāvaṇṇanā

260. Muditābhāvanāṃ ārabhantenāpi na paṭhamāṃ piyapuggalādīsu ārabhitabbā. Na hi piyo piyabhāvamatteneva muditāya padaṭṭhānaṃ hoti, pageva majjhattaverino. Liṅgavisabhāgākālakatā akhettameva.

Atippiyasahāyako pana siyā padaṭṭhānaṃ, yo Aṭṭhakathāyaṃ soṇḍasahāyoti vutto. So hi muditamuditova hoti, paṭhamāṃ hasitvā pacchā katheti, tasmā so vā paṭhamāṃ muditāya pharitabbo. Piyapuggalaṃ vā sukhitāṃ sajjitāṃ modamānaṃ disvā vā sutvā vā “modati vatāyaṃ satto, aho sādhu aho suṭṭhū”ti muditā uppādetabbā. Imameva hi atthavasāṃ paṭicca Vibhaṅge¹ vuttaṃ “kathaṅca bhikkhu muditāsahagatena cetasaṃ ekaṃ disaṃ pharivā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpaṃ disvā mudito assa, evameva sabbasatte muditāya pharati”ti.

Sacepissa so soṇḍasahāyo vā piyapuggalo vā atīte sukhito ahoṣi, sampati pana duggato durūpeto, atītameva cassa sukhita bhāvaṃ anussaritvā “esa atīte evaṃ mahābhogo mahāparivāro niccappamudito ahoṣi”ti tamevassa muditākāraṃ gahetvā muditā uppādetabbā “anāgate vā pana puna taṃ sampattim

1. Abhi 2. 287 piṭṭhe.

labhitvā hatthikkhandha-assapiṭṭhisuvaṇṇasivikādīhi vicarissatī”ti anāgatampissa muditākāraṃ gahetvā muditā uppādetabbā.

Evam piyapuggale muditaṃ uppādetvā atha majjhatte tato verimhīti anukkamena muditā pavattetabbā. Appanā vaḍḍhetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighaṃ uppajjati, taṃ mettāyaṃ vuttanayeneva vūpasametvā “imesu ca tīsu¹ attani cā”ti catūsu janesu samacittatāya sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevanta bhāventena bahulīkarontena mettāyaṃ vuttanayeneva tikacatukkajjhānavaseneva appanā vaḍḍhetabbā. Tato paraṃ “pañcahākārehi anodhisopparaṇā sattahākārehi tato paraṃ “pañcahākārehi anodhisopparaṇā sattahākārehi odhisopparaṇā dasahākārehi disāparaṇā”ti ayaṃ vikubbanā, “sukhaṃ supatī”ti-ādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ muditābhāvanāya vitthārakathā.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. Upekkhābhāvanāya bhāvetukāmena pana mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānena paṇaṭatīyajjhānā vuṭṭhāya “sukhitā hontū”ti-ādivasena sattaṅgalāyanamanasikārayuttatā, paṭighānūnayasamīpacāritā, somanassayogena oḷārikattā ca purimāsu ādīnavaṃ, santasabhāvatā² upekkhāya ānisaṃsaṅca disvā yvāssa³ pakatimajjhatto puggalo, taṃ ajjupekkhitvā⁴ upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsu. Vuttañhetam “kathāṅca bhikkhu upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharivā viharati. Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ neva manāpaṃ na amanāpaṃ disvā upekkhako assa, evameva sabbe satte upekkhāya pharati”ti⁵.

Tasmā vuttanayena majjhattapuggale upekkhāṃ uppādetvā atha piyapuggale, tato soṇḍasahāyake, tato verimhīti evam “imesu ca tīsu¹ attani cā”ti sabbattha majjhattavasena sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevitaṃ bhāvetabbāṃ bahulīkātabbāṃ. Tassevaṃ karoto pathavīkaṣiṇe vuttanayeneva catutthajjhānaṃ uppajjati.

1. Tīsu janesu (I, Ka)

3. Yvāyaṃ (I, Ka)

5. Abhi 2. 288 Vibhaṅge.

2. Santasabhāvato (Sī, Syā), santasabhāvato (Tī)

4. Ajjupekkhitvā ajjupekkhitvā (Sī)

Kim panetaṃ pathavīkasiṇṇādīsu uppannatatiyajjhānassāpi uppajjatīti?¹
Nuppajjati. Kasmā? Ārammaṇavisabhāgatāya. Mettādīsu
uppannatatiyajjhānasseva pana uppajjati, ārammaṇasabhāgatāyāti. Tato
paraṃ pana vikubbanā ca ānisaṃsapaṭilābho ca mettāyaṃ vuttanayeneva
veditabboti.

Ayaṃ upekkhābhāvanāya vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

262. Brahmuttamena kathite, brahmavihāre ime iti viditvā.

Bhiyyo etesu ayaṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi mettākaraṇāmudītā-upekkhāsu **atthato** tāva mejjatīti **mettā**,
siniyatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattītipi **mettā**.
Paradukkhe sati sādḥūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti **karuṇā**. Kiṇāti vā
paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti **karuṇā**. Kiriyaṭi vā dukkhitesu
pharaṇavasena pasāriyatīti **karuṇā**. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayāṃ vā
modati, modanamattameva vā tanti **mudītā**. “Averā hontū”ti-
ādibyāpārappahānena majjhattabhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

263. **Lakkhaṇādito** panettha hitākārappavattilakkhaṇā **mettā**,
hitūpasāmhārasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ
manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti,
sinehasambhavo vipatti. Dukkḥāpanayanākārappavattilakkhaṇā **karuṇā**,
paradukkḥāsahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhībḥūtānaṃ
anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti,
sokasambhavo vipatti. Pamodanalakkhaṇā **mudītā**, anissāyanarasā,
arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā.
Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti. Sattesu
majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā**, sattu samabhāvadassanarasā,
paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, “kammassakā sattā, te

1. Uppajjati nuppajjatīti (Ka)

kassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissantī”ti evaṃ pavattakammassakatādassana-padaṭṭhānā. Paṭighānunayavūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

264. Catunnampi panetesam brahmavihārānaṃ vipassanāsukhañceva bhavasampatti ca **sādhāraṇappayojanam**. Byāpādādipaṭighāto **āveṇikam**. Byāpādapaṭighātappayojanā hettha mettā. Vihimsā-aratirāgapaṭighātappayojanā itarā. Vuttampi cetam—

“Nissaraṇañhetam āvuso byāpādassa yadidaṃ mettā cetovimutti. Nissaraṇañhetam āvuso vihesāya yadidaṃ karuṇā cetovimutti. Nissaraṇañhetam āvuso aratiyā yadidaṃ muditā cetovimutti. Nissaraṇañhetam āvuso rāgassa yadidaṃ upekkhā cetovimutti”¹.

265. Ekekassa cettha āsannadūravasena **dve dve paccatthikā**. **Mettābrahmavihārassa** hi samīpacāro viya purisassa sapatto guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati, tasmā tato suṭṭhu mettā rakkhitabbā. Pabbatādighananissito viya purisassa sapatto sabhāgavisabhāgatāya² byāpādo dūrapaccatthiko, tasmā tato nibbhayena mettāyitabbam. Mettāyissati ca nāma, kopañca karissatīti aṭṭhānametaṃ.

Karuṇābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābham vā appaṭilābhato samanupassato pubbevā paṭiladdhapubbam atītaṃ niruddham vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassaṃ”ti-ādinā³ nayena āgataṃ gehasitaṃ domanassaṃ vipattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikam. Sabhāgavisabhāgatāya vihimśā

1. Dī 3. 205; Am 2. 257 piṭṭhesu.

2. Ettha rāgo guṇadassanasavasena mettāya sabhāgo, byāpādo tassa rāgassa visabhāgoti mettāya sabhāgassa, sabhāgena vā rāgena visabhāgatāyāti vuttam siyā.

Sabhāvavisabhāgatāyāti vā pāṭho bhaveyya. Evamuparipi.

3. Ma 3. 260 piṭṭhe.

dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbaṃ. Karuṇāñca nāma karissati, paṇi-ādīhi ca viheṭṭhissatīti¹ aṭṭhānametaṃ.

Muditābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ -pa-lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ”ti-ādinā² nayena āgataṃ gehasitaṃ somanassaṃ sampattidassanasabhāgatāya āsannaṃ paccatthikaṃ, sabhāgavisabhāgatāya arati dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito ca nāma bhavissati, pantaśenāsanesu ca adhikusalesu dhammesu vā ukkaṇṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Upekkhābrahmavihārassa pana “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati. Tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccati”ti-ādinā³ nayena āgatā gehasitā aññāṇupekkhā dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattā āsannaṃ paccatthikā. Sabhāgavisabhāgatāya rāgapatiḡhā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbaṃ. Upekkhissati ca nāma, rajjissati ca paṭihaññissati cāti aṭṭhānametaṃ.

266. Sabbesampi ca etesaṃ kattukāmatā chando **ādi**,
nīvaraṇādivikkhambhanaṃ **majjhaṃ**, appanā **pariyosānaṃ**.
Paññattidhammasena eko vā satto aneke vā sattā **ārammaṇaṃ**. Upacāre vā
appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanaṃ.

Tatrāyaṃ vaḍḍhanakkamo, yathā hi kusalo kassako kasitabbaṭṭhānaṃ paricchinditvā kasati, evaṃ paṭhamameva ekamāvāsaṃ paricchinditvā tattha sattesu imasmiṃ āvāse sattā averā hontūti-ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tattha cittaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā dve āvāsā paricchinditabbā. Tato anukkamena tayo, cattāro, pañca, cha, satta, aṭṭha, nava, dasa, ekā racchā, upaḍḍhagāmo, gāmo, janapado, rajjaṃ, ekā disāti evaṃ yāva ekam cakkavāḷaṃ, tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu

1. Viheṭṭhissatīti (Syā), vihiṃsissatīti (?) 2. Ma 3. 260 piṭṭhe. 3. Ma 3. 261 piṭṭhe.

mettā bhāvetabbā. Tathā karuṇādayoti ayamettha
ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

267. Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppā, samādhinissando nevasaññānāsaññāyatanaṃ, vipassanānissando phalasaṃpatti, samathavipassanānissando nirodhasaṃpatti, evaṃ purimabrahma-vihārattayanissando ettha upekkhābrahmavihāro. Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghātaṃ anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetum, evaṃ purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catutthaṃ bhāvetunti.

268. Ettha siyā, kasmā panetā mettākaruṇāmuditā-upekkhā brahmavihārāti vuccanti, kasmā ca catasso, ko ca etāsaṃ kamo, abhidhamme ca kasmā appamaññāti vuttāti. Vuccate, seṭṭhaṭṭhena tāva niddosabhāvena cettha brahmavihārātā veditabbā. Sattesu sammā paṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete viharā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamā hutvā viharantīti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārāti vuccanti.

269. Kasmā ca catassovāti-ādi pañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ.

Visuddhimaggādivasā catasso,

Hitādi-ākārasasā panāsaṃ.

Kamo pavattanti ca appamañe,

Tā gocare yena tadappamaññā.

Etāsu hi yasmā mettā byāpādabahulassa, karuṇā vihesābahulassa, muditā aratibahulassa, upekkhā rāgabahulassa visuddhi maggo. Yasmā ca hitūpasamhāra-ahitāpanayanasampattimodana-anābhogavasena catubbidhoyeva sattesu manasikāro. Yasmā ca yathā mātā dahara gilāna yobbanappatta sakiccapasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakakiccapasutassa kismiñci pariyāye abyāvaṭā hoti, tathā appamaññāvihārikenāpi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ. Tasmā ito Visuddhimaggādivasā catasso appamaññā.

Yasmā catassopetā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ, hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā. Tato evaṃ patthitahitānaṃ sattānaṃ dukkhābhivhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā vā dukkhāpanayanākārappavattivasena, dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā ca karuṇā. Athevaṃ patthitahitānaṃ patthitadukkhāpagamānañca nesaṃ sampattim disvā sampattipamodanasena, pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato paraṃ pana kattabbābhāvato ajjhupekkhakattasaṅkhātena majjhatakkārena paṭipajjitabbaṃ, majjhatakkārappavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākārasā panāsaṃ paṭhamam mettā vuttā, atha karuṇā muditā upekkhāti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbāpetā appamāṇe gocare pavattanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā. Ekasattassāpi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbāti evaṃ pamāṇam agahetvā sakalapharaṇavaseneva pavattāti. Tena vuttam—

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādi-ākārasā panāsaṃ.
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññāti.

270. Evaṃ appamāṇagocaratāya ekalakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikāva honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā panāyam somanassena avippayogoti? Domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādādīnaṃ nissaraṇattā. Pacchimā pana avasesa-ekajjhānikāva. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato. Na hi sattesu majjhatakkārappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattaṭṭi.

271. Yo panevaṃ vadeyya “yasmā Bhagavatā Aṭṭhakanipāte catūsūpi appamaññāsu avisesena vuttam ‘tato tvaṃ bhikkhu imam samādhim savitakkampi savicāram bhāveyyāsi, avitakkampi vicāramattaṃ bhāveyyāsi, avitakkampi avicāram bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi bhāveyyāsi, sātasahagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”¹,

1. Am 3. 121 piṭṭhe.

tasmā catasso appamaññā catukkapañcakajjhānikā”ti. So māhevantissa vacanīyo. Evañhi sati kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyūm, vedanādīsu ca paṭhamajjhānampi natthi, pageva dutiyādīni. Tasmā byañjanacchāyāmattaṃ gahetvā mā Bhagavantam abbhācikkhi, gambhīram hi Buddhavacanam, tam ācariye payirūpāsivā adhippāyato gahetabbam.

272. Ayañhi tatrādhippāyo—“sādhu me bhante Bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamaṃ Bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyyan”ti evaṃ āyācitadhammaṃ kira tam bhikkhuṃ yasmā so pubbepi dhammaṃ sutvā tatheva vasati, na samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchati, tasmā nam Bhagavā “evameva panidhekacce moghapurisā mamaññeva ajjhesanti, dhamme ca bhāsīte mamaññeva anubandhitabbaṃ maññanti”ti apasādetvā puna yasmā so arahattassa upanissayasampanno, tasmā nam ovadanto āha “tasmātiha te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ, ajjhattaṃ me cittaṃ ṭhitaṃ bhavissati susaṅghitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya ṭhassantīti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabban”ti.

Iminā panassa ovādena niyakajjhattavasena cittekaggaṭāmatto mūlasamādhi vutto. Tato “ettakeneva santuṭṭhim anāpajjitvā evaṃ so eva samādhi vadḍhetabbo”ti dassetuṃ “yato kho te bhikkhu ajjhattaṃ cittaṃ ṭhitaṃ hoti susaṅghitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhāti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabban”ti evamassa mettāvasena bhāvanaṃ vatvā puna “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato tvaṃ bhikkhu imaṃ mūlasamādhiṃ savitakkampi savicāraṃ bhāveyyāsi -pa- upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”ti vuttaṃ.

Tassattho—yadā te bhikkhu ayaṃ mūlasamādhi evaṃ mettāvasena bhāvito hoti, tadā tvaṃ tāvatakenāpi tuṭṭhim anāpajjitvāva imaṃ

mūlasamādhiṃ aññesuṃ ārammaṇesu catukkapañcakajjhānāni pāpayamāno savitakkampi savicāranti-ādinā nayena bhāveyyāsīti.

Evam vatvā ca puna karuṇādi-avasesabrahmavihārapubbaṅgamampissa aññesu ārammaṇesu catukkapañcakajjhānavasena bhāvanam kareyyāsīti dassento “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ karuṇā me cetovimuttī”ti-ādimāha.

Evam mettādipubbaṅgamaṃ catukkapañcakajjhānavasena bhāvanam dassetvā puna kāyānupassanādipubbaṅgamaṃ dassetuṃ “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ kāye kāyānupassī viharissāmī”ti-ādim vatvā “yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito bhavissati subhāvito, tato tvaṃ bhikkhu yena yeneva gagghasi, phāsuññeva gagghasi, yattha yattheva ṭhassasi, phāsuññeva ṭhassasi, yattha yattheva nisīdissasi, phāsuññeva nisīdissasi, yattha yattheva seyyaṃ kappessasi, phāsuññeva seyyaṃ kappessasi”ti arahattanikūṭena desanaṃ samāpesi¹. Tasmā tikacatukkajjhānikāva mettādayo, upekkhā pana avasesa-ekajjhānikāvāti veditabbā. Tatheva ca abhidhamme² vibhattāti.

273. Evam tikacatukkajjhānavasena ceva avasesa-ekajjhānavasena ca dvidhā ṭhitānampi etāsaṃ subharamādivasena aññamaññaṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo. **Haliddavasanasuttasmim** hi etā subharamādibhāvena vesesetvā vuttā. Yathāha “subharamāham bhikkhave mettā³ cetovimuttim vadāmi. Ākāsānañcāyatanaparamāham bhikkhave karuṇā⁴ cetovimuttim vadāmi. Viññāṇañcāyatanaparamāham bhikkhave muditā⁵ cetovimuttim vadāmi. Ākiñcaññāyatanaparamāham bhikkhave upekkhā⁶ cetovimuttim vadāmi”ti⁷.

1. Samādapeti (Ka), samādapesi (Syā)

2. Abhi 1. 66, 67; Abhi 2. 289, 293 piṭṭhādīsu.

3. Mettā (Sī)

4. Karuṇā (Sī)

5. Muditā (Sī)

6. Upekkhā (Sī, Pāliyaṃpi)

7. Sam 3. 104, 105 piṭṭhesu.

Kasmā panetā evaṃ vuttāti? Tassa tassa upanissayattā. Mettāvihāriṣṣa hi sattā appaṭikkūlā honti. Athassa appaṭikkūlaparicayā appaṭikkūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsu cittaṃ upasamharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti mettā subhavimokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamāti** vuttā.

Karuṇāvihāriṣṣa pana daṇḍābhighātādirūpanimittaṃ sattadukkhāṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito hoti. Athassa parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu aññataraṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasamharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Ito karuṇā ākāśānañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsānañcāyatanaparamāti** vuttā.

Muditāvihāriṣṣa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hoti. Athassa anukkamādhigataṃ ākāśānañcāyatanāṃ atikkamma ākāsanimittagocare viññāṇe cittaṃ upasamharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatīti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamāti** vuttā.

Upekkhāvihāriṣṣa pana “sattā sukhitā vā hontu dukkhato vā vimuccantu¹, sampattasukhato vā mā vimuccantū”² ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhvimukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhāṃ cittaṃ hoti. Athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa ca anukkamādhigataṃ viññāṇañcāyatanāṃ samatikkamma sabhāvato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasamharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamāti** vuttāti.

274. Evaṃ subhaparamādivasena etāsaṃ ānubhāvaṃ viditvā puna sabbapetā **dānādīnaṃ sabbakalyāṇadhammānaṃ paripūrikāti** veditabbā.

1. Parimuccantu (Sī)

2. Mā viyujjimsūti (Syā)

Sattesu hi hitajjhāsayatāya sattānaṃ dukkhāsahanatāya, patta¹
 sampattivisesānaṃ ciraṭṭhitikāmatāya, sabbasattesu ca pakkhapātābhāvena
 samappavattacittā mahāsattā “imassa dātabbaṃ, imassa na dātabban”ti
 vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ sukhanidānaṃ dānaṃ denti. Tesāṃ
 upaghātaṃ parivajjayantā sīlaṃ samādiyanti. Sīlaparipūraṇatthaṃ
 nekkhammaṃ bhajanti. Sattānaṃ hitāhitesu asammohatthāya paññaṃ
 pariyodapenti. Sattānaṃ hitasukhatthāya niccaṃ vīriyamārabhanti.
 Uttamavīriyavasena vīrabhāvaṃ pattāpi ca sattānaṃ nānappakāraṃ
 aparādhaṃ khamanti. “Idaṃ vo dassāma karissāmā”ti kataṃ paṭiññaṃ na
 visamvādentī. Tesāṃ hitasukhāya avicalādhiṭṭhānā honti. Tesu avicalāya
 mettāya pubbakāriṇo honti. Upekkhāya paccupakāraṃ nāsīsantīti evaṃ
 pāramiyo pūretvā yāva dasabalacatuvesārajja-asādhāraṇāṇa-
 aṭṭhārasabuddhadhammapphede sabbepi kalyāṇadhamme paripūrentīti
 evaṃ dānādisabbakalyāṇadhammaparipūrikā etāva hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhikāre

Brahmavihāraniddeso nāma

Navamo paricchedo.

1. Satta- (Sī, Syā)

10. Āruppaniddesa

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. Brahmavihārānantaram uddiṭṭhesu pana catūsu āruppesu ākāsānañcāyatanam tāva bhāvetukāmo “dissante kho pana rūpādhikaraṇam daṇḍādāna satthādāna kalaha viggaha vivādā¹, natthi kho panetaṃ sabbaso āruppeti. So iti paṭisaṅkhāya rūpānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti”² vacanato etesaṃ daṇḍādānādīnañceva cakkhusotarogādīnañca ābādhasahassānaṃ vasena karajarūpe ādīnavam disvā tassā samatikkamāya ṭhapetvā paricchinnākāsakaṣiṇaṃ navasu pathavīkaṣiṇādīsu aññatarasmim catutthajjhānaṃ uppādeti.

Tassa kiñcāpi rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti, atha kho kaṣiṇarūpampi yasmā tappaṭibhāgameva, tasmā tampi samatikkamitukāmo hoti. Kathaṃ? Yathā ahibhīruko puriso araṇṇe sappena anubaddho vegena palāyitvā palātaṭṭhāne lekhācittaṃ tālapaṇṇaṃ vā vallim vā rajjuṃ vā phalitāya vā pana pathaviyā phalitantaraṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti. Yathā ca anattakāriṇā veripurisena saddhim ekagāme vasamāno puriso tena vadhabandhagehajhāpanādīhi upadduto aññaṃ gāmaṃ vasanattāya gantvā tatrāpi verinā samānarūpasaddasamudācāraṃ³ purisaṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti.

Tatridaṃ opammaṃsandanaṃ—tesaṃ hi purisānaṃ ahinā verinā vā upaddutakālo viya bhikkhuno ārammaṇavasena karajarūpasamaṅgikālo. Tesaṃ vegena palāyana-aññaḡāmagamaṇāni viya bhikkhuno rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpasamatikkamanakālo. Tesaṃ palātaṭṭhāne ca aññaḡāme ca lekhācitta tālapaṇṇādīni ceva verisadisāṃ purisaṃca disvā bhayasantāsa-adassanakāmatā viya bhikkhuno kaṣiṇarūpampi tappaṭibhāgameva idanti sallakkhetvā tampi samatikkamitukāmatā. Sūkarābhīhatasunakhapisācabhīrukādīkāpi cettha upamā veditabbā⁴.

1. ...vivāda tuvaṃtuvaṃ pesuṇṇa musāvādā (Pāḷiyam)

2. Sāddasamācāraṃ (Ka)

3. Ma 2. 73 piṭṭhe.

4. Vattabbā (Syā, I)

276. Evaṃ so tasmā catutthajjhānassa ārammaṇabhūtā kasiṇarūpā nibbijja pakkamitukāmo pañcahākārehi ciṅṇavasī hutvā paṇṇarūpāvacara-catutthajjhānato vuṭṭhāya tasmim̐ jhāne “imaṃ mayā nibbiṇṇaṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ karotī”ti ca, “āsannasomanassapaccatthikaṃ”ti ca, “santavimokkato oḷārikaṃ”ti ca ādīnavaṃ passati. Aṅgolaṅkatā panettha natthi. Yatheva hetam̐ rūpaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ āruppānipīti.

So tattha evaṃ ādīnavaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya ākāsānañcāyatanam̐ santato anantato manasikarivā cakkavāḷapariyantam̐ vā yattakam̐ icchati tattakam̐ vā kasiṇam̐ pattharivā tena phuṭṭhokāsam̐ “ākāso ākāso”ti vā, “ananto ākāso”ti vā manasikaronto ugghāṭeti kasiṇam̐. Ugghāṭento¹ hi neva kilañjam̐ viya sam̐velleti, na kapālato pūvam̐ viya uddharati, kevalam̐ pana tam̐ neva āvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto ca aññadatthu tena phuṭṭhokāsam̐ “ākāso ākāso”ti manasikaronto kasiṇam̐ ugghāṭeti nāma. Kasiṇampi ugghāṭiyamānam̐ neva ubbaṭṭati na vivaṭṭati, kevalam̐ imassa amanasikāraṇca “ākāso ākāso”ti manasikāraṇca paṭicca ugghāṭitam̐ nāma hoti, kasiṇugghāṭimākāsamattam̐ paññāyati. Kasiṇugghāṭimākāsanti vā kasiṇaphuṭṭhokāsoti vā kasiṇavivittākāsanti vā sabbametam̐ ekameva.

So tam̐ kasiṇugghāṭimākāsanimittam̐ “ākāso ākāso”ti punappunam̐ āvajjeti, takkāhatam̐ vitakkāhatam̐ karoti. Tassevam̐ punappunam̐ āvajjayato takkāhatam̐ vitakkāhatam̐ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittam̐ samādhiyati. So tam̐ nimittam̐ punappunam̐ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevam̐ punappunam̐ āvajjayato manasikaroto pathavīkasiṇādīsu rūpāvacaracittam̐ viya ākāse ākāsānañcāyatanacittam̐ appeti. Idhāpi hi purimabhāge tīṇi cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. Catuttham̐ pañcamam̐ vā arūpāvacaram̐. Sesam̐ pathavīkasiṇe vuttanayameva.

1. Ugghāṭeti. Kasiṇam̐ ugghāṭento (Syā, I, Ka) Ṭikāyam̐ vākyacchedo passitabbo.

Ayaṃ pana viśeso, evaṃ uppanne arūpāvacaracitte so bhikkhu yathā nāma yānapputoḷi¹ kumbhimukhādīnaṃ aññatarāṃ nīlapilotikāya vā pītalohitodātādīnaṃ vā aññatarāya pilotikāya bandhitvā pekkhamāno puriso vātavegena vā aññena vā kenaci apanītāya pilotikāya ākāsaṃyeva pekkhamāno tiṭṭheyya, evameva pubbe kaṣiṇamaṇḍalaṃ jhānacakkhunā pekkhamāno viharitvā “ākāso ākāso”ti iminā parikkammamanasikārena sahasā apanīte tasmim nimitte ākāsaññeva pekkhamāno viharati. Ettāvata cesa “sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāśānañcāyatanāṃ upasampajja viharatī”ti² vuccati.

277. Tattha **sabbasoti** sabbākārena, sabbāsaṃ vā anavasesānanti attho. **Rūpasaññānanti** saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi **rūpanti** vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu³, tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti-ādīsu⁴, tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetāṃ adhivacanāṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññāṃ. Rūpaṃ assa nāmanti vuttaṃ hoti. Pathavīkaṣiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetāṃ adhivacananti veditabbaṃ. **Samatikkamāti** virāgā nirodhā ca. Kim vuttaṃ hoti, etāsaṃ kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkaṣiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetuñceva nirodhahetuñca ākāśānañcāyatanāṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññāna etāṃ upasampajja viharitunti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti. Tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā “tattha katamā rūpasaññā rūpāvacarasaṃpattim samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānā

1. Yānapputoḷi (Sī, Syā, I)

3. Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

4. Dī 2. 92 piṭṭhādīsu.

sañjānitattam, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto. Tena vuccati sabbaso rūpasaññānam samatikkamā”ti evam Vibhaṅge¹ saññānamyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiññeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Tasmā ayam ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

278. **Paṭighasaññānam atthaṅgamāti** cakkhādīnam vatthūnam rūpādīnam ārammaṇānañca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādīnam etamadhivacanam. Yathāha “tattha katamā paṭighasaññā, rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”ti². Tāsam kusalavipākānam pañcannam, akusalavipākānam pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānam atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattim katvāti vuttam hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi. Na hi tasmim samaye pañcadvārasena cittam pavattati. Evam santepi aññattha pahīnānam sukhadukkhānam catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnam tatiyamagge viya ca imasmim jhāne ussāhajananattham imassa jhānassa pasamsāvasena etāsamettha vacanam veditabbam.

Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaram samāpannassāpi na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattati, rūpāyattā ca etāsam pavatti. Ayam pana bhāvanā rūpavirāgāya samvattati. Tasmā tā ettha pahīnāti vuttum vaṭṭati. Na kevalaṅca vuttum, ekamseneva evam dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva paṭhamam jhānam samāpannassa saddo “kaṇṭako”ti³ vutto Bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnam āneñjatā⁴ santavimokkhatā⁵ ca vuttā. Ālāro ca Kālāmo arūpasamāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa, na pana saddam assosīti⁶.

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

3. Am 3. 363 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

5. Ma 1. 40 piṭṭhādīsu.

6. Dī 2. 108 piṭṭhe.

279. **Nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā “tatha katamā nānattasaññā, asamāpannassa amanodhātusamaṅgissa vā manoviññāḍadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo”ti evaṃ Vibhaṅge¹ vibhajitvā vuttā idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññāḍadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭhakāmāvacarakusalasaññā, dvādasākusalasaññā, ekādasakāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasakāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā nānattasaññāti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavēpi na vijjanti. Pageva tasmim bhavē imaṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇakāle, tasmā tāsaṃ **samatikkamā atthaṅgamā**ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyasaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsatisaññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti, tasmā tāsaṃ **amanasikārā**ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti.

Saṅkhepato cettha **rūpasaññānaṃ samatikkamā**ti iminā sabbarūpāvacaradhammaṇaṃ pahānaṃ vuttaṃ. **Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānaṇca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

280. **Ananto ākāsoti** ettha nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto. Ākāsoti kaṣiṇugghāṭimākāso vuccati. Manasikāravasenāpi cettha anantatā veditabbā.

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

Teneva Vibhaṅge vuttaṃ “tasmim ākāse cittaṃ ṭhapeti, saṅṭhapeti, anantaṃ pharati, tena vuccati ananto ākāso”¹.

Ākāsānañcāyatanam upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti **ākāsānañcāyatanam**.

Upasampajja viharatīti tamākāsānañcāyatanam patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathavihārena viharatīti.

Ayam ākāsānañcāyatanakammaṭṭhāne vittharakathā.

Viññānañcāyatanakathā

281. Viññānañcāyatanam bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyam ciṅṇavasībhāvena “āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā ayam samāpatti, no ca viññānañcāyatanamiva santā”²ti ākāsānañcāyatane ādīnavam disvā tattha nikantiṃ pariyādāya viññānañcāyatanam santato manasikarivā taṃ ākāsaṃ pharivā pavattaviññānaṃ “viññānaṃ viññānaṃ”²ti punappunam āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ, paccavekkhitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. “Anantaṃ anantaṃ”²ti pana na manasikātabbaṃ.

Tassevam tasmim nimitte punappunam cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhīyati. So taṃ nimittaṃ punappunam āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassevam karoto ākāse ākāsānañcāyatanam viya ākāsaṃphuṭe viññāne viññānañcāyatanacittaṃ appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva vedītabbo. Ettāvatā cesa “sabbaso ākāsānañcāyatanam samatikkamma anantaṃ viññānanti viññānañcāyatanam upasampajja viharatī”²ti² vuccati.

282. Tattha **sabbasoti** idaṃ vuttanayameva. **Ākāsānañcāyatanam samatikkammā**ti ettha pana pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanam,

1. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākāsānañcañca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanam viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **ākāsānañcāyatanam**. Tathā ākāsānañcañca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “Kambojā assānaṃ āyatanan”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākāsānañcāyatanam**. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā “ākāsānañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbam.

Anantaṃ viññāṇanti taṃyeva ananto ākāsoti evaṃ pharivā pavattaviññāṇam “anantaṃ viññāṇan”ti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi tamākāsārammaṇam viññāṇam anavasesato manasikaronto “anantan”ti manasi karoti. Yampana¹ Vibhaṅge vuttaṃ “anantaṃ viññāṇanti, taṃyeva ākāsam viññāṇena phuṭam manasi karoti, anantaṃ pharati, tena vuccati anantaṃ viññāṇan”ti².

Tattha **viññāṇenāti** upayogatthe karaṇavacanam veditabbam. Evañhi Aṭṭhakathācariyā tassa attham vaṇṇayanti, anantaṃ pharati³ taññeva ākāsam phuṭam viññāṇam manasi karotīti vuttaṃ hoti.

Viññāṇañcāyatanam upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti **anantaṃ**. Anantameva **ānañcam**. Viññāṇam ānañcam viññāṇānañcanti avatvā **viññāṇañcanti** vuttaṃ. Ayañhettha rūḷhīsaddo. Taṃ viññāṇañcam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti viññāṇañcāyatanam. Sesam purimasadisamevāti.

Ayam viññāṇañcāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Ākiñcaññāyatanakathā

283. Ākiñcaññāyatanam bhāvetukāmena pana pañcahākārehi viññāṇañcāyatanasamāpattiyam ciṇṇavasībhāvena “āsanna-ākāsānañcāyatanapaccatthikā ayam samāpatti, no ca ākiñcaññāyatanamiva santā”ti

1. Yampi (Syā, I)

2. Abhi 2. 273 piṭṭhe.

3. Pharatīti (Sī, Ka)

viññāṇañcāyatane ādīnavam̐ disvā tattha nikantiṃ pariyādāya
 ākiñcaññāyatanaṃ santato manasikarivā tasseva
 viññāṇañcāyatanārammaṇabhūtassa ākāsānañcāyatanaviññāṇassa abhāvo
 suññatā vivittākāro manasikātabbo. Kathaṃ? Taṃ viññāṇaṃ amanasikarivā
 “natthi natthi”ti vā, “suññaṃ suññaṃ”ti vā, “vivittaṃ vivittaṃ”ti vā
 punappunam̐ āvajjitabbam̐, manasikātabbam̐, paccavekkhitabbam̐,
 takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbam̐.

Tassevam̐ tasmim̐ nimitte cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti,
 sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunam̐
 āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevam̐ karoto ākāse puṭe
 mahaggataviññāṇe viññāṇañcāyatanaṃ viya tasseva ākāsaṃ pharivā
 pavattassa mahaggataviññāṇassa suññavivittanattibhāve ākiñcaññāyatana-
 cittaṃ appeti. Etthāpi ca appanānayo vuttanayeneva veditabbo.

Ayampana viseso, tasmim̐ hi appanācitte uppanne so bhikkhu yathā
 nāma puriso maṇḍalamālādīsū kenacideva karaṇīyena sannipatitaṃ
 bhikkhusaṃghaṃ disvā katthaci gantvā sannipātakiccāvasāneva uṭṭhāya
 pakkantesu bhikkhūsū āgantvā dvāre ṭhatvā puna taṃ ṭhānaṃ olokeno
 suññaṃ passati, vivittameva passati. Nāssa evaṃ hoti “ettakā nāma
 bhikkhū kālāṅkatā vā disāpakkantā vā”ti, atha kho suññaṃ idaṃ vivittanti
 natthibhāvameva passati, evameva pubbe ākāse pavattitaviññāṇaṃ
 viññāṇañcāyatanajjhānacakkhunā passanto viharivā “natthi natthi”ti-ādīnā
 parikkammamanasikārena antarahite tasmim̐ viññāṇe tassa
 apagamasāṅkhātaṃ abhāvameva passanto viharati. Ettāvata cesa “sabbaso
 viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ
 upasampajja viharatī”ti¹ vuccati.

284. Idhāpi **sabbasoti** idaṃ vuttanayameva. **Viññāṇañcāyatananti**
 etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ
 ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva viññāṇañcaṅca taṃ
 dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya
 adhiṭṭhānatthēna āyatanañcāti

1. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsū.

viññāṇañcāyatanam. Tathā viññāṇañcaṅca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā “Kambojā assānam āyatanam”ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **viññāṇañcāyatanam.** Evametam jhānaṅca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idam ākiñcaññāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā viññāṇañcāyatanam samatikkammāti idam vuttanti veditabbam.

Natthi kiñcīti natthi natthi, suññam suññam, vivittam vivittanti evam manasikarontoti vuttam hoti. Yampi Vibhaṅge vuttam “natthi kiñcīti taññeva viññāṇam abhāveti vibhāveti antaradhāpeti natthi kiñcīti passati, tena vuccati natthi kiñcī”ti, tam kiñcāpi khayato sammasanam viya vuttam, atha khvassa evameva attho daṭṭhabbo. Tañhi viññāṇam anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto kevalamassa natthibhāvam suññabhāvam vivittabhāvameva manasikaronto abhāveti vibhāveti antaradhāpetīti vuccati, na aññathāti.

Ākiñcaññāyatanam upasampajja viharatīti ettha pana nāssa kiñcananti **akiñcanam**, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham natthīti vuttam hoti. Akiñcanassa bhāvo **ākiñcaññam**, ākāsañcāyatanaviññāṇāpagamassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa jhānassa devānam devāyatanamivāti **ākiñcaññāyatanam.** Sesam purimasadisamevāti.

Ayam ākiñcaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Nevasaññānāsaññāyatanakathā

285. Nevasaññānāsaññāyatanam bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākiñcaññāyatanasamāpattiyam ciṅṇavasībhāvena “āsannaviññāṇañcāyatana-paccatthikā ayam samāpatti, no ca nevasaññānāsaññāyatanam viya santā”ti vā “saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā sallaṃ, etaṃ santam, etaṃ paṇītam yadidaṃ nevasaññānāsaññā”ti vā evam ākiñcaññāyatane ādīnavam, upari ānisaṃsaṅca disvā ākiñcaññāyatane nikantiṃ pariyādāya nevasaññānāsaññāyatanam santato manasikarivā “sāva abhāvam ārammaṇam katvā pavattitā ākiñcaññāyatanasamāpatti santā

santā”ti punappunam āvajjitabbā, manasikātabbā, paccavekkhitabbā, takkāhatā vitakkāhatā kātabbā.

Tassevam tasmim nimitte punappunam mānasam cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhanti, upacārena cittam samādhīyati. So tam nimittam punappunam āsevati, bhāveti, bahulikaroti. Tassevam karoto viññāṇāpagame ākiñcaññāyatanaṃ viya ākiñcaññāyatanaśamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesu nevaśaṅñānāśaṅñāyatanaścittam appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva veditabbo. Ettāvata cesa “sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevaśaṅñānāśaṅñāyatanaṃ upasampajja viharatī”ti¹ vuccati.

286. Idhāpi **sabbasoti** idam vuttanayameva. **Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti** etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākiñcaññānaṃ tam tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānatthena āyatanañcāti **ākiñcaññāyatanaṃ**. Tathā ākiñcaññānaṃ tam tasseva jhānassa saṅjātihetuttā Kambojā assānaṃ āyatanaṃti-ādīni viya saṅjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākiñcaññāyatanaṃ**. Evametam jhānaṃ ārammaṇāñcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idam nevaśaṅñānāśaṅñāyatanaṃ upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti idam vuttanti veditabbam.

Nevaśaṅñānāśaṅñāyatanaṃti ettha pana yāya saṅñāya bhāvato tam nevaśaṅñānāśaṅñāyatanaṃti vuccati. Yathā paṭipannassa sā saṅñā hoti, tam tāva dassetuṃ Vibhaṅge “nevaśaṅñānāśaṅñā”ti uddharitvā “taṅñeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattim bhāveti, tena vuccati nevaśaṅñānāśaṅñā”ti² vuttam. Tattha **santato manasi karotīti** “santā vatāyam samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā ṭhassatī”ti evam santārammaṇatāya tam santāti manasi karoti.

1. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

Santato ce manasi karoti, kathaṃ samatikkamo hotīti?

Asamāpajjitukāmatāya. So hi kiñcāpi taṃ santato manasi karoti, atha khvassa “ahametaṃ āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmi”ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītataratāya.

Yathā hi rājā mahacca rājānubhāvena hatthikkhandhavaragato nagaravīthiyā vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sīsaṃ veḥetvā dantacuṇṇādīhi samokiṇṇagatte anekāni dantavikati-ādīni sippāni karonte disvā “aho vata re chekā ācariyā īdisānipi nāma sippāni karissanti”ti evaṃ tesāṃ chekatāya tussati, na cassa evaṃ hoti “aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyyan”ti. Taṃ kissa hetu. Rajjasiriyā mahānisaṃsatāya. So sippino samatikkamitvāva gacchati. Evameva esa¹ kiñcāpi taṃ samāpattim santato manasi karoti, atha khvassa “ahametaṃ samāpattim āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmi”ti neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti.

So taṃ santato manasikaronto pubbe vuttanayena taṃ paramasukhumaṃ appanāpattam² saññāṃ pāpuṇāti, yāya nevasaññānāsaññānāma hoti, saṅkhārāvasesasamāpattim bhāvetīti vuccati.

Saṅkhārāvasesasamāpattinti accantasukhumabhāvappattasaṅkhārāṃ catutthārappasamāpattim.

287. Idāni yantaṃ evamadhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatananti vuccati, taṃ atthato dassetuṃ “nevasaññānāsaññāyatananti nevasaññānāsaññāyatanāṃ samāpannessa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā”ti³ vuttaṃ. Tesu idha samāpannessa cittacetāsikā dhammā adhippetā. Vacanattho panettha oḷārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññanti⁴ **nevasaññānāsaññāṃ**. Nevasaññānāsaññāṃca

1. Cesa (Sī, Syā, Ka)

3. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

2. Paramasukhumappattam (?)

4. Saññāti (Sī, Syā, I)

taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti
nevasaññānāsaññāyatanam. Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākiccaṃ
 kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena
 vijjamānattā nāsaññāti **nevasaññānāsaññā**. Nevasaññānāsaññā ca sā
 sesadhammānam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanam**.

Na kevalañcettha saññāva edisī, atha kho vedanāpi
 nevavedanānāvedanā, cittampi nevacittamnācittam, phassopi
 nevaphassonāphasso. Esa nayo sesasampayuttadhammesu. Saññāsīsena
 paṇāyam desanā katāti veditabbā. Pattamakhanatelappabhutīhi ca upamāhi
 esa attho vibhāvetabbo.

Sāmaṇero kira telena pattam makkhetvā ṭhapesi, taṃ yāgupānakāle
 thero pattamāharāti āha. So “patte telamatthi bhante”ti āha. Tato “āhara
 sāmaṇera telam, nāḷim pūressāmī”ti vutte “natthi bhante telan”ti āha. Tattha
 yathā antovutthattā yāguyā saddhim akappiyaṭṭhena “telamatthī”ti hoti.
 Nāḷipūraṇādīnam vasena “natthī”ti hoti. Evaṃ sāpi saññā paṭusaññākiccaṃ
 kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena
 vijjamānattā nāsaññā hoti.

Kim panettha saññākiccanti. Ārammaṇasaññājananañceva vipassanāya ca
 visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccamaiva hi sukhodake
 tejodhātu saññājanakiccampesā paṭum kātuṃ na sakkoti. Sesasamāpattīsu
 saññā viya vipassanāya visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananampi kātuṃ
 na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu
 nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsivā nibbidam pattum samattho
 nāma natthi apica¹ āyasmā Sāriputto. Pakativipassako pana mahāpañño
 Sāriputtasadisova sakuṇeyya. Sopi “evaṃ kirime² dhammā ahutvā
 sambhonti, hutvā paṭiventī”ti³ evaṃ kalāpasammasanavaseneva, no
 anupadadhammavipassanāvasena. Evaṃ sukhumattam gatā esā samāpatti.

1. Api (?)

2. Kirame (Sī, I)

3. Ma 3. 78 piṭṭhe.

Yathā ca pattamakḥhanatelūpamāya, evaṃ maggudakūpamāyapi ayamatto vibhāvetabbo. Maggappaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokaṃ udakaṃ disvā “udakaṃ bhante upāhanā omuñcathā”ti āha. Tato therena “sace udakamatthi, āhara nhānasāṭīkaṃ, nhāyissāmā”ti vutte “natthi bhante”ti āha. Tattha yathā upāhanatemanamattaṭṭhena “udakamatthi”ti hoti, nhāyanaṭṭhena “natthi”ti hoti. Evampi sā paṭusaññākkiccaṃ kātuṃ asamattatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Na kevalaṅca etāheva, aññāhipi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Upasampajja viharatīti idaṃ vuttanayamevāti.

Ayaṃ nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

288. Asadisarūpo Nātho, āruppaṃ yaṃ catubbidhaṃ āha.
Taṃ iti ñatvā tasmim, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

289. Āruppasamāpattiyō hi—

Ārammaṇātikkamato, catassopi bhavantimā.
Aṅgātikkamametāsaṃ, na icchanti vibhāvino.

Etāsu hi rūpanimittātikkamato paṭhamā, ākāsātikkamato dutiyā, ākāse pavattitaviññāṇāṭīkkamato tatiyā. Ākāse pavattitaviññāṇassa apagamātikkamato catutthīti sabbathā ārammaṇātikkamato catassopi bhavantimā āruppasamāpattiyoti vedītabbā. Aṅgātikkamamā pana etāsaṃ na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattīsu viya etāsu aṅgātikkamamā atthi. Sabbāsupi hi etāsu upekkhā, cittekaggatāti dve eva jhānaṅgāni honti.

290. Evaṃ santepi—

Suppaṇṭitarā honti, pacchimā pacchimā idha.
Upamā tattha viññeyyā, pāsādatalasāṭīkā.

Yathā hi catubhūmikassa pāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavādita-surabhigandhamālābhojanasayanacchādanādivasena paṇītā pañcakāmaguṇā paccupaṭṭhitā assu. Dutiye tato paṇītatarā. Tatiye tato paṇītatarā¹. Catutthe sabbapaṇītatarā². Tattha kiñcāpi tāni cattāripi pāsādatalāneva, natthi nesam pāsādatalabhāvena viseso. Pañcakāmaguṇasamiddhavisesena pana heṭṭhimato heṭṭhimato uparimam uparimam paṇītataram hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantitathūlasaṇhasaṇhatarasaṇhatamasuttānam catupalatipaladvipala-ekapalasāṭikā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā. Tattha kiñcāpi tā sāṭikā catassopi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsam pamāṇato viseso. Sukhasamphassa-sukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇītatarā honti, evameva kiñcāpi catūsu etāsu upekkhā, cittelkaggatāti etāni dveyeva aṅgāni honti, atha kho bhāvanāvisesena tesam aṅgāni paṇītaṇṇītataraḥbhāvena suppaṇītatarā honti pacchimā pacchimā idhāti veditabbā.

291. Evaṃ anupubbena paṇītaṇṇīta cetā—

Asucimhi maṇḍape laggo, eko tannissito paro.

Añño bahi anissāya, tam tam nissāya cāparo.

Ṭhito catūhi etehi, purischi yathākkamam.

Samānatāya nātābbā, catassopi vibhāvinā.

Tatrāyamattthayojanā—asucimhi kira dese eko maṇḍapo, atheke puriso āgantvā tam asucim jigucchamāno tam maṇḍapam hatthehi ālambitvā tattha laggo laggito viya atṭhāsī. Athāparo āgantvā tam maṇḍape laggam purisam nissito. Athañño āgantvā cintesi “yo esa maṇḍapalaggo, yo ca tannissito, ubhopete duṭṭhitā.

1. Paṇītatamā (Sī, Abhi Ṭṭha 1. 255)

2. Sabbapaṇītā (I, Abhi-Ṭṭha 1. 255)

Dhuvo ca nesaṃ maṇḍapapapāte pāto, handāhaṃ bahiyeva tiṭṭhāmī”ti. So tannissitaṃ anissāya bahiyeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa ca tannissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahiṭṭhitaṅca suṭṭhitoti¹ mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ daṭṭhabbaṃ, asuciṇṇigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittajigucchāya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanam, maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito viya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanam ārabba pavattaṃ viññāṇañcāyatanam, tesaṃ dvinnampi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggaṃ bahiṭṭhito viya ākāsānañcāyatanam ārammaṇaṃ akatvā tadabhāvārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanam, maṇḍapalaggassa tannissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahiṭṭhitaṅca suṭṭhitoti² mantvā taṃ nissāya ṭhito viya viññāṇābhāvasaṅkhāte bahipadese ṭhitaṃ ākiñcaññāyatanam ārabba pavattaṃ nevasaññānāsaññāyatanam daṭṭhabbaṃ.

292. Evaṃ pavattamānaṅca—

Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idaṃ.
Diṭṭhadosampi rājānaṃ, vuttihetu jano yathā.

Idaṃhi nevasaññānāsaññāyatanam “āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpattī”ti evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanam aññassa ārammaṇassa abhāvā ārammaṇaṃ karoteva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosampi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmano-samācāraṃ kañci sabbadisampatiṃ³ rājānaṃ “pharusasamācāro ayaṃ”ti evaṃ diṭṭhadosampi aññattha vuttiṃ alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati⁴, evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanam aññaṃ ārammaṇaṃ alabhamānamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanam ārammaṇaṃ karoteva.

293. Evaṃ kurumānaṅca—

Ārūḷho dīghanisseṇim, yathā nisseṇibāhukam.
Pabbataggaṅca ārūḷho, yathā pabbatamatthakam.

1. Suṭṭhitanti (Sī, Ka), suṭṭhitaṃ (Syā, Ka)

3. Sabbadīpapatiṃ (Syā)

2. Sabbatthapi samānameva.

4. Pavattati (Sī)

Yathā vā girimārūḷho, attanoyeva jaṇṇukaṃ.
Olubbhati tathevetam, jhānamolubbha vattatīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhībhāvanādhīkāre

Āruppaniddeso nāma

Dasamo paricchedo.

11. Samādhiniddesa

Āhārepaṭikkūlabhāvanā

292. Idāni āruppānantaraṃ ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anupatto. Tattha **āharatīti** āhāro. So catubbidho kabaḷikārāhāro, phassāhāro, manosañcetanāhāro, viññāṇāhāroti.

Ko panettha kimāharatīti? Kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharati. Phassāhāro tisso vedanā āharati. Manosañcetanāhāro tīsu bhavesu paṭisandhim āharati. Viññāṇāhāro paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharati.

Tesu kabaḷikārāhāre nikantibhayaṃ. Phassāhāre upagamanabhayaṃ. Manosañcetanāhāre upapattibhayaṃ. Viññāṇāhāre paṭisandhibhayaṃ. Evaṃ sappaṭibhayesu ca tesu kabaḷikārāhāro **puttamaṃsūpamena**¹ dīpetabbo. Phassāhāro **niccammagāvūpamena**². Manosañcetanāhāro **aṅgārakāsūpamena**³. Viññāṇāhāro **sattisatūpamenāti**⁴. Imesu pana catūsu āhāresu asitapītakhāyitasāyitappabhedo **kabaḷikāro āhārova** imasmim atthe **āhāroti** adhippeto. Tasmim āhāre paṭikkūlakāraggahaṇavasena uppannā saññā āhāre paṭikkūlasaññā.

Taṃ āhāre paṭikkūlasaññāṃ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā uggahato ekapadampi avirajjhantena rahogatena paṭisallīnena asitapītakhāyitasāyitappabhede kabaḷikārāhāre dasahākārehi paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. Seyyathidaṃ, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti.

295. Tattha **gamanatoti** evaṃ mahānubhāve nāma sāsane pabbajitena sakalarattim Buddhavacanasajjhāyaṃ vā samaṇadhammaṃ vā katvā kālasseva vutṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā

1. Sam 1. 322 piṭṭhe.

2. Sam 1. 323 piṭṭhe.

3-4. Sam 1. 324 piṭṭhe.

pariveṇaṃ sammajjitvā sarīraṃ paṭijaggitvā āsanamārūyha vīsatiṃsavāre
kammaṭṭhānaṃ manasikarivā uṭṭhāya pattacīvaraṃ gahetvā
nījanasambādhāni pavivekasukhāni chāyūdakasampannāni sucīni sītalāni
ramaṇīyabhūmibhāgāni tapovanāni pahāya ariyaṃ vivekaratiṃ anapekkhitvā
susānābhimukhena siṅgālena¹ viya āhāratthāya gāmābhimukhena
gantabbaṃ.

Evam gacchatā ca mañcamhā vā pīṭhamhā vā otaraṇato paṭṭhāya
pādaraja gharagolikavaccādi samparikiṇṇaṃ paccattharaṇaṃ akkamitabbaṃ
hoti. Tato appekadā mūsikajatukavaccādīhi upahatattā antogabbhato
paṭikkūlataṃ pamukhaṃ daṭṭhabbaṃ hoti. Tato ulūkapārāvātādi-
vaccasammakkhitattā uparimatalato paṭikkūlataṃ heṭṭhimatalaṃ. Tato
kadāci kadāci vāteritehi purāṇaṭiṇapaṇṇehi gilānasāmaṇerānaṃ
muttakarīsakheḷasiṅghāṇikāhi vassakāle udakacikkhallādīhi ca saṃkiliṭṭhattā
heṭṭhimatalato paṭikkūlataṃ pariveṇaṃ. Pariveṇato paṭikkūlataṃ
vihāraracchā daṭṭhabbā hoti.

Anupubbena pana bodhiṅca cetiyaṅca vanditvā vitakkamāḷake ṭhitena
muttarāsīsadisaraṃ cetiyaṃ morapiṅcha² kalāpamanoharaṃ bodhiṃ
devavimānasampattisassirīkaṃ senāsanaṅca anapaloketvā evarūpaṃ nāma
ramaṇīyaṃ padesaṃ piṭṭhito katvā āhārahetu gantabbaṃ bhavissatīti
pakkamitvā gāmamaggāṃ paṭipannaṃ khāṇukaṇṭakamaggopi
udakavegabhinnavisamamaggopi daṭṭhabbo hoti.

Tato gaṇḍaṃ paṭicchādentena viya nivāsaṃ nivāsetvā vaṇacoḷakaṃ
bandhantena viya kāyabandhanaṃ bandhitvā aṭṭhisāṅghātaṃ
paṭicchādentena viya cīvaraṃ pārupitvā bhesajjakapālaṃ nīharantena viya
pattaṃ nīharitvā gāmadvārasamīpaṃ pāpuṇantena hatthikuṇapa assakuṇapa
gokuṇapa mahiṃsakuṇapa manussakuṇapa ahikuṇapa kukkurakuṇapānīpi
daṭṭhabbāni bhavanti. Na kevalaṅca daṭṭhabbāni, gandhopi nesaṃ ghānaṃ
paṭiḥanaṃāno adhvāsetabbo hoti. Tato gāmadvāre ṭhatvā caṇḍahatthi-
assādīparissayaparivajjanatthaṃ gāmaracchā oloketabbā honti.

1. Siṅgālena (Sī, Syā)

2. Morapiṅja (Sī, I)

Icecetaṃ paccattharaṇādi-anekakuṇapapariyosānaṃ paṭikkūlaṃ āhārahetu akkamitabbañca daṭṭhabbañca ghāyitabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ gamanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (1)

296. Kathaṃ **pariyesanato?** Evaṃ gamanapaṭikkūla adhvāsetvāpi gāmaṃ pavīṭṭhena saṅghāṭipārutena kapaṇamanussena viya kapālahatthena gharapaṭipāṭiyā gāmaṃvīṭṭhena caritabbaṃ hoti. Yattha vassakāle akkanta-akkantaṭṭhāne yāva piṇḍikamaṃsāpi udakacikkhalle pādā pavisanti, ekena hatthena pattam gahetabbaṃ hoti, ekena cīvaraṃ ukkhipitabbaṃ. Gimhakāle vātavegena samuṭṭhitehi paṃsutiṇarajehi okiṇṇasarīrena caritabbaṃ. Tam tam gehadvāraṃ patvā macchadhovanamaṃsadhovanataṇḍula¹ dhovanakheḷasiṅghānikasunakhasūkaravaccādīhi sammissāni kimikulākulāni nīlamakkhikaparikiṇṇāni oḷigallāni ceva candanikaṭṭhānāni ca daṭṭhabbāni honti akkamitabbāni. Yato tā makkhikā utṭhahitvā saṅghāṭiyampi pattepi sīsepi nilīyanti.

Gharaṃ pavīṭṭhassāpi keci denti, keci na denti. Dadamānāpi ekacce hiyyo pakkabhattampi purāṇakhajjakampi pūtikummāsapūpādīnīpi dadanti. Adadamānāpi keciveva “aticchatha bhante”ti vadanti, keci pana apassamānā viya tuṅhī honti, keci aññena mukhaṃ² karonti, keci “gaccha re muṇḍakā”ti-ādīhi pharusavācāhi samudācaranti. Evaṃ kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabbanti.

Icecetaṃ gāmappavesanato paṭṭhāya yāva nikkhamanā udakacikkhallādiṭṭhāni paṭikkūlaṃ āhārahetu akkamitabbañceva daṭṭhabbañca adhvāsetabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ pariyesanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (2)

297. Kathaṃ **paribhogato?** Evaṃ pariyiṭṭhāhārena pana bahigāme phāsukaṭṭhāne sukhanisinnena yāva tattha hatthaṃ na otāreti, tāva tathārūpaṃ garuṭṭhāniyaṃ bhikkhuṃ vā lajjimanussam³ vā disvā nimantetumpi sakkā hoti. Bhuñjitukāmatāya panettha hatthe otāritamatte “gaṇhathā”ti

1. Kaṇḍūva- (Ka)

2. Mukhampi (Ka)

3. Lajjīm manussam (Sī, Ka)

vadantena lajjitabbaṃ hoti. Hatthaṃ pana otāretvā maddantassa pañcaṅguli-anusāreṇa sedo paggharamāno sukkhathaddhabhattampi temento mudum karoti.

Atha tasmim̄ parimaddanamattenāpi sambhinnasobhe ālopaṃ katvā mukhe ṭhapite hetṭhimadantā udukkhalakiccaṃ sādheti, uparimā musalakiccaṃ, jivhā hatthakiccaṃ. Taṃ tattha suvānadoṇiyaṃ suvānapiṇḍamiva dantamusalehi koṭṭetvā jivhāya samparivattiyamānaṃ jivhāgge tanupasannakheḷo makkheti, vemajjhato paṭṭhāya bahalakheḷo makkheti, dantakaṭṭhena asampattaṭṭhāne¹ dantagūthako makkheti. So evaṃ vicuṇṇitamakkhito taṅkhaṇaṇṇeva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso suvānadoṇiyaṃ ṭhitasuvānavamathu viya paramajegucchabhāvaṃ upagacchati. Evarūpopi samāno cakkhussa āpāthaṃ atītattā ajjhoharitabbo hotīti evaṃ paribhogato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (3)

298. Kathaṃ **āsaya**to? Evaṃ paribhogaṃ upagato ca panesa anto pavisamāno yasmā Buddhapaccekaḥbuddhānampi rañṇopi cakkavattissa pittasemhapubbalohitāsayesu catūsu aññataro āsayo hotiyeva. Mandapuññānampana cattāro āsayā honti. Tasmā yassa pittāsayo adhiko hoti, tassa bahalamadhukatelamakkhito viya paramajeguccho hoti. Yassa semhāsayo adhiko hoti, tassa nāgabalapaṇṇarasamakkhito viya. Yassa pubbāsayo adhiko hoti, tassa pūtitakkamakkhito viya. Yassa lohitāsayo adhiko hoti, tassa rajanamakkhito viya paramajeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (4)

299. Kathaṃ **nidhāna**to? So imesu catūsu āsayesu aññatarena āsayena makkhito anto-udaraṃ pavisitvā neva suvaṇṇabhājane na maṇirajātādibhājanesu nidhānaṃ gacchati. Sace pana dasavassikena ajjhohariyati dasa vassāni adhotavaccakūpasadise okāse patitṭhahati. Sace vīsa, tiṃsa, cattālīsa, paññāsa, saṭṭhi, sattati, asīti, navutivassikena, sace vassasatikena ajjhohariyati. Vassasataṃ

1. Appattaṭṭhāne (Sī, Syā)

adhotavaccakūpasadise okāse paṭiṭṭhahatīti evaṃ nidhānato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (5)

300. Kathaṃ **aparipakkato**? So panāyamāhāro evarūpe okāse nidhānamupagato yāva aparipakko hoti, tāva tasmiññeva yathāvuttappakāre paramandhakāratimise nānākuṇapagandhavāsitaṭṭhapanavācarite atiduggandhajegucche padese yathā nāma nidāghe akālameghena¹ abhivutṭhamhi caṇḍālagāmadvāra-āvāṭe patitāni tiṇapaṇṇakilañjakhaṇḍa-ahikukkuramanussakuṇapādīni sūriyātapena santattāni pheṇapupphulaḥakācītāni tiṭṭhanti, evameva taṃdivasampi hiyyopi tato purime divasepi ajjhohato sabbo ekato hutvā semhapāṭalaparīyonaddho kāyaggisantāpakuthitakuthanasāñjātapheṇapupphulaḥakācīto paramajegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti evaṃ aparipakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (6)

301. Kathaṃ **paripakkato**? So tattakāyagginā paripakko samāno na suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādībhāvaṃ upagacchati. Pheṇapupphulake pana muñcanto saṇhakarāṇiyāṃ pisitvā² nāḷike pakkhitta³paṇḍumattikā viya karīsabhāvaṃ upagantvā pakkāsayaṃ, muttabhāvaṃ upagantvā muttavatthiṇca pūretīti evaṃ paripakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (7)

302. Kathaṃ **phalato**? Sammā paripaccamāno ca panāyamā kesalomanakhadantādīni nānākuṇapāni nipphādeti asammāparipaccamāno daddukaṇḍukacchukuṭṭhakilāsasosakāsātīsārappabhutīni rogasatāni, idamassa phalanti evaṃ phalato paṭikkūlatā paccavekkhitabbo. (8)

303. Kathaṃ **nissandato**? Ajjhohariyamāno cesa ekena dvārena pavisitvā nissandamāno akkhimhā akkhigūthako kaṇṇamhā kaṇṇagūthakoti-ādinā pakārena anekehi dvārehi nissandati. Ajjhoharaṇasamaye cesa mahāparivārenāpi ajjhohariyati. Nissandanāsamaye pana uccārapassāvādībhāvaṃ upagato ekakeneva nīhariyati. Paṭhamadivase

1. Akālameghe (I, Ka)

2. Pimsitvā (Sī, Syā, I)

3. Pakkhipamāna- (Syā), pakkhipamāna- (I, Ka)

ca naṃ paribhuñjanto haṭṭhapahaṭṭhopi hoti udaggudaggo pītisomanassajāto. Dutiyadivase nissandento pihitaṇāsiko hoti vikuṇṭitamukho jegucchī maṅkubhūto. Paṭhamadivase ca naṃ ratto giddho gadhito mucchitopi ajjhoharivā dutiyadivase ekarattivāsena viratto aṭṭiyamāno harāyamāno jigucchamāno nīharati. Tenāhu porāṇā—

“Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Ekadvārena pavisitvā, navadvārehi sandati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Bhuñjati saparivāro, nikkhāmento nilīyati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Bhuñjati abhinandanto, nikkhāmento jigucchati.

Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.

Ekarattiparivāsā, sabbaṃ bhavati pūtikan”ti.

Evam nissandato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. (9)

304. Kathaṃ **sammakkhanato**? Paribhogakālepi cesa hattha-
oṭṭhajivhātālūni sammakkheti. Tāni tena sammakkhitattā paṭikkūlāni honti,
yāni dhotānīpi gandhaharaṇatthaṃ punappunaṃ dhovitaḅbāni honti.
Paribhutto samano yathā nāma odane paccamāne thusakaṇaḅakuṇḅakādīni¹
uttarivā ukkhalimukhavaṭṭi pidhāniyo makkhanti, evameva
sakalasarīrānugatena kāyagginā pheṇuddehakaṃ paccivā uttaramāno dante
dantamalabhāvena sammakkheti. Jivhātāluppabhutīni kheḅasemhādibhāvena,
akkhikaṇṇanāsa-adhomaggādike akkhigūthaka kaṇṇagūthaka siṅghāṇikā
mutta karīsādibhāvena sammakkheti. Yena sammakkhitāni imāni dvārāni
divase divase dhoviyamānānīpi neva sucīni, na manoramāni honti. Yesu
ekaccaṃ dhovivā hattho puna udakena dhovitaḅbo hoti. Ekaccaṃ dhovivā
dvattikkhattuṃ gomayenapi mattikāyapi gandhacuṇṇenapi dhovato
pāṭikulyatā vigacchatīti evam sammakkhanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.
(10)

1. Thusakaṇaḅakuṇḅakādīni (Syā, I, Ka)

305. Tassevaṃ dasahākārehi paṭikkūlataṃ paccavekkhato takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa paṭikkūlākāravasena kabaḷikārāhāro pākaṭo hoti. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti. Kabaḷikārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīrattā appanaṃ appattena upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati. Paṭikkūlākāraggaṇavasena panettha saññā pākaṭā hoti. Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ āhāre paṭikkūlasaññā icceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana āhāre paṭikkūlasaññāṃ anuyuttassa bhikkhuno rasataṇhāya cittaṃ patilīyati patikuṭṭati pativaṭṭati. So kantāranittharaṇatthiko viya puttamaṃsaṃ vigatamado āhāraṃ āhāreti yāvadeva dukkhassa nittharaṇatthāya. Athassa appakasireneva kabaḷikārāhārapariññāmukhena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāṃ gacchati. So pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhaṃ parijānāti. Aparipakkādīpaṭikkūlabhāvavasena cassa kāyagatāsati bhāvanāpi pāripūriṃ gacchati, asubhasaññāya anulomapaṭipadaṃ paṭipanno hoti. Imaṃ pana paṭipattiṃ nissāya diṭṭheva dhamme amatapariyo sānataṃ¹ anabhisambhuṇanto sugatiparāyano hotīti.

Ayaṃ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāya vitthārakathā.

Catudhātuvavatthānabhāvanā

306. Idāni āhāre paṭikkūlasaññānantaraṃ **ekaṃ vavatthānanti** evaṃ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeṣo anuppatto. Tattha **vavatthānanti** sabhāvūpalakkhaṇavasena sanniṭṭhānaṃ, catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthānaṃ **catudhātuvavatthānaṃ**. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti atthato ekaṃ. Tayidaṃ dvidhā āgataṃ saṅkhepato ca vitthārato ca. Saṅkhepato Mahāsati paṭṭhāne āgataṃ. Vitthārato mahāhatthipadūpame Rāhulovāde Dhātuvibhaṅge ca. Tañhi—

“Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāvīm vadhitvā catumahāpathe²

1. Amatapariyosānaṃ (Sī)

2. Cātummahāpathe (Sī, Syā, I)

bilaso vibhajitvā¹ nisinno assa, evameva kho bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam dhātuso paccavekkhati, atthi imasmim kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū”ti—

Evam tikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena

Mahāsatipatṭhāne² saṅkhepato āgataṃ.

Tassattho—yathā cheko goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāvim vadhitvā vinivijjhivā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasāṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭṭhitam. Yathāṭṭhitattāva yathāpaṇihitam kāyaṃ atthi imasmim kāye pathavīdhātu -pa- vāyodhātūti evam dhātuso paccavekkhati.

Kim vuttam hoti? Yathā goghātakassa gāvim posentassapi āghātaṇaṃ āharantassapi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassapi vadhantassapi vadhitam mataṃ passantassapi tāvadeva gāvītisaññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa pana gāvīsaññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa evam hoti “ahaṃ gāvim vikkiṇāmi, ime gāvim haranti”ti. Atha khvassa “ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, imepi maṃsaṃ haranti”cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassapi pabbajitassapi tāvadeva sattoti vā posoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭṭhitam yathāpaṇihitam ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato pana sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā “seyyathāpi bhikkhave dakkho gāghātako vā -pa- nisinno assa, evameva kho bhikkhave bhikkhu -pa- vāyodhātū”ti.

307. **Mahāhatthipadūpame**³ pana—“katamā cāvuso ajjhattikā pathavīdhātu. Yaṃ ajjhattam paccattam kakkhaḷam kharigatam upādinnaṃ.

1. Paṭivibhajitvā (Sī, I)

2. Dī 2. 234 piṭṭhe.

3. Ma 1. 242 piṭṭhe.

seyyathidaṃ. Kesā lomā -pa- udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccati āvuso ajjhattikā pathavīdhātū”ti ca,

“Katamā cāvuso ajjhattikā āpodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Pittaṃ -pa- muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā āpodhātu”ti ca,

Katamā cāvuso ajjhattikā tejodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Yena ca santappati, yena ca jīriyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitassāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā tejodhātu”ti ca,

“Katamā cāvuso ajjhattikā vāyodhātu. Yaṃ ajjhataṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ. Uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhasayā¹ vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso iti vā, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhataṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso ajjhattikā vāyodhātu”ti ca—

Evaṃ nātittikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgataṃ. Yathā cettha, evaṃ Rāhulovādadhātuvibhaṅgesupi.

Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā, **ajjhataṃ paccattanti** idaṃ tāva ubhayampi niyakassa adhivacanaṃ. **Niyakaṃ** nāma attani jātaṃ sasantānapariyāpannanti attho. Tayidaṃ yathā loke itthīsu kathā adhitthīti vuccati, evaṃ attani pavattattā **ajjhataṃ**, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā **paccattanti** vuccati. **Kakkhaḷanti** thaddhaṃ. **Kharigatanti** pharusaṃ. Tattha paṭhamāṃ lakkhaṇavacanaṃ, dutiyaṃ ākāravacanaṃ, kakkhaḷalakkhaṇā hi pathavīdhātu, sā pharusākārā hoti, tasmā

1. Koṭṭhasayā (Sī, I)

kharigatanti vuttā. **Upādinnanti** daḷhaṃ ādinnaṃ, ahaṃ mamanti evaṃ daḷhaṃ ādinnaṃ, gahitaṃ parāmaṭṭhanti attho. **Seyyathidanti** nipāto. Tassa taṃ katamanti ceti attho. Tato taṃ dassento “kesā lomā”ti-ādimāha. Ettha ca **matthaluṅgaṃ pakkhipivā** vīsatiyā ākārehi pathavīdhātuniddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ vā panaññampi kiñcīti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu pathavīdhātu saṅgahitā.

Vissandanabhāvena taṃ taṃ ṭhānaṃ appotīti **āpo**.

Kammasamuṭṭhānādivasena nānāvidhesu āpesu gatanti **āpogataṃ**. Kimtaṃ? Āpodhātuyā ābandhanalakkhaṇaṃ.

Tejanavasena **tejo**, vuttanayeneva tejesu gatanti **tejogataṃ**. Kim taṃ? Uṇhattalakkhaṇaṃ. **Yena cāti** yena tejodhātugatena kupitena ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayaṃ kāyo jīrati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati. So ca puggalo “ḍayhāmi ḍayhāmī”ti kandanto satadhotasappigosīsa¹ candanādilepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatīti** yenetāṃ asitaṃ vā odanādi pītaṃ vā pānakādi khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Vāyanavasena **vāyo**, vuttanayeneva vāyesu gatanti **vāyogataṃ**. Kim taṃ? Vitthambhanalakkhaṇaṃ. **Uddhaṅgamā vātāti** uggārahikkādipavattakā uddhaṃ ārohaṇavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassā vādinīharaṇakā adho oroḥaṇavātā. **Kucchisayā vātāti** antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsaya vātāti** antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātāti** dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭṭā samiñjana pasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāsoti** antopavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā pañca catusamuṭṭhānā.

Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Sabbattha **yaṃ vā panaññampi kiñcīti** iminā padena avasesakoṭṭhāsesu āpodhātu-ādayo saṅgahitā.

Iti vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu, dvādasahi āpodhātu, catūhi tejodhātu, chahi vāyodhātūti dvācattālīsāya ākārehi catasso dhātuyo vitthāritā hotīti ayam tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

308. Bhāvanānaye panettha tikkhapaññassa bhikkhuno kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātūti evaṃ vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayam pathavīdhātu. Yaṃ ābandhanalakkhaṇaṃ, ayam āpodhātu. Yaṃ paripācanalakkhaṇaṃ, ayam tejodhātu. Yaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ, ayam vāyodhātūti evaṃ manasikaroto panassa kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Nātitikkhapaññassa pana evaṃ manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Purimanayena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Kathaṃ? Yathā dvīsu bhikkhūsu bahupeyyālaṃ tantiraṃ sajjhāyantesu tikkhapañño bhikkhu sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā peyyālamukhaṃ vitthāretvā tatoparaṃ ubhatokoṭṭivaseneva sajjhāyaṃ karonto gacchati. Tatra nātitikkhapañño evaṃ vattā hoti “kiṃsajjhāyo nāmesa oṭṭhpariyāhatamattaṃ kātuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti paguṇā bhavissatī”ti. So āgatāgataṃ puyyālamukhaṃ vitthāretvāva sajjhāyaṃ karoti. Tameṇaṃ itaro evamāha “kiṃsajjhāyo nāmesa pariyosānaṃ gantuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti pariyosānaṃ gamissatī”ti. Evameva tikkhapaññassa kesādivasena vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayam pathavīdhātūti-ādinā nayena saṅkhepato manasikaroto kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Itarassa tathā manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Kesādivasena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena tikkhapaññena tāva rahogataṇa paṭisallīna sakalampi attano rūpakāyaṃ āvajjetvā yo imasmim kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayam pathavīdhātu. Yo

ābandhanabhāvo vā dravabhāvo vā, ayaṃ āpodhātu. Yo paripācanabhāvo vā uṇhabhāvo vā, ayaṃ tejodhātu. Yo vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā, ayaṃ vāyodhātūti evaṃ saṅkhittena dhātuyo pariggahetvā punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbaṃ manasikātabbaṃ paccavekkhitabbaṃ. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanaṃ appatto upacāramatto samādhi uppajjati.

Atha vā pana ye ime catunnaṃ mahābhūtānaṃ nissattabhāva-dassanattamaṃ Dhammasenāpatinā “aṭṭhiṅca paṭicca nhāruṅca paṭicca maṃsaṅca paṭicca cammaṅca paṭicca ākāso parivārīto rūpantveva saṅkhaṃ gacchati”¹ cattāro koṭṭhāsā vuttā. Tesu taṃ taṃ antarānusārīnā ṇāṇahatthena vinibbhujitvā vinibbhujitvā yo etesu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayaṃ pathavīdhātūti purimanayeneva dhātuyo pariggahetvā punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbaṃ manasikātabbaṃ paccavekkhitabbaṃ. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanaṃ appatto upacāramatto samādhi uppajjati. Ayaṃ saṅkhepato āgate catudhātuvavatthāne bhāvanānayo.

309. Vitthārato āgate pana evaṃ veditabbo. Idaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena hi nātittikkhapaññena yoginā ācariyasantike dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātuyo uggaṇhitvā vuttappakāre senāsane viharantena katasabbakiccena rahogatena paṭisallīnena sasambhārasaṅkhepato, sasambhāravibhattito, salakkhaṇasaṅkhepato, salakkhaṇavibhattitoti evaṃ catūhākārehi kammaṭṭhānaṃ bhāvetabbaṃ.

Tattha kathaṃ **sasambhārasaṅkhepato bhāveti?** Idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākāraṃ pathavīdhātūti vavatthapeti. Dvādasasu koṭṭhāsesu yūsagataṃ udakasaṅkhātaṃ ābandhanākāraṃ āpodhātūti vavatthapeti. Catūsu koṭṭhāsesu paripācanakaṃ tejaṃ tejodhātūti

vavatthapeti. Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanākāraṃ vāyodhātūti vavatthapeti. Tassevaṃ vavatthāyapayatoyeva dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunam āvajjato¹ manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

310. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena **sasambhāravibhattito** bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Tena hi bhikkhunā yaṃ taṃ kāyagatāsaticammaṭṭhānaniddese sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā manasikāraḥkosallaṃca vuttaṃ. Dvattiṃsākāre tāva taṃ sabbaṃ aparihāpetvā tacapañcakādīnaṃ anulomapaṭilomato vacasā sajjhāyaṃ ādimkatvā sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātabbaṃ. Ayameva hi viseso, tattha vaṇṇasaṅgāhānisokāsaparicchedavasena kesādayo manasikarivāpi paṭikkūlavasena cittaṃ ṭhapetabbaṃ, idha dhātuvasena. Tasmā vaṇṇādivasena pañcadhā pañcadhā kesādayo manasikarivā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo.

311. Ime **kesā** nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathāvammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti mayi kuṇṭhatiṇāni jātanīti, napi kuṇṭhatiṇāni jānanti mayaṃ vammikamatthake jātanīti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti mayi kesā jātāti, napi kesā jānanti mayaṃ sīsakaṭāhaveṭhanacamme jātāti, aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

312. **Lomā** sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇakesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti mayi dabbatiṇakāni jātanīti, napi dabbatiṇakāni jānanti mayaṃ suññagāmaṭṭhāne jātanīti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti mayi lomā jātāti. Napi lomā jānanti mayaṃ sarīraveṭhanacamme jātāti. Aññamaññaṃ

1. Āvajjayato (Sī, I)

ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

313. **Nakhā** aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivā kīḷantesu na daṇḍakā jānanti amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitāti, napi madhukaṭṭhikā jānanti mayam daṇḍakesu ṭhapitāti, evameva na aṅguliyo jānanti amhākaṃ aggesu nakhā jātāti. Napi nakhā jānanti mayam aṅgulīnaṃ aggesu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

314. **Dantā** hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhakesu kenacideva silesajātena bandhitvā ṭhapitathambhesu na udukkhalā jānanti amhesu thambhā ṭhitāti. Napi thambhā jānanti mayam udukkhalesu ṭhitāti, evameva na hanukaṭṭhīni jānanti amhesu dantā jātāti. Napi dantā jānanti mayam hanukaṭṭhīsu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

315. **Taco** sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ahaṃ allagocammena pariyonaddhāti. Napi allagocammaṃ jānāti mayā mahāvīṇā pariyonaddhāti, evameva na sarīraṃ jānāti ahaṃ tacena pariyonaddhanti. Napi taco jānāti mayā sarīraṃ pariyonaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

316. **Marisaṃ** aṭṭhisañghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā mahāmattikalittāya bhittiyā na bhitti jānāti ahaṃ mahāmattikāya littāti.

Napi mahāmatikā jānāti mayā bhitti littāti, evameva na aṭṭhisāṅghāto jānāti aham navapesisatappabhedena maṁsena littoti. Napi maṁsam jānāti mayā aṭṭhisāṅghāto littoti. Aññamaññaṁ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṁsam nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

317. **Nhāru** sarīrabhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti mayam vallīhi vinaddhānīti. Napi valliyo jānanti amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti mayam nhārūhi ābaddhānīti. Napi nhārū jānanti amhehi aṭṭhīni ābaddhānīti. Aññamaññaṁ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

318. **Aṭṭhisu** paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhim ukkhipivā ṭhitam. Goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhim ukkhipivā ṭhitam. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhim ukkhipivā ṭhitam. Ūruṭṭhi kaṭṭhim ukkhipivā ṭhitam. Kaṭṭhi piṭṭhikaṇṭakam ukkhipivā ṭhitam, piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhim ukkhipivā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhim ukkhipivā ṭhitam. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitam. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitam. Piṭṭhikaṇṭako kaṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitam. Ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitam. Jaṅghaṭṭhi goppakaṭṭhike patiṭṭhitam. Goppakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitam.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti mayam uparime uparime ukkhipivā ṭhitāti. Napi uparimā uparimā jānanti mayam heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitāti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti aham goppakaṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na goppakaṭṭhi jānāti aham jaṅghaṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti aham ūruṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na ūruṭṭhi jānāti aham kaṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na kaṭṭhi jānāti aham piṭṭhikaṇṭakam ukkhipivā ṭhitanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti aham gīvaṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti aham sīsaṭṭhim ukkhipivā ṭhitanti. Na sīsaṭṭhi jānāti aham gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti aham

piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitoti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Ito aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

319. **Aṭṭhimiñjaṃ** tesam tesam aṭṭhīnaṃ abbhantere ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbādīnaṃ anto pakkhittachinnavettaḡādīsu na veḷupabbādīni jānanti amhesu vettaḡādīni pakkhittānīti. Napi vettaḡādīni jānanti mayaṃ veḷupabbādīsu ṭhitānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti amhākaṃ anto miñjaṃ ṭhitanti. Nāpi miñjaṃ jānāti ahaṃ aṭṭhīnaṃ anto ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

320. **Vakkaṃ** galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipivā ṭhitam. Tattha yathā vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭam jānāti mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddhanti. Napi ambaphaladvayaṃ jānāti ahaṃ vaṇṭena upanibaddhanti, evameva na thūlanhāru jānāti mayā vakkaṃ upanibaddhanti. Napi vakkaṃ jānāti ahaṃ thūlanhārunā upanibaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

321. **Hadayaṃ** sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitam. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhapitāya maṃsapesiyā na sandamānikapañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya maṃsapesi ṭhitāti. Napi maṃsapesi jānāti ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhitāti, evameva na uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya hadayaṃ ṭhitanti. Napi hadayaṃ jānāti ahaṃ uraṭṭhipañjaraṃ nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā

ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

322. **Yakanam** antosarīre dvinnam thanānamabbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassam jānāti mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggoti. Napi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti aham ukkhalikapālapasse laggoti, evameva na thanānamabbhantare dakkhiṇapassam jānāti maṃ nissāya yakanam ṭhitanti. Napi yakanam jānāti aham thanānamabbhantare dakkhiṇapassam nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

323. **Kilomakesu** paṭicchannakilomakam hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitam. Appaṭicchannakilomakam sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsam pariyanandhitvā ṭhitam. Tattha yathā pilotikapaliveṭṭhite maṃse na maṃsam jānāti aham pilotikāya paliveṭṭhitanti. Napi pilotikā jānāti mayā maṃsam paliveṭṭhitanti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsam jānāti aham kilomakena paṭicchannanti. Napi kilomakam jānāti mayā vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsam paṭicchannanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

324. **Pihakam** hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitam. Tattha yathā koṭṭhamatthakapassam nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhamatthakapassam jānāti gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitāti. Napi gomayapiṇḍi jānāti aham koṭṭhamatthakapassam nissāya ṭhitāti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassam jānāti pihakam maṃ nissāya ṭhitanti. Napi pihakam jānāti aham udarapaṭalassa matthakapassam nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakam nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

325. **Papphāsaṃ** sarīrabbhantare dvinnāṃ thanānamantare hadayañca yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ʘhitāṃ. Tattha yathā jīṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāne sakuṇakulāvake na jīṇṇakoṭṭhabbhantaraṃ jānāti mayi sakuṇakulāvako lambamāno ʘhitoti. Napi sakuṇakulāvako jānāti ahaṃ jīṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāno ʘhitoti, evameva na taṃ sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi papphāyaṃ lambamānaṃ ʘhitanti. Napi papphāsaṃ jānāti ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare lambamānaṃ ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

326. **Antaṃ** galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ʘhitāṃ. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ʘhapite chinnaśisadhammanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti mayi dhammanikaḷevaraṃ ʘhitanti. Napi dhammanikaḷevaraṃ jānāti ahaṃ lohitadoṇiyā ʘhitanti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi antaṃ ʘhitanti. Napi antaṃ jānāti ahaṃ sarīrabbhantare ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

327. **Antaguṇaṃ** antantare ekavīsati-antabhoge bandhitvā ʘhitāṃ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ʘhitesu rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti rajjukā maṃ sibbitvā ʘhitāti. Napi rajjukā jānanti mayāṃ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitvā ʘhitāti, evameva na antaṃ jānāti antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ʘhitanti. Napi antaguṇaṃ jānāti ahaṃ antaṃ ābandhitvā ʘhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

328. **Udariyaṃ** udare ʘhitāṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ʘhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti mayi suvānavamathu ʘhitoti. Napi suvānavamathu jānāti ahaṃ suvānadoṇiyaṃ ʘhitoti, evameva na udaraṃ jānāti mayi udariyaṃ

ṭhitanti. Napi udariyaṃ jānāti ahaṃ udare ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

329. **Karīsaṃ** pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitam. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṅhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti mayi paṇḍumattikā ṭhitāti. Napi paṇḍumattikā jānāti ahaṃ veḷupabbe ṭhitāti, evameva na pakkāsayo jānāti mayi karīsaṃ ṭhitanti. Napi karīsaṃ jānāti ahaṃ pakkāsaye ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

330. **Matthaluṅgaṃ** sīsakaṭāhabbhantare ṭhitam. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṃ jānāti mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitāti. Napi piṭṭhapiṇḍi jānāti ahaṃ lābukaṭāhe ṭhitāti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaram jānāti mayi matthaluṅgaṃ ṭhitanti. Napi matthaluṅgaṃ jānāti ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

331. **Pittesu** abaddhapittam jīvitindriyapaṭibaddham sakalasarīram byāpetvā ṭhitam. Baddhapittam pittakosake ṭhitam. Tattha yathā pūvam byāpetvā ṭhite tele na pūvam jānāti telam maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi telam jānāti ahaṃ pūvam byāpetvā ṭhitanti, evameva na sarīram jānāti abaddhapittam maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi abaddhapittam jānāti ahaṃ sarīram byāpetvā ṭhitanti. Yathā vassodakena puṇṇe kosātakikosake na kosātakikosako jānāti mayi vassodakam ṭhitanti. Napi vassodakam jānāti ahaṃ kosātakikosake ṭhitanti, evameva na pittakosako jānāti mayi baddhapittam ṭhitanti. Napi baddhapittam jānāti ahaṃ pittakosake ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete

dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

332. **Semham** ekapatthapūrappamaṇaṃ udarapaṭale ṭhitam. Tattha yathā upari sañjātaphenaṭaḷāya candanikāya na candanikā jānāti mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhitanti. Napi pheṇapaṭalaṃ jānāti aham candanikāya ṭhitanti, evameva na udarapaṭalaṃ jānāti mayi semham ṭhitanti. Napi semham jānāti aham udarapaṭale ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti semham nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

333. **Pubbo** anibaddhokāso yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇa-aggijālādīhi abhigate sarīrappadesa lohitam saṅghahitvā paccati, gaṇḍapīlakādayo vā uppajjanti, tattha tattha tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitanīyāse rukkhe na rukkhassa pahārādippadesā jānanti amhesu niyyāso ṭhitoti, napi niyyāso jānāti aham rukkhassa pahārādippadesesu ṭhitoti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihatappadesā jānanti amhesu pubbo ṭhitoti. Napi pubbo jānāti aham tesu padasesu ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

334. **Lohitesu** saṃsaraṇalohitam pittaṃ viya sakalasarīram byāpetvā ṭhitam. Sannicalohitam yakanatṭhānassa heṭṭhābhāgam pūretvā ekapatthapūramattam¹ vakkahadayayakanapapphāsāni tementam ṭhitam. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadiśova vinicchayo. Itaram pana yathā jajjarakapāle ovaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāne na leḍḍukhaṇḍādīni jānanti mayam udakena temiyamānāti. Napi udakam jānāti

1. Ekapattapūramattam (Sī, Syā, I)

aham leḍḍukhaṇḍādīni tememīti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānam vakkādīni vā jānanti mayi lohitaṃ ṭhitaṃ amhe vā temayamānam ṭhitanti. Napi lohitaṃ jānāti aham yakanassa heṭṭhābhāgam pūretvā vakkādīni temayamānam ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitaṃ nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

335. **Sedo** aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti amhehi udakaṃ paggharatīti. Napi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti aham bhisādikalāpavivarehi paggharāmīti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti amhehi sedo paggharatīti. Napi sedo jānāti aham kesalomakūpavivarehi paggharāmīti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

336. **Medo** thūlassa sakalasarīraṃ pharivā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasineho. Tattha yathā haliddi¹ pilotikapāṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitāti. Napi haliddipilotikā jānāti aham maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitāti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti maṃ nissāya medo ṭhitoti. Napi medo jānāti aham sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmim sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnayūso ābandhanākāro āpodhātūti.

1. Haliddhi- (Ka)

337. **Assu** yadā sañjāyati tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuñṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti amhesu udakaṃ ṭhitanti. Napi taruṇatālaṭṭhikūpakesu udakaṃ jānāti ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitanti, evameva na akkhikūpakā jānanti amhesu assu ṭhitanti. Napi assu jānāti ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

338. **Vasā** aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhi pādatalapādapiṭṭhi nāsāpuṭanalāṭa-amśakūṇesu ṭhitavilīnasneho. Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti maṃ telam̐ ajjhottharivā ṭhitanti. Napi telam̐ jānāti ahaṃ ācāmaṃ ajjhottharivā ṭhitanti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti maṃ vasā ajjhottharivā ṭhitāti. Napi vasā jānāti ahaṃ hatthatalādippadesaṃ ajjhottharivā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

339. **Kheḷo** tathārūpe kheḷuppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale tiṭṭhati. Tattha yathā abbochinna-udakanissande nadītīrakūpake na kūpatalam̐ jānāti mayi udakaṃ santiṭṭhatīti. Napi udakaṃ jānāti ahaṃ kūpatale santiṭṭhāmīti, evameva na jivhātalam̐ jānāti mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo ṭhitoti. Napi kheḷo jānāti ahaṃ ubhohi kapolapassehi orohitvā¹ jivhātale ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kheḷo nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

1. Otaritvā (I, Ka)

340. **Siṅghāṇikā** yadā sañjāyati, tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti mayi pūtidadhi ṭhitanti. Napi pūtidadhi jānāti ahaṃ sippikāya ṭhitanti, evameva na nāsāpuṭā jānanti amhesu siṅghāṇikā ṭhitāti. Napi siṅghāṇikā jānāti ahaṃ nāsāpuṭesu ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti siṅghāṇikā nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

341. **Lasikā** aṭṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhitanti. Napi telaṃ jānāti ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhitanti, evameva na asītisatasandhayo jānanti lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitāti. Napi lasikā jānāti ahaṃ asītisatasandhayo abbhañjitvā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

342. **Muttam̐** vatthissa abbhantare ṭhitam̐. Tattha yathā candanikāya pakkhitte amukhe¹ ravaṇaghaṭe² na ravaṇaghaṭo jānāti mayi candanikāraso ṭhitoti. Napi candanikāraso jānāti ahaṃ ravaṇaghaṭe ṭhitoti, evameva na vatthi jānāti mayi muttam̐ ṭhitanti. Napi muttam̐ jānāti ahaṃ vatthimhi ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttam̐ nāma imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

343. Evaṃ kesādīsu manasikāraṃ pavattetvā yena santappati, ayam̐ imasmim̐ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti, yena jīrīyati,

1. Adhomukhe (Sī, Syā, Ka), heṭṭhā 256 piṭṭhe passitabbam̐.

2. Yavanaghaṭe (Sī), ravanaghaṭe (Ka)

yena pariḍayhati, yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti evaṃ tejokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo.

344. Tato uddhaṅgame vāte uddhaṅgamavasena pariggahetvā adhogame adhogamavasena, kucchisaye kucchisayavasena, koṭṭhāsaye koṭṭhāsayavasena, aṅgamaṅgānusārīmhi aṅgamaṅgānusārivasena, assāsapassāsē assāsapassāsavasena pariggahetvā uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti, adhogamā vātā nāma, kucchisayā vātā nāma, koṭṭhāsayā vātā nāma, aṅgamaṅgānusārino vātā nāma, assāsapassāsā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti evaṃ vāyokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo. Tassevaṃ pavattamanasikārassa dhātuyo pākāṭā honti. Tā punappunam āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

345. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena salakkhaṇasaṅkhepato bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti.

Dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti.

Catūsu koṭṭhāsesu paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tena avinibhuttaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti. Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti.

Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti
vavatthapetabbaṃ. Tattheva thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti.
Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti.
Tassevaṃ vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato
manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

346. Yassa pana evampi bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena
salakkhaṇavibhattito bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Pubbe vuttanayeneva kesādayo
pariggahetvā kesamhi thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ.
Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ
tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu
ekekasmim koṭṭhāse catasso catasso¹ dhātuyo vavatthapetabbā. Tassevaṃ
vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto
vuttanayeneva upacārasamādhī uppajjati.

Apica kho pana vacanatthato, kalāpato, cuṇṇato, lakkhaṇādito,
samuṭṭhānato, nānattekattato, vinibbhogāvinibbhogato, sabhāgavisabhāgato,
ajjhattikabāhiravisesato, saṅgahato, paccayato, asamannāhārato,
paccayavibhāgatoti imehipi ākārehi dhātuyo manasikātabbā.

347. Tattha **vacanatthato** manasikarontena patthaṭattā pathavī. Appoti
āpiyati appāyatīti vā āpo. Tejatīti tejo. Vāyatīti vāyo. Avisesena pana
salakkhaṇadhāraṇato dukkhādānato dukkhādhānato ca dhātūti. Evaṃ
visesasāmaññavasena vacanatthato manasikātabbā.

348. **Kalāpatoti** yā ayaṃ kesālomāti-ādinā nayena vīsatiyā ākārehi
pathavīdhātu, pittaṃ semhanti ca ādinā nayena dvādasahākārehi āpodhātu
niddiṭṭhā, tattha yasmā—

1. Koṭṭhāse catasso (Sī, Ka)

Vaṇṇo gandho raso ojā, catasso cāpi dhātuyo.
 Aṭṭhadhammasamodhānā, hoti kesāti sammuti.
 Tesamyeva vinibbhogā, natthi kesāti sammuti.

Tasmā kesāpi aṭṭhadhammakalāpamattameva. Tathā lomādayoti¹. Yo panettha kammamuṭṭhāno koṭṭhāso, so jīvitindriyena ca bhāvena ca saddhim dasadhammakalāpopi hoti. Ussadavasena pana pathavīdhātu āpodhātūti saṅkham gato². Evaṃ kalāpato manasikātabbā.

349. **Cuṇṇatoti** imasmim hi sarīre majjhimena pamāṇena pariggayhamānā paramāṇubhedasañcuṇṇā sukhumarajabhūtā **pathavīdhātu** doṇamattā siya. Sā tato upaḍḍhappamāṇāya āpodhātuyā saṅgahitā, tejodhātuyā anupālītā vāyodhātuyā vitthambhitā na vikiriyati na viddhaṃsiyati, avikiriyamānā aviddhaṃsiyamānā anekavidham itthipurisalingādibhāvavikkappaṃ upagacchati, aṇuthūladīgharassathirakathinādibhāvañca pakāseti.

Yūsagatā ābandhanākārabhūtā panettha **āpodhātu** pathavīpatiṭṭhitā tejānupālītā vāyovitthambhitā na paggharati na parissavati, apaggharamānā aparissavamānā pīṇitapīṇitabhāvaṃ dasseti.

Asitapītādipācakā cettha usumākārabhūtā uṇhattalakkhaṇā **tejodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā vāyovitthambhitā imam kāyaṃ paripāceti, vaṇṇasampattiñcassa āvahati. Tāya ca pana paripācito ayaṃ kāyo na pūtibhāvaṃ dasseti.

Aṅgamaṅgānusaṭṭhā cettha samudīraṇavithambhanalakkhaṇā **vāyodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā tejānupālītā imam kāyaṃ vitthambheti. Tāya ca pana vitthambhito ayaṃ kāyo na paripatati, ujukaṃ saṅṭhāti. Aparāya vāyodhātuyā samabbhāhato gamanaṭṭhānanisajjāsayana-iriyāpathesu viññattim dasseti, samiñjeti³, sampasāreti⁴, hatthapādaṃ lāḷeti. Evametam itthipurisādibhāvena bālajanavañcanaṃ māyārūpasadisam dhātuyantam pavattatīti evam cuṇṇato manasikātabbā.

1. Lomādayo (Ka-Sī)

2. Gatoti (I)

3. Sammiñjeti (Sī, Syā)

4. Pasāreti (?)

350. **Lakkhaṇāditoti** pathaviḍhātu kiṃ lakkhaṇā, kiṃ rasā, kiṃ paccupaṭṭhānāti evaṃ catassopi dhātuyo āvajjetvā **pathaviḍhātu** kakkhaḷattalakkhaṇā, paṭiṭṭhānarasā, sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā. **Āpodhātu** paggharaṇalakkhaṇā, brūhanarasā, saṅgahapaccupaṭṭhānā. **Tejodhātu**ṃ uṇhattalakkhaṇā, paripācanarasā, maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Vāyodhātu** vitthambhanalakkhaṇā, samudīraṇarasā. Abhinīhārapaccupaṭṭhānāti evaṃ lakkhaṇādito manasikātabbā.

351. **Samuṭṭhānatoti** ye ime pathaviḍhātu-ādīnaṃ vitthārato dassanavasena kesādayo dvācattālīsa koṭṭhāsā dassitā. Tesu udariyaṃ karīsaṃ pubbo muttanti ime cattāro koṭṭhāsā **utusamuṭṭhānāva**. Assu sedo kheḷo siṅghāṇikāti ime cattāro **utucittasamuṭṭhānā**. Asitādiparipācako tejo **kammasamuṭṭhānova**. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Avasesā sabbepi **catusamuṭṭhānāti** evaṃ samuṭṭhānato manasikātabbā.

352. **Nānattekattatoti** sabbāsampi dhātūnaṃ salakkhaṇādito nānattaṃ. Aññāneva hi pathaviḍhātuyā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Aññāni āpodhātu-ādīnaṃ. Evaṃ lakkhaṇādivasena pana kammasamuṭṭhānādivasena ca nānatbhūtānampi etāsaṃ rūpa mahābhūta dhātudhamma aniccādivasena ekattaṃ hoti. Sabbāpi hi dhātuyo ruppanalakkhaṇaṃ anatītattā **rūpāni**. Mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi **mahābhūtāni**.

Mahantapātubhāvādīhi etā hi dhātuyo mahantapātubhāvato, mahābhūtasāmaññato, mahāparihārato, mahāvikārato, mahattā bhūtattā cāti imehi kāraṇehi mahābhūtānīti vuccanti.

Tattha **mahantapātubhāvato** etāni hi anupādinnaśantānēpi upādinnaśantānēpi mahantāni pātubhūtāni. Tesāṃ anupādinnaśantāne—

Duve sataśaśāni, cattāri nahutāni ca.

Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharāti—

Ādinā nayena mahantapātubhāvataḃ Buddhānussatiniddese vuttāva.

Upādinnasantānepi macchakacchapadevadānavādisarīravasena mahantāneva pātubhūtāni. Vuttañhetam “santi bhikkhave mahāsamudde¹ yojanasatikāpi attabhāvā”ti-ādi. (1)

Mahābhūtasāmaññatoti etāni hi yathā māyākāro amaṇimyeva udakam maṇim katvā dasseti, asuvaṇṇamyeva leḍḍam suvaṇṇam katvā dasseti.

Yathā ca sayam neva yakkho na yakkhī samāno yakkhabhāvampi yakkhibhāvampi dasseti, evameva sayam anilāneva hutvā nilam upādārūpaṃ dassenti, apītāni alohitāni anodātāneva hutvā odātāni upādārūpaṃ dassentīti māyākāramahābhūtasāmaññato mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti, neva nesam tassa anto na bahi ṭhānam upalabbhati, na ca tam nissāya na tiṭṭhanti, evameva tānipi neva aññamaññassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti, na ca aññamaññam nissāya na tiṭṭhantīti acinteyyaṭṭhānatāya yakkhādīmahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni. Yathā ca yakkhinīsāṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi vaṇṇasaṅṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchādetvā satte vañcenti, evameva etānipi itthipurisasarīrādīsu manāpena chavivaṇṇena manāpena attano aṅgapaccaṅgasāṅṭhānena manāpena ca hatthapādaṅgulibhamukavikkhepena attano kakkhaḷattādibhedam sarasalakkhaṇam paṭicchādetvā bālajanam vañcenti, attano sabhāvaṃ daṭṭhum na dentīti vañcakattena yakkhinīmahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni. (2)

Mahāparihāratoti mahantehi paccayehi pariharitabbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādīhi bhūtāni pavattānīti mahābhūtāni. mahāparihārāni vā bhūtānītipi mahābhūtāni. (3)

Mahāvīkāratoti etāni hi anupādinnānipi upādinnānipi mahāvīkārāni honti. Tattha anupādinnānam kappavuṭṭhāne vikāramahattam pākātam hoti. Upādinnānam dhātukkabhakāle. Tathā hi—

1. Vasanti mahāsamudde (Am 3. 45), santi mahāsamudde (Vi 4. 423; Khu 1. 141)

Bhūmito vuṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati.

Acci accimato loke, ḍayhamānamhi tejasā.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vilīyati.

Kupitena yadā loko, salilena vinassati.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vikīrati.

Vāyodhātuppakopena, yadā loko vinassati.

Patthaddho bhavati kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā.

Pathavīdhātuppakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtiyo bhavati kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā.

Āpodhātuppakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavati kāyo, daṭṭho aggimukhena vā.

Tejodhātuppakopena, hoti aggimukheva so.

Sañchinno bhavati kāyo, daṭṭho satthamukhena vā.

Vāyodhātuppakopena, hoti satthamukheva so.

Iti mahāvīkārāni bhūtānīti mahābhūtāni. (4)

Mahattā bhūtattā cāti etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena
pariggahetabbattā bhūtāni vijjamānattāti mahattā bhūtattā ca mahābhūtāni.

(5)

Evam sabbāpetā dhātuyo mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtāni.

Salakkhaṇadhāraṇato pana dukkhādānato ca dukkhādānato ca sabbāpi
dhātulakkhaṇam anātītattā **dhātuyo**. Salakkhaṇadhāraṇena ca attano
khaṇānurūpadhāraṇena ca **dhammā**. Khayaṭṭhena **aniccā**. Bhayaṭṭhena
dukkhā. Asāraḷṭhena **anattā**.

Iti sabbāsampi rūpa mahābhūtadhātu dhamma aniccādivasena ekattanti
evam nānattekattato manasikātabbā.

353. **Vinibbhogāvinibbhogatoti** sahuppannāva etā ekekasmim̐ sabbapariyantime suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā. Lakkhaṇena pana vinibbhuttāti evaṃ vinibbhogāvinibbhogato manasikātabbā.

354. **Sabhāgavisabhāgatoti** evaṃ avinibbhuttāsu cāpi etāsu purimā dve garukattā sabhāgā. Tathā pacchimā lahukattā. Purimā pana pacchimāhi pacchimā ca purimāhi visabhāgāti evaṃ sabhāgavisabhāgato manasikātabbā.

355. **Ajjhattikabāhiravisesatoti** ajjhattikā dhātuyo viññāṇavatthu viññatti-indriyānaṃ nissayā honti, sa-iriyāpathā, catusamuṭṭhānā. Bāhirā vuttaviparītappakārāti evaṃ ajjhattikabāhiravisesato manasikātabbā.

356. **Saṅgahatoti** kammāsamuṭṭhānā pathavīdhātu kammāsamuṭṭhānāhi itarāhi ekasaṅgahā hoti samuṭṭhānanānattābhāvato. Tathā cittādisamuṭṭhānā cittādisamuṭṭhānāhīti evaṃ saṅgahato manasikātabbā.

357. **Paccayatoti** pathavīdhātu āposāṅgahitā tejo-anupālītā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo hoti. Āpodhātu pathavīpatiṭṭhitā tejo-anupālītā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ ābandhanaṃ hutvā paccayo hoti. Tejodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposāṅgahitā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ paripācanaṃ hutvā paccayo hoti. Vāyodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposāṅgahitā tejoparipācitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ vitthambhanaṃ hutvā paccayo hotīti evaṃ paccayato manasikātabbā.

358. **Asamannāhāratoti** pathavīdhātu cettha “aham pathavīdhātū”ti vā, “tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo homī”ti vā na jānāti. Itarānipi tīṇi “amhākaṃ pathavīdhātu patiṭṭhā hutvā paccayo hotī”ti na jānanti. Esa nayo sabbatthāti evaṃ asamannāhārato manasikātabbā.

359. **Paccayavibhāgatoti** dhātūnaṃ hi kammaṃ, cittaṃ, āhāro, utūti cattāro paccayā. Tattha kammaṣamuṭṭhānānaṃ kammameva paccayo hoti, na cittādayo. Cittādisamuṭṭhānānampi cittādayova paccayā honti, na itare. Kammaṣamuṭṭhānānaṃ kammaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pariyāyato upanissayapaccayo hoti. Cittasamuṭṭhānānaṃ cittaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pacchājātapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Āhārasamuṭṭhānānaṃ āhāro janakapaccayo hoti, sesānaṃ āhārapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Utusamuṭṭhānānaṃ utu janakapaccayo hoti, sesānaṃ atthipaccayo avigatapaccayo ca. Kammaṣamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ kammaṣamuṭṭhānānampi mahābhūtaṃ paccayo hoti cittādisamuṭṭhānānampi. Tathā cittaṣamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ. Utusamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ utusamuṭṭhānānampi mahābhūtaṃ paccayo hoti kammādisamuṭṭhānānampi.

Tattha kammaṣamuṭṭhānā pathavīdhātu kammaṣamuṭṭhānānaṃ itarāsaṃ sahajāta-aññaṃāññanissaya-atthi-avigatavasena ceva patitṭhāvasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatimahābhūtaṃ nissaya-atthi-avigatavasena paccayo hoti, na patitṭhāvasena na janakavasena. Āpodhātu cettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva ābandhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na ābandhanavasena na janakavasena. Tejodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva paripācanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na paripācanavasena, na janakavasena. Vāyodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva vitthambhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissaya-atthi-avigatapaccayavaseneva, na vitthambhanavasena, na janakavasena. Citta-āhāra-utusamuṭṭhānāpathavīdhātu-ādīsupi eseva nayo.

Evam sahajātāpaccayavasappavattāsu ca panetāsu dhātūsu—

Ekam paṭicca tisso, catudhā tisso paṭicca eko ca.

Dve dhātuyo paṭicca, dve chaddho sampavattanti.

Pathavī-ādīsu hi ekekaṃ paṭicca itarā tisso tissoti evaṃ ekaṃ paṭicca tisso catudhā sampavattanti. Tathā pathavīdhātu-ādīsu ekekā itarā tisso tisso paṭiccāti evaṃ tisso paṭicca ekā catudhā sampavattati. Purimā pana dve paṭicca pacchimā, pacchimā ca dve paṭicca purimā, paṭhamatatiyā paṭicca dutiyacatutthā, dutiyacatutthā paṭicca paṭhamatatiyā, paṭhamacatutthā paṭicca dutiyatatiyā, dutiyatatiyā paṭicca paṭhamacatutthāti evaṃ dve dhātuyo paṭicca dve chadhā sampavattanti.

Tāsu pathavīdhātu abhikkamapaṭikkamādikāle uppīlanassa paccayo hoti. Sāva āpodhātuyā anugatā patiṭṭhāpanassa. Pathavīdhātuyā pana anugatā āpodhātu avakkhepanassa¹. Vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa. Tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo hotīti evaṃ paccayavibhāgato manasikātabbā.

Evaṃ vacanattḥādivasena manasi karontassāpi hi ekekena mukhena dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati. Svāyaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthāpakassa ñāṇassānubhāvena uppajjanato catudhātuvavatthānantveva saṅkhaṃ gacchati.

360. Idañca pana catudhātuvavatthānaṃ anuyutto bhikkhu suññataṃ avagāhati, sattasaññaṃ samugghātetī. So sattasaññāya samūhatattā vālamigayakkharakkhasādivikappaṃ anāvajjamāno bhayaabheravasaho hoti, aratiratisaho, na iṭṭhāniṭṭhesu ugghātanigghātaṃ pāpuṇāti. Mahāpañño ca pana hoti² amatapariyosāno vā sugatiparāyano vāti.

Evaṃ mahānubhāvaṃ, yogivarasahassa kīlītaṃ etaṃ.
Catudhātuvavatthānaṃ, niccaṃ sevetha medhāvīti.

Ayaṃ catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeśo.

361. Ettāvata ca yaṃ samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetuṃ “ko samādhi, kenaṭṭhena samādhī”ti-ādīnā nayena pañhākammaṃ kataṃ, tattha

1. Adhikkhepanassa (Sī, Ka), avikkhepanassa (Syā)

2. Mahāpañño ca hoti (I)

“Kathaṃ bhāvetabbo”ti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā hoti.

Duvidhoyeva hayaṃ¹ idha adhippeto upacārasamādhi ceva appanāsamādhi ca. Tattha dasasu kammaṭṭhānesu, appanāpubbabhāgacittesu ca ekaggatā **upacārasamādhi**. Avasesakammaṭṭhānesu cittekaggatā **appanāsamādhi**. So duvidhopi tesaṃ kammaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bhāvito hoti. Tena vuttaṃ “kathaṃ bhāvetabboti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā”ti.

Samādhi-ānisaṃsakathā

362. Yampana vuttaṃ “samādhībhāvanāya ko ānisaṃso”ti, tattha diṭṭhadhammasukhavihārādīpañcavidho samādhībhāvanāya ānisaṃso. Tathā hi ye arahanto khīṇāsavā samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmāti samādhīṃ bhāventi, tesaṃ appanāsamādhībhāvanā **diṭṭhadhammasukhavihārānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “na kho panete Cunda ariyassa vinaye sallekā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti”ti². (1)

Sekkhaputhujjanānaṃ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassissāmāti bhāvayataṃ vipassanāya padaṭṭhānattā appanāsamādhībhāvanāpi sambādhe okāsādhigamanayena upacārasamādhībhāvanāpi **vipassanānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “samādhīṃ bhikkhave bhāvettha. Samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī”ti³. (2)

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya ekopi hutvā bahudhā hotīti vuttanayā abhiññāyo patthento nibbattenti, tesaṃ sati sati āyatane abhiññāpadaṭṭhānattā appanāsamādhībhāvanā **abhiññānisaṃsā** hoti. Tenāha Bhagavā “so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa

1. Svāyaṃ (Sī, I, Ka)

2. Ma 1. 49 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 12 piṭṭhe.

dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati āyatane”ti¹. (3)

Ye aparihīnajjhānā brahmaloke nibbattissāmāti brahmalokūpapattim patthentā apatthayamānā vāpi puthujjanā samādhito na parihāyanti, tesam bhavavisesāvahattā appanāsamādhibhāvanā **bhavavisesānisamsā** hoti. Tenāha Bhagavā “paṭhamam jhānam parittam bhāvetvā kattha upapajjanti. Brahmāpārisajjānam devānam saḥabyatam upapajjanti”ti-ādi². (4)

Upacārasamādhibhāvanāpi pana kāmāvacarasugatibhavavisesam āvahatiyeva.

Ye pana ariyā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattim samāpajjitvā sattadivasāni acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodham nibbānam patvā sukham viharissāmāti samādhiṃ bhāventi, tesam appanāsamādhibhāvanā **nirodhānisamsā** hoti. Tenāha “soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇan”ti³. (5)

Evamayam diṭṭhadhammasukhavihārādi pañcavidho samādhibhāvanāya ānisamsa—

“Tasmā nekānisamsamhi, kilesamalasodhane.
Samādhibhāvanāyoge, nappamajjeyya paṇḍito”ti.

363. Ettāvatā ca “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite Visuddhimagge **samādhipi** paridīpito hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Samādhiniddeso nāma⁴

Ekādasamo paricchedo.

1. Ma 3. 138 piṭṭhe; Aṃ 1. 256 piṭṭhepi atthato samānam.

2. Abhi 2. 439 piṭṭhe.

3. Paṭisam 3 piṭṭhe.

4. Samādhibhāvanādhikāre samādhiniddeso nāma (Sī)

364. Paṭhamo sīlaniddeso. Dutīyo dhutaṅganiddeso. Tatiyo kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso. Catuttho pathavīkasiṇaniddeso. Pañcamo sesakasiṇaniddeso. Chaṭṭho asubhaniddeso. Sattamo cha-anussatiniddeso. Aṭṭhamo sesānussatiniddeso. Navamo brahmavihāraniddeso. Dasamo āruppaniddeso. Paṭikkūlasaññādhātuvavatthānadvayaniddeso ekādasamoti.

Visuddhimaggassa paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akkosaṇā	28	Aniccānupassī	281
Aṅgamaṅgānusārino vātā	345	Aniccaṁ	281
Agocarō	17	Animittato	228
Aggiḍaḍḍham	60	Anīghā	304
Accantavirāgo	282	Anuppiyabhāṇitā	27
Acchandikā	171	Anubandhanā	270
Ajjhattaṁ	151, 344	Antaguṇaṁ	250, 353
Ajjhattaṁ paccattaṁ	151, 344	Antojaṭṭā bahijaṭṭā	1
Aṭṭhapanā	26	Antaṁ	249, 353
Aṭṭhimiṇṇaṁ	247, 351	Appassādā kāmā	121
Aṭṭhi	245, 350	Abbhokāsikaṅgaṁ	58
Aṇumattesu vajjesu		Abyāpajjā	304
bhayadassāvī	19	Abyāpajjaṁ	302
Attano cariyānukūlaṁ	98	Abyābajjhaparamatāya	34
Adukkhamasukhaṁ	162	Abhabbā niyāmaṁ	
Addhānaparicchedako	229	okkamituṁ	172
Addhānaṁ	91	Abhippamodayaṁ cittaṁ	280
Advayaṁ	171	Abhisamācāro	12
Adho	171, 301	Amanussānaṁ piyo hoti	305
Adhogamā vātā	345	Amutra	29
Adho tiriyaṁ	301	Avaṇṇahārikā	28
Ananto ākāso	324	Avitakkaṁ avicāraṁ	152
Anantaṁ viññāṇaṁ	326	Asammūḷho kālaṅkaroti	307
Anavajjaṭṭā ca phāsuvihāro ca	32	Asaddhā	171
Aniccata	281	Assāso	263, 345
Aniccānupassanā	281	Assu	254, 357

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Ākāsānañcāyatanam		Utuparissayavinodana-	
upasampajja	325	paṭisallānārāmattham	32
Ākiñcaññāyatanam		Uttarimappaṭivijjhanto	307
upasampajja	328	Udariyam	250, 353
Āgantukabhattam	63	Udaram	250
Ācāragocarasampanno	16	Uddesabhattam	63
Ātapo	30	Uddhaṅgamā vātā	345
Ātāpī	3	Uddhumātakam	173
Ātāpī nipako	4	Uddham pādatalā	233
Ānisamsadassāvī		Unnahanā	26
ratanasaññī ābādho	91	Upacārappanāvahato	107
Ābhisekikam	60	Upasampajja	141
Āyudubbalato	228	Upasamharaṇato	225
Āraññikaṅgam	58	Upādinnaṃ	345
Ārambhadhātu	128	Upekkhāsatiṭṭhārasuddhim	162
Ārammaṇato	109	Upekkhako	155
Ālapanā	26	Uposathikam	63
Āvāso	87	Uppannānam	34
[I]		Ullapanā	26
Icchāpakatassa	23	[E]	
Itipurāṇaṅca vedanam		Ekāsanikaṅgam	58
paṭihaṅkhāmi	31	Ekam disam	301
Iddhi	93	Eṭṭhi	29
Iddhimayam	60	[O]	
Imassa kāyassa	31	Opaneyyiko	210
Iriyāpathato	101	Obhāsakammaṃ	27
Iriyāpathassa vā	26	Obhāso	27
[U]			
Ukkācanā	27		
Ukkhepanā	28		
Uṇhassa	30		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kakkhaḷaṁ	344
Kammaṭṭhānadāyakaṁ	
kalyāṇamittaṁ	94
Kammāvaraṇena samannāgatā	171
Kammaṁ	90
Karīsaṁ	251, 354
Kalāpato	360
Kāyabahasādhāraṇato	227
Kiccā	102
Kilesāvaraṇena samannāgatā	171
Kilomakaṁ	248, 352
Kim sīlaṁ	7
Kucchisayā vātā	345
Kulaṁ	88
Kuhanā	26
Kenaṭṭhena samādhī	81
Kenaṭṭhena sīlaṁ	8
Kesā	241, 348
Koṭṭhāsāyā vātā	345
Ko samādhī	81
[Kha]	
Khaṇaparittato	230
Khayavirāgo	282
Kharigataṁ	344
Khalupacchābhattikaṅgaṁ	58
Khipanā	28
Khuddakapalibodhu-	
pacchedaṁ	119
Kheḷo	255, 357

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Gaṇanā	270
Gaṇo	90
Gatapaccāgataṁ	60
Gantho	92
Gamikabhattaṁ	63
Garahaṇā	28
Gaveṭṭhi	29
Gahaṇato	110
Gilānapaccayabhesajja-	
parikkhāraṁ	33
Gilānabhattaṁ	63
Gilānupaṭṭhākabhattaṁ	63
Gokhāyitādi	60
Gocarō	17
Gotama	1
[Ca]	
Cakkhunā rūpaṁ disvā	20
Catutthaṁ	163
Cariyā	98
Cariyānukūlato	110
Cāṭukamyatā	27
Cittaṁ paññaṅca bhāvayaṁ	3
Cīvaram	30
Cuṇṇato	361
Cutūpapātānāṇāya cetanā sīlaṁ	7
Cetasā	301
Cetasikaṁ sīlaṁ	7
[Ja]	
Jaṭā	1

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha]		[Dha]	
Jhānappabhedato	107	Dhajāhaṭaṃ	60
[Ña]		Dhammapavattito	103
Ñātī	91	Dhammā	284
[Tha]		Dhammānussati	206
Thapanā	26, 270	Dhutaṅgāni	59
Thitiyā	31	Dhutavādo	78
[Da]		Dhutādīnaṃ vibhāgato	78
Daṃsā	30	Dhuto	78
[Ta]		Dhurabhataṃ	63
Taco	243, 349	[Na]	
Tassa saṃvarāya paṭipajjati	21	Nakhā	243, 349
Titthacoḷaṃ	60	Natthi kiñci	328
Tiriyāṃ	171	Na nimittaggāhī	20
Tividhakalyāṇaṃ dasa-		Na pāpakaṃ supinaṃ	305
lakkhaṇasampannaṃ	143	Na maṇḍanāya	30
Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati	307	Na madāya	30
Taṃ taṃ gotama puṭṭhāmi	1	Naro	3
[Tha]		Na vibhūsanāya	31
Thūpacīvaraṃ	60	Nhānacoḷaṃ	60
[Da]		Nhāru	245, 350
Dantā	243, 349	Nānattasaññānaṃ	
Dutiyāṃ	153	amanasikārā	324
Duppaññā	172	Nānubyañjanaggāhī	20
Devatā rakkhanti	306	Nāssa aggi vā visaṃ vā	
Devadattiyāṃ	61	satthaṃ vā kamati	307
		Nippesikatā	29
		Nikkamadhātu	128
		Nijjīsanatā	29
		Nipako	3

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nippesikatā	29
Nibbānaṁ	285
Nimantanabhattaṁ	63
Nimittakammaṁ	27
Nimittaṁ	27, 113
Neva davāya	30
Nevasaññānāsaññāyatanaṁ	329
Nesajjikaṅgaṁ	59
[Pa]	
Pakkhikaṁ	63
Paccayaapaṭisevanasaṅkhātena	26
Paṭighasaññānaṁ atthaṅgamā	323
Paṭighātāya	30
Paṭinissaggānupassī	282
Paṭisaṅkhā yoniso	29
Paṭisevati	30
Pattapiṇḍikaṅgaṁ	58
Pathavīkasiṇaṁ	145
Panthikaṁ	60
Papphāsaṁ	249, 353
Parakkamadhātu	128
Parapiṭṭhimaṁsikatā	28
Parikathā	28
Pariyāpannā	303
Pariyeṭṭhi	29
Passambhayaṁ	
cittasaṅkhāraṁ	280
Passāso	263, 345
Pāṭipadikaṁ	63
Pātimokkhasaṁvarasaṁvuto	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pātimokkhasaṁvaro	7
Pāpaṇikaṁ	60
Pāpanā	28
Pāpicchassa	23
Pāribhaṭṭayātā	27
Piṇḍapātikaṅgaṁ	58
Piṇḍapātāṁ	30
Pittaṁ	252, 354
Pihakaṁ	249, 352
Pītiyā ca virāgā	154
Pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā	128
Pītipaṭisaṁvedī	279
Pītisukhaṁ	139
Puggalā	303
Pubbo	253, 355
Pamsukūlikaṅgaṁ	57
[Pha]	
Pharitvā	301
Phusaṇā	270
[Ba]	
Buddhānussati	191
Byāsato	80
Brahmacariyānuggahāya	31
[Bha]	
Bhagavā	204
Bhākuṭikā	26
Bhikkhu	3, 16
Bhūmito	110
Bhojanā	102

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[La]	
Makasā	30	Lapanā	26
Maggo	2	Lasikā	256, 358
Matthaluṅgaṃ	251, 354	Lābhasakkārasiloka-	
Manussānaṃ piyo hoti	305	sannissitassa	23
Maraṇaṃ	222	Lābhā vata me	216
Mahāvihāravāsīnaṃ	2	Lābho	90
Mahesinā	2	Lokaṃ	302
Mukhavaṇṇo vippasīdati	307	Lomā	242, 348
Muggasūpyatā	27	Lohitaṃ	253, 355
Muttaṃ	256, 358	[Va]	
Mettāsahagatena	301	Vakkaṃ	247, 351
Medo	254, 356	Vaḍḍhanāvaḍḍhanato	108
Maṃsaṃ	244, 349	Vambhanā	28
[Ya]		Vavatthānaṃ	342
Yakanaṃ	248, 352	Vasā	254, 357
Yatvādhikaraṇaṃ	21	Vātā	30
Yathāsanthatikaṅgaṃ	59	Vātāhaṭaṃ	60
Yātrā ca me bhavissati	32	Vāraḥabbhataṃ	63
Yāpanāya	31	Viññāṇaṅcāyatanāṃ	326
Yāvata	284	Vitakkavicārānaṃ vūpasamā	151
Yāvadeva	30	Vipākāvaraṇena samannāgatā	171
Yena ca jīriyati	345	Vipulena	302
Yena ca pariḍayhati	345	Vimocayaṃ cittaṃ	281
[Ra]		Virāgānupassanā	282
Rathiyacoḷaṃ	60	Virāgānupassī	282
Rukkhamūlikaṅgaṃ	58	Virāgo	285
Rūpasaññānaṃ	322	Vinīlakādi	173
		Vivaṭṭanā	270
		Vivicceva kāmehi	135

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vivekajaṁ	139	Samatikkamato	107
Visuddhi	2	Samatikkamā	322
Visuddhikāmā	2	Samādahaṁ cittaṁ	281
Visuddhimaggo	2, 7	Samādhijaṁ	153
Visuddhimaggam	2	Samāsabyāsato	79
Visuddhiyā	2	Samukkācanā	27
Viharati	16, 301	Samukkhepanā	28
Vihārabhattaṁ	63	Samunnahanā	27
Vihimsūparatiyā	31	Samullapanā	26
Vedanānaṁ	34	Sampattivipattito	224
Veyyābādhikānaṁ	34	Sampasādanaṁ	151
[Sa]		Sampāpanā	28
Saṅkāracoḷaṁ	60	Sarīsapā	30
Saṅkhatā vā asaṅkhatā vā	284	Salākabhattaṁ	63
Saṅkhātaniddesato	107	Sallapanā	26
Saṅkhārāvasesamāpattiṁ	330	Sallakkhaṇā	270
Saṅghapanā	26	Sāmantajappā	27
Satisaṁvaro	7	Sāmantajappitena	26
Sato ca sampajāno	157	Sāmuddiyaṁ	61
Sattā	303	Singhānikā	255, 358
Sandiṭṭhiko	209	Sītassa	30
Sapaṇṇo	3	Sīle patiṭṭhāya	3
Sapadānacārikaṅgaṁ	58	Sukhaṁ paṭibujjhati	305
Sabbattatāya	301	Sukhaṁ supati	305
Sabbadhi	301	Sugato	197
Sabbaso	322	Suladdhaṁ vata me	216
Sabbāvantaṁ	302	Sedo	253, 356
Sabbe	303	Senāsaṇaṁ	32
Samaṇacīvaraṁ	60		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Semham	252, 355	Samghabhattam	63
Seyyathidam	345	Samvaro sīlam	7
So	20	[Ha]	
Sotthiyam	60	Hatavikkhittakam	173
Sosānikaṅgam	74	Hadayam	248, 351
Sosānikam	60	Hirikopīnam	30
Samkhipanā	28		

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Lakkhitabbānaṃ padānaṃ visayānaṅga anukkamaṅikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko		Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]			[A]	
Akammāsāni	51, 215		Antaṃ	249, 353
Akhaṇḍāni	51, 215		Antaḅuṇaṃ	250, 353
Agocaro	17		Aparāmaṭṭhapārisuddhisīla	11, 46
Accantavirāgo	282		Aparāmaṭṭhasīla	11, 14
Acchiddāni	51, 215		Aparāmaṭṭhāni	51, 215
Ajjhāsaya (cha)	112		Apariyantaḅārisuddhisīla	11, 44
Aṭṭhi	245, 350		Apariyantasīla	11, 12
Aṭṭhika	174		Apariyāpannasamādhī	85
Aṭṭhikakammaṭṭhāna	186		Appanā	278
nimitta-uggahākāra	186		Appanākosallaṃ (dasavidhaṃ)	125
Aṭṭhimiṅjaṃ	247, 351		Appanāsamādhī	82
Attādhipeyyasīla	11, 14		Appamāṇaparittārammaṇa-	
Addhānapalibodho	91		samādhī	84
Ananurūpavihārā	115, 118		Appamāṇasamādhī	83
Anamataggiyāni	298		Abaddhapitta	252
Anācāro	17, 28, 19		Abbhokāsika	58
Aniccaṃ	281		Abbhokāsikaṅga	58
Aniccatā	281		Abbhokāsikaṅgavaṇṇanā	72
Aniccānupassanā	281		Araṅṅaṃ	69, 262
Anissitasīla	11, 12		Arahaṅguṇavaṇṇanā	192
Anuttaraḅuṇavaṇṇanā	201		Ariyavaṃsa	57
Anupasampannasīla	11, 15		Arūpāvacarasamādhī	85
Anubandhanā	270		Avitakkavicāramattasamādhī	83
Anurūpavihāra	119		Avitakkāvicārasamādhī	83
Anuloma	134		Aviratisīla	11, 12
Anodhisoparaṅāmettā	302		Avisuddhasīla	11, 14
			Avītikkamo sīlaṃ	11, 47

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Asappāyā (satta)	123
Asabalāni	51, 215
Asamāhitapuggala- parivajjanatā	131
Asubhakammaṭṭhāna- pakiṇṇakakathā	187
Asubhā (dasa)	107, 173
Asekkhasīla	11, 14
Assāsapassāsā natthi	275
Assu	254, 357
[Ā]	
Ākāsānañcāyatanaṃ	325, 326
Ākāsānañcāyatanabhāvanā	320, 325
Ākiñcaññāyatanaṃ	328, 329
Ākiñcaññāyatanabhāvanā	326
Ācārasīla	11, 15
Ācāro	17
Ājīvapārisuddhisīla	11, 16, 22, 29
Ājīvahetu paññattāni cha sikkhāpadāni	22
Ādibrahmacariyakasīla	11, 12
Ānāpānassati	191
Ānāpānassatikathā	258
kakacūpamā	273
gopālakagaṇanā	271
dovārikūpamā	273
dhaññamāpakagaṇanā	270

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]	
paṅguḷopamā	272
pañcasandhi	270
manasikāravidhi	270
vipassanānaya	267
samathanaya	267
Āpāṇakoṭikasīla	11, 12
Āpo	345, 360
Āpokasiṇakathā	165
Ābādhapalibodho	91
Ābhisamācārikasīla	11, 12
Āyatanasaddattho	326
Āyukkhayamarāṇa	222
Āraññakaṃ	262
Āraññika	58
Āraññikaṅga	58
Āraññikaṅgavaṇṇanā	69
Āruppabhāvanā pakiṇṇakakathā	332
Ālokasiṇakathā	169
Āvāsapalibodho	87
Āhāra (catubbidha)	336
kopānettha kimāharati?	336
Āhārepaṭikkūlabhāvanā	336
Āhārepaṭikkūlasaññā	336
Āhāresu bhayāni	336
[I]	
Iddhipalibodho	93
Indriyasamvarasīla	11, 16, 20, 22
Indriyasamattapaṭipādāna	125

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[Ka]	
Uggaho	270	gamanato	336
Udaraṃ	250	pariyesanato	338
Udariyaṃ	250, 353	paribhogato	338
Uddhumātakaṃ	173	āsayato	339
Uddhumātakakammaṭṭhāna	174	nidhānato	339
chabbidhanimitta	178	aparipakkato	340
nimittasuggahitākāra	180	paripakkato	340
pañcavidhanimitta	179	phalato	340
Upacāra	134	nissandato	340
Upacārasamādhi	82	sammakkhanato	341
Upaṭṭhānaṃ	270	Kammaṭṭhānakathetabbākārā	
Upasamānussati	191	(tividdhā)	113
Upasamānussatikathā	284	Kammaṭṭhānavinicchayo	106, 111
Upekkhā	155, 311	saṅkhātaniddeśato	107
dasavidhā	155	upacārappanāvahato	107
Upekkhābhāvanāvaṇṇanā	310	jhānappabhedato	107
Upekkhāsahagatasamādhi	82, 83	samatikkamato	107
[E]		vaḍḍhanāvāḍḍhanato	108
Ekāsanika	58	ārammaṇato	109
Ekāsanikaṅga	58	bhūmito	110
Ekāsanikaṅgavaṇṇanā	66	gahaṇato	110
[O]		paccayato	110
Okāsaloka	198	cariyānukūlato	110
Odātakasiṅgakathā	168	Kammaṇḍalibodho	90
Odhisopharaṇāmettā	302	Kammāsāṃ (sīlaṃ)	49
Obhāso	39	Karīsāṃ	251, 354
[Ka]		Karuṇā	311
Kabaḷikārāhāre paṭikkūlatā		Karuṇābhāvanāvaṇṇanā	307
paccavekkhitabbā-		Kalyāṇamitta	94
kāra (dasa)	336, 342	Kasiṇavasena ijjhanāni	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kasiṇuggahāṭimākāsa	321
Kāmāvacarasamādhi	85
Kāyagatāsati	191
Kāyagatāsatikathā	232
Kālapariyantasiḷa	11, 12
Kilesakāmā	136
Kilomakaṃ	248, 352
Kulapalibodho	88
Kuhanā	22
Kesā	241, 348
Koṭṭhāsavavatthānakathā	241
[Kha]	
Khaṇikamarāṇa	222
Khaṇḍaṃ (sīlaṃ)	48
Khayavirāgo	282
Khalupacchābhattika	58
Khalupacchābhattikaṅga	58
Khalupacchābhattikaṅga- vaṇṇanā	68
Khuddakapalibodhā	119
Kheḷo	255, 357
[Ga]	
Gaṇanā	270
Gaṇapalibodho	90
Ganthapalibodho	92
Gahaṭṭhasiḷa	11, 15
Gocaro	17
Gocaro (tividho)	19
upanissayagocaro	19
ārakkhagocaro	19

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
upanibandhagocaro	19
Gotrabhu	134
[Ca]	
Catutthajjhānakathā	159
Catutthajjhānasamādhi	85
Catudhātuvavatthānaṃ	342
Catudhātuvavatthānabhāvanā	342
bhāvetabbākāra (catu)	347
Catupārisuddhisampādana- vidhi	34, 41
Cattālīsakammaṭṭhānāni	107
Cariyā (cha)	98
Kimcaritassa puggalassa kiṃ sappāyaṃ?	104, 106
Cariyānidānā	99, 101
Cāgānussati	191
Cāgānussatikathā	216
Cārittasiḷa	11
Citta-ajjupekkhanā	131
Cittaniggaha	129
Cittapaggaha	127
Cittasamādhi	85
Cittasampahaṃsanā	131
Cutucarimakā	283
Cetanā sīlaṃ	7, 47
[Cha]	
Cha-anussatipakiṇṇakakathā	129
Chandasamādhi	85
Chiddaṃ (sīlaṃ)	49

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha]	
Jhāna	
ciraṭṭhitisampādana	145
tividhakalyāṇa	143
dasalakkhaṇa	143
pahānaṅgāni	141-2
samannāgataṅgāni	142
Jhānacarimakā	283
[Ñā]	
Ñātipalibodho	91
[Tha]	
Thapanā	270
Thitibhāgiyasamādhi	85
Thitibhāgiyasīla	11, 15
[Ta]	
Tacapañcaka	234
Taco	243, 349
Tatiyajjhānakathā	153
Tatiyajjhānasamādhi	85
Tecīvarika	57
Ticīvarikaṅga	57
Tecīvarikaṅgavaṇṇanā	62
Tejo	345, 360
Tejokasiṇakathā	166
[Da]	
Dantā	243, 349
Disāpharaṇāmettā	302, 303
Dukkhaṭṭipadakhippā-	
bhiññasamādhi	83, 84
Dukkhaṭṭipadadandhā-	
bhiññasamādhi	83, 84
Dutiyaajjhānakathā	150

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dutiyaajjhānasamādhi	85
Devatānussati	191
Devatānussatikathā	218
Dosacarita	98
Dosacariyā	98
[Dha]	
Dhammatāsīla	11, 15
Dhammādhipeyyasīla	11, 14
Dhammānussati	191
Dhammānussatikathā	206
Dhātu	364
Dhātumanasikātabbākāra	360
Dhuta	78
Dhutaṅga	59
kusalattikato vaṇṇanā	77
byāsato vaṇṇanā	80
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna-	
padaṭṭhānāni	59
samādhānavidhāna	59
samāsato vaṇṇanā	79
Dhutaṅgāni (terasa)	57
Dhutadhamma	78
Dhutavāda	78
[Na]	
Nakhā	243, 349
Nāma (catubbidha)	203
Nippītikasamādhi	82
Nippesikatā	23
Nibbedhabhāgiyasamādhi	85

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nibbedhabhāgiyasīla	11, 15
Nimittam	39
Nimittakosalla	126
Nimittābhimukhapaṭipādana	132
Niruttilakkaḥaṇa	204
Nissitasīla	11
taṇhānissita	12
diṭṭhinissita	12
Nīlakaṣiṇakathā	167
Nīvaraṇapaṭipakkhajhānaṅga	137
Nemittikatā	23
Nevasaññānāsaññāyatanaṃ	330,
	331
Nevasaññānāsaññāyatana-	
bhāvanā	328, 332
Nevasekkhanāsekkhasīla	11, 14
Nesajjika	57
Nesajjikaṅga	57
Nesajjikaṅgavaṇṇanā	76
Nhāru	245, 350
[Pa]	
Paṃsukūlika	57
Paṃsukūlikaṅga	57
Paṃsukūlikaṅgavaṇṇanā	59
Pakatisīla	11, 15
Pakkāsaya	251
Pakkhandanapaṭinissagga	282
Paccayasannissitasīla	11, 16, 29, 34
Paccavekkhaṇā (duvidha)	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pañcakajjhānakathā	163
Pañcamajjhānasamādhi	86
Paṭighavūpasamananaya	290
Paṭinissaggā (dve)	282
Paṭipassanā	270
Paṭippassaddhi-	
pārisuddhisīla	11, 47
Paṭippassaddhisīla	11, 14
Paṭhamajjhānakathā	134
Paṭhamajjhānasamādhi	85
Paṇītasamādhi	82
Paṇītasīla	11, 13
Pattapiṇḍika	58
Pattapiṇḍikaṅga	58
Pattapiṇḍikaṅgavaṇṇanā	67
Pathavī	360
Pathavīkaṣiṇakathā	115, 164
Pathavīdhātu	343, 361
Papphāsam	249, 353
Papphāsapañcaka	234
Parāmaṭṭhasīla	11, 14
Parikathā	39
Parikamma	134
Pariccāgapaṭinissagga	282
Paricchinnākāsaṣiṇakathā	169
Paritta-appamaṇārammaṇa-	
samādhi	84
Parittaparittārammaṇasamādhi	84
Parittasamādhi	83
Paripucchā	270
Paripuṇṇapārisuddhisīla	11, 45
Paribhogā (cattāro)	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
īṇaparibhoga	41
theyyaparibhoga	41
dāyajjaparibhoga	41, 42
sāniparibhoga	41, 42
Pariyantapārisuddhisīla	11, 44
Palibodhā (dasa)	86
Pahānaṃ sīlaṃ	11, 47
Pātimokkhasaṃvarasīla	11, 16, 20
Pārisuddhi	270
Pārihāriyakammaṭṭhāna	94
Piṇḍapātika	58
Piṇḍapātikaṅga	58
Piṇḍapātikaṅgavaṇṇanā	67
Pittaṃ	252, 354
Pisodarādīpakkepalakkhaṇa	204
Pihakaṃ	249, 352
Pītakasiṇakathā	168
Pīti (pañcavidhā)	139
Pītisahagatasamādhī	83
Pītisukhānaṃ visesatā	140
Puññakkhayamaṇa	222
Pubbahetukasīla	11, 15
Pubbo	253, 355
Purisadammasārathiguṇa- vaṇṇanā	201
Puḷavaka	174
Puḷavakakammaṭṭhāna	185
[Pha]	
Phusanā	270

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]	
Baddhapitta	252
Buddhaguṇavaṇṇanā	203
Buddhānussati	191
Buddhicarita	98
Buddhīcarīyā	98
Bodhisatta	294
Brahmavihārapakiṇṇakakathā	311
[Bha]	
Bhagavāguṇavaṇṇanā	203
Bhattāni (cuddasa)	63
Bhavacarimakā	283
Bhikkhunīsīla	11, 15
Bhikkhusīla	11, 15
Bhujissāni	51, 215
[Ma]	
Māmsaṃ	244, 349
Majjhimasamādhī	82
Majjhimasīla	11, 13
Matthaluṅgaṃ	251, 354
Matthaluṅgapañcaka	234
Maraṇa-anussarītabbākārā (aṭṭha)	223
Maraṇassatikathā	222
Maraṇānussati	191
Mahaggatasamādhī	83
Mahābhūtāni	362
Muttaṃ	256, 358
Muditā	311
Muditābhāvanāvaṇṇanā	309
Mettā	311

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mettānisaṃsā (ekādasa)	298-9, 304
Mettābhāvanākathā	287
Methuna (sattavidha)	49
Medachakka	234
Medo	254, 356
Mohacarita	98
Mohacariyā	98
[Ya]	
Yakanam	248, 352
Yathāsanthatika	59
Yathāsanthatikaṅga	59
Yathāsanthatikaṅgavaṇṇanā	75
[Ra]	
Rāgacarita	98
Rāgacariyā	98
Rāgacaritādi jānita bākāra	101, 104
Rukkhamūlika	58
Rukkhamūlikaṅga	58
Rukkhamūlikaṅgavaṇṇanā	71
Rūpāvacarasamādhī	85
[La]	
Lakkhaṇa	270
Lapanā	23
Lasikā	256, 358
Lābhapalibodho	90
Lābhenalābhamnijiṅsanatā	23

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lokavidūguṇavaṇṇanā	198
Lokādhipateyyasīla	11, 14
Lokiyasamādhī	82
Lokiyasīla	11, 13
Lokuttarasamādhī	82
Lokuttarasīla	11, 13
Lomā	242, 348
Lohitaṃ	253, 355
Lohitaka	174
Lohitakakammaṭṭhāna	185
Lohitakasiṅgakathā	168
[Va]	
Vakkam	247, 351
Vakkapañcaka	234
Vatthi	256
Vatthukāmā	136
Vatthuvisadakiriya	125
Vasā	254, 357
Vasiyo (pañca)	149
Vācā (cha)	197
Vāyo	345, 360
Vāyokasiṅgakathā	167
Vārittasīla	11
Vikkhāyitaka	173
Vikkhāyitakakammaṭṭhāna	185
Vikkhittaka	173
Vikkhittakakammaṭṭhāna	185
Vicāra	138
Vicchiddaka	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vicchiddakakammaṭṭhāna	184
Vijjācaraṇasampanna- guṇavaṇṇanā	196
Viññatti	39
Viññāṇaṇcāyatanam	326, 327
Viññāṇaṇcāyatanabhāvanā	325
Viññuppasatthāni	51, 215
Vitakka	138
Vitakkacarita	98
Vitakkacariyā	98
Vitakkavicārānaṃ visesatā	138
Vinīlaka	173
Vinīlakakammaṭṭhāna	184
Vipubbaka	173
Vipubbakakammaṭṭhāna	184
Viratisīla	11, 12
Virāgā (dve)	282
Vivaṭṭanā	270
Viveka	139
Visuddhasīla	11, 14
Visuddhimaggo	2
Visesabhāgiyasamādhi	85
Vihāradosā (aṭṭhārasa)	115
Vīmaṃsāsamādhi	85
Vīriyasamādhi	85
Vematikasīla	11, 14
Veramaṇī silam	11, 47
Vodānasampadā (dvīhākārehi)	51
[Sa]	
Samghānussati	191
Samghānussatikathā	211

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samvara (pañcavidha)	7
Samvaro silam	11, 47
Samvegavatthūni (aṭṭha)	131
Sankhāraloka	198
Sattaloka	198
Satthādevamanussānaṃ- guṇavaṇṇanā	202
Saddhācarita	98
Saddhācariyā	98
Sapadānacārika	58
Sapadānacārikaṅga	58
Sapadānacārikaṅgavaṇṇanā	65
Sapariyantasīla	11, 12
Sappāyā (satta)	123
Sappītikasamādhi	82
Sabalam (silam)	49
Sabbatthakakammaṭṭhāna	94
Samādhi	
ānisaṃsa	368
kenaṭṭhena?	81
ko	81
tadadhimuttatā	132
pabheda	81, 86
bhāvanānaya	86
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna- padaṭṭhānāni	81
vodāna	86
samkilesa	86
Samādhisaṃvattanika	215
Samādhisaṃvattanikasīla	51

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samāhitapuggalasevanatā	131
Samucchedamarāṇa	222
Sammāsambuddhaguṇa- vaṇṇanā	195
Sammutimaraṇa	222
Sallakkhaṇa	270
Savitakkasavicārasamādhī	83
Siṅghānikā	255, 358
Sīlaṃ	
anisaṃsa	9, 10
kiṃ?	7
kenaṭṭhena?	8
pabheda	11
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna- padaṭṭhānāni	8, 9
vipattiyā ādīnavā	51, 55
vodāna	48, 56
saṃkilesa	48, 55
sampattiyā ānisaṃsā	55, 56
Sīlānussati	191
Sīlānussatikathā	215

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sukha	140
Sukhapaṭipadakhippā- bhiññāsamādhī	83, 84
Sukhapaṭipadadandhā- bhiññāsamādhī	83-84
Sukhasahagatasamādhī	82, 83
Sugataguṇavaṇṇanā	197
Suddhi (catubbidha)	41
Sekkhāsīla	11, 14
Sedo	253, 356
Senāsanassa pañca aṅgāni	119
Semhaṃ	252, 355
Sosānika	58
Sosānikaṅga	58
Sosānikavaṇṇanā	74
[Ha]	
Hatavikkhittaka	173
Hatavikkhittakakammaṭṭhāna	185
Hadayaṃ	248, 351
Hānabhāgiyasamādhī	58
Hānabhāgiyasīla	11, 14-15
Hīnasamādhī	82
Hīnasīla	11, 13

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Aggisikha	201	Ugga	225
Anurādhapura	87	Uttarakuru	200, 201
Anuruddhatthera	61	Uttarakuruka	15
Aparagoyāna	200	Uttarā upāsikā	307
Apalāla	201	Upanandatthera	78
[Ā]		[Ka]	
Abhayatthera, dīghabhāṇaka-	35,257	Kadamba	200
Ambaṭṭha	201	Kapparukkha	200
Araka	229	Kambojā	326
Aravāḷa	201	Karavīka (pabbata)	200
Avīci	200	Karavīka (sakuṇa)	108
Asurabhavana	200	Kalāburājā	222
Asoka (mahārājā)	195, 224	Kāsirājā	295, 296
Assakaṇṇa (pabbata)	200	Kāḷadīghavāpī	186
Assaguttatthera	95	Kumbhakāragāma	87
[Ī]		Kūṭadanta	201
Ānandatthera	36	Kesi	201
Āḷavaka	201	Kosalarājā	195
Āḷāra kālāma	323	[Kha]	
[Ī]		Khantivādī	295
Īsadhara	200	Kharaloma	201
		[Ga]	
		Gaggarā	202
		Gaṅgā	88, 93
		Girikaṇḍaka	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]	
Girikaṇḍakavihāra	139
Godattatthera, Ābhidhammika-	134
[Ca]	
Cakkavāḷa	199, 201
Campā	202
Campeyya (nāgarājā)	297
Cātumahārājikā	218
Cānura	226
Cittaguttatthera, Kuraṇḍaka- mahāleṇavāsī	36
Cittalapabbata	117
Cittalapabbatavihāra	299, 306
Citrapāḷī	200
Cūḷanāgaleṇa	124
Cūḷasivatthera, Saṃyutta- bhāṇaka	307
Cūḷābhayatthera, Tipiṭaka-	66, 92
Cūḷodara	201
Cetiyagiri	117
Cetiyapabbata	20, 59
[Cha]	
Chaddanta	295
[Ja]	
Jaṭila	225
Jambudīpa	195, 200, 296
Jambū	200
Jotika	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tambapaṇṇidīpa	35, 124, 305
Tālaveḷimagga	60
Tāvatiṃsā devā	200, 218
Tāvatiṃsabhavana	202
Tissatthera, Kuṭumbiyaputta	46
Koṭapabbatavihāravāsī	284
Cūḷapiṇḍapātika-	112, 186
piṇḍapātika-	284
Tissāmaccamātā	60
Tulādhārapabbatavihāra	93
Tusitā	218
[Tha]	
Thūpārāma	87, 88
Therambatthala	150
[Da]	
Dakkhiṇagiri	117
Dattābhayatthera	100
Dahara (bhikkhu), Koṭapabbata- vāsī	124
Daharabhikkhu, Koraṇḍaka- vihāravāsittherassa	88
bhāgineyya-	88
Dalhanemi	225
Dānava	363
Dīghabhāṇaka (vāda)	267, 277
Dīpaṅkara	197
Dutiya-aggasāvaka	226
Dūsīmāra	222
Devatthera, Majjhimbhāṇaka-	92
Malayavāsī	92

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Pha]	
Devaputtamahāraṭṭha	284	Phussadevatthera,	
Dvebhātikattherā	59	Kaṭa-andhakāravāsī	221
Dvebhātiyattherā, Cittala-		[Ba]	
pabbatavēsino	284	Baladeva	226
[Dha]		Bākulatthera	100
Dhanapālaka	201	Bimbisārarājā	195
Dhammapāla	295	Buddharakkhitatthera	150
Dhammasenāpati	203	Bodhimaṇḍa	197
Dhammāsoka	108	Bodhisatta	15, 112, 113
Dhūmasīkha	201	Brahmakāyikā	218
[Na]		[Bha]	
Nandopananda	150	Bhīmasena	226
Nāgatthera, Karuḷiyagirivāsī	92	Bhūridatta	296
Nimi	225	[Ma]	
Nimmānaratino	218	Majjhimbhāṇaka (vāda)	267, 277
Nemindhara	200	Maṇiliyā	306
[Pa]		Maṇḍūkadevaputta	202
Padhāniyatissatthera,		Mandhātu	225
Nāgapabbatavēsī	124	Mallakatthera	120, 257
Paranimmitavasavattino	218	Mahākassapatthera	15, 65
Pācinakhaṇḍarāji	87	Mahāgāma	37
Pāḷaliputta	305	Mahākaccāna	220
Pāricchattaka	200	Mahācetiya	88, 139
Piṇḍapātikatthera	299	Mahātissatthera	187
Puṇṇaka	225	Ciragumbavāsika-	
Puṇṇavallikatthera	139	ambakhādaka-	40, 44
Pubbavideha	200, 201	Cetiya-pabbatavēsī	20, 188
Pokkharasāti	201	Puṇṇavallikavāsī	139
		Mahākaraṇḍijjivihāravāsī	284

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahātittha	165
Mahādhammarakkhitatthera	93
Mahānāma	218, 219, 220, 221
Mahāpatāparājā	295
Mahāmittatthera, Coraka-	
mahāvihāravāsī	36, 38
Mahāmoggallānatthera	39, 150
Mahārohaṇaguttatthera	150
Mahāvattani-aṭavī	34
Mahāvihāra	92, 305
Mahāvihāravāsī	2
Mahāsaṃgharakkhitatthera	45, 101
Mahāsammata	225
Mahāsudassana	225
Mahindaguhā	106
Mahodara	201
Māra	221
Miḷābhayatthera	76
Meṇḍaka	225
Metteyyo Bhagavā	45
[Ya]	
Yāmā	218
Yugandhara	220
Yudhiṭṭhila	226
[Ra]	
Rāhula	283
Rohaṇa	88, 93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[La]	
Lāḷudāyī	78
Lokadhātu	200, 201
Lokantarikaniraya	201
Lohapāsāda	88, 93
[Va]	
Vakkalitthera	126
Vaṅgīsatthera	36
Vattakālakagāma	139
Vāsudeva	226
Vinataka	200
Visākhātthera	305
Visākhā	220
Vejayanta	226
[Sa]	
Saṅkiccāsāmaṇera	307
Saṅgharakkhitatthera,	
bhāgineyya-	45
Saṅgharakkhitasāmaṇera,	
bhāgineyya-	43
Saṅgharakkhitatthe-	
rūpaṭṭhākasāmaṇera	188
Saṃyuttabhāṇaka (vāda)	267
Sakka	201, 203
Saṅkhapāla	297
Saccaka, nigaṇṭhaputta	201
Santusita	203
Sahampati brahmā	195
Sāriputtatthera	39, 78, 226
Sikkhāpadasaṅkhyā (gāthā)	44
Sineru	195, 200

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Simbalī	200	Soṇadanta	201
Sirīsa	200	Sopākapañhā	108
Sudassana (pabbata)	200	[Ha]	
Sūciloma	201	Hatthikucchi	106, 117
Soṇatthera	126	Himavanta	200

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṃ, Syā = Syāmapotthakaṃ, Kaṃ = Kambojapotthakaṃ, I = Inḡalisapotthakaṃ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Visuddhimagge paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Acheko = Accheko (Syā, I) evamuparipi.	132
Acheko = Aticheko (Sī), Aticcheko (Syā), Accheko (I) evamuparipi.	132
Aṇusahagatānaṃ = Anusahagatānaṃ (Sī, Ka)	48
Attatthakāmo = Atthakāmo (Ka-Sī, Syā), Attakāmo (?)	37
Atthītipi = Atthi natthītipi (Syā, Ka-Sī, Ka)	37
Adhobhāgaṃ = Adhobhāgā (Sī, I)	53
Anatikkantattā = Anaṭītantā (Sī, I)	308
Anatikkamo = Avītikkamo (Sī)	8
Anapalokentenāpi = Anavalokentenāpi (Sī, Syā, I)	181
Anavaṭṭhitakiccatā = Anavaṭṭhitacittatā (Sī)	103
Anu-anubyañjanato = Anubyañjanato (Sī, Syā)	20
Anubaddhā = Anubandhā (Syā, I, Ka)	175
Anubandheyyuṃ = Anuppabandheyyuṃ (Sī), Anubandheyyuṃ ajjhotthareyyuṃ (I)	21
Anumajjanabhāvena = Anumajjanasabhāvena (Syā, I, Ka)	138
Anuvahanā = Anugahaṇā (Ka)	270
Antarā = Antarāmagge (Sī, Ka)	177
Antopūtikassa = Antopūṭissa (Sī, Syā)	52
Apadhāritaṃ = Apavāritaṃ (Sī, I)	173

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Appākiṇṇaṃ = Appokiṇṇaṃ (Ka-Sī, I, Ka), Appakiṇṇaṃ (Ka-Sī, Syā)	119
Appāni = Appagghāni (Ka)	61
Abyāpajjā = Abyāpajjhā (I)	302
Abyāpajjena = Abyāpajjhena (I)	301
Abyāpajjaṃ = Abyāpajjhaṃ (I)	302
Abyābajjha = Abyāpajjha (Sī, Syā), Abyāpajja (Ka)	34
Abyābajjhañca = Abyāpajjañca (Sī, Ka), Abyāpajjhañca (Syā, I)	285
Amukhe = Adhomukhe (Sī, Syā, Ka), Heṭṭhā 256 piṭṭhe passitabbaṃ.	358
Ayamattadīpanā = Ayamattaparidīpanā (Sī, Syā)	111
Araññanti = Araññaṃ nāma (sabbattha)	262
Alampāne = Ālambaṇe (Sī), Ālambāne (Syā, Ka), Alampāyane (Cariyāpāḷi)	296
Alobho = Alobhe (Syā), Alobhe anupatanti (Sī)	78
Avakkhepanassa = Adhikkhepanassa (Sī, I), Avikkhepanassa (Syā)	367
Avāsāya = Anāvāsāya (Syā)	117
Avisuddhaṃ = Asuddhaṃ (Sī)	147
Asampattaṭṭhāne = Appattaṭṭhāne (Sī, Syā)	339
Asīti = Asītiṃ (Sī)	44

[Ā]

Āgilāyati = Ākilāyati (Sī, Ka)	255
Ānāpānassati = Ānāpānasati (Sī, I)	107
Āmutta = Āmukka- (?)	305
Āliṅgetvā = Āliṅgitvā (Sī, Syā)	52
Āvajjato = Āvajjayato (Sī, I)	348
Āvikatvā = Āvī katvā (Syā, Ka)	97
Āsavakkhayappattassa = Āsavakkhayaṃ pattassa (Sī, I)	95

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[I]

Idamaṭṭhīti = Idamatthīti (I, Ka)	186
Isivātapapaṭivātāni = Isivātaparivātāni (Sī)	17
Itthī vā, puriso vā ito gato = Itthim vā, purisaṃ vā ito gataṃ (Syā)	21

[U]

Ugghāṭeti kaṣiṇaṃ. Ugghāṭento = Ugghāṭeti. Kaṣiṇaṃ ugghāṭento (Syā, I, Ka)	321
Udakaṇḍhāṃḍaṃ = Bubbulaṃḍaṃ (Sī, I), Bubbulaṃḍaṃ (Syā)	105
Uttari = Uttariṃ (Sī, Syā, I)	111
Uddaṇḍe = Uṭṭaṇḍe (Syā, I, Ka)	25
Uddhumātattā = Mātattā (Ka)	173
Upapajjati = Uppajjati (Sī, Syā)	193
Upapajjanti = Sampajjanti (Sī)	104
Upapannā = Uppannā (Sī, Syā)	218
Upapattihetubhūtaṃ = Uppattihetubhūtaṃ (Sī, Syā)	193
Uparundhitvā = Uparumbhitvā (Ka), Sannirumbhitvā (Syā)	112
Uppilāvitaṃ = Ubbilāvitaṃ (Sī), Ubbilāvitaṃ (Syā, I)	153
Ussukkanāya = Ussakkanāya (I)	148
Ussukkamāno = Ussakkamāno (I)	148

[E]

Ekaṇḍhapūrapamāṇaṃ = Ekaṇḍhapūrapamāṇaṃ (Sī, Syā, I)	252
Ekaṇḍhapūramattaṃ = Ekaṇḍhapūramattaṃ (Sī, Syā, I)	355

[O]

Opanayiko = Opaneyiko (Ka), Upanayiko (Syā)	210
Opaneyyiko = Opanayiko (Sī, Syā)	206
Orohitvā = Otaritvā (I, Ka)	357

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kaṇṭakaṭṭhānaṃ = Kaṇṭakādhānaṃ (Sī, I)	177
Katame kāyasaṅkhārā = Katamo kāyasaṅkhāro (Pāḷiyaṃ)	268
Katimīti = Katamīti (Sī, Syā, I)	182
Kathaṃ nu kho Bhagavā na sobhati, so hi = Kathaṃ nu kho Bhagavā sobhittha (Syā)	221
Kapālaṃ = Kapallaṃ (I, Ka)	308
Kapītaṇo = Kapitthano (Sī, Ka), Kapitṭhano (Syā)	178
Karuṇāyitabbarūpaṃ = Karuṇāyitabbaṃ virūpaṃ (Syā, I, Ka)	308
Kāmānubhāva = Kāmānurāga- (Sī, Syā, I)	75
Kāyadaḷhībahulo = Kāyadaḍḍhibahulo (Sī)	124
Kālakate = Kālaṅkate (Ka)	287
Kālakiriyaṃ = Kālaṅkiriyaṃ (Ka)	112
Kiccaṭṭhena = Kiccattṭhena (Sī)	9
Kiñci = Kacci (Sī, Syā) Kañci (?)	21
Kimaṅgaṃ = Kimaṅga (Sī, I)	225
Kuthita = Kuṭṭhita- (Syā), Kudhita- (Ka)	250

[Kha]

Khāyanti = Paññāyanti (Sī)	106
----------------------------	-----

[Ga]

...gadhita = ...gathita (Sī)	52
...gosīsa = ...gosīta (Ka)	345

[Ca]

Caṅgoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā = Caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍakapaṭalaṃ vā (Ka)	167
Catutthaṃ = Catutthiṃ (Sī, I)	301
Catumahāpathe = Cātummahāpathe (Sī, Syā, I)	342
Cātumahārājikā = Cātummahārājikā (Sī, Syā)	218

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Cha]

Chinnapapātābhimukho = Chinnataṭābhimukho (Sī) 135

Chupitumpi = Phusitumpi (Sī) 189

[Ja]

Jīvikam̐ = Jīvitam̐ (Syā, I, Ka) 17

[Tha]

Ṭhitoti = Patiṭṭhitoti (Sī) 3

[Ta]

Taṇhuppādupādāna = Taṇhupādāna (Syā, I, Ka) 204

Tatuttari = Tatuttarim̐ (Sī, I) 218

Tirokuṭṭā = Tirokuḍḍā (Sī, Syā, I) Tirokuṭṭam̐ (Am̐ 2. 439) 50

[Tha]

Therambatthale = Therappattaleṇe (Ka) 150

[Da]

Dasa ceva = Dasañceva (Syā, Ka) 199

Dassanakāmāti = Daṭṭhukāmāti (Ka) 90

Disā sabbā = Dasadisā (Sī, Syā) 55

Duppaṭivīnodayam̐ = Duppaṭivīnodayam̐ (Sī) 91

Dubbisodhano = Dubbisodho (Syā) 51

Dussante = Dasante (Sī, I) 305

Devatthero = Revatthero (I, Ka) 92

Dosuppādena = Rosuppādena (Syā) 293

Dosetukāmo = Rosetukāmo (Sī, Syā) 293

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Dha]

Dhammakaraṇaṃ = Dhammakarakaṃ (Sī)	25
Dhammassavanāya = Dhammasavaṇāya (Sī)	72
Dhī jīvitāṃ = Dhijjīvitāṃ (Sī)	54
Dhūpavāsa = Dhūmavāsa (Ka)	105
Dhūmāyanā = Dhūpāyanā (Sī, I)	104

[Na]

Nijigīsanatā = Nijigīmsanatā (Sī, Syā)	23
Nipparipphandaṃ = Paripphandaṃ (Ka-Sī, Ka)	165
Nibaddhañca = Nibandhañca (I, Ka) evamuparipi.	228
Nibandhanaṃ = Nibaddhaṃ (Sī)	189
Niyyādetabbaṃ = Niyyātetabbaṃ (?)	90
Niyyādetvā = Nīyādetvā (Sī) Niyyātetvā (?)	305
Nipisitvā = Nipīmsitvā (Sī), Nippīmsitvā (Syā)	29
Nūna = Nanu (Ka)	154
Nhatvā = Nahātvā (Sī)	60
Nhānacoḷaṃ = Nahānacoḷaṃ (Sī)	60
Nhāru = Nahāru (Sī) evamuparipi.	234

[Pa]

Pakkhanda = Pakkhanta (Sī, Syā, I)	140
Pakkhando = Pakkhanto (Sī, Syā, I)	132
Pakkhitta = Pakkhippamāna- (Syā) Pakkhipamāna- (I, Ka)	340
Paccayaapaṭisevana = Paccayaapaṭisedhana (Sī) evamuparipi.	22
Paccāsīsanti = Paccāsīmsanti (Sī, Syā) Paccāsīsanti (Ka)	91
Pañcacattālīsa vassāni = Cattālīsavassāni (Ka-Sī)	40
Paññāsa = Paññāsaṃ (Sī)	44
Pañhākammaṃ = Pañhakammaṃ (Sī)	7

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pañhābyākaṇe = Pañhabyākaṇe (Sī)	3
Paṭatantassuttakā = Paṭatantukā suttakā (Sī) Paṭutantū suttakā (Syā), Paṭatantusuttakā (I)	250
Paṭipadāya = Paṭipattiyā (Sī, Syā)	121
Paṭibaddhacitto = Paṭibandhacitto (Ka)	87
Paṇṇasaṭam = Paṇṇakasaṭam (Ka)	71
Pattadvāre = Padvāre (Ka-Sī), Paradvāre (Syā) Bahidvāre (I, Ka)	63
Pattadvāre = Paradvāre (Syā), Sadvāre (I, Ka)	65
Pathavī = Paṭhavī (Sī, Syā)	122
Padhānapurimaṭṭhita = Padhānaparimathita (Sī, I), Padhānaparamaṭṭhita (Syā)	26
Parikkhaka = Sarikkhaka (I-Ka)	208
Pariggahitaniyyānam = Pariggahitaniyyāna (I, Ka)	262
Paripātiyamāno = Paṭipāṭiyamāno (I, Ka), Paṭipāṭiyā gacchamāno (Abhi-Ṭṭha 2. 218)	237
Paribandhakadhamme = Paripanthikadhampe (Sī, Syā)	147
Paribandho = Paripantho (Sī, Syā, I)	143
Paribhuñjituṃ = Pariharituṃ (Ka-Sī)	80
Pavedhenti = Pavedhanti (Syā)	175
Pāyāsam = Pāyasaṃ (?)	39
Pārihārikapaññaṃ = Pārihāriyapaññaṃ (Sī, I)	3
Pārūpanampissa = Pāpuraṇampissa (Ka-Sī), Pāvuraṇampissa (?)	105
Pārūpanādīhi = Pāpuraṇādīhi (Sī), Pāvuraṇādīhi (?)	189
Pidhiyyare = Pithiyyare (Syā), Pithīyare (Sī), Pidhīyare (I, Khu 8. 30 piṭṭhe)	7
Pisitvā = Pimsitvā (Sī, Syā, I)	340
Puḷavakaṃ = Puḷuvakaṃ (Syā, I, Ka)	173
Puḷavā = Puḷuvā (Syā, I, Ka)	174
Puḷave = Puḷuvettha (Syā), Puḷuve (I, Ka)	174

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pha]

Phuṭattā = Phuṭṭhattā (Sī, Syā) 158

Phuṭo = Phuṭṭo (Sī, Syā) 158

[Ba]

Balākā = Balāhakā (Syā), Bakā (Ka) 122

Bahu = Bahum (Sī, Syā, I) 116

Bāhullika = Bāhulika (Sī) 90

Bāhuṭṭhinī = Bāhaṭṭhinī (I, Ka) 246

[Bha]

Bhākuṭikā = Bhākuṭitā (Sī) 22

Bhetvāna = Chetvāna (I, Ka) 297

[Ma]

Makuṭitameva = Mukuṭitameva (Sī) 248

Maṅkuṇa = Maṅguṇa (Syā) Maṅgula (Ka) 104-105

Majjhimassa = Majjhimassa pana (Syā, I, Ka) 62

Maṭṭhasāṭakassa = Paṭṭassāṭakassa (Sī) 276

Matakaḷevaram = Matakaḷebaram (Sī) 51

Madhupāyasaṃ = Madhupāyāsaṃ (I, Ka) 40

Maraṇānussati = Maraṇasati (Sī), Pāḷiyā sameti. 107

Māgaṇḍiya = Māgandhiya (Sī, I), Māgandhiya (Ka) 101

Mātāpitūnaṃ = Mātāpitunnaṃ (Sī) 27

Mā vimuccantūti = Mā viyujjimsūti (Syā) 318

Muttanti muttarasaṃ. Tam = Muttanti (Sī, Syā, Ka), Muttanti
passāvo. Tam (?) 256

Medinī = Medanī (Syā, Ka) 122

Mediniṃ = Medaniṃ (Ka) 224

Morapiñcha = Morapiñja (Sī, I) 337

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yattha = Yatra (Syā, Ka)	116
Yānappuṭṭi = Yānappatoḷi (Sī, Syā, I)	322
Yāvadicchakaṃ = Yāvaticchakaṃ (Sī, Syā)	132

[Ra]

Rajūpavāhanaṃ = Rajappavāhanaṃ (I) Rajuppavāhanaṃ (Ka)	42
Ravaṇaghaṭe = Yavanaghaṭe (Sī) Ravanaghaṭe (Ka)	358
Rodi = Parodi (Sī)	89

[La]

Laṅkāraṃ = Lakāraṃ (Sī, Syā)	133
Lāḷudāyī = Loḷudāyī (Syā) Lāludāyī (Ka)	78
Luddā = Ḷuddā (Sī)	297

[Va]

Vālukaṃ = Vālikaṃ (Sī, I)	71
Vijambhitā = Vijambhikā (Sī, Syā, I)	32
Vinibaddhaṃ = Vinibandhaṃ (I, Ka)	248
Vibhajītvā = Paṭivibhajītvā (Sī, I)	343
Vimuccantu = Parimuccantu (Sī)	318
Viharato = Virahito (Sī, Syā, I)	151
Virocamānā = Virocanā (Sī, Syā)	198
Vivaṭṭacchadassa idamīdisaṃ = Vivattacchaddassidamīdisaṃ (Sī)	101
Vihethissatīti = Vihesessatīti (Syā) Vihimsissatīti (?)	313
Vīsati = Vīsatiṃ (Sī)	92
Vegena vegena = Vegavegena (Syā) Vegena (I, Ka)	271

[Sa]

Saññapessāmi = Saṃyamessāmi (Sī)	
Saññamissāmi (Syā) Paññapessāmi (Ka)	46
Sattanikāyasaṅkhātā = Sattakāyasaṅkhātā (Sī)	1

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sannirumbhitvā = Sannirujjhitvā (I, Ka)	139
Sappaccayanāmarūpariggahe = Sappaccayanāmarūpadassane(Syā, I, Ka)	267
Sappaṭibhayam = Paṭibhayam (Sī, Syā, I)	118
Samāpesi = Samādapeti (Ka), Samādapesi (Syā)	317
Samānukampitā = Samānānukampitā (Ka)	65
Samiñjitenā = Sammiñjitenā (Sī, Syā)	19
Samiñjeti = Sammiñjeti (Sī, Syā)	361
Sarīsapāti = Siriṃsapāti (Sī, Syā)	30
Savāhiniṃ = Savāhiṇiṃ (Sī), Savāhanam (Syā, I, Ka)	71
Sahoḍḍham = Sahoḍham (Sī, Syā), Sakkatānulomam.	175
...sādiyane = ...sādane (Ka)	54
Sāraddhāya = Sārambhāya (Sī)	272
Siṅgālena = Sigālena (Sī, Syā)	337
Sinduvāra = Sindhuvāra (Syā, Ka)	102
Siraṭṭho = Sirattho (Sī)	8
Sītalattṭho = Sītalattṭho (Sī)	8
Sīmāsambhedo = Sīmasambhedo (Syā, I, Ka)	300
Suparikkhaham = Suparikkhittam (sabbattha) Pāḷi pana passitabbā.	33
Suvisadena = Suvisuddhena (Sī)	142
Susaṃvihitarakkho = Susaṃvihitārakkho (Sī, Syā, I)	94
Sūtigharañceva = Pasūtigharañceva (Syā, I, Ka)	227
Soceyyabhāvena = Sucibhāvena (Sī, I)	9
Saṃsaggena = Gihisaṃsaggena (Syā, I, Ka)	17
Saṃsibbitvā = Tam sabbitvā (I, Ka)	250

[Ha]

Haliddi = Haliddhi (Ka)	356
-------------------------	-----